

ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

58'2025

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 160-РІЧЧЯ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

CONSTITUTIONAL STATE

58'2025

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2025

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2025

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

О. І. Миколенко – головний редактор,
А. О. Богустов, О. В. Гаран, І. С. Канзафарова,
О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар

Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Board

О. І. Mykolenko – Editor-in-Chief,
А. О. Bohustov, О. V. Haran, І. S. Kanzafarova,
О. М. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
М. О. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M. Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary

N. V. Ilieva

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. науковий журнал
«Правова держава» внесено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових ви-
дань України у галузі «Юридичні науки» за спеціальністю **081 Право**.

Згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і
радіомовлення № 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований як друковане
медіа і внесений до **Ресстру суб'єктів у сфері медіа**
з ідентифікатором **R30-02960**.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 11 від 26 травня 2025 р.)

Архівування, реферування та індексація:

Index Copernicus International Journals Master List (ICV 2023 84,37)
Електронний архів-репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова,
Google Scholar, Scientific Periodicals of Ukraine
of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Advanced Sciences Index, Ulrich's Periodicals Directory, CiteFactor

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ; КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

<i>І. В. Борщевський, О. Д. Гринь</i> ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ПРОЦЕСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	13
<i>М. С. Кастрова</i> ЩОДО ПОНЯТТЯ ВІДВОДУ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ	23
<i>З. В. Кузнєцова, О. І. Чайковський</i> ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ	32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>А. В. Боксгорн</i> ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЛЕГІТИМНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ	40
<i>А. В. Гарбінська-Руденко, М. В. Глух</i> ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	50
<i>А. В. Денисова</i> ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕТОДІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ..	61
<i>В. В. Качан</i> ПРОГРАМНЕ РЕГУЛЯТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	71
<i>О. І. Миколенко, В. С. Рудов</i> ХАОТИЧНІСТЬ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В НІЙ ЗАСАД КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	79
<i>Є. С. Халюзов</i> ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ СУДОМ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	89

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. А. Єфіменко</i> ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ	98
--	----

<i>М. С. Чемерис</i> ЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ ГРАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	108
---	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>О. І. Надієнко</i> ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ДОГОВІРНИХ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	123
---	-----

<i>Н. Г. Печерова</i> МАЙНОВІ ПРАВА НА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОМОЧНОСТІ РОЗПОРЯДЖАННЯ ТА ОБ'ЄКТ ВІДЧУЖЕННЯ	134
---	-----

<i>І. Ю. Татулич, А. М. Худик</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБІРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ	145
--	-----

АГРАРНЕ ПРАВО; ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>В. М. Масін, О. Г. Хрищева</i> ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ НА ЗЕМЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ	159
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. О. Нігрєєва</i> ЗАХИСТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ОБІГОМ НЕВЗАЄМОЗАМІННИХ ТОКЕНІВ	169
---	-----

<i>Я. В. Петруненко</i> МОДЕЛІ НОРМОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	176
--	-----

МОРСЬКЕ ПРАВО

<i>О. А. Гавриленко</i> МОРСЬКІ ЗАКОНИ ГАНЗЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 1597 РОКУ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ, ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ.....	190
---	-----

<i>С. С. Кузнєцов</i> ДЕКАРБОНІЗАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОРТІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ РІШЕННЯ.....	201
---	-----

<i>Б. М. Орловський</i> СУЧАСНІ КІБЕРРИЗИКИ: ЇХ ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГІВЕЛЬНОГО МОРЕПЛАВСТВА	210
---	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О. Ю. Амелін

ОБШУК ОСОБИ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ДОСУДОВОМУ
РОЗСЛІДУВАННІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО
ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ..... 220

Р. В. Глух

ДИНАМІКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
І ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ 232

М. О. Красій

РІВНІ ТА ПЛАТФОРМИ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ..... 241

С. С. Коломієць

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД
ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕДОЦІЛЬНІСТЮ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО
ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ПОКАРАННЯ..... 248

Т. В. Родіонова

МІЖ АЛГОРИТМОМ І СПРАВЕДЛИВІСТЮ: ДЕГУМАНІЗАЦІЙНІ
РИЗИКИ АВТОМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 261

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 274

CONTENT

THEORY OF LAW AND THE STATE; CONSTITUTIONAL LAW

I. V. Borshchevskyi, O. D. Hryn

LEGAL MODELING AS A METHOD FOR STUDYING LEGAL PROCESSES:
THEORETICAL ASPECT..... 13

M. S. Kastrova

ON THE CONCEPT OF RECUSAL IN PROCEDURAL LAW 23

Z. V. Kuznietsova, O. I. Chaikovskyi

RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE:
THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION 32

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

A. V. Bokshorn

INSTITUTIONAL AND NORMATIVE FOUNDATIONS OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE
OF UKRAINE IN THE SPHERE OF LEGITIMATE USE AND APPLICATION
OF FIREARMS 40

A. V. Harbinska-Rudenko, M. V. Glukh

THE CONCEPT OF CORRUPTION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION
SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS..... 50

A. V. Denysova

ENFORCEMENT PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE
DISPUTE RESOLUTION METHODS: PROSPECTS AND CHALLENGES.... 61

V. V. Kachan

PROGRAM REGULATORY ENVIRONMENT OF CUSTOMS POLICY OF
UKRAINE..... 71

O. I. Mykolenko, V. S. Rudov

THE CHAOTIC DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF CENTRAL
EXECUTIVE BODIES AND THE PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION
OF THE PRINCIPLES OF THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE LAW
REFORM IN UKRAINE..... 79

Ye. S. Khaliuzov

COURT-APPOINTED FORENSIC EXAMINATION AS A BASIS FOR
PREPARING AN EXPERT REPORT IN ADMINISTRATIVE
PROCEEDINGS..... 89

FINANCIAL LAW

O. A. Yefimenko

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF FINANCIAL CONTROL OVER
LOCAL FINANCE 98

M. S. Chemerys

TARGETED USE OF BUDGET GRANTS AS AN OBJECT OF FINANCIAL
CONTROL..... 108

CIVIL LAW AND PROCESS

O. I. Nadiienko

ABUSE OF LAW IN CONTRACTUAL FAMILY RELATIONS: THEORETICAL
AND PRACTICAL ASPECTS 123

N. H. Pecherova

PROPERTY RIGHTS TO OBJECTS OF RELATED RIGHTS AS A SUBJECT
OF AUTHORITY TO DISPOSE OF AND AN OBJECT OF ALIENATION 134

I. Yu. Tatulych, A. M. Khudyk

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF ASSET RECOGNITION AS
UNJUSTIFIED AND THEIR RECOVERY TO THE STATE REVENUE..... 145

AGRARIAN LAW; LAND LAW

V. M. Masin, O. G. Khrishcheva

PROSPECTS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE
CREATION OF INDUSTRIAL PARKS ON AGRICULTURAL LANDS IN
UKRAINE..... 159

INTERNATIONAL LAW

O. O. Nihreieva

COPYRIGHT PROTECTION IN CONNECTION WITH THE CIRCULATION
OF NON-FUNGIBLE TOKENS 169

Ia. V. Petrunenko

MODELS OF REGULATORY ACTIVITY IN EU COUNTRIES:
COMPARATIVE ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE. 176

MARITIME LAW

O. A. Havrylenko

THE MARITIME LAWS OF THE HANSEATIC LEAGUE OF 1597:
HISTORICAL CONTEXT, LEGAL CONTENT, AND SIGNIFICANCE 190

S. S. Kuznietsov

DECARBONIZATION AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN
PORTS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL SOLUTIONS 201

B. M. Orlovskyi

MODERN CYBER RISKS: THEIR CONCEPT, STRUCTURE AND
APPLICATION IN THE FIELD OF COMMERCIAL SHIPPING 210

CRIMINAL LAW AND PROCESS

O. Yu. Amelin

SEARCH OF A PERSON AS A WAY OF COLLECTING EVIDENCE IN THE
PRE-TRIAL INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR
RECEIVING OF AN ILLEGAL BENEFIT BY AN OFFICIAL 220

R. V. Hlukh
DYNAMICS OF RECIDIVISM AND CRIMINAL LAW AND PENITENTIARY
MEASURES TO PREVENT IT 232

M. O. Krasii
LEVELS AND PLATFORMS OF FOREIGN CRIMINAL-LEGAL POLICY OF
UKRAINE..... 241

S. S. Kolomiets
CONCEPTUAL MODEL OF GROUP RULES OF RELEASE FROM
PUNISHMENT DUE TO THE IMPRACTICALITY OF APPLYING THE
PUNISHMENT TO THE CONVICTED..... 248

T. V. Rodionova
BETWEEN ALGORITHM AND JUSTICE: DEHUMANIZATION RISKS OF
CRIMINAL PROCEDURE AUTOMATION..... 261

INFORMATION FOR AUTHORS274

ДО 160-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова від дня свого створення 13 травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І. І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу займає почесне місце серед кращих університетів світу.

Історія вищої освіти на півдні України почалася в 1865 року з установи Імператорського Новоросійського університету та подальший її розвиток нерозривно пов'язаний з діяльністю ОНУ імені І. І. Мечникова. Загальнонаціональний вплив ОНУ на освіту полягає в тому, що значна частина вищих навчальних закладів на півдні України створена на базі факультетів університету (Національний університет «Одеська юридична академія», Одеський національний економічний університет, Одеський національний медичний університет).

Одну з яскравих сторінок в історію Одеського університету вписав вчений-біолог, лауреат Нобелівської премії І. І. Мечников, який викладав тут упродовж двадцяти п'яти років. У зв'язку з епохою реформ та експериментів радянської влади у вищій школі в Україні у 1920 році Новоросійський університет було ліквідовано. Замість нього з'явилися нові інститути: медичний, фізико-математичний і гуманітарно-суспільний, перетворений в Інститут народного господарства, сільськогосподарський, політехнічний. У 1930 році було реорганізовано й сам Інститут народного господарства, замість нього створили три інші інститути: соціального виховання, професійної освіти та фізико-хіміко-математичний. Ім'я Іллі Ілліча Мечникова університету було надано у 1945 р.

Першим ректором ще до офіційного відкриття університету був призначений професор І. Д. Соколов. В даний час ректором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Вячеслав Іванович Труба.

Слід зазначити, що троє із дев'яти президентів Академії наук України працювали професорами ОНУ імені І. І. Мечникова: академіки Д. К. Заболотний, В. І. Ліпський, О. О. Богомолець. Зараз в ОНУ імені І. І. Мечникова працюють лауреати державних премій, відмінники освіти, заслужені працівники освіти, діячі науки і техніки, заслужені юристи України.

Основна мета університету – підготовка кваліфікованих кадрів для забезпечення потреб різних галузей господарства та виробництва у фахівцях освіти, науки, історії, хімії, фізики, астрономії, математатики, економіки, права, географії, туризму, біології, мікробіології та вірусології, гідрометеорології, екології, психології, філософії, політології, комп'ютерних систем та мереж, перекладу, філології, прикладної лінгвістики, журналістики, видавничої справи та редагування, менеджменту, обліку та аудиту, міжнародних відносин тощо.

ОНУ імені І. І. Мечникова є загальновизнаним провідним вищим навчальним закладом у групі класичних університетів, національним, науковим і культурним центром України. Міжнародне визнання ОНУ імені І. І. Мечникова як

одного з лідерів національної освітньої мережі підтверджується також тим, що майже 100 відомих університетів світу, співпрацюють з університетом у рамках довгострокових угод, у тому числі по проектах TEMPUS-TACIS, чисельним програмам INTAS, НОУ-ХАУ, СКОР та ін. В 2024 році ОНУ імені І. І. Мечникова вперше потрапив до престижного рейтингу «Times Higher Education World University Rankings-2025».

ОНУ імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus.

Редакційна колегія журналу

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330990>

УДК 340.13

І. В. Борщевський, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: tibalt_z@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3227-9320>

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: okgrin2010@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-2991-7159>

ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ПРОЦЕСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено теоретичний аналіз правового моделювання як методу наукового пізнання та дослідження правових процесів. Розглянуто основні підходи до визначення сутності правового моделювання, його види, функції та методологічне значення для сучасної юридичної науки. Акцентовано увагу на потенціалі моделювання у процесах правотворення, правозастосування та правового прогнозування в контексті правової реальності України. Обґрунтовано необхідність подальшої розробки та впровадження моделей у юридичну практику з метою підвищення ефективності правового регулювання.

Ключові слова: право, правове моделювання, юридична наука, правові процеси, правова модель, метод пізнання, правова реальність, юридичне прогнозування.

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука все активніше звертається до міждисциплінарних методів дослідження, що зумовлено ускладненням правових процесів, посиленням впливу глобалізаційних змін, цифровізації правового середовища та потребою в оперативному й ефективному правовому регулюванні. В цьому контексті особливого значення набуває правове моделювання як інструмент формалізації, аналізу й прогнозування правових явищ. Правові моделі здатні відображати структуру правових процесів, їхню динаміку та взаємозв'язки, що відкриває нові горизонти для юридичного пізнання.

Разом з тим, у вітчизняній науці проблема правового моделювання досліджена фрагментарно, що створює теоретичну невизначеність щодо сутності, цілей, завдань та меж застосування цього підходу. Більшість наукових праць зосереджуються на окремих аспектах правової інформатики, системного аналізу чи прогнозування, не охоплюючи моделювання як цілісне теоретико-правове

явище. Відсутність системного бачення моделювання як методу дослідження права знижує його потенціал для правотворення, правозастосування та розвитку юридичної доктрини.

У зв'язку з цим, постає необхідність у ґрунтовному дослідженні правового моделювання як засобу наукового пізнання правової реальності, що передбачає уточнення його поняттєвого апарату, методологічних засад та функціонального призначення в умовах сучасного етапу розвитку правової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового моделювання знаходиться на перетині філософії права, загальної теорії права, правознавчої методології та інформатики. У наукових колах вона почала активно розвиватися з другої половини ХХ століття.

У сучасній українській правовій науці спостерігається зростання інтересу до моделювання як інструменту юридичного аналізу. Основні наукові напрацювання в цій сфері зосереджуються на загальнотеоретичних аспектах моделювання, його ролі в системному аналізі правової дійсності та можливостях використання в процесах нормотворення й правозастосування.

Значний внесок у розвиток теоретичних засад правового моделювання зробили такі дослідники, як Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, М. В. Цвік, які підкреслюють важливість використання моделювання у правотворенні та вдосконаленні правової системи. У їхніх роботах правове моделювання розглядається в контексті системного аналізу, правової доктрини та юридичної логіки.

У прикладному вимірі моделювання досліджується в межах правової інформатики, що особливо актуально в контексті диджиталізації юридичних процесів. Тут варто згадати роботи В. Д. Бахіна, В. В. Городовенка та С. В. Лаптева, які присвячені формалізації юридичної інформації, побудові алгоритмів правозастосування та створенню автоматизованих правових систем.

Окремі аспекти правового моделювання розглядаються також у працях А. Й. Капустіна, С. П. Погребняка, І. Б. Усенка, Ю. Л. Шемшученка, які аналізують застосування моделей у галузі конституційного права, правотворчості, правових реформ і державного управління.

Попри наявність окремих теоретичних напрацювань, на сьогодні відчувається брак комплексних досліджень, які б розглядали правове моделювання саме як універсальний метод пізнання правових процесів, охоплюючи його поняттєвий апарат, функціональне значення, методологічні підходи та потенціал для правового прогнозування. Це зумовлює необхідність подальшого системного осмислення цієї категорії з урахуванням нових викликів і завдань правової реальності в Україні.

Мета статті. Метою написання статті є здійснення комплексного наукового аналізу існуючих підходів до моделювання в правовій сфері та з'ясування значення правового моделювання в сучасній юридичній науці з урахуванням специфіки його застосування в умовах сучасної правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку правової науки особливого значення набувають методи, що забезпечують ефективне пізнання складної та динамічної правової реальності. Одним із таких методів є правове моделювання – інструмент, який дозволяє досліджувати правові процеси на

абстрактному, структурованому рівні, формуючи уявлення про їхню сутність, взаємозв'язки та закономірності розвитку. Застосування моделей у праві сприяє не лише глибшому науковому аналізу правових явищ, але й підвищенню ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності, а також правового прогнозування.

Таким чином, правове моделювання можна розглядати не лише як допоміжний аналітичний інструмент, але й як самостійну методологічну категорію, що відкриває нові можливості для осмислення права як складної соціальної системи. Моделі в праві можуть відображати структуру правової норми, механізми реалізації права, динаміку правовідносин, юридичну відповідальність, а також процеси нормотворення і правозастосування.

Сучасні трансформації у сфері права, викликані цифровізацією, євроінтеграційними процесами та зростанням соціальної складності, потребують науково обґрунтованих підходів до аналізу й прогнозування правових змін. У такому контексті моделювання може слугувати ефективним засобом виявлення тенденцій розвитку правових інститутів і механізмів, забезпечуючи глибше розуміння закономірностей функціонування правової системи в цілому.

Проблематика правового моделювання останніми роками набула дедалі більшого поширення в українській юридичній науці. Аналіз публікацій свідчить про поступове формування концептуальних основ цієї категорії, хоча загальна методологічна база досі залишається дискусійною та потребує систематизації. Правове моделювання як форма юридичного мислення та наукового аналізу відіграє ключову роль у розумінні правових процесів, дозволяючи структурувати правову дійсність через побудову уявних правових конструкцій, сценаріїв і моделей.

Поняття «правове моделювання» охоплює широкий спектр дослідницьких і прикладних підходів до відображення правових явищ. У науковій літературі воно розглядається як особливий метод наукового пізнання, що полягає у створенні логічних, інформаційних, графічних або цифрових моделей, які імітують структуру, динаміку та функціонування правових інститутів і процесів.

У статті М. М. Новікової та О. В. Старікова зазначено, що «правовому моделюванню як методу пізнання властиві наступні завдання: 1) чітке відображення суті об'єктів правової дійсності у вигляді системи; 2) висвітлення (ілюстрування) складних правових процесів через сукупність простих, менших за структурою процесів чи процедур; 3) формування нової інформації про сутність та структуру оригінального об'єкту; 4) складання прогнозів про можливий подальший розвиток об'єкту дослідження; 5) аналіз інформації про стан, структуру та сутність правового явища, формування на його підставі оптимальних ефективних рішень» [1, с. 37]. Тобто, правове моделювання виступає особливою формою юридичного мислення, що дозволяє конструювати та аналізувати правові явища з позиції їх ідеальної, системної та логічної структури. Це твердження підкреслює гносеологічну функцію моделювання як складника наукового пізнання. Такий підхід надає можливість не лише абстрагуватися від конкретних правових фактів, а й уявно відтворити складні правові конструкції, що можуть мати прогностичне значення для майбутньої правотворчої чи правозастосовної діяльності та дозволяє розглядати моделювання не лише як технічний або допоміжний

інструмент, а як складову частину методології правознавства. Така концепція підкреслює, що правові моделі не лише відображають зовнішні характеристики правових явищ, а й виявляють глибинні зв'язки між нормами, інститутами та правовими механізмами.

Х. Кметик-Подубінська досліджує можливості правового моделювання у сфері конституційного права. Авторка акцентує увагу на тому, що «метод правового моделювання сприяє розкриттю основних доктрин сучасного конституціоналізму, реалізації установчої влади народу, реалізації, інтерпретації та правового захисту конституції, визначенню основних тенденцій цих процесів і формулюванню конкретних пропозицій щодо способів і засобів забезпечення механізму чинності конституції» [2, с. 214]. Тобто, правове моделювання дозволяє систематизувати уявлення про конституційну ідентичність держави та структурувати уявлення про механізми функціонування державної влади.

О. Мурашин і М. Пихтін зазначають: «Світовий досвід свідчить, що правове моделювання і особливо розробка модельних правових актів потрібна насамперед, у сфері боротьби з економічними злочинами, а також у іншій правоохоронній діяльності. Адже там, де є незаконний обіг товарів та послуг, необхідно створювати ідентичне кримінальне, митне, податкове законодавство країн-учасників інтегративних економічних зв'язків» [3, с. 104]. Це підкреслює, що правове моделювання є важливим інструментом у боротьбі з економічними злочинами, особливо в умовах міжнародної інтеграції. Розробка модельних правових актів сприяє уніфікації кримінального, митного та податкового законодавства між країнами, що є необхідним для ефективної взаємодії у сфері правоохоронної діяльності. Такий підхід дозволяє усунути прогалини у регулюванні та запобігати ухиленню від відповідальності через міжюрисдикційні розбіжності. Уніфіковане законодавство підвищує ефективність спільних заходів із протидії незаконному обігу товарів і послуг. Отже, правове моделювання є стратегічним елементом забезпечення економічної безпеки на національному та міжнародному рівнях.

Варто також згадати роботу Т. І. Тараконич, яка аналізує правове моделювання як метод оптимізації правового регулювання. Авторка аргументовано доводить, що «правове моделювання сприяє вивченню об'єкта моделювання з різних сторін, допомагає виявити його найважливіші складові та особливості, функціональну спрямованість та тенденції розвитку. Поряд з цим правове моделювання акцентує увагу на повноті регулювання, надає можливість спрогнозувати можливі колізії та прогалини в правовому регулюванні, розробити рекомендації, які б враховувались у правотворчій діяльності» [4, с. 57]. Це нам переконливо демонструє, що правове моделювання є не лише аналітичним, але й прогностичним інструментом, здатним суттєво покращити якість нормотворчої діяльності. Завдяки системному аналізу об'єкта моделювання, цей підхід дозволяє бачити не лише його поточний стан, але й потенційні проблеми майбутнього правового регулювання. Це особливо важливо в умовах динамічних соціально-правових змін. Таким чином, правове моделювання стає важливою ланкою між теорією права та практикою правотворення.

Моделювання як метод пізнання забезпечує цілеспрямоване відтворення ключових властивостей об'єкта з метою його глибшого розуміння та практичного використання. Через створення і дослідження моделей воно дозволяє вио-

кремити суттєві характеристики досліджуваного явища, що є необхідними для вирішення конкретних теоретичних або прикладних завдань. Таким чином, моделювання виступає ефективним інструментом аналізу складних систем, зокрема в галузях, де безпосереднє вивчення об'єкта є утрудненим або неможливим. Цю думку підтверджує О. М. Балинська, зазначаючи: «моделювання вважають методом пізнання, що полягає у створенні й дослідженні моделей. Модель дає можливість продемонструвати найважливіше в досліджуваному об'єкті з огляду на вирішення практичного завдання» [5, с. 367].

Д. В. Ланде і В. М. Фурашев запропонували інноваційне бачення правового моделювання на основі інформаційних технологій та соціального аналізу. Їх праця містить значний теоретичний та прикладний потенціал, зокрема в умовах цифровізації державного управління та правової сфери. Автори зазначають, що «при соціально-правовому моделюванні забезпечується застосуванням точних методів математичної статистики, нелінійної динаміки, системного аналізу, системної інформатизації тощо. Для вирішення завдань прогнозування і проектування у соціально-правовій сфері, аналізу суспільних та правових процесів на сучасному рівні створюються інформаційно-аналітичні засоби, в яких широко застосовується математичне і комп'ютерне моделювання, моделі, що базуються на математичних методах і теоретичних основах соціології, права, політології, економіки» [6, с. 14]. Розгляд моделювання як інструменту цифрової трансформації дозволяє наблизити правову науку до сучасних технологічних викликів.

Цінним внеском у розуміння галузевої структури українського права є дисертаційне дослідження В. П. Хряпченко, в якому авторка за допомогою моделювання виокремлює основні закономірності формування правових галузей та їх взаємозв'язків. Був запропонований «авторський підхід до правового моделювання галузевої системи права, в основі якого лежить критерій розгляду системи права як лінійного, так і нелінійного явища, відповідно до якого слід виокремити: класичну (лінійну, пірамідальну та центровану) модель галузевої системи права та не класичну (різномну) галузеву систему права» [7, с. 4]. Це відкриває можливості для подальшої уніфікації та кодифікації національного законодавства.

Окрему увагу заслуговує дослідження І. О. Шмаріна, який аналізує «правила теоретико-правового моделювання покарання у науці кримінального права, формулює теоретичні положення і практичні рекомендації щодо законодавчого визначення покарання за неповагу до суду як кримінальне правопорушення проти правосуддя» [8, с. 325]. Можливість застосування моделювання у сфері кримінального права, зокрема у формуванні санкцій за правопорушення, пов'язані з неповагою до суду, дозволяє підвищити якість нормотворчої діяльності у сфері кримінального права та забезпечити більш точне відображення суспільної небезпеки правопорушень.

М. І. Гойхман у своїй роботі «Функціонально-правове моделювання державного регулювання банківської системи» виділяє специфічний вид моделювання, під яким розуміє «метод моделювання, який поєднує в собі економічні та правові питання, що безпосередньо й розглядаються в такому різновиді моделювання» [9, с. 89]. Він приходить до висновку, що «відповідне моделювання слід вважати дієвим засобом, який допомагає не лише розібратися у проблемних аспектах досліджуваного питання, а й визначити шляхи з їх подолання: на теоретичному

рівні – у вигляді обґрунтованих заходів впливу на сталість функціонування банківської системи та національної економіки, з погляду практичної реалізації у запропонованих заходів щодо регулювання банківської системи – у вигляді конкретних нормативно-правових актів та законів» [9, с. 92]. Тобто, функціонально-правове моделювання виступає міждисциплінарним методом дослідження, який дозволяє інтегрувати економічні та правові аспекти аналізу складних суспільних явищ. Такий підхід забезпечує глибше розуміння взаємозв'язку між нормами права та економічними механізмами, що особливо важливо для регулювання фінансово-економічної сфери, зокрема банківської системи.

Застосування моделювання як засобу ідентифікації проблем та розробки ефективних рішень у правовій площині має вагоме значення. Воно дозволяє не лише виявити суперечності у функціонуванні об'єкта дослідження, а й запропонувати науково обґрунтовані заходи як на рівні теоретичних підходів, так і в межах конкретної нормотворчої діяльності. Таким чином, правове моделювання виконує не лише пізнавальну, а й прогностичну та нормативно-конструктивну функції.

У статті О. Л. Копиленка та Г. О. Мурашина «Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості» автори розглядають правове моделювання як інструмент дослідження правових процесів. Вони підкреслюють, що «підготовка та прийняття модельних нормативно-правових актів передбачає детальне вивчення закономірностей суспільних відносин, які виправдали себе в реальному житті та мають право на існування й, відповідно, закріплення у нормативних актах» [10, с. 26]. Такий підхід свідчить про тісний зв'язок між емпіричним аналізом правової реальності та нормативною уніфікацією, що забезпечує підвищення ефективності правотворчості. Правове моделювання, таким чином, виступає не лише технічним, а й концептуальним інструментом осмислення та вдосконалення законодавства.

У контексті модернізації правової системи та формування ефективної державної політики все більшої актуальності набуває ідея про необхідність наукового моделювання саме в правотворчій та правозастосовній діяльності. Знання майбутнього, яке базується на ретельному аналізі правових процесів, дозволяє забезпечити стабільність і передбачуваність правового регулювання. І це підтверджує В. П. Нагребельний, зазначаючи, що це «є необхідною умовою для правильного та ефективного управління суспільством. В процесі життєдіяльності будь-якого суспільства під впливом соціальних потреб в унормуванні і регулюванні суспільних відносин ті або інші соціальні (серед них і безпосередньо юридичні) явища знаходять своє відображення в логіці правових понять. Останні, в свою чергу, можуть і повинні використовуватися в процесі теоретичного правового (юридичного) моделювання і прогнозування, а також в процесі практичного правотворення та правозастосування. На нинішньому етапі державотворення і правотворення в Україні особливої ваги набуває наукове планування та юридичне прогнозування, які мають надавати цим процесам цілеспрямованого, поступового, системного й комплексного характеру» [11, с. 23]. Таким чином, правове прогнозування та моделювання виступають ключовими інструментами забезпечення науково обґрунтованого розвитку правової системи. Вони сприяють формуванню цілісної і логічно узгодженої нормативної бази, орієнтованої на довгострокові суспільні потреби та виклики державного управління.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи наукові надбання, можемо зробити висновок, що правове моделювання в українській правовій науці поступово набуває статусу не лише допоміжного, а й основного теоретико-методологічного інструменту. Воно дозволяє здійснювати глибокий аналіз правових явищ, сприяє їх систематизації, а також формуванню нових правових концептів, здатних відображати складні соціальні та правові процеси.

Правове моделювання має широкий спектр функцій: гносеологічну (пізнання правових явищ), прогностичну (моделювання можливих сценаріїв правового розвитку), аналітичну (виявлення прогалин і суперечностей у законодавстві), педагогічну (формування у студентів абстрактно-юридичного мислення), а також практично-методологічну.

Необхідно зазначити, що подальший розвиток правового моделювання має здійснюватися в напрямку міждисциплінарного узагальнення, особливо з використанням цифрових технологій, логіко-математичних методів та прикладних юридичних досліджень. Такі підходи дозволять перейти від інтуїтивного до формалізованого правового мислення, що сприятиме підвищенню ефективності як юридичної науки, так і правозастосовної діяльності.

Відповідно, правове моделювання може бути ефективно застосоване для дослідження складних процесів, таких як трансформація правової системи, адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, розробка правових реформ та прогнозування наслідків правових нововведень. Це, в свою чергу, підвищує наукову обґрунтованість рішень у сфері правотворення та правозастосування.

Таким чином, ми можемо виділити ключові характеристики правового моделювання:

1. Системність – охоплення всіх рівнів правової дійсності: від норм до механізмів реалізації.
2. Проективність – можливість прогнозувати правові наслідки та моделювати правові ситуації.
3. Методологічна комплексність – використання різних засобів моделювання (логіко-аналітичних, математичних, інформаційних тощо).

Загалом, аналіз наведеного дослідження дає підстави зробити висновки, що правове моделювання є не лише актуальним напрямом наукових досліджень, а й важливим практичним інструментом правотворчої та правозастосовної діяльності. Урахування сучасних цифрових технологій, міждисциплінарний підхід, орієнтація на захист прав людини та галузеву специфіку дозволяють формувати нову парадигму правової науки, де моделювання стає ключовим методом дослідження правових процесів.

Список використаної літератури

1. Новікова М. М., Старіков О. В. Теоретико-правові аспекти концепції правового моделювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 36-38.
2. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право. Конституційне право*. 2020. № 7. С. 211-215.

3. Мурашин О., Пихтін М. Правове моделювання у правоохоронній сфері: стан та перспективи розвитку. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2-3, С. 102-111.
4. Тарахонич Т. І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 52-58.
5. Балинська О. М. Право як знакова модель. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 365-372.
6. Ланде Д. В., Фурашев В. М. Інформаційне та соціально-правове моделювання : посібник. Київ–Одеса : Фенікс, 2021. 276 с.
7. Хряпченко В. П. Галузі в системі українського права: правове моделювання: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
8. Шмарін І. О. Теоретико-правове моделювання покарання за неповагу до суду як кримінальне правопорушення проти правосуддя. *Форум права*. 2016. № 4. С. 325-330.
9. Гойхман М. І. Функціонально-правове моделювання державного регулювання банківської системи. *Комунальне господарство міст*. 2014. Випуск 115. С. 88-93.
10. Копиленко О. Л., Мурашин Г. О. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2. С. 24-31.
11. Нагребельний В. П. Прогнозування і моделювання в правотворенні та правозастосуванні. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 23-28.

References

1. Novikova M. M., Starikov O. V. (2023). Theoretical and legal aspects of the concept of legal modeling. *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 9. P. 36–38 [in Ukrainian].
2. Kmetyk-Podubinska Kh. (2020). Legal modeling as a method of modern constitutional and legal research. *Entrepreneurship, Economy and Law. Constitutional Law*. No. 7. P. 211-215 [in Ukrainian].
3. Hryhorchuk M. V. (2021). Theoretical and legal characteristics of methodological techniques for studying the legal protection of entrepreneurs' rights. *Journal of Kyiv University of Law*. No. 1. P. 37-41 [in Ukrainian].
4. Tarakhonych T. I. (2019). The modeling method as a means of optimizing legal regulation. *Rule of Law*. Issue 30. P. 52-58 [in Ukrainian].
5. Davydiuk V. (2023). Individual and social constants of identity: philosophical and legal modeling of their interaction. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: "Legal Sciences"*. No. 1 (37). P. 59-64 [in Ukrainian].
6. Lande D. V., Furashev V. M. (2021). *Information and socio-legal modeling: textbook* / D. V. Lande, V. M. Furashev; general edit. by D. V. Lande. Kyiv–Odesa: Feniks. 276 p. [in Ukrainian].
7. Khryapchenko V. P. (2018). Branches in the system of Ukrainian law: legal modeling: abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences: 12.00.01. Odesa. 20 p. URL: <http://hdl.handle.net/11300/10680> [in Ukrainian].
8. Shmarin I. O. (2016). Theoretical and legal modeling of punishment for contempt of court as a criminal offense against justice. *Forum of Law*. No. 4. P. 325-330 [in Ukrainian].
9. Goikhman M. I. (2014). Functional and Legal Modeling of State Regulation of the Banking System. *Municipal Economy of Cities*, Issue 115, pp. 88-93 [in Ukrainian].
10. Kopylenko O. L., & Murashyn, H. O. (2005). Legal Modeling as an Effective Tool for Normative-Legal Unification in Law-Making. *University Scientific Notes*, No. 1-2, pp. 24-31.
11. Nahrebelnyi V. P. (2011). Forecasting and Modeling in Law-Making and Law Enforcement. *Almanac of Law*, Issue 2, pp. 23-28 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

I. V. Borshchevskyi, PhD in Law, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: tibalt_z@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3227-9320>

O. D. Hryn, PhD in Law, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: okgrin2010@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-2991-7159>

LEGAL MODELING AS A METHOD FOR STUDYING LEGAL PROCESSES: THEORETICAL ASPECT

Summary

Modern legal science is increasingly turning to interdisciplinary research methods, prompted by the growing complexity of legal processes, the intensification of globalization, the digitalization of the legal environment, and the need for rapid and effective legal regulation. In this context, legal modeling acquires particular significance as a tool for formalizing, analyzing, and forecasting legal phenomena. Legal models are capable of reflecting the structure of legal processes, their dynamics, and interconnections, thus opening new horizons for legal cognition.

At the same time, in Ukrainian legal science, the issue of legal modeling has been studied only fragmentarily, which creates theoretical uncertainty regarding its essence, goals, tasks, and scope of application. Most academic works focus on particular aspects of legal informatics, systems analysis, or forecasting, without considering modeling as a holistic theoretical and legal phenomenon. The absence of a systemic vision of modeling as a method of legal research reduces its potential in law-making, law enforcement, and the development of legal doctrine.

This gives rise to the need for an in-depth study of legal modeling as a means of scientific understanding of legal reality, which involves clarifying its conceptual framework, methodological foundations, and functional purpose in the context of the current stage of development of Ukraine's legal system.

Legal modeling in Ukrainian legal science is gradually acquiring the status not only of an auxiliary but also of a primary theoretical and methodological tool. It allows for deep analysis of legal phenomena, facilitates their systematization, and contributes to the development of new legal concepts capable of reflecting complex social and legal processes.

Legal modeling performs a wide range of functions: epistemological – understanding legal phenomena, prognostic – modeling possible scenarios of legal development, analytical – identifying gaps and inconsistencies in legislation, pedagogical – developing abstract legal thinking in students, practical and methodological – supporting effective legal practice.

It is important to note that the further development of legal modeling should move toward interdisciplinary generalization, particularly through the use of digital technologies, logical and mathematical methods, and applied legal research. Such approaches will facilitate the transition from intuitive to formalized legal thinking, thereby enhancing the effectiveness of both legal science and legal practice.

Accordingly, legal modeling can be effectively applied to the study of complex processes such as the transformation of the legal system, adaptation of national legislation to international

standards, the development of legal reforms, and the forecasting of the consequences of legal innovations. This, in turn, enhances the scientific validity of decisions in the areas of law-making and law enforcement.

Thus, we can identify the key characteristics of legal modeling: systematic nature – covering all levels of legal reality: from legal norms to mechanisms of implementation; projectivity – the ability to forecast legal consequences and model legal situations; methodological complexity – the use of various modeling tools (logical-analytical, mathematical, informational, etc.).

Legal modeling is not only a relevant field of academic research but also an important practical tool in law-making and law enforcement. The consideration of modern digital technologies, an interdisciplinary approach, a focus on human rights protection, and sectoral specificity enables the formation of a new paradigm of legal science in which modeling becomes a key method for studying legal processes.

Keywords: law, legal modeling, legal science, legal processes, legal model, method of cognition, legal reality, legal forecasting.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330991>

УДК: 346.91:347.922

М. С. Кастрова, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра конституційного права та правосуддя

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: marykastrova88@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-4784-2719>

ЩОДО ПОНЯТТЯ ВІДВОДУ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню інституту відводу в процесуальному праві України, як складного правового явища, що має важливе значення для забезпечення дотримання права на справедливий та неупереджений судовий розгляд. У центрі уваги перебуває поняття «відвід», необхідність визначення його уніфікованого значення, його сутність та аналіз нормативного закріплення у законодавстві. У статті здійснено порівняльний аналіз наукових підходів до тлумачення поняття «відвід», наведено та критично проаналізовано визначення, запропоновані науковцями. Наголошено на відсутності уніфікованого законодавчого визначення поняття «відвід» у чинних процесуальних кодексах України та наукових роботах, що створює передумови для неоднозначного тлумачення й застосування відповідних норм. Значна увага приділяється аналізу конкретних дефініцій, які розкривають окремі аспекти інституту відводу, проте не охоплюють сутність в цілому. Окремий акцент зроблено на необхідності визначення всіх можливих підстав відводу, а не вибір однієї підстави для характеристики цього правового явища. Ці фактори детально розглядаються як передумови для забезпечення гарантій справедливого судового розгляду. У статті обґрунтовано необхідність вдосконалення нормативного регулювання інституту відводу в Україні, зокрема шляхом формулювання законодавчо закріпленого визначення, яке б відображало його багатогранну природу та усувало можливість тлумачити визначення зручним чином з метою зловживання цим правом. Запропоновано власне змістовне визначення відводу як складної системи усунення учасників судового процесу за наявності обґрунтованого сумніву щодо їх неупередженості з переліком можливих підстав та наслідками. Аналіз має критичний характер і спирається як на положення національного законодавства, так і на міжнародні стандарти у сфері забезпечення правосуддя. Зокрема, розглянуто правові позиції Європейського суду з прав людини, які акцентують увагу на важливості дотримання принципу неупередженості та наявності процесуальних механізмів усунення зацікавлених осіб. В результаті сформовані висновки щодо єдиного, змістовного визначення яке може бути використане у законотворчій діяльності, судовій практиці, наукових дослідженнях та навчальному процесі.

Ключові слова: відвід, судочинство, процес, захист прав, повноваження судді, суддя, теорія процесуального права, неупередженість суду, конфлікт інтересів, доброчесність судді.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку правової системи особливої актуальності набуває вивчення поняття «відвід», оскільки даний інститут відіграє ключову роль у забезпеченні об'єктивності та неупередженості судового процесу, що, в свою чергу, гарантує дотримання положень ст. 6 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право кожного на справедливий суд.

Незважаючи на важливість цієї процедури, юридична література досі не змогла визначити та впровадити єдине, точне визначення поняття «відвід». Різноманітність підходів до його тлумачення свідчить про складність самої сутності цього явища. Деякі науковці акцентують увагу на процедурі, інші – на задачах та методах, проте єдиного теоретичного визначення поняття не складено. Незважаючи на наявність норм, що регулюють підстави для відводу, відсутність чіткого поняття відводу у процесуальному законодавстві України є не менш актуальною проблемою. Така невизначеність призводить до різних трактувань ролі відводу у судовому процесі.

Спираючись на вищевикладене, детальне вивчення інституту відводу є надзвичайно важливим завданням сучасного правознавства, яке допомагає забезпечити прозорість, об'єктивність і справедливість судового процесу, а також сприяє формуванню стабільної правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу всіх вітчизняних процесуальних кодексів встановлено, що жоден з них не пропонує чіткого визначення поняття «відвід». Законодавство окреслює лише підстави для відводу та порядок його застосування, залишаючи невирішеним питання про сутність цього поняття в цілому. Теоретики процесуального права також не виробили єдності щодо поняття «відводу», хоча дослідженням даної проблематики займалися О. В. Ануфрієва, В. В. Городовенко, О. В. Колісник, О. Ю. Коптевський, Н. С. Кучерук, В. В. Паришкура та деякі інші дослідники.

Така невизначеність створює простір для різних тлумачень, що може призводити до правових розбіжностей.

Метою даної статті є формулювання уніфікованого визначення відводу, що сприятиме підвищенню правової визначеності, узгодженості процесуального законодавства та зміцненню принципу справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. О. М. Бабич зазначає, що «відвід – це усунення від участі в цивільному, кримінальному, господарському або адміністративному процесі окремих його учасників, якщо хтось із них особисто (прямо чи непрямо) заінтересований у справі, але не є стороною чи третьою стороною у цивільному процесі» [1, с. 293].

В наведеному визначенні відсутня конкретика стосовно суб'єкту. Мова йде лише про заінтересовану особу у справі, яка не є стороною або третьою особою.

Як зазначають О. Ю. Коптевський, В. В. Нікітенко, Д. М. Моїсеєнко у своїй роботі «Право відводу суду (судді) у цивільному процесі: проблемні питання», «відвід – це передусім не тільки законодавчо визначена процедура по забезпеченню гарантій захисту прав та інтересів громадян у процесі, а й інститут права, за допомогою якого реалізуються провідні засади права, що забезпечує довіру до судової системи та підтримує статус та роль судової влади у суспільстві» [2, с. 122].

Дане визначення не є досконалим, оскільки не розкриває сутність та процедуру відводу, його суб'єктів, підстави, час застосування, його функції та задачі.

І. А. Бутирська стверджує, що «закріплення у господарському процесуальному законодавстві інститутів відводу та самовідводу судді спрямоване, перш за

все, на виключення упередженості судді під час вирішення справи та ухвалення законного і справедливого рішення» [3, с. 58].

У цьому визначенні акцент зроблено насамперед на упередженості судді як основній підставі для відводу. Однак такий підхід є занадто звуженим, оскільки упередженість – це лише одна з можливих причин, через які може бути заявлено відвід. Насправді ж підстави для відводу є ширшими та включають, зокрема конфлікт інтересів, особисту зацікавленість у результаті справи, наявність родинних або інших тісних зв'язків із учасниками процесу, тощо. Окрім того, визначення не враховує, що відвід може бути заявлений не лише судді чи складу суду, але й іншим учасникам процесу, зокрема секретарю судового засідання, експерту, перекладачу та навіть прокурору. Кожен із цих суб'єктів виконує важливу роль у судовому провадженні, а тому їхня неупередженість і відповідність критеріям об'єктивності є не менш важливими, ніж неупередженість судді. Таким чином, наведене визначення є неповним і не відображає всіх аспектів інституту відводу.

Н. Г. Журок зазначає, що «інститут відводу в кримінальному судочинстві України виступає гарантією неупередженого, об'єктивного і справедливого правосуддя. Він містить комплекс охоронних заходів, спрямованих на усунення упереджених осіб від розслідування і вирішення кримінального провадження» [4, с. 418].

Зазначений автор також звертає увагу на важливий аспект, що недотримання процедури його розгляду є порушенням норм процесуальних кодексів. Така ситуація може не лише спричинити ухвалення незаконного судового рішення, але й мати ширші негативні наслідки для судової практики загалом. Ігнорування або формальне ставлення до питання відводу здатне створити небезпечний прецедент, який у майбутньому може призвести до систематичних процесуальних порушень, підриву принципу неупередженості суду та зниження рівня довіри до судової влади.

Розглянемо ще декілька дефініцій відводу.

Н. С. Кучерук наполягає, що «відвід судді – це встановлена законом процедура відсторонення судді від розгляду конкретної справи, що здійснюється за наявності обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді при розгляді цієї справи» [5, с. 108].

О. В. Ануфрієва наполягає на розумінні «відводу у кримінальному провадженні – як однієї з гарантій законності, регламентованого кримінальним процесуальним законодавством України, засобу забезпечення усунення від участі у розгляді та вирішенні кримінального провадження осіб, щодо яких є сумніви у їх об'єктивності, неупередженості, шляхом з'ясування відповідних обставин і в разі їх підтвердження, заміни іншими особами з дотриманням відповідного процесуального оформлення результатів» [6, с. 71].

Аналізуючи ці визначення, слід підкреслити, що вони є взаємопов'язаними та тотожними у вузькому трактуванні причин відводу. У першому визначенні автори акцентували увагу на важливості усунення зацікавлених осіб, адже саме це є однією з основних задач цього інституту. Водночас варто зауважити, що усунення зацікавлених осіб – це не єдине завдання відводу, адже він також спрямований на запобігання потенційному конфлікту інтересів, усунення будь-якого сумніву в об'єктивності суду та забезпечення рівності сторін у процесі.

Хоча тлумачення, визначене О. В. Ануфрієвою, містить вказівку на мету відводу, проте слід визнати дану дефініцію вузькою та суперечливою. Зокрема, в ній не вистачає конкретизації підстав відводу, чіткості, адже незрозуміло, яким чином треба доказувати сумніви та неупередженість, яка відбувається «заміна» та що розуміється під «оформленням результатів». На нашу думку, дане визначення перевантажене громіздкими та складними фразами, проте не розкрито поняття та процедури відводів.

Враховуючи вказане, слід зауважити, що у запропонованих даними науковцями поняттях за основу береться одна з причин відводу, тим самим штучно зужуючи досліджуване явище.

У п. 36 рішення ЄСПЛ у справі «Паунович проти Сербії» «Суд нагадує, що слід також враховувати питання внутрішньої організації (див. цитована вище справа «П'єрсак», пункт 30 (d), та «А.К. проти Ліхтенштейну», № 38191/12, п. 67, 9 липня 2015 року), та існування національних процедур для забезпечення неупередженості, а саме правил, що регулюють відвід суддів, є однаково важливим фактором. Такі правила виражають заінтересованість національного законодавця з приводу усунення всіх обґрунтованих сумнівів щодо неупередженості відповідного судді чи суду, та є спробою забезпечити неупередженість шляхом усунення причин таких проблем. Окрім забезпечення відсутності фактичної упередженості, вони спрямовані на усунення будь-якого прояву небезсторонності, і таким чином сприяють підвищенню довіри, яку суди мають вселяти громадськості у демократичному суспільстві (див. «Мікалеф», цитований вище, § 99, і «Межраніч проти Хорватії», № 71615/01, §27, 15 липня 2005 року). Таким чином, будь-який суддя, стосовно якого є законні підстави для побоювань у відсутності неупередженості, повинен взяти самовідвід (див. «Castillo Algar v. Spain», 28 жовтня 1998 р., пункт 45, Звіти про судові рішення та рішення 1998 VIII)» [7] (виділено нами – М. К.).

В цілому доречно підтримати основні характеристики відводу, надані ЄСПЛ в даному Рішенні. Одночасно слід зауважити, що обґрунтованість сумнівів часом складно довести. Саме тому процедура відводу надає можливість заявити його, маючи лише сумнів, без доведення. Одразу виникає наступне питання, які саме є правила відводу, про які кажуть автори. Доречно зауважити, що відвід – це процесуально закріплена процедура, а не «зацікавленість законодавця». Тому у даному поясненні Суду не вистачає конкретики щодо поняття та розширеного переліку причин, однак влучно зауважено, що застосування процедури відводу є засобом підвищення довіри до суду у демократичній державі.

Видається доречним також розглянути разом наступні дві дефініції відводу.

Одну з них дає Великий енциклопедичний юридичний словник: «Відвід у судочинстві – усунення від участі в цивільному, кримінальному або арбітражному процесі окремих його учасників, якщо хтось із них особисто (прямо чи побічно) заінтересований у справі, але не є підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, цивільним позивачем чи цивільним відповідачем у кримінальному процесі, стороною чи третьою особою у цивільному процесі, стороною в арбітражному процесі» [8, с. 415].

І. С. Похиленко пропонує «визначення відводу судді в господарському процесі як правової категорії – це висловлена в письмовій формі недовіра судді

(колегії) господарського суду в будь-якій інстанції, на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді (колегії) у конкретній справі, внаслідок виявлення будь-якої особистої прихильності чи упередженості, заявлена позивачем, відповідачем, прокурора, якщо останній є учасником розгляду конкретної справи, та третіми особами» [9, с. 112].

Доцільно підкреслити, що в цих визначеннях спостерігається певна суперечливість щодо основних підстав для відводу. З одного боку, акцент робиться на усуненні зацікавлених осіб, що передбачає доведення їхньої зацікавленості у справі, а, з іншого боку, процесуальне законодавство допускає ініціацію відводу навіть при наявності сумніву у неупередженості сторін, без обов'язкового встановлення прямої зацікавленості.

У визначенні І. С. Похиленко також робиться акцент на забезпеченні неупередженості в судовому процесі, що дозволяє учаснику справи заявити відвід навіть за наявності лише сумніву, а не виключно через тверді переконання в упередженості. Такий підхід має важливе практичне значення, оскільки створює можливість швидко реагувати на потенційні ознаки неупередженості, забезпечуючи тим самим високі стандарти справедливості. До того ж визначення конкретизує, що подача заяви про відвід повинна здійснюватися у письмовій формі, що сприяє формалізації процесу та зменшує ймовірність виникнення суб'єктивних трактувань. Разом ці елементи підсилюють захист прав учасників судового процесу та сприяють підтриманню довіри до судової системи.

О. А. Черненко вказує, що «відвід судді виступає ефективним механізмом забезпечення законності та обґрунтованості судового рішення» [10, с. 89].

Відсутні будь-які сумніви, що інститут відводу є невід'ємною складовою сучасного судочинства і виступає ефективним механізмом забезпечення законності та обґрунтованості ухвалених рішень. Саме завдяки цьому механізму можливо виявити та усунути потенційні конфлікти інтересів, які можуть поставити під сумнів неупередженість судового процесу. Таким чином, навіть за наявності сумнівів щодо об'єктивності окремих учасників процесу застосування відводу сприяє досягненню впевненості в справедливості ухвалених судових рішень, забезпечуючи високі стандарти правосуддя.

В. В. Петрик вказує, що «питання відводу (самовідводу) суддів (народних засідателів), секретарів судового засідання, експертів, спеціалістів, перекладачів є загальними, оскільки їх можна вирішити на будь-якій стадії цивільного процесу, а враховуючи те, що ці питання узагальнено вирішуються у рамках всієї цивільної справи, можна говорити про те, що відвід у цивільному процесі виступає не просто правовим інститутом цивільного процесуального права, а загальним цивільним процесуальним інститутом. Він посідає своєрідне місце у системі цивільного процесуального права» [11, с. 42], «сукупність правових норм, які регламентують питання відводу в цивільному процесі, виступають правовим інститутом, які є загальним та функціональним інститутом, що має свій предмет правового впливу, який є складовою частиною однорідних відносин, що регламентуються за стадіями цивільного процесу спеціальними правовими інститутами» [11, с. 43].

Доречно погодитись із висловлюванням автора, що питання відводу може розглядатися на будь-якій стадії судового процесу, адже це забезпечує дотри-

мання гарантій справедливості протягом усього розгляду судової справи. Такий підхід дозволяє негайно реагувати на виявлені порушення принципу неупередженості незалежно від того, на якому етапі відбувається судовий розгляд. Це стимулює учасників процесу ретельно дотримуватися встановлених правил, підвищує довіру суспільства до судової системи, адже кожна сторона може бути впевненою в тому, що її права будуть захищені протягом всього процесу. Крім того, можливість ініціювати відвід на будь-якому етапі є запобіжником потенційних конфліктів інтересів, що могли б негативно вплинути на об'єктивність ухвалених рішень. Така система дозволяє створити гнучкий механізм контролю за якістю судочинства, забезпечуючи не лише попередження можливих зловживань, а й оперативне усунення порушень у процесі розгляду справи, а постійний моніторинг та можливість коригування процесу сприяють підтриманню високих стандартів правосуддя та зміцненню принципу справедливості.

В іншій роботі В. В. Петрик зазначає, що «право на відвід у цивільному процесі – це окрема цивільно-процесуальна гарантія, що закріплена в нормах цивільного процесуального права, здійснення якої направлено на формування належного складу суду, що розглядає цивільну справу та належного складу учасників цивільного процесу, які сприяють суду в розгляді та вирішенні цивільної справи» [12, с. 535].

Автор цього поняття підкреслює «суб'єктивну» складову відводів, не торкаючись інших важливих складових даного явища. Тому вказане визначення доречно визнати однобічним.

І. В. Зозуля вказує, що «відвід (самовідвід) – це усунення учасників судового процесу від участі у справі за заявою сторони, прокурора (або за власною ініціативою того, хто відводиться – самовідвід) за наявності передбачених процесуальним законом обставин, що викликають сумнів у їх неупередженості. Відвід (самовідвід), в залежності від виду судочинства, може стосуватись судді (суду), секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста та перекладача, а у кримінальному судочинстві – й прокурора, слідчого, захисника, представника, представника персоналу органу пробації» [13, с. 91].

На нашу думку, це визначення відводу є найбільш змістовним, оскільки окрім загального визначення, що представляє собою відвід, наведені приклади суб'єктів, що підлягають відводу, причини, види (відвід чи самовідвід), що дає можливість після ознайомлення з цим поняттям скласти загальне враження щодо відводу в судовому процесі. Вважаємо за необхідне додати, що функцією відводу є надання можливості сторонам бути переконаними у справедливості рішення суду та відсутності упередженості складу суду під час розгляду судової справи. Необхідно зазначити також, що це є гарантією усунення впливу родинних відносин та кумівства.

Таким чином, визначення відводу в процесуальному праві дає змогу окреслити його сутність та правову природу. Однак для більш глибокого розуміння цього інституту необхідно розглянути та виділити його ключові ознаки, які дозволяють визначити його практичне значення у процесуальній діяльності.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи аналіз визначень відводу, запропонованих науковцями, видається доцільним скласти наступне єдине змістовне визначення цього явища: відвід – це складна система усунення від участі у судовій

справі судді чи інших учасників процесу на будь-якій стадії судового процесу на підставі наявності сумніву щодо упередженості, конфлікту інтересів, зацікавленості, порушення норм процесу такими особами.

Дійсно, відвід є складним та специфічним явищем, можливість реалізації якого існує на будь-якій стадії судового процесу за наявності сумніву у безсторонності особи. Важливим елементом, яким нехтують науковці, є перелік причин відводу, як от: упередженість, конфлікт інтересів, порушення процесуальних норм та зацікавленість. З урахуванням вищевказаного, запропоноване визначення видається більш вдалим.

Інститут відводу відіграє надважливу роль в забезпеченні функціонування справедливого та неупередженого суду, а запропоноване чітке поняття окреслює межі його функціонування, розкриває сутність явища та рамки його застосування.

Список використаної літератури

1. Бабич О. М. Відвід судді в цивільному процесі. Сучасна цивілістика: матеріали 9-ої Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 28 березня 2014 р.). Одеса, 2014. С. 293-296. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a7ecaeb0-a475-401f-957e-3c99d90b0e3d/content>.
2. Коптевський О. Ю., Нікітенко В. В., Моїсєєнко Д. М. Право відводу суду (судді) у цивільному процесі: проблемні питання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 71. С. 120-124. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/20.pdf>.
3. Бутирська І. А. Відвід (самовідвід) судді у господарському судочинстві. Право України. 2018. Вип. 7. С. 57-70. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/777?show=full>.
4. Журок Н. Г. Інститут відводу як процесуальна гарантія встановлення об'єктивної істини судом. Порівняльно-аналітичне право. 2018. Вип. 4. С. 415-418. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/717715.pdf>.
5. Кучерук Н. С. Відвід судді у господарському процесі: окремі питання теорії та практики. Слово національної школи суддів України. 2016. Вип. 2(15). С. 107-116. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2016/2-15-2016/17-2016/438-vidvid-suddi-u-gospodarskomu-protsesi-okremi-pitannya-teorii-ta-praktiki>.
6. Ануфрієва О. В. Відвід у кримінальному процесі України. Дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 246 с. URL: <https://scc.knu.ua/upload/iblock/975/%D0%90%D0%9D%D0%A3%D0%A4%D0%A0%D0%86%D0%84%D0%92%D0%90%20%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0%20%D0%92%E2%80%99%D1%8F%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf>.
7. Рішення ЄСПЛ «Паунович проти Сербії» від 03.12.2019 № 54574/07. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/f5df5e88be21e57ab2b4_file.pdf.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2007. 992 с.
9. Похиленко І. С. Відвід судді в господарському процесі. Вісник господарського судочинства. 2010. № 3. С. 111-117. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f11587be-0add-4d17-acd7-e586c9632629/content>.
10. Черненко О. А. Відвід судді в господарському процесі. Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання. 2015. Вип. 14. С. 89-93. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2015/14/24.pdf>.
11. Петрик В. В. Поняття та сутність інституту відводу в цивільному процесі. Наука і практика. 2012. Вип. 9. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_93.
12. Петрик В. В. Поняття та сутність права на відвід у цивільному процесі. Форум пра-

- ва. 2012. № 3. С. 531-536. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_93.
13. Зозуля І. В. Відвід (самовідвід) в законодавстві України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.). С. 91-94. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200619/article/view/zozulia.

References

1. Babych, O. M. (2014). Vidvid suddi v tsyvil'nomu protsesi. Suchasna tsyvilistyka: Materialy 9-oї Mizhnarodnoi nauk. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (pp. 293-296). Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a7ecaeb0-a475-401f-957e-3c99d90b0e3d/content> [in Ukrainian].
2. Koptevskiy, O. Yu., Nikitenko, V. V., & Moiseenko, D. M. (2022). Pravo vidvodu sudu (suddi) u tsyvil'nomu protsesi: Problemni pytannia. Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, (71), 120-124. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/20.pdf> [in Ukrainian].
3. Butyrskaya, I. A. (2018). Vidvid (samovidvid) suddi u hospodars'komu sudochynstvi. Pravo Ukrainy, (7), 57-70. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/777?show=full> [in Ukrainian].
4. Zhurok, N. H. (2018). Instytut vidvodu yak protsesual'na harantiia vstanovlennia ob'ektyvnoi istyny sudom. Porivnial'no-analitychne pravo, (4), 415-418. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/717715.pdf> [in Ukrainian].
5. Kucheruk, N. S. (2016). Vidvid suddi u hospodars'komu protsesi: Okremi pytannia teorii ta praktyky. Slovo Natsional'noi shkoly suddiv Ukrainy, (2), 107-116. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2016/2-15-2016/17-2016/438-vidvid-suddi-u-gospodarskomu-protsesi-okremi-pitannya-teoriji-ta-praktiki> [in Ukrainian].
6. Anufrieva, O. V. (2013). Vidvid u kryminal'nomu protsesi Ukrainy (PhD dissertation). Kyiv. URL: <https://scc.knu.ua/upload/iblock/975АНУФРІЄВА%20Ольга%20В'ячеславівна.pdf> [in Ukrainian].
7. European Court of Human Rights (2019). Paunovic v. Serbia, № 54574/07. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/f5df5e88be21e57ab2b4_file.pdf [in Ukrainian].
8. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (2007). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
9. Pokhylenko, I. S. (2010). Vidvid suddi v hospodars'komu protsesi. Visnyk hospodars'koho sudochynstva, (3), 111-117. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f11587be-0add-4d17-acd7-e586c9632629/content> [in Ukrainian].
10. Chernenko, O. A. (2015). Vidvid suddi v hospodars'komu protsesi. Tsivil'ne pravo ta tsivil'nyi protses: Aktual'ni pytannia, (14), 89-93. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2015/14/24.pdf> [in Ukrainian].
11. Petryk, V. V. (2012). Poniattia ta sutnist' instytutu vidvodu v tsyvil'nomu protsesi. Nauka i praktyka, (9), 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_93 [in Ukrainian].
12. Petryk, V. V. (2012). Poniattia ta sutnist' prava na vidvid u tsyvil'nomu protsesi. Forum prava, (3), 531-536. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_93 [in Ukrainian].
13. Zozulia, I. V. (2020). Vidvid (samovidvid) v zakonodavstvi Ukrainy. In Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia: Materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 91-94). Kharkiv. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200619/article/view/zozulia [in Ukrainian].

Стаття надійшла 13.05.2025 р.

M. S. Kastrova, PhD student

Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: marykastrova88@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-4784-2719>

ON THE CONCEPT OF RECUSAL IN PROCEDURAL LAW

Summary

The article is devoted to the study of the institution of recusal in the procedural law of Ukraine as a complex legal phenomenon that plays a significant role in ensuring the right to a fair and impartial trial. The focus is placed on the concept of “recusal”, the necessity of defining its unified meaning, its legal essence, and the analysis of its normative consolidation in legislation. The article provides a comparative analysis of scholarly approaches to interpreting the concept of recusal and presents a critical review of definitions proposed by legal scholars. It emphasizes the absence of a unified legislative definition of the term “recusal” in Ukraine’s current procedural codes and scholarly works, which creates preconditions for ambiguous interpretation and application of relevant norms. Particular attention is paid to the analysis of specific definitions that reveal certain aspects of the institution of recusal but fail to reflect its essence comprehensively. Special emphasis is placed on the need to determine all possible grounds for recusal, rather than focusing on a single basis to characterize this legal phenomenon. These factors are thoroughly examined as essential prerequisites for guaranteeing the right to a fair judicial review. The article substantiates the necessity of improving the regulatory framework of the recusal institution in Ukraine, particularly by developing a legislatively enshrined definition that reflects its multifaceted nature and eliminates the possibility of manipulating its interpretation for the purpose of abuse. The author proposes an original substantive definition of recusal as a complex system of disqualification of participants in judicial proceedings based on well-grounded doubts regarding their impartiality, including a list of potential grounds and consequences. The analysis has a critical nature and is based on the provisions of both national legislation and international standards in the field of justice. In particular, the article examines the legal positions of the European Court of Human Rights, which highlight the importance of adhering to the principle of impartiality and having procedural mechanisms for the disqualification of interested parties. As a result, conclusions are formulated regarding a single, meaningful definition that can be used in legislative activity, judicial practice, academic research, and legal education.

Keywords: recusal, judicial proceedings, process, protection of rights, powers of a judge, a judge, theory of procedural law, impartiality of the court, conflict of interests, integrity of a judge.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330992>

УДК 342.7

З. В. Кузнєцова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: zoya.kuznietsova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1654-5254>

О. І. Чайковський, канд. юрид. наук, доцент
Одеська державна академія будівництва та архітектури,
Кафедра філософії, політології, психології та права
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, 65029, Україна
e-mail: chaukovski@odaba.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9694-3406>

ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

У статті розглядається сутність та зміст одного з важливих конституційних прав людини – права на мирні зібрання, а також особливості його реалізації в умовах воєнного стану. Визначено проблему правової регламентації права на мирні зібрання в Україні, а саме відсутність спеціального законодавства щодо змісту, видів, механізму реалізації мирних зібрань. Окреслено положення закону щодо обмежень основних прав людини в умовах воєнного стану та визначено, що право на мирні зібрання може підлягати таким обмеженням. Наголошується на невідповідності положень законодавства про правовий режим воєнного стану, норми якого визначають в одному випадку можливість встановлювати обмеження в реалізації права на мирні зібрання за рішенням військових адміністрацій, а у другому – повну їх заборону. Визначається проблема широких меж дискреції органів державної влади щодо погодження мирних зібрань та визначення інших обмежувальних заходів для їх проведення. Такі положення законодавства не відповідають критеріям правової визначеності та прогнозованості, а отже становлять порушення державою своїх позитивних зобов'язань у галузі права на мирні зібрання.

Також у статті проведений аналіз положень підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на підставі рішень Обласних військових адміністрацій, якими визначаються процедурні аспекти реалізації права на мирні зібрання в окремих областях України. Порівняльна характеристика цих положень дає змогу дійти висновку про істотні відмінності у підходах до реалізації права на мирні зібрання, а також критеріїв його обмежень, які коливаються від повної заборони відповідних заходів до можливості їх реалізації з певними умовами. Вважаємо, що такі відмінності можуть бути виправданими, перш за все виходячи від наближеності до лінії фронту, що обумовлює більший рівень загрози для окремих областей. Проте на практиці виявляється, що не завжди обмеження права на мирні зібрання накладаються з урахуванням цього принципу, що, у свою чергу, доводить необхідність прийняття спеціального законодавства.

Ключові слова: права людини, право на мирні зібрання, демонстрації та мітинги, конституційні права людини, демократична держава, воєнний стан, обмеження прав людини.

Постановка проблеми. Право на мирні зібрання є одним з найважливіших конституційних прав людини, без реалізації якого не уявляється функціонування демократичної правової держави. Значення цього права посилюється тим фактом, що через нього є можливими у реалізації низка інших прав людини, як-то право на свободу вираження поглядів, свободу совісті та релігії, право на захист своїх трудових, економічних, соціальних чи інших інтересів. Зміст даного права закріплено у ст. 39 Конституції України, згідно якої «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1, ст. 39]. Як слідує зі змісту наведеної статті, обмеження права на свободу мирних зібрань можливе лише у судовому порядку і за наявності чітко встановлених підстав. Проте інша ситуація постає в умовах воєнного або надзвичайного стану, коли допускається значно більший обсяг обмежень основних прав людини відповідно до спеціальних законів. Рівень загроз для цивільного населення в умовах військових дій звісно має братись до уваги при встановленні конкретних обмежень прав та свобод, проте питання, яким чином держава має забезпечити баланс між приватними інтересами окремих осіб і обов'язком захисту громадського порядку та безпеки загалом – залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на мирні зібрання було предметом численних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, В. І. Риндюк та О. М. Гришко досліджували конституційно-правові засади реалізації права на мирні зібрання в Україні, А. П. Святненко виконала дисертаційне дослідження, у якому проаналізувала сутність права на свободу мирних зібрань у контексті порівняльної характеристики досвіду України та країн Європейського Союзу. Також слід відзначити вагомий вклад у розширення сутності права на мирні зібрання, який було зроблено Конституційним Судом України, завдяки правовим позиціям якого було скасовано зокрема положення щодо дозвільного характеру його реалізації. Проте проголошення у 2022 році воєнного стану в Україні та його постійне продовження через повномасштабну збройну агресію РФ вже четвертий рік поспіль актуалізувало зокрема й можливість держави обмежувати дане право. Це питання ще не було предметом наукового дослідження, тому вважаємо за необхідне приділити йому окрему увагу.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу положень загального та спеціального законодавства проаналізувати обсяг та особливості реалізації права на мирні зібрання в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У своєму рішенні щодо офіційного тлумачення частини 1 статті 39 Конституції України, Конституційний Суд України (далі - КСУ) визначив наступне: «право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, їх невідчужуване і непорушне право, гарантоване Основним Законом України» [1, п. 2]. Далі КСУ підкреслив значення права на мирні зібрання для функціонування демократичної держави, а також той факт, що дане право ви-

ступає передумовою для реалізації низки інших важливих прав людини, про що нами було зазначено вище. Важливо підкреслити, що у передостанньому абзаці цього рішення КСУ висловив позицію, що «виходячи з положень пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод і що лише судом відповідно до закону може встановлюватись обмеження щодо реалізації права громадян на проведення масових зібрань (частина друга статті 39), Конституційний Суд України дійшов висновку, що визначення строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування з урахуванням особливостей мирних зібрань, їх форм, масовості, місця і часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання» [1, п. 2].

Слід підкреслити, що проблема відсутності спеціального законодавства про мирні зібрання в Україні визначається як ключова багатьма дослідниками. Так, А. П. Святненко у своєму дисертаційному дослідженні наголошує, «відсутність спеціального закону про мирні зібрання є прогалиною у законодавстві, яка стає полем для зловживання зазначеним правом... Зокрема, немає чіткості у визначенні понять «мирне зібрання», «право на свободу мирного зібрання», які характеристики визначають саме мирний характер зібрання і що відрізняє цілеспрямоване зібрання від простого скупчення осіб. Тому і дотепер не розкрито питання щодо встановлення дії названого права. Не врегульовані позитивні обов'язки держави щодо забезпечення мирних зібрань» [2, с. 13]. Ще більше відсутність спеціального закону ускладнило визначення змісту та обсягу, а також критеріїв обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану.

Згідно ч. 2 ст. 64 Конституції України, «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [3, ст. 64]. Проте далі наводиться перелік конституційних прав, які не можуть бути обмеженими навіть за умови запровадження особливих станів. Серед цього переліку ст. 39 Конституції, якою закріплено право на мирні зібрання, не міститься, з чого можна зробити висновок, що дане право є таким, яке може бути обмеженим або забороненим в умовах воєнного стану. Якщо звернутись до спеціального Закону «Про правовий режим воєнного стану», слід навести положення ст. 8, якою встановлено, що «в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина», зокрема такі заходи, як «забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» [4, ст. 8.] Зміст цитованої статті дає підстави стверджувати, що сам по собі факт запровадження воєнного стану на території всієї країни чи в окремих її місцевостях не означає автоматичної заборони на проведення мирних зібрань чи інших масових заходів, а є дискреційним повноваженням військового керівництва та/або органів місцевого самоврядування. Було б справедливим допустити, що відповідні дискреційні повноваження є обґрунтованими, оскільки ступінь потенційної загрози для людей, які бажають взяти участь у мирній акції, прямо пропорційно зменшується в залежності від віддаленості від лінії фронту.

Однак ч. 1 ст. 19 цього ж закону, яка визначає гарантії законності в умовах воєнного стану, містить положення: «в умовах воєнного стану забороняються» окрім зміни Конституції, заборони проведення виборів та референдумів, також і повну заборону на «проведення страйків, масових зібрань та акцій» [4, ст. 19]. Щодо такої суперечності положень одного й того самого закону, погоджуємось з експертами громадянської мережі ОПОРА, які провели достатньо глибоке дослідження щодо стану правової регламентації та можливості реалізації права на мирні зібрання в усіх областях шляхом направлення запитів та отримання відповідної публічної інформації, у якому зокрема зазначається: «таке становище не відповідає принципу правової визначеності та не дозволяє ні громадянам, ні органам влади нормально прогнозувати свою поведінку» [5]. Далі автори дослідження виказують думку, що «положення ст. 8 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” можуть бути спеціальними стосовно ст. 19, в тому числі як такі, що закріплюють вищий стандарт захисту свободи мирних зібрань» [5], однак, на нашу думку, зазначений недолік законодавства все одно потребує виправлення.

Слід зазначити, що на підставі згаданого вище проведеного дослідження експерти ОПОРИ сформували окрему мапу України із визначенням ступеню обмеження права на свободу мирних зібрань по областях, яка демонструє наступну картину: повні заборони або різні обмеження права на мирні зібрання аж ніяк не залежать від наближеності відповідної області до лінії фронту. Наприклад, з усіх областей України, окрім АРК (туди запит не надсилався), повна заборона на проведення мирних зібрань, акцій, демонстрацій встановлена у чотирьох областях: Одеській, Херсонській, Донецькій та Івано-Франківській. До речі, як раз відповідь на публічний запит громадської організації державної адміністрації Івано-Франківської області була обґрунтована положеннями ст. 19 закону, про яку згадувалось вище. Що ж стосовно інших областей, то у багатьох присутні додаткові обмеження права на мирні зібрання, які регулюються окремими рішеннями.

Так, у вільному доступі на сайті Вараської громади (Рівненська область) розміщено Порядок проведення масових заходів на території Рівненської області в умовах правового режиму воєнного стану. П. 1 цього документу встановлює, що «Проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших спортивних, освітніх, культурно-просвітницьких, релігійних, розважальних та видовищних масових заходів в умовах воєнного стану (далі - заходи) на території Рівненської області можливе лише за виключних обставин і тільки за умови їх письмового погодження з виконавчими органами міських, селищних та сільських рад **не пізніше ніж за п'ять робочих днів** до дня проведення заходу» [6, п. 1]. Зі змісту цього положення можемо зробити висновок, що передбачено не просто сповіщальний, а погоджувальний характер проведення мирного зібрання, причому із встановленням граничного терміну, за який таке погодження слід отримати. Щоправда аналіз наступних положень порядку свідчить про відсутність у органів місцевого самоврядування повноважень щодо заборони на проведення відповідного заходу, а тільки визначає їх обов'язок довести зазначену інформацію до відома «Рівненської обласної військової адміністрації та місцевих органів Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій про всі погоджені заходи, їх мету, дату, місце проведення та орієнтовну

кількість учасників заходу не пізніше ніж за одну добу до проведення заходу» [6, п. 4]. Ще одним обмеженням, чітко визначеним цим документом, є кількість учасників, яка «не повинна перевищувати розрахунок місткості найбільшої захисної споруди (найпростішого укриття), розташованої у прямій доступності від місця проведення заходу та погодженої з органами місцевого самоврядування» [6, п. 5]. Загалом можемо стверджувати, що окреслені особливості та обмеження, визначені порядком проведення масових заходів на території Рівненської області, можна визнати обґрунтованими та пропорційними тим потенційним загрозам, які можуть бути пов'язаними із військовими діями, обстрілами і т.д.

Запровадження більш істотних обмежень реалізації права на мирні зібрання мало місце на території Черкаської області, оскільки виходячи зі змісту спільного наказу Черкаської військової обласної адміністрації та Черкаського обласного ТЦК № 3/150 від 19.04.2022 року, встановлено лише одне положення: «що проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області можливе виключно за умови їх обов'язкового письмового погодження з Черкаською обласною військовою адміністрацією» [7]. По-перше, тут вже чітко прослідковується перехід від сповіщального до погоджувального характеру реалізації права на мирні зібрання, а по-друге, залишається відкритим питання щодо того, як і на підставі яких критеріїв ВДА може погодити/не погодити такий захід. По суті можна стверджувати про необмежений характер дискреційних повноважень військової адміністрації щодо надання згоди на проведення мирної акції, і до того так само мова йде про область, яка територіально достатньо далеко знаходиться від лінії фронту.

Слід зазначити, що таким самим чином виключно дозвільний характер на проведення мирних зібрань було встановлено на території Тернопільської області рішенням Ради оборони області щодо масових заходів, прийнятим 6 травня 2022 року. Однак на сайті Тернопільської ВДА станом на сьогодні розміщена інформація про зміну порядку проведення масових заходів, затверджених рішенням від 28 квітня 2025 року. Сам документ відсутній, проте часткове відтворення його положень на сайті демонструє застосування досвіду Рівненської області: встановлення мінімального 5-денного терміну для направлення повідомлення про захід виконавчим органам сільських, селищних, міських рад, з обов'язковим зазначенням «часу початку і тривалості, мети, місця або маршруту проведення, інформації про організаторів та орієнтовної кількості учасників, специфіки проведення масового заходу, інформації щодо наявності укриттів поблизу» [8].

Також заслуговує на увагу рішення, прийняте Радою оборони Харківської області – однієї з найбільш небезпечних з військової точки зору областей. Якщо з початком повномасштабного вторгнення діяла повна заборона на проведення будь-яких масових заходів, то з квітня 2023 року було скасовано цю заборону, і визначено, що мирні збори, мітинги, демонстрації та інші масові заходи можуть проводитись у спеціально обладнаних приміщеннях (перелік яких також пізніше було затверджено). Що стосується масових заходів на відкритому просторі, то обмеження встановлено у кількості учасників, яка не може перевищувати 50-ти осіб. Цікаво, що останнє обмеження не поширюється на проведення поховальних ритуалів та заходів, пов'язаних із вшануванням загиблих у боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України [9].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз положень діючого законодавства, а також практики його реалізації на рівні підзаконних нормативних актів, прийнятих органами місцевої влади, свідчать про необхідність прийняття спеціального закону, положення якого мають врегулювати як зміст та основні конституційні характеристики права на мирні зібрання в Україні, так і особливості його реалізації в умовах воєнного стану. Особливу увагу законодавець має приділити визначенню поняття мирних зібрань, а також його окремих видів, як-то: походи, демонстрації, акції протесту, культурно-просвітницькі, релігійні, освітні, розважальні зібрання і т.д.

Вважаємо, що основними критеріями обмеження даного права в умовах воєнного стану мають бути наступні: збільшений порівняно із мирним часом термін сповіщення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про запланований захід – не менше 5-ти днів; обмеження кількості учасників мирного зібрання в залежності від кількості місць, на які розраховано найближче укриття; встановлення солідарної відповідальності за безпеку учасників мирного зібрання між організаторами цього заходу та органами виконавчої влади чи/або органами місцевого самоврядування. Окремо у положеннях спеціального закону слід закріпити принцип неможливості органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування встановлювати повну заборону на проведення мирних зібрань, окрім як у виключних обставинах, пов'язаних із особливими періодами підвищеної небезпеки, визначених для окремих територій. Такі періоди можуть проголошуватись військовими адміністраціями, але вони повинні мати обґрунтований характер та бути обмеженими у часі.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду України № 1-30 /2001 від 19 квітня 2001 року (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
2. Святненко А. П. Право на свободу мирних зібрань в Україні та державах Європейського Союзу: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2019. 220 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/835/dis_Sviatnenko%20A.P..pdf
3. Конституція України від 28 червня 1996 року з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4173> (дата звернення: 10.05.2025).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n173> (дата звернення: 10.05.2025).
5. Свобода мирних зібрань в умовах воєнного стану в Україні: Громадянська мережа ОПОРА, 6 березня 2025 року. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/svoboda-mirnih-zibran-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini-25639>.
6. Порядок проведення масових заходів на території Рівненської області в умовах правового режиму воєнного стану: затверджено Рішенням Ради оборони № 17 від 1 серпня 2022 року. URL: <https://www.rv.gov.ua/aktualno> (дата звернення: 10.05.2025).
7. Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області: Наказ № 3/150 від 19 квітня 2022 року. URL: <https://ck-oda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/150.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
8. Змінено порядок проведення масових заходів на території Тернопільської області в умовах воєнного стану: опубліковано 25 квітня 2025 року. Офіційний сайт Тернопільської обласної військової адміністрації. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/zmineno-poriadok-provedennia-masovykh-zakhodiv-na-terytorii-ternopilskoj-oblasti-v-umovah-k>

voiennoho-stanu (дата звернення: 10.05.2025).

9. Офіційний сайт Харківської обласної військової адміністрації. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/121779> (дата звернення: 10.05.2025).

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 1-30/2001 vid 19 kvitnia 2001 roku (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-30/2001 of April 19, 2001 (case concerning advance notification of peaceful assemblies)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
2. Cviatnenko A. P. (2019). Pravo na svobodu myrnykh zibran v Ukraini ta derzhavakh Yevropeiskoho Soiuzu [The right to freedom of peaceful assembly in Ukraine and the countries of the European Union]: dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02. K., 220 s. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/835/dis_Sviatnenko%20A.P..pdf [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku z nast. zminyamy [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80#n4173> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 12, 2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n173> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
5. Svoboda myrnykh zibran v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: Hromadianska mrezhha OPORA, 6 bereznia 2025 roku [Freedom of peaceful assembly under martial law in Ukraine: Civic Network OPORA, March 6, 2025]. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/svoboda-mirnih-zibran-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini-25639> [in Ukrainian].
6. Poriadok provedennia masovykh zakhodiv na terytorii Rivnenskoï oblasti v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: zatverdzheno Rishenniam Rady oborony № 17 vid 1 serpnia 2022 roku [Procedure for holding mass events in the territory of the Rivne region under the legal regime of martial law: approved by the Resolution of the Defense Council No. 17 of August 1, 2022]. URL: <https://www.rv.gov.ua/aktualno> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
7. Pro provedennia myrnykh zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii, inshykh masovykh zakhodiv na terytorii Cherkaskoi oblasti: Nakaz № 3/150 vid 19 kvitnia 2022 roku [On holding peaceful assemblies, rallies, marches and demonstrations, and other mass events in the territory of Cherkasy region: Order No. 3/150 of April 19, 2022]. URL: <https://ck-oda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/150.pdf> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
8. Zmineno poriadok provedennia masovykh zakhodiv na terytorii Ternopilskoi oblasti v umovakh voiennoho stanu: opublikovano 25 kvitnia 2025 roku. Ofitsiinyi sait Ternopilskoi oblasnoi viiskovoi administratsii [The procedure for holding mass events in the Ternopil region under martial law has been changed: published on April 25, 2025. Official website of the Ternopil Regional Military Administration]. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/zmineno-poriadok-provedennia-masovykh-zakhodiv-na-terytorii-ternopilskoi-oblasti-v-umovakh-voiennoho-stanu> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].
9. Ofitsiinyi sait Kharkivskoi oblasnoi viiskovoi administratsii [Official website of the Kharkiv Regional Military Administration.]. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/121779> (Accessed 10.05.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

Z. V. Kuznietsova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: zoya.kuznietsova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1654-5254>

O. I. Chaikovskiy, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
the Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law
4 Didrikhsona St, Odesa, 65029, Ukraine
e-mail: chaikovski@odaba.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9694-3406>

RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION

Summary

The article examines the essence and content of one of the important constitutional human rights - the right to peaceful assembly, as well as the features of its implementation under martial law. The problem of legal regulation of the right to peaceful assembly in Ukraine is identified, namely the lack of special legislation on the content, types, and mechanism for implementing peaceful assemblies. The provisions of the law on restrictions on fundamental human rights under martial law are outlined, and it is determined that the right to peaceful assembly may be subject to such restrictions. The inconsistency of the provisions of the legislation on the legal regime of martial law is emphasized, the norms of which determine in one case the possibility of establishing restrictions on the implementation of the right to peaceful assembly by decision of military administrations, and in the other - their complete prohibition. The problem of the wide limits of discretion of state authorities regarding the approval of peaceful assemblies and the determination of other restrictive measures for their conduct is identified. Such provisions of the legislation do not meet the criteria of legal certainty and predictability, and therefore constitute a violation by the state of its positive obligations in the field of the right to peaceful assemblies.

The article also analyzes the provisions of subordinate regulatory legal acts adopted on the basis of decisions of the Regional Military Administrations, which determine the procedural aspects of the implementation of the right to peaceful assemblies in individual regions of Ukraine. A comparative description of these provisions allows us to conclude that there are significant differences in approaches to the implementation of the right to peaceful assemblies, as well as the criteria for its restrictions, which range from a complete ban on the relevant measures to the possibility of their implementation with certain conditions. We believe that such differences can be justified, primarily based on proximity to the front line, which causes a higher level of threat for individual regions. However, in practice it turns out that restrictions on the right to peaceful assembly are not always imposed taking into account this principle, which in turn proves the need for special legislation.

Keywords: human rights, right to peaceful assembly, demonstrations and rallies, constitutional human rights, democratic state, martial law, restrictions on human rights.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330993>

УДК 351.74:342.9:343.2:340.134

А. В. Боксгорн, доктор філософії, старший викладач, доцент

Одеський державний університет внутрішніх справ

Інститут права та безпеки

Кафедра адміністративно-правових дисциплін

вул. Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна

e-mail: avbokshorn@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0787-1717>

ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЛЕГІТИМНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Стаття присвячена аналізу інституційно-нормативних засад правового забезпечення діяльності Національної поліції України у сфері легітимного використання і застосування вогнепальної зброї. Досліджено особливості нормативно-правового регулювання цієї сфери, визначено основні проблеми та прогалини в законодавстві, які можуть спричиняти правову невизначеність у діяльності правоохоронців. Окрему увагу приділено питанням відповідності національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема Європейській конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини. У статті розглянуто правові механізми застосування поліцейських заходів поліцією, визначено відмінності між превентивними та примусовими заходами та обґрунтовано необхідність їх чіткого розмежування. Проаналізовано роль державного примусу в забезпеченні публічного порядку, а також принципи пропорційності, правової визначеності та необхідності, яких мають дотримуватися поліцейські при застосуванні сили. Зазначено, що ефективність адміністративно-правового забезпечення превентивної діяльності значною мірою залежить від функціонування механізмів внутрішнього контролю, судового нагляду та громадського моніторингу. У статті наголошено на необхідності удосконалення нормативного регулювання використання і застосування вогнепальної зброї, деталізації алгоритмів дій поліцейських у різних ситуаціях, посилення незалежного контролю за випадками застосування сили та підвищення рівня правової підготовки правоохоронців. Запропоновано конкретні напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання, зокрема адаптацію міжнародного досвіду, розширення механізмів фіксації випадків застосування сили та створення ефективної системи дисциплінарної відповідальності. Окрему увагу приділено аналізу юридичної відповідальності суб'єктів превентивної діяльності поліції. Розглянуто основні види відповідальності – дисциплінарну, адміністративну та кримінальну, їх особливості та механізми реалізації. Визначено, що дисциплінарна відповідальність є найбільш поширеним заходом впливу, спрямованим на коригування поведінки поліцейських, у той час як адміністративна та кримінальна відповідальність застосовуються у разі серйозних правопорушень, що виходять за межі службової дисципліни. Розкрито проблематику ефективності існуючих механізмів контролю

за використання і застосуванням вогнепальної зброї, акцентовано увагу на необхідності підвищення рівня громадського контролю та незалежного моніторингу дій правоохоронців. Запропоновано розширити використання сучасних технологій, зокрема обов'язкову відеофіксацію випадків застосування зброї, що сприятиме прозорості правоохоронної діяльності. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню правової визначеності, запобіганню зловживанням з боку правоохоронців, зміцненню суспільної довіри до поліції та ефективнішому забезпеченню публічної безпеки в Україні.

Ключові слова: адміністративна діяльність поліції, адміністративно-правове регулювання, адміністративний контроль, безпека, використання сили, державне управління, дисциплінарна відповідальність, забезпечення правопорядку, законність, законодавче регулювання, легітимність, використання вогнепальної зброї, міжнародні стандарти, Національна поліція України, нормативно-правове забезпечення, оперативно-службова діяльність, права людини, превентивна діяльність, публічний порядок, правозастосування, правопорядок, професійна підготовка поліцейських, судова практика, табельна зброя поліцейського, тактична підготовка, юридична відповідальність, застосування вогнепальної зброї поліцейським.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування правоохоронної системи України важливим напрямом діяльності Національної поліції є забезпечення публічної безпеки та правопорядку, що включає можливість застосування заходів примусу, зокрема вогнепальної зброї, у чітко визначених законодавством випадках. Водночас практика використання і застосування вогнепальної зброї поліцейськими викликає значний суспільний інтерес та гостру правову дискусію через необхідність дотримання балансу між гарантіями прав людини і законними повноваженнями правоохоронців. Законодавче регулювання використання і застосування вогнепальної зброї поліцейськими в Україні базується на поєднанні національних нормативних актів та міжнародних стандартів, однак, на практиці виникають численні правові колізії, що стосуються: недостатньо чіткої регламентації використання і застосування зброї у ситуаціях, коли поліцейський перебуває в умовах реального ризику; відсутності ефективного контролю за законністю використання і застосування вогнепальної зброї; проблематики відповідальності поліцейських за перевищення необхідного рівня сили; нерозвиненості механізмів оцінки правомірності застосування зброї в адміністративно-правовій площині. Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження інституційно-нормативних засад адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції у сфері легітимного використання і застосування вогнепальної зброї. Важливо визначити, наскільки чинна нормативна база відповідає принципу пропорційності застосування сили, принципам правової визначеності, а також критеріям ефективного впливу на правопорушників без порушення прав громадян. Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, особливої уваги потребує гармонізація національного законодавства з правовими стандартами ЄС та Європейського суду з прав людини, що встановлюють чіткі вимоги до застосування сили органами правопорядку. У цьому контексті актуальним є удосконалення адміністративних процедур контролю та оцінки правомірності використання і застосування вогнепальної зброї, що дозволить підвищити рівень довіри суспільства до діяльності поліції та мінімізувати ризики зловживань

Досліджувана проблематика є не лише юридичною, але й суспільно значущою, оскільки стосується захисту прав людини, забезпечення правопорядку та зміцнення законності в діяльності Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були об'єктом дослідження таких вчених як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гаращук, О. Гетьманець, І. Голосніченко, С. Денисюк, А. Денисова, Н. Коваленко, Т. Коломоець, А. Комзюк, О. Миколенко, Л. Миськів, О. Музичук, В. Оксін, О. Проневич, О. Рябченко, О. Салманова, О. Синявська, А. Собакар, Є. Соболев, В. Сокуренько, Л. Сорока, В. Чумак, Р. Шаповал, К. Шкарупа, Х. Ярмачі та інші.

Метою статті є комплексний аналіз інституційно-нормативних засад адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України у сфері використання і застосування вогнепальної зброї, визначення відповідності чинного законодавства міжнародним стандартам та розробка пропозицій щодо його вдосконалення. Особлива увага приділяється питанням правової визначеності щодо підстав, порядку та меж застосування вогнепальної зброї, що мають вирішальне значення для забезпечення балансу між необхідністю використання сили з боку правоохоронних органів та захистом прав і свобод громадян. У рамках дослідження здійснюється аналіз чинного законодавства України у сфері регулювання використання і застосування вогнепальної зброї поліцейськими, його відповідності міжнародним правовим стандартам, зокрема принципам застосування сили і вогнепальної зброї правоохоронцями, практиці Європейського суду з прав людини, а також нормам національного адміністративного законодавства, які регламентують повноваження Національної поліції у превентивній діяльності. Досліджуються адміністративні процедури та механізми контролю за правомірністю використання і застосування вогнепальної зброї, а також питання відповідальності поліцейських у разі перевищення повноважень або неправомірного застосування сили. Окрему увагу приділено проблемам, які виникають у процесі правозастосування, зокрема правовим колізіям у нормативному регулюванні, невизначеності критеріїв пропорційності застосування зброї, відсутності єдиних адміністративно-правових стандартів оцінки правомірності дій поліцейських у таких випадках. На основі проведеного аналізу пропонуються конкретні напрями удосконалення нормативно-правового регулювання, що передбачають внесення змін до законодавчих актів, розробку додаткових адміністративних процедур та створення більш ефективних механізмів контролю за використанням вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення публічного порядку та захист прав і свобод громадян є пріоритетними завданнями правоохоронної системи України. Одним із ключових аспектів діяльності Національної поліції є застосування поліцейських заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням та нейтралізацію загроз громадській безпеці. У цьому контексті особливого значення набуває питання легітимного використання і застосування поліцейськими вогнепальної зброї, що безпосередньо пов'язане з необхідністю дотримання принципів законності, пропорційності та обґрунтованості застосування сили.

На нашу думку, правове регулювання використання і застосування вогнепальної зброї поліцейськими має бути чітко визначеним та відповідати міжна-

родним стандартам, зокрема принципам застосування сили і вогнепальної зброї правоохоронцями Європейської конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини. Водночас національне законодавство містить низку правових колізій та прогалин, що ускладнюють практичне застосування адміністративно-правових механізмів контролю та відповідальності за перевищення службових повноважень під час використання зброї.

На сучасному етапі розвитку правоохоронної системи України спостерігається зростання суспільної уваги до питання правомірності дій поліцейських у критичних ситуаціях, що вимагає посилення адміністративного контролю та вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України. Використання і застосування вогнепальної зброї повинно відбуватися у суворій відповідності до принципів правової визначеності, пропорційності та необхідності, що є основними критеріями оцінки правомірності використання сили в демократичному суспільстві. Важливим залишається питання ефективного функціонування інституційних механізмів, які забезпечують контроль за дотриманням поліцейськими законодавчо встановлених вимог при використанні і застосуванні вогнепальної зброї, зокрема на рівні внутрішньої поліцейської перевірки, судового нагляду та громадського контролю. Недостатня ефективність цих механізмів може спричинити випадки зловживання повноваженнями, порушення прав людини та зниження рівня довіри до правоохоронних органів.

Діяльність Національної поліції України передбачає застосування заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, що може включати державний примус. Відповідно до концепції Д. Л. Василенка, державний примус є різновидом соціального впливу, який існує разом із державою, здійснюється органами публічної влади та може мати різну правову природу залежно від політичного устрою країни. У правовій державі примус підпорядковується нормам права, що унеможливорює його свавільне використання, і водночас є інструментом захисту прав та законних інтересів громадян [1, с. 8].

Застосування примусу передбачає регламентацію правил поведінки, які обов'язкові для виконання всіма суб'єктами правовідносин, однак такі заходи допустимі лише у випадках, коли інші методи впливу є недостатніми. Примусові механізми за своєю суттю встановлюють жорсткі рамки для поведінки осіб, адже вимагають суворого дотримання визначених правових приписів. Використання примусу виправдане лише тоді, коли альтернативні способи забезпечення правопорядку не дають бажаного результату.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», поліція уповноважена застосовувати низку заходів превентивного або примусового характеру. Згідно зі статтею 29 цього Закону, такі заходи можуть тимчасово обмежувати права людини, проте вони мають використовуватися виключно у рамках чинного законодавства з метою забезпечення правопорядку та виконання функцій поліції [2].

Таким чином, хоча державний примус є необхідним елементом забезпечення правопорядку, його застосування має бути чітко врегульоване і відповідати принципам правової визначеності та пропорційності. На нашу думку, в умовах демократичного суспільства превентивна діяльність Національної поліції не повинна зводитися до примусу як основного інструменту впливу, а навпаки – базуватися

на поєднанні профілактичних, комунікативних та освітніх заходів із застосуванням сили лише у виняткових випадках. На практиці, однак, спостерігається певний дисбаланс між превентивними заходами та примусовими механізмами. Поліцейські часто змушені діяти в умовах правової невизначеності, коли законодавство містить загальні положення щодо застосування сили, але не надає конкретних алгоритмів дій у різних ситуаціях. Це може призводити до порушень прав громадян, надмірного використання сили або, навпаки, до нерішучості правоохоронців у критичних ситуаціях через страх юридичної відповідальності.

З метою ефективного поєднання превентивної діяльності та застосування поліцейських заходів примусу, на нашу думку, необхідно вдосконалювати механізми правового регулювання. Передусім слід розробити більш деталізовані інструкції щодо застосування поліцейських заходів, включаючи диференційований підхід залежно від рівня загрози. Також важливо запровадити систему незалежного моніторингу застосування сили поліцією, що сприятиме зменшенню випадків перевищення повноважень та забезпечить об'єктивність у розгляді можливих правопорушень з боку правоохоронців. Разом із тим, пропонується розширити використання сучасних технологій в практичній діяльності, зокрема впровадити обов'язкову відеофіксацію випадків застосування зброї, що сприятиме прозорості правоохоронної діяльності.

Крім того, варто переглянути підхід до підготовки поліцейських кадрів, зосередивши увагу не лише на фізичній та тактичній підготовці, а й на навичках медіації, комунікації з громадянами та ефективному використанні превентивних механізмів без залучення сили. В європейських країнах, наприклад, поліцейські спершу навчаються методам деескалації конфліктів, а лише потім – тактиці застосування примусових заходів.

Загалом ми переконані, що удосконалення інституційно-нормативних засад діяльності Національної поліції України потребує комплексного підходу, що включає правове регулювання, запровадження механізмів незалежного контролю та вдосконалення професійної підготовки поліцейських. Тільки за умови дотримання цих вимог можна забезпечити баланс між необхідністю застосування сили у виняткових випадках та гарантуванням прав і свобод громадян.

Національна поліція у своїй діяльності може застосовувати превентивні заходи, спрямовані на забезпечення правопорядку та запобігання правопорушенням. До них належать перевірка документів, опитування осіб, здійснення поверхневої перевірки та огляду, зупинення транспортних засобів, вимога покинути певну територію або обмеження доступу до неї, тимчасове обмеження пересування осіб чи транспортних засобів, а також тимчасове вилучення предметів. Крім того, поліція має право проникати до житла чи іншого володіння особи у визначених законом випадках, контролювати дотримання дозвільної системи, застосовувати технічні засоби фіксації, зокрема фото- та відеозйомку, а також перевіряти дотримання встановлених законом обмежень щодо осіб, які перебувають під адміністративним наглядом. Окремим заходом є поліцейське піклування, що передбачає тимчасовий захист осіб у випадках, коли вони не можуть самостійно подбати про свою безпеку. Під час реалізації зазначених заходів правоохоронці зобов'язані повідомити особу про підстави їх застосування та роз'яснити відповідні нормативно-правові положення, які регламентують такі дії [2].

Попри очевидну відмінність між видами поліцейських заходів, превентивні заходи також містять елемент примусу, хоча його рівень є значно нижчим порівняно із безпосередньо примусовими заходами, що істотно обмежують права та свободи особи. У разі застосування крайнього заходу, такого як використання вогнепальної зброї, поліцейський може впливати на найвищу правову та моральну цінність – життя людини, що робить такі дії винятковими і потребує особливої правової регламентації та обґрунтування.

На нашу думку, хоча превентивні заходи поліції можуть містити елемент примусу, їхня основна мета – забезпечення правопорядку без суттєвого обмеження прав і свобод громадян. Застосування сили, особливо вогнепальної зброї, є крайнім заходом, що має використовуватися виключно у випадках реальної та неминучої загрози життю або здоров'ю осіб. Важливо, щоб правове регулювання цих заходів відповідало принципам пропорційності, законності та необхідності, забезпечуючи баланс між підтриманням безпеки та захистом прав людини. Надмірне використання примусових заходів або відсутність належного контролю може призводити до порушення прав громадян і зниження суспільної довіри до поліції. Тому необхідно удосконалювати механізми оцінки правомірності застосування сили, запроваджувати ефективний нагляд за діями поліцейських і впроваджувати сучасні методи деескалації конфліктних ситуацій.

Значущість превентивної діяльності Національної поліції України зумовлена не лише специфікою правових заходів, методів та операцій, спрямованих на запобігання та профілактику правопорушень, а й високим рівнем відповідальності осіб, що забезпечують її реалізацію. Кожен уповноважений суб'єкт, залучений до виконання поліцейських функцій, несе персональну відповідальність за законність і ефективність своїх дій. Відтак, порушення встановлених вимог під час здійснення превентивної діяльності може стати підставою для застосування до винних осіб відповідних санкцій, що визначаються характером правопорушення та видом юридичної відповідальності.

Соціально-юридичні аспекти відповідальності, за визначенням К. В. Басіна, є взаємозв'язком між особою та суспільством, що базується на взаємних правах та обов'язках щодо дотримання та розвитку соціальних норм [3, с. 8]. О. В. Бігняк розглядає її як здатність реагувати на соціальні проблеми шляхом активної участі у соціальних програмах, підкреслюючи взаємозалежність між особами, організаціями та соціальними інститутами, що реалізується через моральні, етичні та економічні цінності [4, с. 154-155]. В. М. Хомич та О. В. Зелена визначають соціальну відповідальність як складний суспільний феномен, що передбачає усвідомлене обмеження особою своєї свободи відповідно до соціально схвалених норм (позитивний аспект) та застосування до неї санкцій у разі безвідповідальної поведінки (негативний аспект) [5, с. 15].

Констатуємо, що в діяльності Національної поліції України соціальна відповідальність проявляється у забезпеченні правопорядку через превентивні заходи, що спрямовані на запобігання правопорушенням. Оскільки застосування таких заходів, зокрема примусових, безпосередньо впливає на права та свободи громадян, поліцейські несуть підвищену відповідальність за законність і пропорційність своїх дій. Відтак, відповідальність правоохоронців має базуватися не лише на нормативних вимогах, а й на усвідомленні моральних та етичних принципів їхньої діяльності.

Згідно з позицією Д. М. Лук'янець, юридична відповідальність є встановленою правовими нормами реакцією уповноважених суб'єктів на порушення фізичних чи юридичних осіб, що може виражатися в недотриманні заборон, невиконанні обов'язків або спричиненні шкоди та передбачає застосування санкцій майнового, організаційного чи особистого характеру [6]. Схожий підхід відстоює С. В. Бобровник, який визначає юридичну відповідальність як державний примус, застосований у процесуальному порядку за вчинене правопорушення [7].

Окрема концепція розглядає юридичну відповідальність як правовий інститут. На думку С. О. Носкова, Б. О. Базілева та М. Терещука, він являє собою систему норм і субінститутів, що забезпечують правопорядок, карають правопорушника та запобігають новим порушенням [8, с. 19].

Незважаючи на дискусійність цього питання, вбачається найбільш обґрунтованим підхід, що пов'язує юридичну відповідальність із соціальною, оскільки обидві передбачають обов'язок дотримання правил поведінки. Проте, на відміну від соціальної, юридична відповідальність забезпечується державним примусом, має жорсткіші санкції та може безпосередньо обмежувати права особи.

З огляду на це, юридична відповідальність суб'єктів превентивної діяльності Національної поліції є встановленою законом реакцією держави на неправомірні дії чи бездіяльність посадових осіб, що виконують функції у сфері забезпечення правопорядку. При цьому відповідальність покладається не на орган чи підрозділ поліції загалом, а на конкретного працівника, залежно від характеру та тяжкості правопорушення [9].

Як відомо, юридична відповідальність суб'єктів превентивної діяльності Національної поліції охоплює три основні види: дисциплінарну, адміністративну та кримінальну. Найбільш поширеною є дисциплінарна відповідальність, яка застосовується у разі порушення службової дисципліни та спрямована на оперативне реагування на недоліки в роботі поліцейських. Вона виконує коригувальну функцію та запобігає більш серйозним порушенням.

Разом із тим, адміністративна відповідальність має обмежену сферу застосування і настає лише у випадках порушень, що підпадають під визначення адміністративних проступків. Водночас кримінальна відповідальність є найбільш суворою і застосовується у разі вчинення корупційних чи службових злочинів, які становлять суспільну небезпеку. Залежно від характеру порушення та його наслідків, суб'єкти превентивної діяльності можуть бути притягнуті до одного з цих видів відповідальності [9].

На нашу думку, юридична відповідальність суб'єктів превентивної діяльності Національної поліції має ключове значення для підтримання дисципліни, законності та ефективності правоохоронної системи. Найбільш актуальною серед її видів є дисциплінарна відповідальність, оскільки вона забезпечує негайне реагування на порушення внутрішнього розпорядку та сприяє формуванню високих стандартів професійної діяльності поліцейських.

Водночас, адміністративна відповідальність, хоча і має обмежене застосування, виконує важливу функцію контролю за діями поліцейських у разі допущення порушень, що не досягають рівня кримінального злочину. Найбільш жорстким заходом є кримінальна відповідальність, яка повинна застосовуватися

у виняткових випадках – при вчиненні тяжких службових правопорушень, особливо корупційного характеру.

Загалом, ефективність юридичної відповідальності в діяльності Національної поліції залежить не лише від суворості санкцій, а й від чіткості їхнього застосування, справедливості та невідворотності покарання. Важливо, щоб заходи відповідальності не лише карали за порушення, а й слугували превентивним механізмом для запобігання зловживанням, сприяли професійному розвитку поліцейських та формуванню довіри суспільства до правоохоронних органів.

Висновки і пропозиції. Інституційно-нормативне забезпечення діяльності Національної поліції України у сфері використання і застосування вогнепальної зброї є складною правовою системою, яка регламентує порядок використання сили поліцейськими з метою забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Аналіз національного законодавства та міжнародних стандартів свідчить про наявність правових колізій та прогалин, що можуть створювати ризики як для правоохоронців, так і для громадян. Недостатньо чітке розмежування превентивних та примусових заходів, відсутність уніфікованих алгоритмів дій поліцейських у критичних ситуаціях, а також обмежений громадський контроль за використанням сили – це ключові проблеми, що потребують врегулювання. З огляду на це, вдосконалення правових механізмів регулювання використання і застосування вогнепальної зброї вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Європейською конвенцією з прав людини та практикою ЄСПЛ, а також розробки детальних інструкцій щодо використання превентивних заходів. Важливим аспектом є посилення незалежного моніторингу дій поліцейських, що дозволить запобігти випадкам перевищення службових повноважень та порушення прав людини. Крім того, необхідно вдосконалити систему професійної підготовки правоохоронців, орієнтуючи її не лише на фізичну та тактичну підготовку, а й на методи комунікації, деескалації конфліктів та правової оцінки ситуацій, що потребують застосування сили. Таким чином, підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції у сфері використання і застосування вогнепальної зброї сприятиме зміцненню правової визначеності, забезпеченню пропорційного використання сили, підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронної системи та зміцненню правопорядку в Україні.

Список використаної літератури

1. Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 18 с.
2. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 10 лютого 2025 року).
3. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 16 с.
4. Бігняк О. В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2007. 201 с.
5. Зелена О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2007. 215 с.
6. Лук'янець Д. М. Типологія юридичної відповідальності. Юридична Україна. 2004. № 3. С. 4-10.

7. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 54-57.
8. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2015. Березень. С. 18-21.
9. Беспалий І. В. Юридична відповідальність суб'єктів превентивної діяльності Національної поліції. *Наше право*. 2024. № 1. С. 327-332.

References

1. Vasylenko D. L. (2008). Restrictions on certain rights of citizens during pre-trial proceedings: author's abstract. dissertation ... candidate of law: 12.00.09. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].
2. On the National Police. Law of Ukraine dated 02.07.2015 No. 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (access date February 10, 2025). [in Ukrainian].
3. Basin K. V. (2006). Legal responsibility: nature, forms of implementation and human rights: author's abstract. dissertation ... candidate of law: 12.00.01. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].
4. Bignyak O. V. (2007). Entrepreneurship as a subject of legal regulation in Ukraine: dissertation ... candidate of law: 12.00.04. Odesa. 201 p. [in Ukrainian].
5. Zelena O. V. (2007). The essence of legal responsibility and the role of law enforcement agencies in its provision: dissertation ... candidate of law: 12.00.01. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs. 215 p. [in Ukrainian].
6. Luk'yanets D. M. (2004). Typology of legal responsibility. *Legal Ukraine*. No. 3. P. 4-10 [in Ukrainian].
7. Azemsha I. B. (2010). Legal responsibility: modern views, discussions and concepts. *Journal of the Kyiv University of Law*. No. 2. P. 54-57 [in Ukrainian].
8. Tereshchuk M. (2015). Legal responsibility: theoretical and legal analysis. *National Legal Journal: Theory and Practice*. March. P. 18-21 [in Ukrainian].
9. Bepaliy I. V. (2024). Legal responsibility of subjects of preventive activities of the National Police. *Our Law*. No. 1. P. 327-332 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 23.04.2025 р.

A. V. Bokshorn, Doctor of Philosophy, Senior Lecturer
 Odesa State University of Internal Affairs
 Institute of Law and Security
 the Department of Administrative and Legal Disciplines
 1 Uspenska St, Odesa, 65014, Ukraine
 e-mail: avbokshorn@gmail.com
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0787-1717>

INSTITUTIONAL AND NORMATIVE FOUNDATIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE SPHERE OF LEGITIMATE USE AND APPLICATION OF FIREARMS

Summary

This article is dedicated to the analysis of the institutional and normative foundations of legal support for the activities of the National Police of Ukraine in the field of the legitimate use and application of firearms. It examines the specifics of regulatory and legal frameworks in this domain, identifies key issues and gaps in legislation that may lead to legal uncertainty in law enforcement operations. Particular attention is paid to the compliance of national legislation with international standards, especially the European Convention on Human Rights and the

case law of the European Court of Human Rights. The article explores legal mechanisms for applying police measures, outlines the distinction between preventive and coercive actions, and substantiates the need for their clear separation. It analyzes the role of state coercion in maintaining public order, as well as the principles of proportionality, legal certainty, and necessity, which must be upheld by police officers when using force. It is emphasized that the effectiveness of administrative and legal support for preventive activity largely depends on the operation of internal control mechanisms, judicial oversight, and public monitoring. The article stresses the necessity of improving the legal regulation of firearm use, detailing the procedural algorithms for police officers in various situations, enhancing independent oversight of the use of force, and improving the legal training of law enforcement personnel. Concrete directions for improving administrative and legal regulation are proposed, including the adaptation of international experience, expanding mechanisms for documenting the use of force, and creating an effective system of disciplinary accountability. Special attention is paid to analyzing the legal responsibility of subjects involved in police preventive activities. The main types of accountability - disciplinary, administrative, and criminal - are examined, along with their specific features and mechanisms of implementation. It is determined that disciplinary responsibility is the most common form of influence aimed at correcting police behavior, while administrative and criminal responsibility are applied in cases of serious misconduct that go beyond the scope of professional discipline. The article highlights the issues of effectiveness in current control mechanisms over firearm use and stresses the importance of increasing public oversight and independent monitoring of police actions. It is proposed to expand the use of modern technologies, in particular, mandatory video recording of firearm use cases, which would contribute to the transparency of police activities. The implementation of the proposed measures would enhance legal certainty, prevent abuse by law enforcement officers, strengthen public trust in the police, and ensure more effective public safety in Ukraine.

Keywords: police administrative activity, administrative and legal regulation, administrative control, security, use of force, public administration, disciplinary responsibility, law enforcement, legality, legislative regulation, legitimacy, firearm use, international standards, National Police of Ukraine, legal regulation, operational service activity, human rights, preventive activity, public order, law enforcement practice, legal order, police professional training, judicial practice, service weapon, tactical training, legal responsibility, use of firearms by police officers.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330994>

УДК 328.185(477)

А. В. Гарбінська-Руденко, канд. юрид. наук, доцент

Державний податковий університет

Кафедра фінансового та податкового права

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08205, Україна

e-mail: prokyror.irpin@i.uaORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0971-1234>*М. В. Глух*, канд. юрид. наук, професор, завідувач кафедри

Державний податковий університет

Кафедра фінансового та податкового права

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08205, Україна

e-mail: marina_gluh@ukr.netORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6107-5415>

ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито суть та особливості прояву корупції в системі публічного управління. Наголошено, що корупція є однією з головних загроз для ефективності державного управління, яка підриває довіру громадян до інституцій влади, гальмує економічний розвиток і сприяє порушенню принципів верховенства права. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення поняття «корупція», зокрема інституційний, правовий та соціально-політичний. Визначено, що корупція в публічному управлінні може проявлятися в різних формах – від зловживання службовим становищем до прийняття неправомірних рішень на користь окремих осіб чи груп.

Досліджено чинники, які сприяють поширенню корупції в органах публічної влади, серед яких: низький рівень прозорості, відсутність належного контролю, недосконалість нормативно-правового регулювання, нестача політичної волі до змін, а також низька правова культура посадових осіб. Окрему увагу приділено аналізу наслідків, до яких призводить корупція, зокрема зниженню якості надання публічних послуг, втратам бюджету та погіршенню міжнародного іміджу держави.

Особливу увагу приділено ролі антикорупційної політики як інструменту забезпечення доброчесності в публічному секторі. Розглянуто національні та міжнародні механізми запобігання корупції, зокрема функціонування антикорупційних органів, запровадження інструментів електронного врядування, використання механізмів відкритих даних та активну участь громадськості в процесах контролю та моніторингу діяльності влади.

Автори підкреслюють необхідність комплексного, системного підходу до подолання корупції, який має включати не лише каральні заходи, але й ефективну профілактику, формування етичних стандартів поведінки державних службовців, підвищення рівня їхньої відповідальності та професіоналізму. Зроблено висновок, що боротьба з корупцією повинна стати невід'ємною частиною державної політики та культури управління, котра сприятиме зміцненню демократичних інституцій, підвищенню рівня прозорості, підзвітності та довіри громадян до влади. Запропоновані конкретні заходи з підвищення ефективності антикорупційної політики в державі.

Ключові слова: публічне управління, корупція, антикорупційна політика, корупційні ризики, зловживання, фінансовий контроль, публічні закупівлі, антикорупційні заходи.

Постановка проблеми. Корупція є одним із головних викликів, що підриває засади ефективного публічного управління. Вона деформує систему ухвалення управлінських рішень, нівелює принципи законності, прозорості та підзвітності, спричиняє втрату довіри громадян до інституцій влади. В умовах воєнного стану, коли управлінські ресурси мають бути мобілізовані на подолання кризових викликів, наявність корупції особливо критично впливає на здатність держави ефективно функціонувати.

Необхідність вжиття системних заходів для недопущення корупційних схем обумовлена не лише внутрішніми викликами, а й потребою збереження довіри міжнародних партнерів. Україна значною мірою покладається на зовнішню фінансову допомогу, гранти та кредити міжнародних організацій, які потребують чіткої звітності та прозорості у витрачанні коштів. Будь-які прояви корупції підривають довіру до України як надійного партнера, що негативно позначається на економічній стабільності та можливостях подальшого залучення фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що як українські, так і зарубіжні науковці з різних сфер – зокрема юриспруденції, політології, соціології, психології та державного управління – активно досліджують загальні умови, що сприяють виникненню та поширенню корупції, а також розробляють підходи до її запобігання і протидії. Водночас, провідні позиції у вивченні цього явища займають дослідники з країн із розвинутою економікою, серед яких С. Алатас, Д. Андерсон, С. Вей, Г. Беккер, Д. Кауфман, Р. Клітгард, П. Мауро, І. Мені, Д. Норт та інші.

На національному рівні проблеми формування та поширення корупційних процесів у системі публічного управління відображено у працях таких українських дослідників, як В. Бакуменко, В. Баштанник, А. Волошенко, Н. Липовська, Є. Невмержицький, В. Федоренко та інші [1].

Попри значний внесок вчених у дослідження вказаної проблематики, слід констатувати, що використання сучасних заходів в протидії корупції в умовах воєнного стану залишається недостатньо опрацьованим. Також теоретично не достатньо розробленою залишилась низка питань, що пов'язані із практичною реалізацією методів боротьби з корупцією.

Метою статті є проведення теоретико-правового аналізу явища корупції, виявлення її впливу на ефективність системи публічного управління, а також визначення напрямів вдосконалення антикорупційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабного вторгнення агресора, в умовах оптимізації державних витрат з метою забезпечення обороноздатності нашої країни, проблематика корупційних проявів у публічному управлінні лише загострилася. За результатами соціологічного дослідження, проведеного у 2024 році соціологічною компанією Info Sapiens «Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність», у рейтингу проблем, які найбільше турбують наших громадян, корупція посідає друге місце. До того ж поширеність корупції як проблеми значно зросла. У 2024 році прояв корупції зазначили дуже серйозною проблемою 79,4% опитаних громадян, що є більшим показником ніж у 2023 році. Таким чином, оцінка серйозності проявів корупції статистично значуще зростає другий період поспіль (2023 і 2024 рр.). У 2024 році цей показник досяг найбільшого значення з 2021 року [2].

Високий рівень занепокоєння громадян обумовлений тим, що корупція має системний характер і негативно впливає на економічний розвиток, державне управління та довіру до публічної влади. Для проведення аналізу змісту цього негативного явища варто визначити що саме являє собою корупція.

Як і будь-яке складне та багатоаспектне явище корупція не має єдиного універсального визначення. Можна виокремити два підходи до визначення даного поняття: доктринальний (базується на дослідженнях вчених та науковців), офіційний або легальний (ґрунтується на міжнародних документах, нормативно-правових актах та інших джерелах, які мають юридичну силу).

У сучасній науковій літературі корупція розглядається як системне явище, яке пронизує усі рівні влади, починаючи з найвищих органів до місцевого самоврядування. За визначенням Закону України «Про запобігання корупції» [3], це використання особою наданих їй повноважень з метою одержання неправомірної вигоди. Водночас, у сфері публічного управління - означає викривлення інтересів держави через особисті або корпоративні інтереси посадових осіб.

Доктринально корупція розглядається як соціально-політичне явище, яке руйнує основи державності, послаблює управлінські інститути, гальмує економічний і соціальний розвиток. Вона порушує баланс між публічними та приватними інтересами, призводячи до прийняття неефективних, упереджених або неправомірних управлінських рішень [3].

Існують і різні тлумачення корупції як поняття у міжнародно-правових актах. Так, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий 34-ю сесією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 17 грудня 1979 року, визначає корупцію як «..... включає будь-яку дію або бездіяльність, як напрошену, так і отриману, внаслідок подарунка, обіцянки або підкупу, або незаконного одержання такого подарунка чи підкупу при виконанні службових обов'язків чи у зв'язку з ними, коли б така дія або бездіяльність не мала місце». Водночас у ньому зазначається, що «поняття корупції слід тлумачити в рамках національного законодавства». Пакт є першим міжнародним документом, який дає визначення корупції [4].

У подальшому, міжнародне право підтримувало більш широке тлумачення корупції. Так, Міжнародна конвенція по боротьбі з корупцією, прийнята на рівні Організації американських держав (ОАД) 29 березня 1996 р., визначила (ст. 6 Конвенції), що активний або пасивний підкуп державних службовців, а також «будь-яка дія або утримання від неї при виконанні обов'язків з метою незаконного отримання влади для себе або для третьої сторони» є корупцією [5, с. 15].

Науковці також не мають однастайності щодо наповнення категорії корупції. Наприклад, Є. В. Невмержицький вважає, що корупція – «це, в першу чергу, соціально-політичне явище, головною особливістю якого є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління всіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг чи пільг для себе або третіх осіб» [6, с. 44].

М. Мельник підтримує думку, що корупція – «це різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу та суспільство загалом.

В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», *do ut des* («даю, щоб ти дав»)» [7, с. 34].

С. Серьогін визначає корупцію як «соціальне явище, яке полягає в порушенні правових і моральних норм заради отримання особистого нелегітимного доходу особами, яким доручено виконання обов'язків у сфері публічного управління» [8, с. 202].

В. Трепак відмічає, що корупція – «це соціальне, системне явище, що полягає у неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління» [9, с. 185].

Отже, об'єднує вказане наукове тлумачення корупції те, що вона є ключовим чинником деструкції як правових засад держави, так і основ публічного управління, так як знижує якість ухвалення рішень, призводить до втрати легітимності та підриває функціональність публічних та суспільних інститутів.

Проте, корупція не виникає спонтанно, а є наслідком наявних передумов, які створюють можливості для таких корупційних дій. Такі передумови прийнято визначати як корупційні ризики, які становлять потенційну загрозу доброчесності у публічному та приватному секторах. У державному управлінні корупційні ризики стають причиною неефективного використання ресурсів, зниження рівня прозорості й підриву довіри громадян до органів влади.

Корупційні ризики в публічному управлінні визначаються як можливість виникнення ситуацій, котрі сприяють порушенням етичних стандартів або здійсненню неправомірних дій під час здійснення владних повноважень, прийняття управлінських рішень чи реалізації державної політики. Хоча прояви корупції охоплюють усі сфери публічного управління, зокрема й регуляторну, кадрову, правотворчу, найвищий рівень ризиків зосереджено у сфері публічних фінансів [10, с. 166].

Вважаємо, що серед основних факторів, які визначають корупційні ризики, варто виокремити:

- 1) відсутність прозорості у формуванні бюджетів:
 - недостатня відкритість бюджетного процесу, коли інформація про доходи, витрати та обґрунтування бюджетних рішень є недоступною або обмеженою для громадськості;
 - відсутність дієвих механізмів громадського контролю за розподілом та використанням бюджетних коштів;
 - нечіткість формулювання бюджетних статей, що дає можливість для маніпуляцій та корупційних схем.
- 2) зловживання службовим становищем:
 - лобіювання інтересів окремих осіб або груп під час розподілу бюджетних коштів;
 - вплив посадових осіб на ухвалення рішень щодо фінансування конкретних проєктів або підприємств без об'єктивного обґрунтування;
 - непотизм та конфлікт інтересів – призначення підрядників чи розподіл коштів між компаніями, пов'язаними з чиновниками або їхніми родичами [11].
- 3) порушення у процесі публічних закупівель:

- використання схем «договорів без конкуренції», коли контракти укладаються без проведення відкритих тендерів;
- вимоги, які штучно обмежують кількість учасників тендерів, або прописані так, щоб відповідати конкретному постачальнику;
- завищення цін на товари, роботи чи послуги, закупівля неякісних або непотрібних товарів;
- фальсифікація тендерної документації, підробка заявок або змова між учасниками тендерів.

4) недостатній контроль та аудит використання бюджетних коштів:

- недосконалість або неефективність механізмів внутрішнього та зовнішнього аудиту;
- низький рівень перевірок виконання бюджетних програм та витрат на місцях;
- відсутність належних санкцій за виявлені порушення або їхнє ігнорування.

5) маніпуляції з фінансовою та бюджетною звітністю:

- приховування реального фінансового стану органів влади чи комунальних підприємств;
- використання «подвійної бухгалтерії» для приховування корупційних операцій;
- фальсифікація звітності про виконання бюджетних програм [11].

6) політичний вплив та корупційні домовленості:

- використання бюджетних коштів для реалізації політичних інтересів (наприклад, збільшення соціальних виплат перед виборами);
- неофіційні домовленості між посадовцями та бізнесом щодо освоєння бюджетних коштів;
- використання бюджетних ресурсів для фінансування пов'язаних з владою організацій чи осіб.

7) низький рівень цифровізації та автоматизації бюджетних процесів:

- відсутність сучасних електронних систем управління бюджетом, що сприяє непрозорості та можливості маніпуляцій;
- використання паперових документів, які легше підробити або втратити;
- відсутність централізованих баз даних для моніторингу руху бюджетних коштів [10].

8) недостатня відповідальність за корупційні правопорушення:

- лояльне ставлення судової та правоохоронної системи до випадків бюджетної корупції;
- відсутність дієвого механізму захисту викривачів корупції;
- затягування розслідувань та покарання лише виконавців без притягнення до відповідальності ініціаторів корупційних схем [11].

Усі ці вказані фактори створюють сприятливий ґрунт для корупційних ризиків у публічному управлінні та потребують запровадження комплексних заходів з протидії.

Насамперед, необхідно забезпечити максимальну прозорість усіх процедур у системі публічного управління – від бюджетного планування до кадрової політики, державних закупівель, ухвалення нормативних актів і звітування. Запровадження сучасних цифрових інструментів, відкритих реєстрів, електронних

платформ для ухвалення та моніторингу управлінських рішень дає можливість мінімізувати людський фактор, оперативно виявляти порушення та забезпечити ефективний громадський контроль [12, с. 76].

Провідним елементом у боротьбі з корупцією під час реалізації управлінських рішень є посилення фінансового контролю та аудиту. Запровадження незалежного аудиту державних і місцевих фінансів відкриває можливість виявляти потенційні порушення на ранніх стадіях та оперативно реагувати на них. Важливу роль відіграє також підвищення ефективності внутрішнього контролю в державних установах та органах місцевого самоврядування, який передбачає посилення відповідальності посадових осіб за прийняті фінансові рішення, підвищення кваліфікації фінансових службовців та впровадження механізмів автоматизованого моніторингу фінансових потоків.

Не менш важливим напрямом є вдосконалення системи публічних закупівель. Корупційні ризики найчастіше виникають на етапах проведення тендерів, укладання контрактів та контролю за виконанням договорів. У цьому контексті особливе значення має розвиток електронних платформ для державних закупівель, таких як система ProZorro, яка забезпечує відкритість та конкурентність процесу [13, с. 14]. Разом з тим, важливо посилити відповідальність учасників торгів за порушення правил, розширити можливості громадського контролю за тендерними процедурами та запровадити механізми швидкого реагування на виявлені факти зловживань.

Суттєве значення має й удосконалення правового регулювання антикорупційної політики. В Україні діє низка законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, зокрема Закон України «Про запобігання корупції» [3], який визначає основні засади антикорупційної політики та встановлює механізми запобігання корупційним проявам у державному управлінні. Також важливими є Бюджетний кодекс України [14], який регламентує бюджетний процес та Закон України «Про публічні закупівлі» [15], що забезпечує прозорість тендерних процедур. Крім того, діє Державна антикорупційна програма [16], котра спрямована на системне зменшення корупційних ризиків у сфері державних фінансів.

Окрему роль у забезпеченні ефективного функціонування системи публічного управління відіграють антикорупційні органи. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) відповідає за розробку антикорупційної політики, моніторинг декларацій посадових осіб та контроль за дотриманням антикорупційного законодавства. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) займається розслідуванням корупційних злочинів високопосадовців, а Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) здійснює процесуальне керівництво такими розслідуваннями. Крім того, Вищий антикорупційний суд (ВАКС) розглядає справи щодо корупційних правопорушень та виносить відповідні рішення [17, с. 45].

Громадський контроль також є потужним інструментом у боротьбі з корупцією. Активне залучення громадянського суспільства до моніторингу реалізації управлінських рішень сприяє підвищенню відповідальності органів влади та зменшенню корупційних ризиків. Важливо створювати та підтримувати ініціативи, спрямовані на антикорупційну освіту, підвищення фінансової грамотності населення та формування культури доброчесності. Ініціативи на кшталт

«DOZORRO», які дозволяють громадянам відстежувати державні закупівлі та повідомляти про порушення, є ефективним інструментом запобігання корупції [18].

У процесі протидії корупції надзвичайно важливо враховувати елементи освіти та просвіти. Запровадження системної антикорупційної освіти на всіх рівнях – від загальноосвітніх навчальних закладів до професійної підготовки державних службовців – надасть поштовх формуванню в суспільстві культури доброчесності та нетерпимості до проявів корупції. Освітні програми мають включати практичні курси з прав людини, етики публічного управління, основ державного бюджету, механізмів контролю за владою тощо.

Ще одним важливим елементом ефективної антикорупційної стратегії є захист викривачів корупції. Створення безпечних, конфіденційних і законодавчо гарантованих каналів для повідомлення про порушення забезпечує можливість виявляти корупційні схеми ще на ранньому етапі. При цьому необхідно передбачити ефективні механізми захисту таких осіб від можливого переслідування або дискримінації, включаючи психологічну та правову підтримку.

Крім того, слід розширювати співпрацю з міжнародними організаціями, такими як Група держав проти корупції (GRECO), Програма розвитку ООН (UNDP) та Світовий банк, які мають значний досвід у впровадженні антикорупційних заходів та можуть надати методичну та фінансову підтримку у цьому напрямку [19, с. 35].

Група держав проти корупції (GRECO), створена Радою Європи, здійснює моніторинг антикорупційної політики держав-членів та надає рекомендації щодо вдосконалення законодавства і практики боротьби з корупцією. У своїх звітах GRECO оцінює ефективність антикорупційних заходів у бюджетному процесі та рекомендує конкретні кроки для усунення виявлених недоліків. Україна, як учасник GRECO, періодично проходить оцінювання та впроваджує рекомендації цієї організації [20, с. 138].

Програма розвитку ООН (UNDP) реалізує в Україні низку проєктів, спрямованих на запобігання корупції та підвищення прозорості бюджетних процесів. Одним із основних напрямів діяльності UNDP є впровадження цифрових рішень для моніторингу державних витрат. Також UNDP підтримує громадські ініціативи, спрямовані на контроль за розподілом бюджетних коштів, проводить тренінги для посадових осіб та надає методичні рекомендації щодо ефективного управління фінансами [21, с. 70, 71].

Світовий банк активно співпрацює з Україною у сфері реформування публічних фінансів та боротьби з корупцією. Організація надає технічну та фінансову допомогу для впровадження антикорупційних ініціатив, зокрема щодо підвищення прозорості державних закупівель та вдосконалення механізмів контролю за витрачанням бюджетних коштів. Наприклад, завдяки підтримці Світового банку в Україні була запроваджена система електронних закупівель ProZorro, про яку вже було згадано вище.

Окрім цих організацій, важливу роль відіграє співпраця з Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD), яка надає аналітичні дослідження та рекомендації щодо вдосконалення механізмів управління державними фінансами. Також значний внесок у боротьбу з корупцією робить Міжнародний

валютний фонд (IMF), який у рамках фінансових програм для України висуває вимоги щодо підвищення прозорості та ефективності бюджетного процесу.

Висновки і пропозиції. На жаль, корупція в системі публічного управління є вже глибоко вкоріненим явищем, котре підриває легітимність влади, знижує ефективність управлінських рішень, провокує зловживання публічними ресурсами та зменшує довіру громадян до державних інституцій.

Вважаємо, що з метою підвищення ефективності антикорупційної політики в державі варто реалізувати наступні антикорупційні заходи як:

- провести інституційне зміцнення антикорупційних органів – забезпечити їх достатнє фінансування, кадрову незалежність і політичну неупередженість, а також посилити їхню ефективну координацію;

- продовжити цифровізацію адміністративних процедур – розширити використання інструментів електронного урядування (електронні тендери, бюджети, кадрові конкурси) для мінімізації впливу «людського фактору»;

- розширювати механізми державного фінансового контролю – запровадити системи автоматичного моніторингу витрат державних органів;

- посилити заходи з персональної відповідальності публічних службовців – удосконалити механізми притягнення до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, зокрема шляхом реформування дисциплінарних комісій;

- поширення впливу заходів громадського контролю – закріпити законодавчо обов'язковість врахування результатів громадського моніторингу у державних рішеннях, підтримувати розвиток громадських проєктів у даній сфері;

- проводити масштабну антикорупційну просвіту – включити до навчальних програм шкіл та освітніх програм вищих шкіл навчальні курси з антикорупційної культури, а також організовувати кампанії з підвищення обізнаності громадян про механізми захисту від корупції.

Отже, саме комплексна реалізація вищезазначених заходів допоможе позитивно вплинути на обмеження проявів корупції, сформувавши більш стійке середовище доброчесності в системі публічного управління.

Список використаної літератури

1. Мартинов Д. Ю. Феномен корупції в системі публічного управління: теоретичні аспекти наукового дискурсу. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_8_13
2. Соціологічне дослідження, проведене 2024 року соціологічною компанією Info Sapiens «Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність». URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/333/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_IS_NACP_2024_UKR.pdf.
3. Про запобігання корупції: Закон України від 28.12.2014 р. № 77-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН 17 грудня 1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
5. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти: Монографія. Суми : Університетська книга, 2015. 74 с.
6. Камлик М. І., Невмержицький Е. В. Корупція в Україні. К.: Знання, 1998. 186 с.
7. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. К.: Парлам. вид-во, 2000. 256 с.

8. Серьогін С. С. Соціальна сутність корупції в органах державної влади. Держ. упр. та місц. самоврядування: зб. наук. пр. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3 (3). С. 202-207.
9. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. 2015. № 4 (97). С. 181-196.
10. Беляєва О. П. Корупційні ризики як загроза економічній системі України. Сучасні виклики та сталий розвиток економіки і бізнесу: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (10 грудня 2024 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ТДАТУ, 2024. 322 с.
11. Вплив корупції на економічне зростання. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2016. 24 с. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/12/feao_corruption_economy_a5_short_final.pdf.
12. Васіна А. Ю. Публічне управління та адміністрування: концептуальні засади та модернізація: навчально-методичний комплекс. Тернопіль, 2021. 113 с.
13. Малиняк Б. Корупційні ризики у бюджетних видатках: комплексні підходи до запобігання та мінімізації. Світ фінансів. 2023. № 4(77). С. 8-21.
14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
15. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
16. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
17. Тарасенко А. Д. Міжнародний та національний досвід запобігання корупції. Науково-практична конференція. Дніпро: Політичні науки. 2023. С. 45-49.
18. Моніторинговий портал DOZORRO. URL: <https://dozorro.org>
19. Зайцев В. О. Співпраця України з державами Європейського Союзу у сфері боротьби з корупцією : кваліфікаційна робота магістра : 281 «Публічне управління та адміністрування». Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2025. 81 с.
20. Попов Г. В. Міжнародно-правове регулювання взаємодії у сфері запобігання і протидії корупції. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. Вип. 1. С. 135-142.
21. Дяченко О. П. Імплементация зарубіжного досвіду щодо формування антикорупційної політики України. Інвестиції: практика і досвід. 2017. № 21. С. 69-72.

References

1. Martynov D. Yu. (2020). The phenomenon of corruption in the public administration system: theoretical aspects of scientific discourse. Public administration: improvement and development. No. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_8_13 [in Ukrainian].
2. Sociological research conducted in 2024 by the sociological company Info Sapiens "Corruption in Ukraine 2024: understanding, perception, prevalence". URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/333/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_IS_NACP_2024_UKR.pdf [in Ukrainian].
3. On the prevention of corruption: Law of Ukraine of 28.12.2014 No. 77-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
4. Code of Conduct for Law Enforcement Officials: Resolution 34/169 of the UN General Assembly of December 17, 1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 [in Ukrainian].
5. Sukhonos V. V. (2015). Legal Measures to Combat Corruption in Ukraine in Modern Conditions: Scientific and Theoretical Aspects: Monograph. Sumy: University Book. 74 p. [in Ukrainian].
6. Kamlyk M. I., Nevmerzhytsky E. V. (1998). Corruption in Ukraine. Kyiv: Znannya. 186 p. [in Ukrainian].
7. Melnyk M. I. (2000). Bribery: general characteristics, qualification problems, improvement of legislation. K.: Parlam. vyd-vo. 256 p. [in Ukrainian].
8. Seryogin S. S. (2009). Social essence of corruption in state bodies. State. upr. and local. self-government: collection of scientific. pr. D.: DRIDU NAPU. Issue 3 (3). P. 202-207

- [in Ukrainian].
9. Trepak V. M. (2015). Peculiarities of the definition of the concept of “corruption”. Scientific. visn. Nat. acad. vnutr. prav. No. 4 (97). P. 181-196 [in Ukrainian].
 10. Belyaeva O. P. (2024). Corruption risks as a threat to the economic system of Ukraine. Modern challenges and sustainable development of economy and business: materials of the I All-Ukrainian scientific and practical conference (December 10, 2024, Zaporizhia). Zaporizhia: TSATU. 322 p. [in Ukrainian].
 11. The impact of corruption on economic growth. Office of Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine, 2016. 24 p. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/12/feao_corruption_economy_a5_short_final.pdf [in Ukrainian].
 12. Vasina A. Yu. (2021). Public management and administration: conceptual principles and modernization: educational and methodological complex. Ternopil. 113 p. [in Ukrainian].
 13. Malinyak B. (2023). Corruption risks in budget expenditures: comprehensive approaches to prevention and minimization. World of Finance, № 4(77). P. 8-21 [in Ukrainian].
 14. Budget Code of Ukraine dated 08.07.2010 No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
 15. On Public Procurement: Law of Ukraine dated 25.12.2015 No. 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
 16. On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025: Resolution dated 04.03.2023 No. 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 17. Tarasenko A. D. (2023). International and National Experience in Preventing Corruption. Scientific and Practical Conference. Dnipro: Political Sciences. P. 45-49 [in Ukrainian].
 18. DOZORRO Monitoring Portal. URL: <https://dozorro.org> [in Ukrainian].
 19. Zaitsev V. O. (2025). Cooperation of Ukraine with the countries of the European Union in the field of combating corruption: master's thesis: 281 “Public management and administration”. University of Customs and Finance. Dnipro. 81 p. [in Ukrainian].
 20. Popov G. V. (2012). International legal regulation of interaction in the field of preventing and combating corruption. Combating organized crime and corruption (theory and practice). Issue 1. P. 135-142 [in Ukrainian].
 21. Dyachenko O. P. (2017). Implementation of foreign experience in the formation of anti-corruption policy of Ukraine. Investments: practice and experience. No. 21. P. 69-72 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

A. V. Harbinska-Rudenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
State Tax University
the Department of Financial and Tax Law
31 Universytetska St, Irpin, 08205, Ukraine
e-mail: prokyror.irpin@i.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0971-1234>

M. V. Glukh, Candidate of Juridical Sciences, Professor
State Tax University
Head of the Department of Financial and Tax Law
31 Universytetska St, Irpin, 08205, Ukraine
e-mail: marina_gluh@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6107-5415>

THE CONCEPT OF CORRUPTION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Summary

The article reveals the essence and specific manifestations of corruption within the system of public administration. It emphasizes that corruption is one of the main threats to the effectiveness of public governance, undermining citizens' trust in governmental institutions, hindering economic development, and violating the principles of the rule of law. The article analyzes the main scientific approaches to defining the concept of "corruption," including the institutional, legal, and socio-political approaches. It is determined that corruption in public administration can manifest in various forms – from abuse of official position to making unlawful decisions in favor of specific individuals or groups.

The study explores the factors contributing to the spread of corruption in public authorities, among which are a low level of transparency, lack of proper oversight, imperfections in regulatory and legal frameworks, lack of political will for change, and low legal culture among officials. Particular attention is given to analyzing the consequences of corruption, including the deterioration of public service quality, budgetary losses, and the worsening of the state's international image.

Special focus is placed on the role of anti-corruption policy as a tool for ensuring integrity in the public sector. National and international mechanisms for preventing corruption are examined, including the functioning of anti-corruption agencies, the implementation of e-governance tools, the use of open data mechanisms, and active public participation in government oversight and monitoring processes.

The author stresses the need for a comprehensive and systemic approach to combating corruption, which should include not only punitive measures but also effective prevention, the development of ethical standards for public servants' behavior, and the enhancement of their responsibility and professionalism. It is concluded that the fight against corruption must become an integral part of public policy and management culture, contributing to the strengthening of democratic institutions, increasing transparency, accountability, and citizens' trust in government. Specific measures to improve the effectiveness of the state's anti-corruption policy are proposed.

Keywords: public administration, corruption, anti-corruption policy, corruption risks, abuse, financial control, public procurement, anti-corruption measures.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330995>

УДК 347.95(477)

А. В. Денисова, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський державний університет внутрішніх справ
Інститут права та безпеки
Кафедра адміністративно-правових дисциплін
вул. Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна
e-mail: alinadenysova99@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5551-9297>

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕТОДІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Стаття розглядає важливість виконавчого провадження в контексті застосування альтернативних методів вирішення спорів (АМВС), таких як медіація, арбітраж та інші неформальні способи врегулювання конфліктів. Автори досліджують, як ці методи можуть ефективно взаємодіяти з традиційним процесом примусового виконання рішень, що виникають в результаті альтернативних способів вирішення спорів. Зокрема, увага зосереджена на аналізі можливостей інтеграції АМВС у систему виконання рішень, а також на виявленні основних проблем і викликів, що супроводжують цей процес. У статті акцентується увага на необхідності вдосконалення правового регулювання в Україні з метою ефективнішого застосування АМВС у правовій практиці. Обговорюються потенційні переваги, такі як скорочення навантаження на судову систему, зниження витрат часу і коштів для учасників процесу, а також підвищення якості рішення через участь нейтральних посередників. Однак, окрім переваг, розглядаються й суттєві виклики: відсутність достатньої правової визначеності щодо обов'язковості виконання рішень, ухвалених в рамках АМВС, необхідність розробки механізмів контролю за дотриманням угод, а також проблеми, пов'язані з забезпеченням добровільного виконання рішень. Особливу увагу приділено аналізу того, як судова система та органи виконавчої влади можуть співпрацювати з альтернативними методами для досягнення максимальної ефективності в процесі вирішення спорів. Автори також розглядають етичні та організаційні аспекти, які виникають у контексті застосування таких методів, зокрема питання конфіденційності, незалежності арбітрів і медіаторів, а також забезпечення балансу між добровільним та примусовим виконанням рішень. На основі проведеного дослідження запропоновано ряд рекомендацій щодо удосконалення правових механізмів і законодавства, які б дозволили ефективно поєднати виконавче провадження з альтернативними методами вирішення спорів. Стаття підкреслює важливість подальшого розвитку правової культури та забезпечення доступу громадян до альтернативних способів вирішення конфліктів, що відповідають сучасним тенденціям глобалізації та розвитку правових систем у світі.

Ключові слова: виконавче провадження, суд, виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, альтернативні способи вирішення спорів, медіація, арбітраж, вирішення спорів.

Постановка проблеми. Виконавче провадження є невід'ємною частиною правової системи, що забезпечує виконання судових рішень та рішень інших

юрисдикційних органів. Однак традиційний процес примусового виконання часто стикається з проблемами, пов'язаними з перевантаженням судових органів, високими витратами для учасників процесу та затягуванням строків виконання рішень. З огляду на ці виклики, все більшого поширення набувають альтернативні методи вирішення спорів (АМВС), такі як медіація та арбітраж, які пропонують швидші, менш формальні способи вирішення конфліктів. Проте ефективна інтеграція АМВС у систему виконавчого провадження ставить нові завдання для правової практики. У статті розглядаються перспективи використання альтернативних методів у контексті виконавчого провадження, а також виклики, що виникають у процесі їх впровадження та взаємодії з традиційними механізмами примусового виконання рішень.

Мета статті. Метою написання статті є аналіз ролі виконавчого провадження в контексті застосування альтернативних методів вирішення спорів (АМВС), зокрема медіації та арбітражу, а також дослідження перспектив і викликів, що виникають у процесі інтеграції цих методів у систему примусового виконання рішень. Стаття має на меті виявити основні проблеми та переваги, пов'язані з поєднанням традиційних і альтернативних підходів у вирішенні спорів, а також запропонувати рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання для забезпечення більш ефективного та збалансованого застосування цих методів у правовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 55 Конституції України, кожен має право захищати свої права та свободи від незаконних посягань і порушень будь-якими методами, що не суперечать закону. Окрім того, відповідно до статті 124 Конституції України, обов'язок вирішення спорів до судового розгляду може бути встановлений тільки на основі законодавчих норм [6].

Альтернативне вирішення спорів охоплює різноманітні методи врегулювання конфліктів поза межами традиційних судових процедур. У свою чергу, альтернативні методи вирішення спорів передбачають застосування процедур, таких як медіація, арбітраж, переговори, що дозволяють сторонам дійти згоди без участі суду. АМВС дозволяють не тільки зменшити навантаження на суди, але й зазвичай мають нижчі витрати та вищу ефективність в умовах складних комерційних чи сімейних спорів.

З огляду на характер цього інституту альтернативного вирішення спорів, сторони мають право обрати будь-який з існуючих методів або розробити власний, який буде оптимальним для вирішення конкретного конфлікту. Тому перелік способів АВС не є вичерпним [3].

Класифікація методів АВС передбачає групування різних способів вирішення спорів на основі спільних ознак, які є важливими для вибору відповідного методу з метою досягнення конкретної правової мети при вирішенні цивільно-правового конфлікту [1].

Можна виділити основні способи АВС:

- 1) Переговори – це метод, при якому сторони самостійно або за участю представників ведуть переговори для досягнення компромісу і врегулювання спору без залучення третіх осіб. Вони мають повний контроль над результатом.
- 2) Медіація – процес, у якому нейтральний посередник (медіатор) допомагає сторонам досягти взаємної згоди. Медіатор не приймає рішення, але сприяє комунікації та пошуку рішень, які задовольняють обидві сторони.

3) Арбітраж – це процес, де незалежна особа або група осіб приймає рішення по спору, яке є обов’язковим для виконання сторонами. Це є юридично зобов’язуючим рішенням, і часто застосовується в комерційних і міжнародних спорах.

4) Маятниковий арбітраж – це варіант арбітражу, при якому арбітр або група арбітрів по черзі обирають варіанти рішень або компроміси, намагаючись знайти оптимальний варіант для обох сторін, що дозволяє більш гнучко підходити до вирішення спору.

5) Незалежний експертний висновок – це процес, при якому сторони обирають експерта для надання об’єктивної оцінки певних фактів чи питань спору. Експертне рішення може бути використано як основа для подальших переговорів або арбітражу.

6) Попередня незалежна оцінка – метод, при якому незалежний експерт оцінює ситуацію і надає свої рекомендації щодо можливих варіантів вирішення спору. Така оцінка може допомогти сторонам прийняти рішення про подальші кроки.

7) Необов’язковий арбітраж – метод, при якому сторони можуть погодитися на арбітраж, але рішення арбітра не буде обов’язковим для виконання. Такий арбітраж використовують, коли сторони не хочуть застосовувати повністю примусове рішення.

Частина способів є добровільними, тоді як інші можуть бути обов’язковими. Найпоширенішими серед альтернативних методів є арбітраж та медіація. Проте навіть в умовах цих методів, сторони часто намагаються вирішити конфлікти через переговори, оскільки це дає їм можливість контролювати процес врегулювання і досягти рішення, яке буде прийнятне для всіх учасників. Це є однією з основних переваг переговорного підходу, адже він забезпечує більшу гнучкість і автономію сторонам [12].

Серед різноманітних методів альтернативного вирішення правових спорів для України найбільшу актуальність мають переговори, медіація, арбітраж [2].

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про третейські суди», поняття «третейський суд» визначається як незалежний орган, який не є державним і створюється за домовленістю або відповідним рішенням сторін, що мають інтерес у справі. Такий суд утворюється згідно з порядком, встановленим цим Законом, для вирішення спорів, що виникають у сфері цивільних і господарських правовідносин [8]. В юридичній літературі термін «арбітраж» часто використовується як синонім до поняття «третейський суд» [1].

Медіація, як метод альтернативного вирішення спорів, має значний потенціал у контексті виконавчого провадження, але її вплив та застосування відрізняються від арбітражу чи третейських судів. Основною характеристикою медіації є те, що вона базується на добровільному погодженні сторін і спрямована на досягнення взаємної угоди між ними за допомогою нейтрального посередника — медіатора. Згідно з українським законодавством, медіація не є обов’язковою, якщо сторони не погодяться на її проведення, і, як правило, результат медіації не може бути примусово виконаний без подальшого оформлення угоди у вигляді судового рішення чи іншого юридично обов’язкового акта.

Щодо виконавчого провадження, медіація має дещо інший механізм реалізації. Після того як сторони досягли домовленості через медіацію, вони

можуть укласти мирну угоду або медіаційну угоду, яка може бути затверджена судом для набуття нею юридичної сили. У такому разі угода стає обов'язковою для виконання, і у разі невиконання її умов одна зі сторін може звернутися до суду з вимогою про примусове виконання. У разі підтвердження судом угоди, вона набуває статусу виконавчого документа, що дозволяє розпочати процедуру виконавчого провадження через органи державної виконавчої служби.

Отже, хоча медіація сама по собі не передбачає прямого застосування механізмів виконавчого провадження, вона може стати основою для примусового виконання, якщо результат медіаційного процесу буде закріплений у вигляді юридично обов'язкової угоди, затвердженої судом. Це робить медіацію ефективним інструментом для розв'язання спорів і водночас забезпечує можливість контролю та виконання її результатів через систему виконавчого провадження.

Якщо розглядати третейську угоду або арбітраж, сторони виводять спір із юрисдикції національних судів, передаючи його на вирішення третейського суду. Це має важливі наслідки для процесуального порядку, адже, згідно з нормами Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), суди мають закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду, якщо між сторонами до початку розгляду укладено угоду про передачу спору на вирішення третейським судом. Це також стосується ситуацій, коли третейський суд вже ухвалив рішення, яке має силу на рівні національних судів, і його не можна переглядати в державному суді, окрім випадків, передбачених законодавством.

Цей процес тісно пов'язаний з виконавчим провадженням, оскільки після ухвалення рішення третейським судом сторони можуть ініціювати його примусове виконання через органи державної виконавчої служби, якщо рішення має юридичну силу. Важливо зазначити, що виконавче провадження може бути ініційоване лише після того, як рішення третейського суду набирає чинності і є підтверджене органами державної виконавчої служби як підлягаюче виконанню. Це підкреслює, що рішення третейського суду є обов'язковим для виконання, і його виконання підлягає тому ж процесуальному контролю, що й рішення державних судів, зокрема через механізм виконавчого провадження.

Відтак, третейська угода та її наслідки для юрисдикції національних судів прямо впливають на порядок та можливості примусового виконання рішень. У разі, якщо рішення третейського суду не буде виконано добровільно, виконавче провадження стане важливим інструментом забезпечення виконання ухваленного рішення, а органи державної виконавчої служби отримують обов'язок забезпечити примусове виконання такого рішення, відповідно до законодавства України [1].

Переваги АМВС полягають в їх гнучкості, можливості уникнути формальностей судового процесу, збереженні конфіденційності та швидкості вирішення спорів. Проте питання виконання рішень, ухвалених за допомогою цих методів, залишаються недостатньо врегульованими, що ставить нові виклики для правозастосування.

Виконавче провадження передбачає примусове виконання рішень судів та інших органів, що мають юрисдикцію у даній сфері. Згідно з українським законодавством, виконавчі органи зобов'язані забезпечити реалізацію рішення суду, інакше це може призвести до санкцій. Традиційно виконання рішень включає

накладення арештів на майно, вилучення коштів, примусове виконання інших зобов'язань [7].

Інтеграція АМВС у систему виконавчого провадження є важливою темою для правознавців і практиків. Якщо досягнута угода в межах медіації чи арбітражу, її виконання може бути складним без чітко прописаних правових механізмів. У разі добровільного виконання рішення учасниками цього процесу виникає питання про необхідність примусового виконання, а також відповідальність за невиконання угод.

З одного боку, застосування АМВС може знизити навантаження на суди, зменшити затримки у виконанні рішень і скоротити витрати для сторін. З іншого боку, виникає проблема відсутності чіткої правової регламентації щодо примусового виконання рішень, ухвалених в рамках АМВС. В Україні, наприклад, ще не всі механізми для забезпечення виконання таких рішень є розробленими.

Перспективи виконавчого провадження у контексті альтернативних методів вирішення спорів в Україні є досить великими, оскільки мають ряд переваг, серед яких зменшення навантаження на судову систему.

З основних перспектив є зменшення навантаження на суди та органи виконавчої влади. АМВС, зокрема медіація, арбітраж та переговори, дозволяють сторонам вирішувати спори поза судом, що зменшує кількість справ, які потрапляють до судової системи.

За підсумками 2024 року в електронній та змішаній формах розглянули понад 5 590 справ та матеріалів, що становить понад 17% від загальної кількості справ та матеріалів розглянутих у 2024 році [9]. Це особливо важливо в умовах, коли українська судова система перебуває під значним тиском через великий обсяг справ.

Так, вартість медіації в Україні залежить від типу спору, статусу сторін та тривалості процесу. Для фізичних осіб, що не пов'язані з підприємницькою діяльністю, медіація коштує від 1000 грн./год, а для сімейних справ вартість становить 1000 грн./год на перші 3 години, з подальшим підвищенням до 1500 грн./год після 4 години. Водночас деякі спори можуть вирішуватися за допомогою волонтерів, що знижує вартість послуг. Для юридичних осіб, зокрема у випадку комерційних спорів, ціна медіації значно вища – від 250 євро за годину або 0,75% від ціни спору (не менше 20 тис. грн./день) [10].

Вартість судового процесу в Україні значно варіюється в залежності від типу справи, проте це все одно дорожче від медіації. Для цивільних позовів державне мито може складати від 100 грн до 10 000 грн, а в разі комерційних спорів чи спорів на великі суми може досягати десятків тисяч гривень. Додатково на адвокатські послуги витрачається від 5 000 до 20 000 грн, а експертні висновки та інші витрати можуть збільшити загальну суму ще на кілька тисяч гривень. У порівнянні з медіацією, де вартість послуг фіксована (від 1 000 грн/год для фізичних осіб та від 100 євро/год для юридичних осіб), судовий процес може виявитися значно дорожчим і менш економічно вигідним [11].

Перспективи розвитку АМВС в Україні та інших країнах є обнадійливими. Однак для забезпечення ефективності цього процесу необхідно вдосконалювати законодавчі та практичні підходи до виконання рішень, ухвалених за допомогою альтернативних методів.

Тобто серед перспектив використання альтернативних методів є те, що сторони швидше і дешевше можуть вирішувати конфлікти. Арбітраж або медіація можуть суттєво зменшити витрати на юридичні послуги, судові збори та інші супутні витрати, що є важливим фактором у контексті економічної ситуації в Україні.

АМВС можуть забезпечити більш оперативне виконання рішень через гнучкість і добровільність сторін у виборі та реалізації рішення. Наприклад, у медіації сторони можуть самостійно визначати умови виконання домовленостей, що може значно спростити процес.

Серед перспектив можна розглянути розвиток правової культури. Впровадження альтернативних методів вирішення спорів сприяє розвитку правової культури серед громадян та бізнесу, так як сторони стають більш свідомими щодо своїх прав і можливостей їх захисту, а також вчаться використовувати гнучкі та менш конфронтаційні методи вирішення конфліктів.

Впровадження сучасних методів вирішення спорів, таких як медіація та арбітраж, підвищує довіру міжнародних партнерів до української правової системи. Це сприяє покращенню міжнародної репутації і може позитивно вплинути на залучення інвестицій та розвиток бізнесу.

Попри численні переваги АМБС, їх інтеграція в систему виконавчого провадження стикається з низкою викликів. Згідно з частиною 1 статті 25 Закону України «Про виконавче провадження», державний виконавець зобов'язаний прийняти виконавчий документ та ініціювати виконавче провадження, якщо не сплив термін його пред'явлення до виконання, документ відповідає вимогам цього Закону і поданий до відповідного органу Державної виконавчої служби [5].

Одним із основних є правова невизначеність щодо примусового виконання рішень, ухвалених в рамках альтернативних методів. Зокрема, у разі медіації часто відсутня чітка обов'язковість виконання досягнутих угод, що може ускладнити процес їх виконання.

Суттєвим викликом є відсутність правової освіти серед громадян і юристів. З одного боку, АМВС відкривають нові можливості для вирішення спорів, але з іншого – низька обізнаність про ці методи серед широких верств населення та навіть серед деяких юристів може стати перешкодою для їх ефективного застосування.

В Україні все ще спостерігається низький рівень правової обізнаності серед громадян. Однією з основних проблем є відсутність належної правової освіти, що проявляється в недостатньому розумінні громадянами механізмів реалізації своїх прав. Зокрема, часто люди не знають, до яких органів слід звертатися для захисту своїх інтересів [4, с. 18].

Серед викликів слід відзначити, що в Україні наразі не створено достатньої інфраструктури для повноцінного застосування альтернативних методів вирішення спорів. Необхідно розвивати спеціалізовані організації, тренувати медіаторів і арбітрів, а також забезпечувати відповідну нормативну базу для реалізації цих методів.

Одним з основних викликів є забезпечення добровільного виконання рішень, прийнятих в процесі медіації чи арбітражу. В Україні багато рішень, навіть судових, не виконуються належним чином, що створює сумніви щодо ефективності

альтернативних методів, особливо в контексті їх реалізації без підтримки органів державної влади.

На сьогодні в Україні немає достатньо ефективних механізмів для інтеграції АМВС у загальну систему примусового виконання рішень. У разі, якщо сторони не виконують рішення, досягнуті в рамках альтернативних методів, виникає проблема з забезпеченням їх виконання через органи виконавчої служби.

В Україні, де судова система традиційно сприймається як основний інструмент вирішення спорів, громадяни часто не готові до альтернативних методів, що може стати бар'єром на шляху до їх широкого застосування. Недовіра до медіаторів та арбітрів, а також звичка до формальних процедур, може ускладнити впровадження АМВС.

Необхідно шукати шляхи вдосконалення вже існуючих проблем, а саме розробка чітких норм щодо виконання угод, досягнутих у процесі медіації або арбітражу. В Україні вже існує механізм виконання арбітражних рішень, проте медіаційні угоди ще не мають належного правового забезпечення.

Залучення органів виконавчої служби до процесу виконання рішень, прийнятих за допомогою АМВС. Це дозволить забезпечити стабільність і законність виконання рішень.

Освіта та підвищення правової культури щодо АМВС серед громадян і юристів, що сприятиме популяризації альтернативних методів як ефективних та доступних інструментів вирішення спорів.

Крім того, необхідно враховувати глобальні тенденції розвитку правових систем, які відзначаються все більшою інтеграцією альтернативних методів у юридичні практики багатьох країн.

Висновки і пропозиції. У статті було детально розглянуто перспективи та виклики застосування альтернативних методів вирішення спорів (АМВС) у контексті виконавчого провадження в Україні. З огляду на сучасні тенденції розвитку правової системи, впровадження АМВС, таких як медіація, арбітраж, переговори, а також новітніх правових механізмів, відкриває перед правовою практикою нові можливості для більш ефективного й швидкого вирішення спорів. Завдяки меншій формальності й гнучкості, ці методи дозволяють сторонам не лише досягти компромісу, а й уникнути тривалих та витратних судових процедур, зменшуючи таким чином навантаження на судову систему. Основним завданням, що постає перед правовою системою України, є інтеграція АМВС у практику виконання рішень, особливо в рамках виконавчого провадження. Успішне застосування альтернативних методів потребує чіткого юридичного регулювання, оскільки без належної правової визначеності щодо обов'язковості виконання медіаційних угод або рішень арбітражу, механізми примусового виконання рішень залишатимуться неефективними.

Проте, на шляху до успішної реалізації таких практик існують і значні виклики. Одним з них є відсутність достатньої правової визначеності щодо статусу та обов'язковості виконання рішень, прийнятих альтернативними методами, таких як медіація чи арбітраж. Крім того, проблема виникає через недостатній рівень правової обізнаності громадян щодо можливості використання АМВС, що може стримувати їх застосування на практиці. Важливим також є розроблення ефективних механізмів контролю за дотриманням угод, що укладаються в

рамках медіації чи арбітражу, а також забезпечення належної гарантії виконання цих рішень без необхідності звертатися до суду.

Загалом, перспективи розвитку виконавчого провадження у контексті альтернативних методів вирішення спорів в Україні виглядають обнадійливо, але для цього необхідно вдосконалити нормативну базу та посилити правову освіту населення. У разі успішної інтеграції АМВС у систему правосуддя можна очікувати значне зменшення навантаження на суди, зниження витрат та часу, що витрачаються на вирішення конфліктів, а також підвищення рівня задоволеності учасників процесу. Однак, для досягнення цих цілей необхідно врахувати всі існуючі виклики, такі як правова визначеність, ефективність виконання та надання рівного доступу до всіх видів вирішення спорів, що забезпечить розвиток правової культури і подальший поступ в правовій системі країни.

Список використаної літератури

1. Білак Ю., Притика О. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / М. Я. Білак, Ю. Д. Притика, О. М. Спектор, М. М. Хоменко ; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. С. 158
2. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (ADR – Alternative Dispute Resolution). Приватне право і підприємство. 2018. Випуск № 9. С. 165-169. С. 167.
3. Голубєва Н. Ю. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів : підручник / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2021. С. 20.
4. Коломієць А. Про правову державу, освіту та правовий нігілізм. Юридична газета. 2019. С. 18-21.
5. Долинська М. С., Білоусов Ю. В. Виконавче провадження. Львів, 2020 рік. С. 87. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3221/1/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6_5-10-2020_%D0%91%D0%86%D0%91%D0%9B%20%-281%29.pdf
6. Конституція України від 28.06.1996 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 24.01.2025).
7. Про виконавче провадження: Закон України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (дата звернення: 27.01.2025).
8. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV (із змін. і доп.). Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст. 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (дата звернення: 27.01.2025).
9. Судова влада України. Восьмим ААС у 2024 році в електронній формі розглянуто понад 17% судових справ та матеріалів. Інтернет-джерело. URL: <https://court.gov.ua/archive/1745591/> (дата звернення: 28.01.2025)
10. Медіація в Україні: вартість послуг. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/vrehuliuvannia-sporiv/posluhy-z-mediatsii/vartist-posluh> (дата звернення: 27.01.2025).
11. Судова влада в Україні: вартість судових зборів. URL: <https://court.gov.ua/archive/1534274/> (дата звернення: 27.01.2025).
12. Alternative Dispute Resolution / Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution (access date: 26.01.2025).

References

1. Bilak Yu., Prytyka O. (2019). Alternative methods of dispute resolution: a textbook / M. Ya. Bilak, Yu. D. Prytyka, O. M. Spektor, M. M. Khomenko; ed. by Yu. D. Prytyka. Kharkiv: Pravo. P. 158 [in Ukrainian].
2. Bondarenko-Zelinska N. L. (2018). Implementation of alternative dispute resolution methods (ADR). Private law and enterprise. Issue No. 9. P. 165-169. P. 167 [in Ukrainian].
3. Golubeva N. Yu. (2021). Alternative resolution of civil disputes: a textbook / ed. N. Yu. Golubeva. Odesa: Fenix. P. 20 [in Ukrainian].
4. Kolomiets A. (2019). On the rule of law, education and legal nihilism. Legal newspaper. P. 18-21 [in Ukrainian].
5. Dolynska M. S., Bilousov Yu. V. (2020). Enforcement proceedings. Lviv. P. 87. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3221/1/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6_5-10-2020_%D0%91%D0%86%D0%91%D0%9B%20%281%29.pdf [in Ukrainian].
6. Constitution of Ukraine of 28.06.1996. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (access date: 24.01.2025) [in Ukrainian].
7. On enforcement proceedings: Law of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (access date: 27.01.2025) [in Ukrainian].
8. On arbitration courts: Law of Ukraine dated 05.11.2024 No. 1701-IV (as amended and supplemented). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004 No. 35 Art. 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (access date: 27.01.2025) [in Ukrainian].
9. Judiciary of Ukraine. The Eighth AAC in 2024 considered more than 17% of court cases and materials in electronic form. Internet source. URL: <https://court.gov.ua/archive/1745591/> (access date: 28.01.2025) [in Ukrainian].
10. Mediation in Ukraine: cost of services. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/vrehuliuvannia-sporiv/posluhy-z-mediatsii/vartist-posluh> (access date: 27.01.2025) [in Ukrainian].
11. Judiciary in Ukraine: cost of court fees. URL: <https://court.gov.ua/archive/1534274/> (access date: 27.01.2025) [in Ukrainian].
12. Alternative Dispute Resolution / Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution (access date: 26.01.2025).

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

A. V. Denysova, Doctor of Science in Law, Professor

Odesa State University of Internal Affairs

Institute of Law and Security

Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines

1 Uspenska St, Odesa, 65014, Ukraine

e-mail: alinadenysova99@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5551-9297>

ENFORCEMENT PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHODS: PROSPECTS AND CHALLENGES

Summary

The article examines the significance of enforcement proceedings in the context of applying alternative dispute resolution (ADR) methods, such as mediation, arbitration, and other informal conflict resolution approaches. The authors explore how these methods can effectively interact with the traditional process of enforcing decisions arising from alternative dispute resolution. Specifically, the focus is on analyzing the potential for integrating ADR

into the decision enforcement system, as well as identifying the key issues and challenges associated with this process. The article emphasizes the need for improving legal regulation in Ukraine to facilitate the more effective use of ADR in legal practice. Potential benefits are discussed, such as reducing the burden on the judicial system, lowering time and cost expenditures for participants, and improving the quality of decisions through the involvement of neutral mediators. However, alongside the benefits, significant challenges are also addressed, such as the lack of sufficient legal clarity regarding the enforceability of decisions made within ADR frameworks, the need for mechanisms to ensure compliance with agreements, and issues related to ensuring voluntary compliance with decisions. Special attention is given to analyzing how the judicial system and enforcement authorities can collaborate with alternative methods to achieve maximum effectiveness in the dispute resolution process. The authors also consider the ethical and organizational aspects that arise when applying such methods, particularly issues of confidentiality, the independence of arbitrators and mediators, and ensuring a balance between voluntary and compulsory enforcement of decisions. Based on the research, a number of recommendations are proposed to improve legal mechanisms and legislation, which would allow for the effective integration of enforcement proceedings with alternative dispute resolution methods. The article highlights the importance of further developing legal culture and ensuring citizens' access to alternative conflict resolution methods that align with current trends in globalization and the development of legal systems worldwide.

Keywords: enforcement proceedings, court, enforcement of court and other jurisdictional decisions, alternative dispute resolution methods.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330996>

УДК 339.543(477)(075)

В. В. Качан, канд. юрид. наук

Начальник митного поста «Західний» Київської митниці

вул. Дніпроводська, 1А, Київ, 04077, Україна

e-mail: vvas.kachan@gmail.comORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0243-4872>

ПРОГРАМНЕ РЕГУЛЯТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті визначено та охарактеризовано систему програмних документів у сфері модернізації публічного адміністрування митної справи України на шляху його адаптації до міжнародних стандартів і реалізації державної митної політики. Також ураховано новачі цифровізації та автоматизації митних процедур з метою їх ширшого впровадження у роботу митних органів України та суб'єктів, що безпосередньо залучені до переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Актуальність тематики дослідження обумовлено впровадженням позитивного досвіду оновлення підходів до здійснення митних формальностей та системи публічного адміністрування митної справи в Україні у цілому на шляху до очікуваного членства в Європейському Союзі. Завданням статті є вироблення пропозицій щодо оновлення програмного регулювання державної митної політики та розвитку митної справи в Україні. Автором проаналізовано Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Держмитслужби, Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, Антикорупційну програму Державної митної служби України на 2023-2025 роки, Національну стратегію доходів до 2030 року та Національну економічну стратегію на період до 2030 року. Запропоновано низку змін та доповнень до них з урахуванням: прогресу технічних інновацій та важливості кіберзахисту масивів даних, зменшення впливу людського фактора і протидії корупційним викликам із забезпеченням досягнення встановлених KPIs працівників митниці, необхідності запровадження системи моніторингу виконання означених у програмних документах цілей та принципів доброго урядування, урахування викликів та загроз воєнного стану, завдань повоєнного відновлення, а також входження до глобальних та регіональних інтеграційних утворень для обміну досвідом та реалізації кращих практик адміністрування митної справи, налагодження міжінституційної взаємодії.

Ключові слова: митниця, митна політика, програмне регулювання, оновлення, євроінтеграція, митне законодавство, добре урядування.

Постановка проблеми. Митна політика держави, спрямована на захист митних інтересів та забезпечення митної безпеки, регулювання зовнішньої торгівлі, захист внутрішнього ринку, розвиток національної економіки та її інтеграцію до світового господарства (ст. 5 Митного кодексу України [1]), є динамічним механізмом публічного управління, правничий базис якого формує система внутрішнього законодавства, міжнародно-правових угод та загальних принципів взаємодії держав у межах інтеграційних утворень, підтримки національних або регіональних товаровиробників і примусових заходів для їх захисту. Зважаючи на

виклики глобалізації, трансформацію гео економічних процесів і потреби після-воєнного відновлення України, ефективне програмне регулювання митної політики набуває стратегічного значення. Йдеться не лише про технічне адміністрування митних процедур, а й про комплексне планування та реалізацію державної митної політики, що має забезпечувати баланс між лібералізацією торгівлі, фінансовими інтересами держави та протидією митним правопорушенням. У цьому контексті особливо актуальним є дослідження програмного підходу до регулювання митної політики як інструменту, що забезпечує цілеспрямовану, системну та передбачувану трансформацію митної системи відповідно до національних пріоритетів і міжнародних зобов'язань України. У контексті євроінтеграційного курсу України, гармонізація митної політики з правом Європейського Союзу потребує не лише адаптації законодавства, але й програмного переосмислення цілей, завдань та інструментів митного регулювання. Зміни у міжнародному торговельному середовищі, зокрема тенденції до регіоналізації, протекціонізму та цифровізації, вимагають від держави оперативного реагування через ефективне планування та регулювання митної політики. Водночас потреба у прозорості, прогнозованості та результативності як державного управління (адміністрування) у цілому, так й внутрішньої організації функціонування митної системи обумовлює доцільність розроблення і реалізації чітко структурованих стратегічних програмних документів у сфері митної справи із забезпеченням ефективного механізму моніторингу досягнення встановлених цілей, оптимального використання технічних інновацій та надійного захисту програмних продуктів від несанкціонованих протиправних втручань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування та реалізації митної політики України, а також її правового забезпечення закладені у наукових розробках Г. Бобрижної, А. Дзюбинського, Є. Додіна, С. Іванова, Т. Караваєва, Н. Калуги, С. Ківалова, Б. Кормича, О. Кузьміна, Ю. Кунєва, А. Мазура, О. Мельника, Н. Мережко, О. Мосякіної, І. Панова, П. Пашка, А. Тодощука, О. Черкунова, О. Шегинського, О. Федотова та інших. Проте аспекти програмного регулювання митної політики України в їх працях розглядалися фрагментарно та об'єктивно не могли зазнати системного опрацювання, оскільки більшість розробок передували появі відповідних документів або їх оновлених та діючих на теперішній час редакцій. У зв'язку з цим, **мета статті** полягає у визначенні та аналізі сучасного програмного регулятивного середовища митної політики України і формулюванні пропозицій щодо його модернізації.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням сучасних тенденцій цифровізації та позитивного досвіду впровадження інноваційних програмних рішень у роботу митниці на початку 2024 р. Комітетом з управління інформаційними технологіями у системі управління державними фінансами був затверджений та введений у дію наказом Міністерства фінансів України Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Державної митної служби України (далі – Держмитслужба) [2]. План базується на Багаторічному стратегічному плані електронної митниці ЄС (MASP-C) і передбачає поетапне впровадження електронної митниці, включаючи бізнес-аналіз, розробку технічних специфікацій та інтеграцію з зовнішніми системами. Його розроблено у контексті підготовки України до вступу до Єв-

ропейського Союзу (далі – ЄС) та виконання Угоди про асоціацію [3], зокрема Додатку XV, який передбачає гармонізацію митних процесів з європейськими стандартами. Головною метою Стратегічного плану є формування «дорожньої карти» цифрової трансформації та розвитку Держмитслужби для забезпечення якісно нових зручних, надійних та прискорених процесів митної справи в Україні, яка базується на передових міжнародних практиках та рекомендаціях (абзац 7 частини 1 «Мета»). У цілому документ характеризується новачійним характером, передбачає низку організаційних заходів з впровадження безпаперових процедур, принципів кіберзахисту та побудови надійних і сучасних ІТ-систем митниці. Основою Стратегічного плану визначено сервісно-орієнтовну архітектуру, централізоване впровадження єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів, гармонізований інтерфейс із ЄС і Єдине вікно для міжнародної торгівлі. Особливу увагу приділено забезпеченню кібербезпеки, включаючи запис та відстеження історії запитів на внесення змін до даних, захист від несанкціонованого доступу та забезпечення неможливості зміни інформації та документів, наданих користувачами з використанням кваліфікованого електронного підпису. Очікується, що реалізація плану сприятиме боротьбі з корупцією та шахрайством шляхом впровадження прозорих та ефективних ІТ-систем. Як представляється, з метою кращого досягнення цілей Стратегічного плану доцільним буде запровадження механізмів регулярного моніторингу та оцінки ефективності його впровадження для забезпечення своєчасного виявлення та вирішення проблем, забезпечення належного навчання та підвищення кваліфікації працівників митних органів для ефективного використання нових ІТ-систем з приділенням особливої уваги кіберзахисту як самого програмного забезпечення, так й процедур його використання, залучення представників бізнесу до обговорення та тестування нових цифрових рішень для врахування їхніх потреб і забезпечення зручності та безпечності користування системами, а також передбачення можливості адаптації плану до змін у технологічному середовищі та законодавстві для підтримання його актуальності упродовж періоду реалізації.

Наступним програмним документом є Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р [4]. Її також розроблено на виконання національних зобов'язань з імплементації Угоди про асоціацію та з метою забезпечення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і міжнародної торгівлі, сприяння переміщенню осіб і товарів через державний кордон України та належної його захищеності. Стратегія передбачає тісну співпрацю між різними державними органами, включаючи Міністерство внутрішніх справ, Державну прикордонну службу, Державну митну службу та інші, для забезпечення ефективного управління кордонами, урахує принципи інтегрованого управління кордонами ЄС, сприяючи гармонізації українських процедур з європейськими вимогами. Також документом передбачається впровадження сучасних інформаційних технологій для оптимізації контрольних формальностей та спрощення перетину кордону, створюється необхідний організаційно-правовий базис для протидії транскордонній злочинності, нелегальній міграції та іншим загрозам національній безпеці України, а також формується низка умов для безпечного та ефективного переміщення товарів і осіб через державний кордон. При цьому, зважаючи на

завершення реалізації Стратегії у поточному році, необхідною є розробка нового документа, розрахованого на період до 2030 року та такого, що урахувуватиме наступні аспекти: нові виклики та загрози як періоду воєнного стану (безпекові, криміногенні, у т.ч. пов'язані з кіберзлочинами та несанкціонованим доступом до масивів даних, тощо), так й перспектив повоєнного відновлення (пожвавлення переміщення через кордони фізичних осіб, гуманітарної допомоги тощо); побудову системи ефективного моніторингу досягнення цілей Стратегії; урахування пропозицій громадян, громадських формувань, бізнесу тощо з метою удосконалення прикордонних сервісів та відповідної інфраструктури; а також оптимізацію міжвідомчої взаємодії та координації зусиль залучених органів для забезпечення узгодженості дій та обміну інформацією.

Необхідно відзначити, що оновленню через вплив терміну реалізації та урахування нових корупційних ризиків підлягає також Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023-2025 роки, затверджена наказом Державної митної служби від 31 травня 2023 р. № 236 [5] та спрямована на удосконалення системи запобігання та протидії корупції в митних органах, забезпечення прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків в їх діяльності. Програма має комплексний характер та охоплює засади антикорупційної політики; оцінювання корупційних ризиків; навчання, заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування та моніторингу, оцінку виконання і перегляду Програми (Преамбула Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023-2025 роки).

Крім іншого, документом передбачено впровадження механізмів забезпечення відкритості діяльності митних органів, зокрема через публічне звітування та доступ до інформації, проведення навчальних заходів для працівників митної служби з метою формування нульової толерантності до корупції та створено можливості для громадян повідомляти про випадки корупції через спеціальні канали зв'язку, що сприяє підвищенню ефективності антикорупційних заходів. Слід відзначити, що у Державній антикорупційній програмі, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 [6], підкреслюється відсутність прозорості та ефективності митних органів і надмірні дискреційні повноваження працівників у якості ключових проблем у митній та податковій сферах (розділ 2.3.1). Ці проблеми мають бути вирішені до завершення 2025 року і для цього вже вжито низку заходів: оцінка корупційних ризиків за участю громадськості та розробка Антикорупційної програми для Державної митної служби. Деякі заходи наразі впроваджуються, включаючи інтелектуальні системи для аналізу ефективності митних операцій, зокрема у сфері посилення захисту прав інтелектуальної власності та вдосконалення бізнес-процесів. Однак станом на травень 2025 року ряд заходів ще не впроваджено або перебуває у процесі виконання, зокрема визначення та закріплення повноважень органу громадського контролю за поточною діяльністю Державної митної служби та організація опитувань громадською радою при Державній митній службі у співпраці з бізнес-асоціаціями. Ці опитування оцінюватимуть ефективність роботи митних органів з точки зору посадовців та суб'єктів господарювання [7].

Поряд із цим, при оновленні Антикорупційної програми Державної митної служби України можуть бути ураховані наступні аспекти: визначення ключових

показників ефективності (key performance indicators, далі – KPIs) для працівників митних органів, на що було звернено увагу у роботі О. Черкунова з підкресленням того, що модернізація методів оцінки з використанням KPIs, сформованих на основі міжнародних митних стандартів та рекомендацій має потенціал для підвищення прозорості та підзвітності Державної митної служби, що очікувано покращить процеси управління та щоденну діяльність [8]; розширення взаємодії з іншими державними та наддержавними інституціями та партнерами для обміну досвідом та кращими практиками у сфері запобігання корупції; цифровізація та автоматизація процесів, використання переваг програмних методів обробки інформації з формування аналітичних матеріалів і виявлення найбільш уразливих секторів та напрямків функціонування митних органів.

Національна стратегія доходів до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р [9], визначає бачення трансформації фіскальної системи України, орієнтованої на стійке зростання доходів бюджету, справедливості оподаткування та ефективності адміністрування. У структурі документа митній сфері приділено окрему увагу, зокрема у розділах, що стосуються зміцнення спроможності Державної митної служби, цифровізації, інтеграції з ЄС та боротьби з контрабандою. У Вступі до документа відзначається, що він є «дорожньою картою реформування податкової та митної системи, а також удосконалення процедур податкового та митного адміністрування, яка необхідна для забезпечення потенціалу задоволення фіскальних потреб у середньостроковій перспективі. Вона також підтримує економічне зростання через зменшення нерівності та неефективності в політиці та адмініструванні доходів. ... Для того, щоб національна стратегія доходів була ефективною та успішною, вона повинна мати широку підтримку та політичну волю. Національна стратегія доходів втілює стратегію фінансування видаткових потреб і забезпечення фіскальної стабільності у керований і сталий спосіб на протидію довільним і непослідовним реформам». За аналогією з іншими стратегічними програмними документами, Національною стратегією доходів сприйнято тенденції цифровізації, електронних сервісів та автоматизації, підкреслено важливість посилення кадрової та інституційної спроможності з формуванням системи KPIs для співробітників, а також гармонізації з європейським митним законодавством і протидії тінізації торгівлі. При цьому, зважаючи на поточні тенденції розвитку митного адміністрування з використанням інноваційних технологій, а також важливість синергії зусиль уповноважених суб'єктів, що спрямовані на оптимізацію управління бюджетними надходженнями та з урахуванням у цьому провідної ролі митниці, доцільним є виокремлення та розробка підстратегії митної політики у рамках реалізації Національної стратегії доходів з уточненням механізмів взаємодії з уповноваженими органами для міжвідомчої координації у сфері протидії економічним правопорушенням; розширення переліку цифрових інструментів та ініціатив для оптимізації роботи митних органів з доданням можливостей використання блокчейн-технологій, управління великими обсягами даних, а також штучного інтелекту для системи управління ризиками, особливо урахуваючи приєднання України до Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права [10], а також убезпечення від кіберризиків.

- їни від 9 лютого 2024 р. № 63. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Наказ_№63_від_09_02_2024.PDF.
3. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2014/295/oj/eng.
 4. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/687-2019-p#Text>.
 5. Про затвердження Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023-2025 роки: Наказ Державної митної служби України від 31 травня 2023 р. № 236. URL: <https://customs.gov.ua/en/antikorupsiina-programa>.
 6. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-p#Text>.
 7. Problem 2.3.1. Insufficient transparency and effectiveness of customs authorities, excessive discretionary powers of customs officers. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/en/cardproblem/36/>
 8. Cherkunov O. Assessing the Effectiveness of Ukrainian Customs Service Personnel: A Perspective on KPI Implementation. Lex Portus. 2025. Vol. 11(1). P. 36-45. URL: <https://doi.org/10.62821/lp11103>.
 9. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Національна_стратегія_доходів_2030.pdf.
 10. Safe AI for millions of Ukrainians: Ukraine signs framework convention on artificial intelligence and human rights. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/bezpechnyi-shidlia-milioniv-ukraintiv-ukraina-pidpysala-ramkovu-konventsiiu-pro-shtuchnyi-intelekt-ta-prava-liudyny>.
 11. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/179-2021-p?lang=uk#Text>.

References

1. Customs Code of Ukraine. 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
2. On the implementation of the decision of the Committee on Information Technology Management in the public finance management system: Order of the Ministry of Finance of Ukraine on 9 February 2024 No. 63. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Наказ_№63_від_09_02_2024.PDF [in Ukrainian].
3. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2014/295/oj/eng
4. On approval of the Integrated Border Management Strategy for the period until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 24 July 2019 No. 687-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/687-2019-p#Text> [in Ukrainian].
5. On approval of the Anti-Corruption Program of the State Customs Service of Ukraine for 2023-2025: Order of the State Customs Service of Ukraine in 31 May 2023 No. 236. URL: <https://customs.gov.ua/en/antikorupsiina-programa> [in Ukrainian].
6. On approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 4 March 2023 No. 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-p#Text> [in Ukrainian].
7. Problem 2.3.1. Insufficient transparency and effectiveness of customs authorities, excessive discretionary powers of customs officers. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/en/cardproblem/36/>
8. Cherkunov, O. (2025). Assessing the Effectiveness of Ukrainian Customs Service Personnel: A Perspective on KPI Implementation. Lex Portus, 11(1), 36-45. <https://doi.org/10.62821/lp11103>
9. On approval of the National Revenue Strategy until 2030: Order of the Cabinet of Minis-

ters of Ukraine on December 27 2023 No. 1218-r. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Національна_стратегія_доходів_2030.pdf [in Ukrainian].

10. Safe AI for millions of Ukrainians: Ukraine signs framework convention on artificial intelligence and human rights. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/bezpechnyi-shidlia-milioniv-ukraintsiv-ukraina-pidpysala-ramkovu-konventsiiu-pro-shtuchnyi-intelekt-ta-prava-liudyny>
11. On approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 3 March 2021 No. 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/179-2021-п?lang=uk#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

V. V. Kachan, PhD

"Zahidnyi" Customs Post of the Kyiv Customs

1A Dniprovodska St, Kyiv, 04077, Ukraine

e-mail: vvas.kachan@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0243-4872>

PROGRAM REGULATORY ENVIRONMENT OF CUSTOMS POLICY OF UKRAINE

Summary

The article identifies and characterizes the system of program documents in the sphere of modernization of public administration of customs on the way of its adaptation to the international standards and the implementation of state customs policy. Also, the innovations of digitalization and automation of customs procedures have been taken into account with the purpose of their wider introduction into the work of customs authorities of Ukraine and subjects are directly involved in the movement of goods and means of transport across the customs border. The relevance of the research topic causes to the introduction of positive experience in updating approaches to the implementation of customs formalities and the system of public administration of customs in Ukraine as a whole on the way to the expected membership in the European Union. The methodological basis of the research is formed by general scientific and special legal methods of scientific knowledge (dialectical, analysis and synthesis, scientific abstraction, forecasting). The purpose of the article is to develop proposals for updating the program regulation of the state customs policy and the development of customs in Ukraine. The Long-Term National Strategic Plan for Digital Development, Digital Transformations and Digitalization of the State Customs Service, the Strategy for Integrated Border Management for the Period until 2025, the Anti-Corruption Program of the State Customs Service of Ukraine for 2023-2025, the National Revenue Strategy until 2030 and the National Economic Strategy for the Period till 2030 have been analyzed by the author. A number of changes and additions have been proposed to them, taking into account: the progress of technical innovations and the importance of cyber protection of data arrays, reducing the impact of human factor and countering corruption challenges while ensuring the achievement of the established KPIs of customs officers, the need to introduce a system of monitoring the implementation of the goals and principles of good governance, specified in the program documents, taking into account the challenges and threats of martial law, the tasks of post-war recovery, as well as entry into global and regional integration formations for the exchange of experience and implementation of the best practices in administration of customs, the establishing inter-institutional interaction.

Key words: customs, customs policy, program regulation, renewal, European integration, customs legislation, good governance.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330997>

УДК 342.9

О. І. Миколенко, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

В. С. Рудов, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vladyslavrudov16@yahoo.com

ХАОТИЧНІСТЬ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В НІЙ ЗАСАД КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

В статті розкрито особливості хаотичного розвитку системи центральних органів виконавчої влади, а також визначено рівень реалізації засад Концепції реформи адміністративного права України в сфері функціонування центральних органів виконавчої влади. Наголошено, що будь-яке реформування повинне враховувати потреби практики та супроводжуватись інноваційними ідеями. Не є виключенням у цьому сенсі і реформа органів виконавчої влади. Обґрунтовано висновок, що започатковані в Концепції реформи адміністративного права засади вдосконалення системи центральних органів виконавчої влади в переважній більшості були реалізовані в національному адміністративному законодавстві, втім хаотичність та незавершеність перетворень, які свого часу були започатковані в нашій країні та впроваджуються і сьогодні в реальне життя, свідчать про існування у сфері функціонування центральних органів виконавчої влади ще достатньо великої кількості невирішених проблем.

Ключові слова: реформа адміністративного права, Концепція реформи адміністративного права, виконавча влада, органи виконавчої влади, центральні органи виконавчої влади, функціонування центральних органів виконавчої влади.

Постановка проблеми. Центральні органи виконавчої влади не є статичною системою, яка всередині має незмінний набір елементів (мова йде про суб'єктів публічного управління) та режим взаємовідносин між ними (мова йде про форми співпраці та розподіл компетенції між відповідними суб'єктами). Навпаки, ця система є динамічною, адже постійно змінюється, розвивається та еволюціонує. Більш того, процес змін у такій системі, як правило, відбувається не хаотично (адже хаотичність це стан змін, що відбуваються без будь-яких правил та закономірностей), а плановірно (тобто з визначенням цілей реформування та засобів їх досягнення), що забезпечує «об'єктивність» процесу розвитку центральних органів виконавчої влади.

сході елементів системи центральних органів виконавчої влади.

У зв'язку із цим, існує нагальна необхідність наукового обґрунтування засад формування та функціонування системи центральних органів виконавчої влади як цілісного державно-правового явища.

Метою написання даної статті є розкриття особливостей хаотичного розвитку системи центральних органів виконавчої влади, а також визначення рівня реалізації засад Концепції реформи адміністративного права України в сфері функціонування центральних органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. Вище вже зазначалося, що процес реформування центральних органів виконавчої влади відбувався в Україні, як правило, планомірно, тобто з визначенням цілей реформування та засобів їх досягнення. Втім, вимушені звернути увагу і на окремі випадки хаотичного розвитку системи центральних органів виконавчої влади в Україні, коли суб'єктивні фактори переважали над об'єктивними, а зміни, що впроваджувалися, випадали із загального логічного розвитку (еволюції) центральних органів виконавчої влади. Серед таких випадків можна згадати Указ Президента України від 9 грудня 2010 року, на підставі якого було утворено Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України шляхом об'єднання двох міністерств – Міністерства освіти і науки України та Міністерства молоді та спорту України [2]. Через три роки Указом Президента України від 28 лютого 2013 року відбувся зворотній процес – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України знову було розділене на два міністерства – Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України [3].

Чому наведений вище випадок розглядаємо як негативне явище у процесі розвитку системи центральних органів виконавчої влади? На це існує декілька причин.

По-перше, скорочення кількості центральних органів виконавчої влади не повинно бути самоціллю будь-якої реформи виконавчої влади. При такому підході, «скорочення» стає атрибутом демонстрації (декларації) суспільству якихось дій держави, які начебто підтверджують процес реалізації в країні відповідних реформ. По суті, реформа виконавчої влади в таких випадках підміняється псевдо реформуванням – маніпуляцією без об'єктивних на те причин із кількістю центральних органів виконавчої влади (об'єднання декількох центральних органів виконавчої влади в один, переведення центрального органу виконавчої влади із статусу «міністерства» у статус «державної служби» і ін.).

Зазначене вище не означає, що жодних скорочень кількості центральних органів виконавчої влади взагалі немає сенсу здійснювати. На нашу думку, скорочення такого роду повинні супроводжувати (як додатковий елемент реформування) процес оптимізації компетенції органів виконавчої влади. Наприклад, якщо в результаті розподілу компетенції між центральними органами виконавчої влади виявилось, що двоє чи більше державних органів дублюють повноваження або здійснюють публічне управління у суспільних відносинах, що близькі між собою за родовими чи видовими ознаками, то виникають об'єктивні підстави для скорочення чисельності центральних органів виконавчої влади та для об'єднання двох чи більше органів в один. При створенні Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України ці об'єктивні чинники були проігноровані, адже:

публічного управління, навряд чи можна назвати «розвитком» чи «еволюцією» функціонування центральних органів виконавчої влади.

Якщо ж звернутися до світоглядних ідеологій в науці адміністративного права стосовно розвитку системи центральних органів виконавчої влади, задекларованих у 2000 році у Постанові Верховної Ради України «Про Концепцію реформи адміністративного права України» [11], то можна визначити наступні основні орієнтири розвитку адміністративно-правового регулювання відносно центральних органів виконавчої влади.

1. Підзаконні акти центральних органів виконавчої влади не повинні підміняти собою закони, викривляючи та спотворюючи на свою користь узагальнені вимоги законів. Зокрема, у Проекті Концепції реформи адміністративного права (далі – Проект Концепції) зазначалося: «Нині переважна більшість питань у сфері виконавчої влади вирішується, як у минулі роки, не в законах, а в підзаконних нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України, міністерств, державних комітетів та інших органів виконавчої влади. Саме тому з'являється можливість порушень прав і свобод громадян з боку органів виконавчої влади не тільки на етапі прийняття індивідуальних адміністративних актів, а й на рівні нормативної регламентації у підзаконних актах, особливо у так званих «відомчих» актах (актах міністерств та інших центральних органів виконавчої влади). Хоча можливість таких порушень значно знизилася після введення державної реєстрації нормативних актів в органах юстиції» [1].

Чи усунуті на сьогодні всі ті протиріччя, що виникали між правотворчістю (законодавчою діяльністю) парламенту та правотворчістю (підзаконною нормативною діяльністю) центральних органів виконавчої влади в 90-х роках минулого століття? Ні, не всі. Але повністю погоджуємось із авторами Проекту Концепції, що можливість порушень вимог «підзаконності актів виконавчої влади» з боку центральних органів виконавчої влади стала сьогодні винятковою, адже за останні двадцять п'ять років з'явилося багато додаткових правових гарантій, які забезпечують дотримання режиму «підзаконності» нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. Зокрема, КАС України передбачає можливість звернення до адміністративного суду з оскарженням нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади [6, ст. 19, 264], якщо ті порушують права, свободи та інтереси приватних осіб у публічно-правовій сфері.

2. Система центральних органів виконавчої влади потребує еволюційних змін, які повинні бути обґрунтованими (від себе добавимо – «науково обґрунтованими») та відповідати вимогам раціонального розподілу елементів в системі органів виконавчої влади та вимогам раціонального функціонування як всієї виконавчої влади, так і окремих її організаційно-структурних елементів. Як стверджує Сучасний тлумачний словник української мови, слово «раціоналізація» використовується у двох значеннях: 1) як «організація будь-якої діяльності доцільнішими способами, ніж існуючі» [7, с. 752]; 2) як процес «поліпшення, вдосконалення чогось» [7, с. 752]. Стосовно цього у Проекті Концепції зазначалося: «Законодавство про органи виконавчої влади доцільно визначити як статутний (компетенційний) блок адміністративного законодавства. Процес його розвитку і реформування повинен ґрунтуватися на необхідності підвищення рівня обґрунтованості сучасного стану, а також подальшої раціоналізації структурної побу-

виконавчої влади настільки специфічні, що потребують правового регулювання на рівні окремого закону. В Проекті Реформи зазначалося: «У правовому опосередкуванні системи органів виконавчої влади центральним питанням є забезпечення дієвості так званої «виконавської» вертикалі, завдяки якій і досягається належна реалізація управлінських рішень зверху до низу. Правовою основою виконання цього завдання є ... Закон України «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади»» [11]. Такий нормативно-правовий акт під назвою «Про центральні органи виконавчої влади» [11] з'явився в Україні у 2011 році, втім динамічність положень даного акту іноді зводить нанівець сприйняття центральних органів виконавчої влади як систематизованого і чітко структурованого державно-правового явища. Не будемо зупинятись на повному аналізі положень Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [11] (далі – Закон), адже це суттєво вплине на об'єм нашої публікації, а лише звернемо увагу на положення статей 1 і 16 нормативно-правового акту. Якщо ст. 1 Закону, яка поділяє центральні органи виконавчої влади на два види – міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, на сьогодні залишилась незмінною з моменту прийняття нормативно-правового акту, то у ст. 16 Закону, яка присвячена іншим центральним органам виконавчої влади, вже двічі вносились зміни. У зв'язку із цим, класифікаційний набір елементів центральних органів виконавчої влади постійно змінюється:

- у 2011 році це були державні служби, державні інспекції та державні агентства;

- у 2019 році перелік центральних органів виконавчої влади було доповнено державними комісіями;

- у 2021 році до переліку центральних органів виконавчої влади віднесли державне бюро.

Із зазначеної класифікації чомусь випадають (за логікою законодавця) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, що частково перераховані в ст. 24 Закону, в якій також зазначено, що Кабінетом Міністрів України можуть бути утворені «інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом» [11, ст. 24].

Тобто, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [11], з одного боку, пропонує суспільству певну систему центральних органів виконавчої влади (називає окремі елементи цієї системи та їхню функціональну спрямованість), а з іншого, названі в нормативно-правовому акті елементи системи центральних органів виконавчої влади не мають чіткого логічного зв'язку між собою, що і породжує сумніви як стосовно цілісності, так і досконалості запропонованої законодавцем системи.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що започатковані в Концепції реформи адміністративного права засади вдосконалення системи центральних органів виконавчої влади в переважній більшості були реалізовані в національному адміністративному законодавстві, втім хаотичність та незавершеність перетворень (реформ), які свого часу були започатковані в нашій країні та впроваджуються і сьогодні в реальне життя, свідчать про існування у сфері функціонування центральних органів виконавчої влади ще достатньо великої кількості невирішених проблем.

Список використаної літератури

1. Про Концепцію реформи адміністративного права України: Проект Постанови Верховної Ради України від 11.09.2000 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943 (дата звернення 21.04.2025)
2. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010?find=1&text=молоді#w1_1 (дата звернення 21.04.2025)
3. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 28.02.2013 р. № 96/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2013#Text> (дата звернення 21.04.2025)
4. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.
5. Дулерайн Ю. Міністр Роман Зварич визнав, що не має формальної юридичної освіти і диплому Колумбійського університету – Ukrainian Weekly. Медіакорпорація «Радіо Свобода». Публікація від 04.05.2005 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/930005.html> (дата звернення 21.04.2025).
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.
9. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2023 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-п#Text> (дата звернення 21.04.2025).
10. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2022-п#Text> (дата звернення 21.04.2025)
11. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.

References

1. Pro Kontseptsiiu reformy administratyvnoho prava Ukrayiny [On the Concept of Administrative Law Reform of Ukraine]. (2000). Proekt Postanovy Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Draft Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943 [in Ukrainian].
2. Pro optymizatsiyu systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady [On the Optimization of the System of Central Executive Authorities]. (2010). Ukaz Prezydenta Ukrayiny [Decree of the President of Ukraine], 1085/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010?find=1&text=molodi#w1_1 [in Ukrainian].
3. Pro deyaki zakhody z optymizatsiyi systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady [On Some Measures to Optimize the System of Central Executive Authorities]. (2013). Ukaz Prezydenta Ukrayiny [Decree of the President of Ukraine], 96/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2013#Text> [in Ukrainian].
4. Pro Kabinet Ministriv Ukrayiny [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2014). Zakon Ukrayiny [Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady [Bulletin of the Verkhovna Rada], 13. St. 222 [in Ukrainian].
5. Dulerayn, Yu. (2005). Ministr Roman Zvorych vyznav, shcho ne maye formal'noyi yurydychnoyi osvity i dyplomu Kolumbiys'koho universytetu – Ukrainian Weekly [Minister Roman Zvorych admitted that he has no formal legal education and a diploma from Columbia University – Ukrainian Weekly]. Mediakorporatsiya «Radio Svoboda» [Media Corporation “Radio Liberty”]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/930005.html> [in Ukrainian].
6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine]. (2005). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine].

- hovna Rada of Ukraine], 35-36, 37, St. 446 [in Ukrainian].
7. Suchasnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: 65 000 sliv [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 65,000 words] (2006) / Za zah. red. prof. V. V. Dubichyns'koho. KH.: VD «SHKOLA» [Edited by prof. V. V. Dubichinsky. Kh.: Publishing House "SHKOLA"], 1008 s. [in Ukrainian].
 8. Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. (2014). Zakon Ukrayiny [Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady [Bulletin of the Verkhovna Rada], 47. St. 2051 [in Ukrainian].
 9. Deyaki pytannya optymizatsiyi systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady [Some issues of optimizing the system of central executive bodies]. (2023). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine], 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-p#Text> [in Ukrainian].
 10. Deyaki pytannya optymizatsiyi systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady. [Some issues of optimizing the system of central executive bodies]. (2022). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine], 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2022-p#Text> [in Ukrainian].
 11. Pro tsentral'ni orhany vykonavchoyi vlady [On central executive bodies]. (2011). Zakon Ukrayiny [Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2011, 38, St. 385 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

Head of the Department of Administrative and Commercial Law

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

V. S. Rudov, PhD student

Odesa I. I. Mechnikov National University

the Department of Administrative and Commercial Law

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: vladyslavrudov16@yahoo.com

THE CHAOTIC DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES AND THE PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE LAW REFORM IN UKRAINE

Summary

The article reveals the peculiarities of the chaotic development of the system of central executive bodies, and also determines the level of implementation of the principles of the Concept of Administrative Law Reform of Ukraine in the sphere of functioning of central executive bodies. It is emphasized that central executive bodies are not a static system that has an unchanging set of elements and a regime of relationships between them. On the contrary, this system is dynamic, because it is constantly changing, developing and evolving. Moreover, the process of change in such a system, as a rule, occurs not chaotically, but systematically - with the definition of reform goals and means of achieving them, which ensures the "objectivity" of the process of development of central executive bodies. It is established that administrative law reform, administrative reform and optimization of executive bodies are different social processes that overlap with each other in terms of content in individual issues, but do not

completely coincide with each other in content. If the reform of administrative law was and is aimed at improving administrative law as a branch of law in Ukraine, the administrative reform is focused on improving the functioning of the executive branch as one of the three branches of state power, then the optimization of executive bodies is aimed at increasing the efficiency of the activities of the relevant bodies and their structural divisions. However, the Concept of the Reform of Administrative Law of Ukraine was the first ideologically oriented fundamental document that was developed at the official level and which proposed ways to improve the functioning, including of central executive bodies. It has been proven that any reform should take into account the needs of practice and be accompanied by innovative ideas. The reform of executive bodies is no exception in this sense. The conclusion is substantiated that the principles of improving the system of central executive bodies, initiated in the Concept of Administrative Law Reform, have been largely implemented in national administrative legislation, however, the chaotic and incomplete nature of the transformations that were once initiated in our country and are still being implemented in real life today, indicate the existence of a sufficiently large number of unresolved problems in the sphere of functioning of central executive bodies.

Keywords: administrative law reform, concept of administrative law reform, executive power, executive bodies, central executive bodies, functioning of central executive bodies.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330998>

УДК 342.9: 347.9

Є. С. Халюзов, аспірантНаціональний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Кафедра права

вул. Вадима Манька, 17, Харків, 61070, Україна

e-mail: khalugor@gmail.comORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-3912-5398>

ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ СУДОМ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто актуальні протиріччя, що виникають під час розгляду питання про призначення судом експертизи в адміністративному судочинстві України. Метою статті є розгляд процесуальних аспектів призначення експертизи судом як правової підстави для підготовки висновку експерта в адміністративному судочинстві, з проведенням детального аналізу судової практики. Зазначено, що вказаному питанню не приділялось багато уваги серед академічної спільноти, чим зумовлена актуальність у проведенні даного дослідження.

Встановлено, що призначення експертизи судом є важливою процесуальною дією, оскільки за допомогою висновку експерта, який отримується за наслідками проведення експертизи, стає можливим встановити обставини справи, які неможливо встановити без володіння спеціальними знаннями у сфері іншій, ніж право. Було висвітлено різну судову практику щодо розгляду питання про призначення експертизи судом під час розгляду справи по суті. Адміністративні суди можуть як призначати експертизу на такій стадії судового процесу, так і відмовляти у її призначенні, посилаючись на пропуск процесуальних строків для звернення з таким клопотанням. У контексті цього було зазначено, що суди повинні дотримуватись принципу офіційного з'ясування обставин справи та виконувати завдання адміністративного судочинства, а тому потрібно уникати застосування надмірного формалізму під час вирішення питання про призначення експертизи, якщо дійсно існує потреба у володінні спеціальними знаннями.

Висвітлено додаткові процесуальні перешкоди, на які окремо можуть посилатись суди, відмовляючи у задоволенні клопотань про призначення експертизи під час розгляду справи по суті. Процесуальне законодавство не передбачає можливості для суду зупинити провадження на стадії судового розгляду по суті з підстав призначення судом експертизи, що може перешкоджати повному встановленню обставин справи або змушувати суди йти на порушення формальних процесуальних вимог. Було запропоновано внести зміни до процесуального законодавства, якими дозволити судам зупиняти провадження у справі на стадії розгляду справи по суті у разі призначення судом експертизи.

Ключові слова: судова експертиза, суд, висновок експерта, адміністративне судочинство, судова практика, зупинення провадження, розгляд справи по суті.

Постановка проблеми. Призначення судової експертизи в рамках адміністративної справи є важливою процесуальною дією, яку суд може застосовувати

у тих випадках, коли для повного з'ясування обставин справи необхідне володіння спеціальними знаннями у сфері іншій, ніж право. Ухвала суду про призначення експертизи є традиційною підставою для підготовки висновку експерта у порівнянні з досить новим позасудовим порядком отримання експертного висновку, який передбачає звернення учасника справи безпосередньо до експерта чи експертної установи із заявою про проведення експертизи на договірних засадах. Як правило, питання про призначення експертизи судом розглядаються в рамках підготовчого провадження або до початку розгляду справи по суті, якщо розгляд відбувається у спрощеному провадженні.

Проте непоодинокими є випадки, коли учасники адміністративної справи подають до суду клопотання про призначення експертизи вже на стадії розгляду справи по суті. Додатково таке можливе призначення судової експертизи на цій стадії судового процесу ускладнюється і необхідністю у переважній більшості випадків зупиняти провадження у справі на період проведення експертизи, що може призвести до порушення строків розгляду справи судом. Більш того, адміністративне процесуальне законодавство суттєво зменшує кількість підстав для зупинення провадження на стадії розгляду справи по суті.

Розв'язуючи вказані клопотання, адміністративними судами приймаються різні процесуальні рішення, що може свідчити про нестабільність судової практики із зазначеної проблематики. Суди можуть посилались як на порушення процесуального строку звернення до суду з поданим клопотанням, зазначати про неможливість вчинення вказаних процесуальних дій на такій стадії судового процесу, так і навпаки задовольняти подані клопотання про призначення експертизи без акцентування уваги на строки та стадію судового процесу. Така недосконалість судової практики та існування різних підходів з боку національних судів доводить, що існує актуальність у здійсненні ретельного аналізу окресленого питання щодо призначення ухвалою суду експертизи як підстави для подальшої підготовки висновку експерта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє дійти до висновку, що питання призначення експертизи в адміністративному судочинстві не є поширеною тематикою серед наукових розвідок. М. В. Джафарова у науковій статті «Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України» звертала увагу на особливості та ознаки, що притаманні комплексним та комісійним експертизам, а також надавала загальну характеристику категорії «судова експертиза в адміністративному судочинстві» [1], проте вказана праця була опублікована за нерелевантним на даний час процесуальним законодавством, що діяло до 2017 року. Після 2017 року загальних положень судової експертизи в адміністративному процесі торкались О. С. Луніна та В. М. Шкабара у науковій статті «Експертиза в адміністративному судочинстві» [2], В. О. Тімашов та Д. С. Ковальова у науковій статті «Експертиза в адміністративному судочинстві України» [3]. А. М. Лисеюк та М. В. Очеретний у своїй праці «Адміністративно-правове регулювання судових експертиз в Україні» наголошували на тому, що ефективне адміністративно-процесуальне регулювання судових експертиз допоможе розширити доказову базу в адміністративному процесі [4, с. 152]. І. А. Нестерова та Н. В. Шелевер у своїй науковій праці розглядали правові статуси експерта та експерта з питань права в адміністративному судочинстві [5]. Слід зазначити, що окрес-

лена тематика не була висвітлена науковою спільнотою крізь призму детального аналізу судової практики з існуючими у ній протиріччями, саме тому існує необхідність у проведенні даного дослідження.

Метою статті є розгляд процесуальних аспектів призначення експертизи судом як правової підстави для підготовки висновку експерта в адміністративному судочинстві з проведенням аналізу судової практики.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про судову експертизу» у статті 7-1 регулює, що однією з підстав для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення [6]. У контексті адміністративного судочинства процесуальні підстави для призначення судом експертизи розписані у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), який передбачає, що суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності (ч. 1 ст. 102 КАС України) [7]. Таким чином, експертиза у справі призначається судом лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях, якими вочевидь не володіє суд та без яких ніяким чином неможливо з'ясувати обставини справи, а також коли у матеріалах справи відсутні висновки експерта з цих самих питань, що були надані сторонами або останні викликають обґрунтовані сумніви. КАС України також встановлює, що призначення експертизи є однією з підстав для надання висновку експерта (ч. 3 ст. 101) [7]. Саме висновок експерта, який був отриманий за результатами проведення такої експертизи, слугує в подальшому одним із засобів доказування, за допомогою якого судом встановлюються обставини справи.

Іншою взаємопов'язаною процесуальною дією, яку досить часто вчиняє суд одночасно з призначенням експертизи – зупинення провадження у справі. При цьому необхідно зазначити, що призначення експертизи судом відносять до «диспозитивних» підстав для зупинення провадження [8, с. 240-241]. Таке тлумачення процесуального законодавства є слушним, оскільки п. 4 ч. 2 ст. 236 КАС України [7] дійсно передбачає призначення експертизи як можливу, але не обов'язкову підставу для зупинення провадження судом. Необхідність зупинення провадження у зв'язку з даною підставою суд оцінює у кожному конкретному випадку за індивідуальними обставинами справи.

На практиці у переважній більшості випадків призначення судом експертизи потребує подальшого зупинення провадження, оскільки, як наголошував Верховний Суд, для проведення судової експертизи матеріали справи направляються до експертної установи, що робить неможливим вчинення судом будь-яких процесуальних дій у цей період [9]. Але необхідно зауважити, що у певних випадках суд може прийняти рішення не зупиняти провадження на час призначення експертизи, якщо буде вирішено направити копії матеріалів справи судовому експерту або експертній установі, при цьому характер призначеної експертизи дозволяє провести її за копіями, не потребуючи оригіналів документів.

У такому разі суд не позбавлений можливості вчиняти у справі інші необхідні процесуальні дії під час проведення експертизи. Проте у даному випадку

ку необхідно дочекатись результатів призначеної раніше експертизи, тобто суд може здійснювати певні процесуальні дії в рамках розгляду справи, але не завершувати цей розгляд шляхом постановлення рішення по суті спору, інакше нівелюється весь сенс раніше ухваленого рішення про призначення експертизи, яке у випадку його обґрунтованості само собою означає, що для встановлення обставин справи необхідні спеціальні знання, якими не володіє суд.

КАС України регулює, що у підготовчому засіданні суд, крім іншого, вирішує питання про призначення експертизи (п. 8 ч. 2 ст. 180) [7]. Отже, про необхідність призначення судової експертизи доцільно вирішувати саме на стадії підготовчого провадження (якщо розгляд проводиться у спрощеному провадженні – до початку розгляду справи по суті), оскільки саме на цій стадії проводиться збір основного доказового матеріалу, який в подальшому буде досліджувати суд.

Адміністративні суди стикаються з розповсюдженими випадками, коли учасники справи заявляють клопотання про призначення експертизи на стадії розгляду справи по суті. Деякі суди розцінюють їх як подані з порушенням процесуальних строків для звернення з таким клопотанням та залишають без розгляду. Серед правових підстав суди можуть посилається на неможливість зупинення провадження на стадії розгляду справи по суті. Існує інша позиція, за якою такі клопотання розглядаються судом у загальному порядку та задовольняються, якщо для встановлення обставин справи дійсно необхідне володіння спеціальними знаннями в іншій, ніж право сфері.

Прикладом першого підходу, за яким у відповідь на подане учасником справи клопотання про призначення експертизи на стадії розгляду справи по суті суд встановив порушення процесуального строку, може слугувати адміністративна справа № 420/34912/23. У цій справі ухвалою Одеського окружного адміністративного суду від 31 жовтня 2024 року залишено без розгляду подане клопотання про призначення експертизи у зв'язку з тим, що воно подано за межами підготовчого провадження [10]. Аналогічне рішення було прийнято і Окружним адміністративним судом міста Києва у справі № 640/23425/19 [11].

На відміну від наведених вище правових позицій, існують приклади іншого правозастосування норм КАС України щодо призначення експертизи судом під час судового розгляду справи по суті, які полягають у тому, що судами не акцентується увага на стадії процесу, на якій подано клопотання про призначення експертизи. Такі клопотання розглядаються на загальних підставах, не дивлячись на строки їх подання. У разі необхідності володіння спеціальними знаннями для встановлення обставин справи, судами призначаються експертизи.

Так, в адміністративній справі № 320/7964/22 ухвалою Київського окружного адміністративного суду від 04.04.2023 р. вирішувалось питання про призначення експертизи вже на стадії розгляду справи по суті та як наслідок судом було призначено відповідну експертизу у зв'язку з обґрунтованістю клопотання та необхідністю володіння спеціальними знаннями [12]. Ще одним прикладом даного підходу слугує адміністративна справа № 380/1354/24, в якій Львівський окружний адміністративний суд ухвалою суду від 27.11.2024 р. задовольнив клопотання представника позивача про призначення експертизи під час розгляду справи по суті в рамках спрощеного провадження [13].

В іншій справі Кіровоградський окружний адміністративний суд навпаки відмовився задовольняти клопотання про призначення експертизи у підготовчо-

му провадженні, наголошуючи, що суд не позбавлений можливості прийняти рішення про призначення експертизи на стадії розгляду справи по суті у разі встановлення необхідності у проведенні певного виду судової експертизи [14]. Отже, у цьому випадку суд навпаки відмовив у задоволенні клопотання про призначення експертизи на стадії підготовчого провадження, зазначивши про можливість розгляду питання про призначення експертизи на стадії розгляду справи по суті.

Потрібно зазначити, що одним з принципів адміністративного судочинства є офіційне з'ясування всіх обставин у справі, згідно з яким суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (ч. 4 ст. 9 КАС України) [7]. На підставі викладеного слід констатувати, що суди зобов'язані використовувати усі надані їм процесуальним законодавством засоби для пошуку необхідних доказів. У зв'язку з чим можна підтримати підхід адміністративних судів, які задовольняли клопотання про призначення судової експертизи навіть на стадії розгляду справи по суті, оскільки відмова з формальних підстав у призначенні експертизи може призвести до неповного з'ясування обставин справи, якщо їх неможливо встановити без спеціальних знань, що призведе до поверхневого та суґубо формального розгляду справи.

У приведених в даному дослідженні судових рішеннях, в яких суди залишали без розгляду подані клопотання, в жодному не встановлювалась відсутність потреби у спеціальних знаннях для встановлення обставин справи, тобто розгляд клопотань відбувався суто за процесуальним аспектом. Неможливо не погодитись із згаданою Верховним Судом аксіомою «*Auscipia verborum sunt iudice indigna* - Буквоїдство нижче гідності судді» [15]. Більш того, якщо дійсно необхідні спеціальні знання для встановлення обставин в адміністративній справі, суд має повноваження призначити судову експертизу з власної ініціативи.

Додаткову перешкоду у призначенні судової експертизи на стадії розгляду справи по суті суди вбачають у процесуальних нормах, за якими зупинення провадження під час розгляду по суті з підстав призначення експертизи не допускається. Як вже зазначалось у даному дослідженні, зупинення судом провадження хоча і не є обов'язковим у разі призначення експертизи, але у переважній більшості випадків все ж таки необхідне.

Дійсно, КАС України у ч. 3 ст. 193 встановлює, що провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1-6 частини першої та пунктами 1-3 частини другої статті 236 цього Кодексу [7]. При цьому можливість зупинення провадження у разі призначення експертизи передбачена пунктом 4 частини 2 статті 236. Буквальне тлумачення наведених процесуальних норм забороняє суду зупинити провадження у зв'язку з призначенням експертизи на стадії розгляду справи по суті.

Досить розповсюдженим у практиці є розгляд клопотань про призначення додаткової або повторної експертизи після дослідження судом висновку первинної експертизи, яке відбувається саме на стадії розгляду справи по суті. Така нормативно-правова база може створювати перешкоди судам під час вирішення питання про призначення додаткової або повторної експертизи на стадії розгляду справи по суті, оскільки суд процесуально позбавлений можливості зупинити провадження у зв'язку з призначенням експертизи на такій стадії процесу.

Про вказане свідчить і наявна судова практика. Наприклад, в ухвалі Львівського окружного адміністративного суду від 06 липня 2022 р. у справі № 380/1838/20 суд відмовив у задоволенні клопотання про призначення додаткової експертизи, оскільки у разі призначення експертизи потрібно направити матеріали справи на експертизу, для чого необхідно зупинити провадження, що за процесуальним законодавством не допускається на стадії розгляду справи по суті [16]. Протилежним прикладом є адміністративна справа № 120/4168/21, де суд навпаки призначив додаткову експертизу на стадії розгляду справи по суті, оскільки існувала потреба у встановленні обставин за допомогою спеціальних знань, а первинний висновок експерта містив недоліки [17].

Отже, вказані процесуальні норми можуть бути перешкодою для призначення експертизи, у тому числі додаткової або повторної, на стадії розгляду справи по суті, тому є необхідним внесення змін до законодавства шляхом розширення підстав для зупинення провадження на такій стадії процесу, що дозволить судам уникнути формальних порушень під час призначення експертизи.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє дійти до висновку, що інститут судової експертизи активно використовується в адміністративному судочинстві, якщо існує нагальна потреба у володінні спеціальними знаннями, відмінними від правових. Призначення експертизи судом є однією з підстав для подальшого отримання висновку експерта, який, будучи одним із засобів доказування, допомагає суду встановити необхідні обставини справи. Але таке призначення супроводжується нестабільністю у судовій практиці, коли дане питання вирішується на стадії розгляду справи по суті.

Адміністративні суди можуть як займати формальний підхід та посилались на неможливість призначення експертизи на даній стадії процесу, так і задовольняти клопотання, виходячи з потреби у спеціальних знаннях. В першу чергу суди повинні виходити з принципу офіційного з'ясування обставин справи та завдань адміністративного судочинства, а тому слід уникати застосування надмірного формалізму під час вирішення питання про призначення експертизи, якщо для встановлення обставин справи дійсно необхідні спеціальні знання.

Додатковою процесуальною перешкодою для призначення експертизи на стадії розгляду справи по суті, у тому числі додаткової або повторної, є процесуальна відсутність можливості для суду зупинити провадження з цих підстав на такій стадії процесу. Вказані обмеження не сприяють справедливому вирішенню справи, а лише заганяють адміністративні суди у процесуальні рамки, що перешкоджають у повному обсязі встановити обставини справи або змушують суди йти на формальне порушення процесуальних норм.

У зв'язку з чим, пропонується викласти частину 3 статті 193 КАС України у наступній редакції: «Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1-6 частини першої та пунктами 1-4 частини другої статті 236 цього Кодексу».

Список використаної літератури

1. Джафарова М. В. Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 57-61.
2. Луніна О. С., Шкабаро В. М. Експертиза в адміністративному судочинстві. *Вісник*

- Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право. 2023. № 1 (6). С. 97-103. URL: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2023-1-6-9> (дата звернення: 14.05.2025).
3. Тімашов В. О., Ковальова Д. С. Експертиза в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 426-429. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/105> (дата звернення: 14.05.2025).
 4. Лисеюк А. М., Очеретний М. В. Адміністративно-правове регулювання судових експертиз в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 51. С. 150-153. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.30> (дата звернення: 14.05.2025).
 5. Nesterova I. A., Shelever N. V. Expert and legal expert as participants of administrative process. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 69-78. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.226089> (дата звернення: 14.05.2025).
 6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.05.2025).
 7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. №. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.05.2025).
 8. Адміністративно-судове процесуальне право України : підручник / Д. В. Лученко, Ю. В. Георгієвський, М. І. Белікова та ін. ; за заг. ред. проф. Д. В. Лученка. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2024. 696 с.
 9. Постанова Верховного Суду від 08.08.2024 р. у справі № 560/6850/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120900151> (дата звернення: 14.05.2025).
 10. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 31.10.2024 р. у справі № 420/34912/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122740342> (дата звернення: 14.05.2025).
 11. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 09.11.2021 р. у справі № 640/23425/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101004207> (дата звернення: 14.05.2025).
 12. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 04.04.2023 р. у справі № 320/7964/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110149590> (дата звернення: 14.05.2025).
 13. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 27.11.2024 р. у справі № 380/1354/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123373278> (дата звернення: 14.05.2025).
 14. Ухвала Кіровоградського окружного адміністративного суду від 21.11.2024 р. у справі № 340/4844/24дск. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123237376> (дата звернення: 14.05.2025).
 15. Постанова Верховного Суду від 11.08.2021 р. у справі № 191/2592/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98971374> (дата звернення: 14.05.2025).
 16. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 06.07.2022 р. у справі № 380/1838/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105198271> (дата звернення: 14.05.2025).
 17. Ухвала Вінницького окружного адміністративного суду від 02.02.2022 р. у справі № 120/4168/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103154008> (дата звернення: 14.05.2025).

References

1. Dzhafarova, M. V. (2013). Some types of expertise in administrative proceedings of Ukraine. *Law and Safety*, 48(1), 57-61 [in Ukrainian].
2. Lunina, O., & Shkabaro, V. (2023). Expertise in the administrative judiciary of Ukraine. *Bulletin of Alfred Nobel University Series «Law»*, 1(6), 97-103. URL: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2023-1-6-9> [in Ukrainian].
3. Timashov, V., & Kovalova, D. (2023). Expertise in administrative proceedings of Ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*, (4), 426-429. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/105> [in Ukrainian].
4. Lysejuk, A., & Ocheretnyi, M. (2021). Administrative and legal regulation of forensic expertise in Ukraine. *“International Humanitarian University Herald. Jurisprudence”*,

- (51), 150-153. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.30> [in Ukrainian].
5. Nesterova, I., & Shelever, N. (2021). Expert and legal expert as participants of administrative process. *Problems of Legality*, (152), 69-78. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.152.226089> [in Ukrainian].
 6. Law of Ukraine «On Forensic Examination» No. 4038-XII (1994, February 25). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
 7. Code of Administrative Procedure of Ukraine, Law of Ukraine No. 2747-IV (2005, July 6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
 8. Luchenko, D. V., Heorhiiivskyi, Yu. V., & M. I. Bielikova et al. (2024). Administrative and judicial procedural law of Ukraine. Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
 9. Supreme Court. (2024, August 8). Resolution in case No. 560/6850/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120900151> [in Ukrainian].
 10. Odesa Circuit Administrative Court. (2024, October 31). Decision in case No. 420/34912/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122740342> [in Ukrainian].
 11. Circuit Administrative Court of Kyiv City. (2021, November 9). Decision in case No. 640/23425/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101004207> [in Ukrainian].
 12. Kyiv Circuit Administrative Court. (2023, April 4). Decision in case No. 320/7964/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110149590> [in Ukrainian].
 13. Lviv Circuit Administrative Court. (2024, November 27). Decision in case No. 380/1354/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123373278> [in Ukrainian].
 14. Kirovohrad Circuit Administrative Court. (2024, November 21). Decision in case No. 340/4844/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123237376> [in Ukrainian].
 15. Supreme Court. (2021, August 11). Resolution in case No. 191/2592/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98971374> [in Ukrainian].
 16. Lviv Circuit Administrative Court. (2022, July 6). Decision in case No. 380/1838/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105198271> [in Ukrainian].
 17. Vinnytsia Circuit Administrative Court. (2022, February 2). Decision in case No. 120/4168/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103154008> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

Ye. S. Khaliuzov, PhD student

National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”

the Department of Law

17 Vadyma Manka St, Kharkiv, 61070, Ukraine

e-mail: khalugor@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-3912-5398>

COURT-APPOINTED FORENSIC EXAMINATION AS A BASIS FOR PREPARING AN EXPERT REPORT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Summary

The article considers the controversies that arise during the court-appointed forensic examination process under Ukrainian administrative proceedings. This study examines procedural aspects of court-appointed forensic examination as the legal basis for preparing an expert report in administrative proceedings, with an analysis of case law. This subject matter has not been extensively researched by the academic community, which is why this study is relevant. The court-appointed forensic examination is an important procedural action for obtaining an expert report and helps establish the circumstances of the case that cannot be determined without specialist knowledge outside the field of law.

The paper also highlights controversial case law regarding the possibility of the court appointing a forensic examination during the merits stage of proceedings. Administrative courts may either appoint such an examination at this stage or refuse on the grounds that the deadline

for filing the motion has been missed. The courts should comply with the principle of official clarification of the circumstances of the case. The author argues that the courts must abide by the tasks of administrative proceedings. If there is a real need for specialized knowledge, the courts should avoid excessive formalism when deciding on the appointment of an examination.

Current legislation does not allow the court to suspend proceedings at the merits stage due to the appointment of a forensic examination. This risks impeding the comprehensive establishment of the circumstances or forcing the courts to violate formal procedural requirements. The author therefore proposes amending the procedural legislation with changes to allow courts to suspend proceedings at the merits stage if they appoint a forensic examination.

Keywords: forensic examination, court, expert report, administrative proceedings, case law, suspend the proceedings, merits stage of the case.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330999>

УДК 347.73

О. А. Єфіменко, аспірант

Державний податковий університет

Кафедра фінансового та податкового права

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна

e-mail: yefimenko_al@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-8050-0935>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ

У статті розглянуто історичні етапи становлення та розвитку фінансового контролю за місцевими фінансами на території України. Досліджено витoki фінансового контролю ще з часів Київської Русі, охарактеризовано роль «Руської правди» у формуванні перших правових засад проведення фінансового контролю. Особливу увагу приділено функціонуванню казенних палат, контрольних відділень та органів державного контролю у період російської імперії, починаючи з XVIII століття. Проаналізовано трансформації системи фінансового контролю в умовах імперської, радянської та незалежної української державності. Визначено ключові нормативно-правові акти, що регламентували фінансовий контроль на різних етапах історії – від «Тимчасового положення про контрольні установи» до Бюджетного кодексу України. Запропоновано визначати наступні історичні етапи становлення фінансового контролю за місцевими фінансами в Україні: 1) давньоруський етап (X–XIII ст.) – первинні форми фінансового контролю, коли фінансова система базувалася на натуральних податках та зборах, а фінансовий контроль здійснювався через княжу адміністрацію, зокрема через «княжу казну»; 2) до-реформений період (XIII ст. – до 1864 р.) – фінансовий контроль на місцях був слабким, здійснювався через губернаторське управління, основна увага зосереджувалася на зборі податків та забезпеченні надходжень до бюджету імперії; 3) період земської реформи (1864–1917 рр.) – створення земств – органів місцевого самоврядування з правом формування місцевих бюджетів, виникнення перших інститутів фінансового контролю на місцевому рівні; 4) радянський централізований етап (1918–1990 рр.) – повна централізація фінансів, місцеві бюджети інтегровані у загальнодержавні; 5) початок незалежного фінансового контролю (1991–2000 рр.) – формування правових засад місцевого самоврядування, поява нормативної бази для місцевого фінансового контролю, формування фінансових повноважень органів місцевої влади; 6) кодифікація та систематизація нормативно-правових актів, які регулюють проведення фінансового контролю (2001–2010 рр.); 7) етап децентралізації та цифрової трансформації (2010 – донині) – активізація місцевого самоврядування, цифровізація бюджетних процесів, впровадження інструментів громадського контролю.

Ключові слова: місцевий фінансовий контроль, місцевий бюджет, місцеві фінанси, контрольні палати, казенні палати, фінансовий контроль.

Постановка проблеми. Місцеві фінанси відіграють ключову роль у формуванні фінансового потенціалу держави. Незважаючи на тривалу історію становлення фінансового контролю за місцевими фінансами, його правове регулювання в Україні залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим. Відсутність цілісного підходу до організації контролю на місцях створює практичні труднощі в забезпеченні прозорості та ефективності використання бюджетних ресурсів. З огляду на це, дослідження історичних аспектів становлення фінансового контролю за місцевими фінансами є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі тема історичного становлення фінансового контролю за місцевими фінансами висвітлена ще недостатньо, проте доцільно відзначити праці С. В. Дяченко, М. В. Корягіна, О. П. Литвин, В. В. Нікітіна тощо.

Мета статті визначити основні історичні етапи становлення фінансового контролю за місцевими фінансами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вперше про фінансовий контроль на території сучасної України згадують ще в X столітті. У цей період платежі на користь князів чи данина татарським ханам спочатку здійснювалися у натуральній формі, а згодом – у грошовій, що вже потребувало фінансового контролю та управління з боку влади [1, с. 241].

Найвідомішим і першим офіційним документом, у якому згадується існування органу державної влади, що здійснював фінансовий контроль у Київській Русі, є збірка правових норм «Руська правда» (1036–1037 рр.). Вказаний документ пов'язують з ім'ям Ярослава Мудрого, що уклав його, а також з його нащадками, які вносили до нього зміни. Згідно з описами, княжа казна виконувала функцію сховища матеріальних цінностей, а також слугувала місцем надходження платежів і здійснення виплат. Основним завданням цієї установи було збирання податків і наповнення казни для забезпечення державних потреб і потреб самого князя, як головного розпорядника фінансів. З цією метою було створено три типи фінансових органів, відповідальних за стягнення матеріальних цінностей: 1) органи, що збирали податки; 2) органи, що стягували заставні збори; 3) органи, що стягували торговельні збори. У цей період розпорядником фінансових потоків був сам князь, тому публічні фінанси, в тому числі і місцеві фінанси, ототожнювалися з його особистими [2, с. 21].

Радикальні зміни в організації фінансової системи відбулися вже в епоху становлення російської імперії. У російській імперії XIX – початку XX ст. місцевим органом державного фінансового контролю були контрольні палати, які склалися з керуючого, старших і молодших ревізорів та їх помічників. Контрольні палати за фінансовими потоками тієї губернії, в якій вони знаходились, підпорядковувались Раді державного контролю [3, с. 183].

Управління та фінансовий контроль за місцевими фінансами, як і сам розвиток місцевих фінансів, припали саме на XIX століття. Чимало зусиль для цього доклали фінансисти М. М. Сперанський та В. А. Татаринов. У 1810 році М. М. Сперанський розробив фінансовий план, у якому вперше було закладено принцип незалежності публічного фінансового контролю. Вказаний підхід знайшов подальший розвиток у проєкті В. А. Татаринова, який у 1858 році подав імператору Олександру II пропозиції щодо організації бюджетної, касової

та контрольної системи в російській імперії. Також у 1810 році за ініціативою М. М. Сперанського було засновано Головне управління ревізії державних рахунків. Вказаний орган було сформовано шляхом об'єднання кількох відомств: державної експедиції рахунків Сенату, департаменту з вирішення застарілих рахунків колишньої Ревізіон – колегії та рахункової експедиції департаменту водних комунікацій. Головне управління ревізії державних рахунків мало на меті перевіряти законність фінансових операцій державних установ, а також виявляти, чи не залишаються кошти без руху і без урахування їх у складі Державного Казначейства. Загальне керівництво ревізією державних рахунків покладалося на Державного контролера. Управління було розділене на два департаменти, які здійснювали контроль у цивільній та військовій сферах. Їхня структура будувалася за принципом відповідності міністерствам, що розпоряджалися бюджетними коштами. При цьому, створення місцевих органів фінансового контролю не передбачалося, що значною мірою зводило діяльність управління до формального функціонування. 30 грудня 1836 року контрольне відомство Російської імперії отримало нову назву – Головне управління державного контролю, яка краще відображала його функціональне призначення. Проте вказані зміни не покращили якість фінансового контролю, адже фінансовий контроль проводився через формальні перевірки, що охоплювали далеко не всі фінансові документи. Як і раніше, на місцевому рівні контрольні органи не створювалися, а перевірки здійснювалися лише на рівні міністерств. Українські губернії, як і інші частини імперії, не мали власних установ фінансового контролю. Єдину, хоч і обмежену, контрольну функцію щодо руху коштів виконували рахункові відділення казенних палат [4, с. 210].

До 1866 року Державний контроль не мав власної розгалуженої територіальної мережі для проведення фінансового контролю за місцевими фінансами. У губерніях функції контролю виконували контрольні відділення при казенних палатах, заснованих ще у 1775 році. Після скасування полково-сотенного устрою та впровадження губернського адміністративно-територіального поділу в 1782–1783 роках, казенні палати почали діяти на територіях Слобідської, Лівобережної та Південної України. Зокрема, у 1782 році були створені казенні палати в Чернігівській і Новгород-Сіверській губерніях. У 1796 році, після утворення Малоросійської губернії, Новгород-Сіверську казенну палату ліквідували, а Чернігівська отримала назву Малоросійської і зберігала її до 1802 року. Після другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділів Польщі казенні палати почали функціонувати й у новостворених губерніях Правобережної України. Наприклад, Волинська казенна палата була заснована у 1796 році [5, с. 168].

Казенні палати очолювали голови, які за посадовим статусом прирівнювалися до віце-губернаторів. У їхньому підпорядкуванні перебували місцеві казначейства та касові установи, функції яких обмежувалися прийманням, зберіганням і видачею грошових коштів [6, с. 67].

На початку 1827 року, казенним палатам було надано право вимагати від губернських правлінь та інших підзвітних органів необхідні фінансові документи, в тому числі настільні реєстри. З 1830 року за дорученням Міністерства фінансів казенні палати виконували як розпорядчі, так і облікові функції, а саме ведення поточної звітності, ревізії (контролю) рахунків, а також складання щорічного

генерального звіту. Зокрема, остаточна перевірка й узагальнення фінансових звітів, яка здійснювалася на основі ревізії шнурових книг і завершувалася складанням генерального звіту, входила до компетенції контрольного відділення при казенній палаті. Законодавством також передбачалося право казенних палат здійснювати ревізію як власних рахунків, так і фінансової документації всіх губернських управлінь. Губернський контролер очолював контрольне відділення та мав чин радника та входив до складу загальної присутності казенної палати [7, с. 51].

У подальшому, на початку січня 1865 року, з метою впровадження сучасної системи документальної перевірки грошового обігу, були створені місцеві контрольні палати – спеціалізовані територіальні органи Державного контролю, які діяли незалежно від місцевої адміністрації. Спершу вони з'явилися у 12 губерніях Центральної Росії, зокрема в Одеській, Катеринославській та Таврійській. Із 1866 року такі установи почали створювати в інших губерніях та областях Російської імперії. Вказані установи не підпорядковувались місцевій владі, а були підзвітні виключно Державному контролеру, що забезпечувало їх незалежність і самостійність. Місцеві контрольні палати та їх керівники користувалися великою повагою серед населення. Їхня принциповість та сумлінна праця суттєво знизили рівень фінансових порушень, які раніше були поширеними [8, с. 13].

Поміж іншого, у губерніях було запроваджено принцип єдності каси, а також нові правила документальної ревізії грошових потоків. Свою діяльність місцеві контрольні палати здійснювали на підставі «Тимчасового положення про місцеві контрольні установи» від 3 січня 1866 року та «Інструкції для контрольних палат і відділень» від 30 травня 1866 року [9, т. 5, с. 106].

Територіальні органи Державного контролю функціонували на колегіальних засадах. Очолював губернську контрольну палату керуючий, під керівництвом якого з числа його помічників і старших ревізорів формувалася загальна присутність [9, т. 2, с. 692]. Контрольні палати, як органи фінансового контролю, не підлягали ані нагляду губернатора, ані контролю губернських прокурорів, де такі були. Їхні основні завдання включали, по-перше, контроль за правильністю руху та збереженням грошових і матеріальних ресурсів, а по-друге, підготовкою пропозицій щодо вигідності або невикладності господарських операцій, незалежно від їхньої законності на рівні губернії. Для виконання першого завдання контрольні палати мали право проводити ревізії за книгами та оригінальними документами, що стосуються фінансових операцій казначейств, кас спеціальних зборів, матеріальних активів, а також готівки і цінних паперів, які зберігаються в казначействах, видаткових відділеннях і спеціальних касах, та затверджувати шнурові книги для ревізії. Земські установи не підлягали державному контролю і піддавалися ревізії лише власними виборними органами. Для перевірки рахунків управи та розгляду кошторисів в окремих містах утворювалися тимчасові ревізійні комісії, які формувалися з членів міської думи ревізії [8, с. 15].

Як наслідок, досить складно стверджувати, що у XIX столітті відбулися значні зміни в правовому регулюванні фінансового контролю за місцевими фінансами, адже цей період був скоріше етапом становлення системи місцевих фінансів, особливо під впливом земської реформи. Перед початком будь-яких

реформ необхідно було сформувати саму основу для їх проведення. Хоча система контролю зазнавала певних реформ, система місцевих фінансів перебувала в активному розвитку. Проте початок XX століття не став продовженням реформаторських змін у правовому регулюванні контролю в галузі місцевих фінансів ані для російської імперії, ані для українських земель. Російсько-японська війна, революція 1905–1907 років, корупція, бюрократія, а згодом революція 1917 року суттєво загальмували, а подекуди й повністю знівельовали реформаторські досягнення у сфері місцевих фінансів, започатковані у XIX столітті.

Напередодні революції 1917 року земські діячі наполягали на тому, що жодна урядова ревізія витрат земською організацією отриманих від держави коштів є неприпустимою, оскільки це було б образою для земства та громадськості. Таким чином, земські контрольні органи фактично контролювали себе самі [9, с. 52].

На українських територіях контрольні палати діяли в губернських центрах: Києві (1866–1919 рр.), Чернігові (1865–1920 рр.), Полтаві (1866–1919 рр.), Херсоні (1865–1919 рр.), Катеринославі (1865–1920 рр.), Харкові (1866–1919 рр.), Кам'янці-Подільському (1866–1918 рр.), Житомирі (1865–1919 рр.), Сімферополі (1865–1920 рр.). Окремі установи місцевого фінансового контролю також створювалися для нагляду за будівництвом і функціонуванням залізниць, зокрема на Харківсько-Миколаївській залізниці (1883 р.), Уманській гілці Південно-Західної залізниці (1888 р.), а також на Донецькій, Курсько-Харківсько-Азовській і Лозівсько-Севастопольській залізницях (1889 р.) [9, т. 5, с. 106].

Після падіння самодержавства Державний контроль був збережений Тимчасовим урядом упродовж 1917 року як окрема державна установа. Контролер мав ранг міністра та входив до складу уряду. Однак через брак професійної підготовки та політичні суперечності інституція втратила політичне значення. Після Жовтневого перевороту більшовиків Державний контроль було скасовано постановою Раднаркому від 18 (31) січня 1918 року. У травні 1918 року на його місці створили Народний комісаріат державного контролю, який у лютому 1920 року був реорганізований у Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції – орган, що функціонував на принципово нових ідеологічних та організаційних засадах. На підконтрольній радянській владі території України діяльність контрольних палат припинилася відповідно до постанови Народного комісаріату державного контролю УСРР від 15 березня 1919 року [9, т. 5, с. 106].

У період з 1930-х до 1980-х років у Радянському Союзі поняття місцевих фінансів поступово втрачало свою актуальність і майже не використовувалося ні в економічній літературі, ні в законодавчих актах, у багатьох випадках місцеві фінанси розглядалися як синонім місцевих бюджетів. У 1980-х роках відмова від командно-адміністративних методів управління та створення сприятливих умов для розвитку ринкової економіки стали чинниками суттєвих змін в економіці країни. Лібералізаційні процеси, які мали місце в Європі у 1980-х – на початку 1990-х років, позитивно вплинули на стан місцевих фінансів в Україні. Зокрема, виникла гостра потреба у глибокій трансформації бюджетної системи країни, а також з'явилися нові форми місцевих фінансів – позабюджетні й валютні фонди, розвиток комунальної власності тощо. 9 квітня 1990 року було прийнято союзний Закон «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР», що став базисом для подальшого ухвалення в Україні 5 грудня 1990

року Закону «Про бюджетну систему України» та 7 грудня 1990 року – Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». Прийняття вказаних нормативно-правових актів стало важливим кроком у відновленні інституту місцевого самоврядування в Україні, а також у розвитку місцевих фінансів та фінансового контролю за місцевими фінансами [10, с. 137]. Слід наголосити, що питання управління та контролю за місцевими фінансами у вказаних нормативних актах не отримали чіткого закріплення.

Також у Бюджетному кодексі України від 21.06.2001 року питання контролю за дотриманням бюджетного законодавства й відповідальності за його порушення регулювалося в окремому розділі V, де було визначено повноваження місцевих органів фінансового контролю. Так, у статті 114 визначено повноваження Верховної Ради АР Крим та відповідних місцевих рад щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства, зокрема щодо здійснення нагляду за реалізацією рішень рад щодо відповідних бюджетів, виконання інших функцій, визначених Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет. А у статті 115 визначено контроль за відповідністю затверджених бюджетів, розписів та кошторисів вимогам бюджетного законодавства здійснюється наступними органами: Рада міністрів АР Крим – контролює міські бюджети республіканського значення та районні бюджети автономії; обласні державні адміністрації – здійснюють нагляд за районними та міськими бюджетами міст обласного значення; міські державні адміністрації м. Київ та м. Севастополь – відповідають за контроль бюджетів районів у цих містах; районні державні адміністрації – контролюють бюджети міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань; виконавчі органи міських рад – здійснюють контроль за бюджетами районів у складі міста, а також за сільськими, селищними та міськими (районного значення) бюджетами [3, с. 183].

І. П. Косарева, Г. О. Сукрушева виокремлюють наступні етапи становлення місцевих бюджетів та фінансового контролю за місцевими фінансами: 1) 1864–1917 рр. – відбулося становлення перших органів місцевого самоврядування – земств, було окреслено їхні функції та повноваження, сформовано на прями використання коштів земських бюджетів, визначено джерела доходів, а також розпочато формування і вдосконалення місцевої системи оподаткування та контролю; 2) 1918–1930 рр. – відроджено інститут місцевих фінансів і створено основи для функціонування місцевих бюджетів, нормативно врегульовано процеси формування бюджетів, їх функціонування, вдосконалено податкову політику, процедури бюджетного планування, механізми надання субсидій, структуру доходів і видатків, а також запроваджено принципи бюджетного регулювання; 3) 1930–1959 рр. – посилено адміністративно-командні методи управління, відбулася централізація бюджетної системи, зменшення ролі місцевих податків і зборів, місцеві бюджети були інтегровані до складу державного бюджету, зросла їх залежність від центрального фінансування, а перелік місцевих податкових надходжень було скорочено; 4) 1960–1990 рр. – поступово послаблювався централізований контроль, посилювались демократичні підходи в управлінні та контролі, розширено повноваження місцевих рад, налагоджено їх взаємодію з підприємствами на місцях, удосконалено бюджетне законодавство, структуру доходів місцевих бюджетів, активізовано роль прибуткових платежів, змінено

підхід до бюджетного процесу і запроваджено господарський розрахунок та нормативне планування; 5) 1990 р. – сьогодні – відновлено інститут місцевого самоврядування та зміцнено позиції місцевих рад, закладено правові основи бюджетних відносин, системи оподаткування та бюджетного регулювання, фінансового контролю на місцях, прийнято Бюджетний та Податковий кодекси, розпочато формування механізмів заохочення органів місцевої влади до збільшення доходів як місцевих, так і державного бюджетів [11].

М. В. Корягін виокремлює наступні основні етапи розвитку місцевих бюджетів та фінансового контролю за місцевими фінансами в Україні: 1) 1864–1917 рр. – формування перших органів місцевого самоврядування (земств) та їхніх повноважень; 2) 1918–1930 рр. – відновлення місцевих фінансів, законодавче оформлення інституту місцевих бюджетів, упорядкування податків і бюджетних процедур, удосконалення структури доходів і видатків; 3) 1930–1959 рр. – централізація бюджетної системи, обмеження фінансової автономії місцевої влади, включення місцевих бюджетів до складу державного бюджету, скорочення місцевих податків; 4) 1960–1990 рр. – реформи в бік послаблення централізації, зміцнення ролі місцевих рад, впровадження нормативних методів планування; 5) з 1990 року донині – етап незалежності України, становлення правової бази (Бюджетний кодекс, Податковий кодекс), розширення повноважень місцевої влади, формування зацікавленості у збільшенні доходів. Кожен з етапів відображає зміни в соціально-економічних умовах, підходах до управління і ступені автономії місцевих бюджетів [12].

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного, пропонуємо визначати наступні історичні етапи становлення фінансового контролю за місцевими фінансами в Україні: 1) давньоруський етап (X–XIII ст.) – первинні форми фінансового контролю, коли фінансова система базувалася на натуральних податках та зборах, а фінансовий контроль здійснювався через княжу адміністрацію, зокрема через «княжу казну»; 2) дореформений період (XIII ст. – до 1864 р.) – фінансовий контроль на місцях був слабким, здійснювався через губернаторське управління, основна увага зосереджувалася на зборі податків та забезпеченні надходжень до бюджету імперії; 3) період земської реформи (1864–1917 рр.) – створення земств – органів місцевого самоврядування з правом формування місцевих бюджетів, виникнення перших інститутів фінансового контролю на місцевому рівні; 4) радянський централізований етап (1918–1990 рр.) – повна централізація фінансів, місцеві бюджети інтегровані у загальнодержавні; 5) початок незалежного фінансового контролю (1991–2000 рр.) – формування правових засад місцевого самоврядування, поява нормативної бази для місцевого фінансового контролю, формування фінансових повноважень органів місцевої влади; 6) кодифікація та систематизація нормативно-правових актів, які регулюють проведення фінансового контролю (2001–2010 рр.); 7) етап децентралізації та цифрової трансформації (2010 – донині) – активізація місцевого самоврядування, цифровізація бюджетних процесів, впровадження інструментів громадського контролю.

Список використаної літератури

1. Савченко Л. Правові основи фінансового контролю: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 504 с.

2. Слободяник Ю. Б. Формування системи державного аудиту в Україні. Монографія. Суми : ФОН Наталуха А. С., 2014. 321 с.
3. Литвин О. П. Управління та контроль у галузі місцевих фінансів України: історико-правовий аспект. Університетські наукові записки. Вип. 2. 2009. С. 181-184.
4. Головка О. М. Фінансовий контроль у Російській імперії у першій половині XIX століття. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004. Вип. 25. С. 209-213.
5. Шевчук Б. Л. Законодавче врегулювання роботи Контрольного відділення Волинської казенної палати і механізми реалізації його повноважень у першій половині XIX ст. Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 20 трав. 2011 р. Ч. 2 / ред. кол.: К. К. Васильєв, В. М. Власенко, А. В. Гончаренко та ін.; за заг. ред. С. І. Дегтярьова. Суми: СумДУ, 2011. С. 168-171.
6. Орлик В. М. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). УІЖ. 2003. № 2 (449). С. 66-73.
7. Пампура М. В. Відносини земського самоврядування з державними органами у сфері фінансово-господарської діяльності в українських губерніях Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження. Право і безпека: наук. журн. 2011. № 1. С. 48-53.
8. Нікітін В. В. Організація державного контролю в українських землях у XIX – на початку XX ст. Державне будівництво. 2017. № 1. С. 1-19.
9. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2004-2013.
10. Дяченко С. В. Історичні та соціально-економічні основи розвитку місцевих фінансів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 24. С. 135-140.
11. Косарева І. П., Сукрушева Г. О., Войнов Д. В. Етапи становлення та сутність місцевих бюджетів в Україні. Гроші, фінанси і кредит. 2019. Випуск 35. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/35_2019_ukr/64.pdf (дата звернення: 19.04.2025).
12. Корягін М. В. Етапи розвитку місцевих бюджетів в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. № 14. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_14/238_Kor.pdf (дата звернення: 19.04.2025).

References

1. Savchenko L. (2008). Pravovi osnovy finansovoho kontroliu: navch. posibnyk. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Slobodanyk Yu. B. (2014). Formuvannia systemy derzhavnoho audytu v Ukraïni. Monohrafiia. Sumy : FON Natalukha A. S. [in Ukrainian].
3. Lytvyn O. P. (2009). Upravlinnia ta kontrol u haluzi mistsevykh finansiv Ukrainy: istoryko-pravovyi aspekt. Universytetski naukovy zapysky. Vyp. 2. [in Ukrainian].
4. Holovko O. M. (2004). Finansovy kontrol u Rosiiskii imperii u pershii polovyni XIX stolittia. Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
5. Shevchuk B. L. (2011). Zakonodavche vrehuliuvannia roboty Kontrolnoho viddilennia Volynskoi kazennoi palaty i mekhanizmy realizatsii yoho povnovazhen u pershiy polovyni KhIKh st. Suspilno-politychni protsesy na ukraïnskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf., 20 trav. 2011 r. Ch. 2 / red. kol.: K. K. Vasyliiev, V. M. Vlasenko, A. V. Honcharenko ta in.; za zah. red. S. I. Dehtiarova. Sumy: SumDU [in Ukrainian].
6. Orlyk V. M. (2003). Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnia Rosiyskoi imperii v kintsii XVIII – u XIX st. (na materialakh Kyïvskoi hubernii). UIZH. [in Ukrainian].
7. Pampura M. V. (2011). Vidnosyny zemskoho samovriaduvannia z derzhavnymy orhanamy u sferi finansovo-hospodarskoi diialnosti v ukraïnskykh huberniiakh Rosiyskoi imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): istoryko - pravove doslidzhennia. Pravo i bezpeka: nauk. zhurn. [in Ukrainian].
8. Nikitin V. V. (2017). Orhanizatsiia derzhavnoho kontroliu v ukraïnskykh zemliakh u XIX

- na pochatku XX st. Derzhavne budivnytstvo [in Ukrainian].
9. Entsyklopediia istorii Ukraïny: u 10 t. / redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; NAN Ukraïny, In-t istorii Ukraïny. Kyïv: Naukova dumka, 2004-2013. [in Ukrainian].
 10. Diachenko S. V. (2018). Istorychni ta sotsialno-ekonomichni osnovy rozvytku mistsevykh finansiv. Investysii: praktyka ta dosvid. [in Ukrainian].
 11. Kosarieva I. P., Sukrusheva H. O., Voinov D. V. (2019). Etapy stanovlennia ta sutnist mistsevykh biudzhativ v Ukraini. Hroshi, finansy i kredyt. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/35_2019_ukr/64.pdf (data zvernennia: 19.04.2025). [in Ukrainian].
 12. Koriahin M. V. (2014). Etapy rozvytku mistsevykh biudzhativ v Ukraini. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_14/238_Kor.pdf (data zvernennia: 19.04.2025). [in Ukrainian].

Стаття надійшла 23.04.2025 р.

O. A. Yefimenko, PhD student
 State Tax University
 the Department of Financial and Tax Law
 31 Universytetska St, Irpin, 08200, Ukraine
 e-mail: yefimenko_al@meta.ua
 ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-8050-0935>

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF FINANCIAL CONTROL OVER LOCAL FINANCE

Summary

The article examines the historical stages of the formation and development of financial control over local finances in Ukraine. The origins of financial control since the times of Kyivan Rus are investigated, the role of "Ruska Pravda" in the formation of the first legal principles of financial control is characterized. Particular attention is paid to the functioning of treasury chambers, control departments and state control bodies during the period of the Russian Empire, starting from the 18th century. The transformations of the financial control system in the conditions of imperial, Soviet and independent Ukrainian statehood are analyzed. The key regulatory legal acts that regulated financial control at different stages of history are identified – from the "Temporary Regulation on Control Institutions" (1866) to the Budget Code of Ukraine. It is proposed to define the following historical stages of the formation of financial control over local finances in Ukraine: 1) the Old Russian stage (X–XIII centuries) – primary forms of financial control, when the financial system was based on in-kind taxes and fees, and financial control was carried out through the princely administration, in particular through the "princely treasury"; 2) the pre-reform period (XIII century – until 1864) – financial control at the local level was weak, carried out through the governor's office, the main attention was focused on collecting taxes and ensuring revenues to the empire's budget; 3) the period of the zemstvo reform (1864–1917) – the creation of zemstvos – local self-government bodies with the right to draw up local budgets, the emergence of the first institutions of financial control at the local level; 4) the Soviet centralized stage (1918–1990) – complete centralization of finances, local budgets were integrated into the national budgets; 5) the beginning of independent financial control (1991–2000) – the formation of the legal foundations of local self-government, the emergence of a regulatory framework for local financial control, the formation of financial powers of local authorities; 6) codification and systematization of regulatory and legal acts regulating financial control (2001–2010); 7) the stage of decentralization and digital

transformation (2010 – to date) – the activation of local self-government, digitalization of budget processes, the introduction of public control tools.

Keywords: local financial control, local budget, local finances, control chambers, treasury chambers, financial control.

М. С. Чемерис, канд. юрид. наук, докторант
Державний податковий університет
Кафедра фінансового та податкового права
вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна
e-mail: chmsch@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-4508-0350>

ЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ ГРАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

В статті на основі аналізу наукових досліджень, діючого законодавства України, що регулює відносини в сфері надання бюджетних грантів, здійснення фінансового контролю, з'ясовано сучасний стан правового регулювання здійснення фінансового контролю за цільовим використанням коштів бюджетних грантів, а також запропоновано шляхи вдосконалення законодавства в цій сфері. Висвітлено поняття “бюджетний грант”, закріплене в пп. 14.1.277-1 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України та відмежовано від інших видів грантів. Висвітлено види податкових пільг, якими користуються отримувачі бюджетних грантів, що обумовлює здійснення податкового контролю щодо їх отримувачів. З'ясовано, що суб'єктами фінансового контролю за додержанням законодавства в сфері надання бюджетних грантів та цільового їх використання, які наділені відповідними владними повноваженнями, виступають: 1) надавачі бюджетних грантів, які здійснюють постійний контроль за виконанням суб'єктами, які отримують бюджетні гранти своїх зобов'язань, визначених договором про надання гранту; 2) головні розпорядники бюджетних коштів, відповідальні за виконання бюджетних програм з надання бюджетних грантів, які забезпечують здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, в т.ч. контроль за взяттям бюджетних зобов'язань надавачами бюджетних грантів; 3) податкові органи, уповноважені здійснювати контроль застосування отримувачами бюджетних грантів податкових пільг; 4) Державна аудиторська служба України, яка здійснює інспектування та державний фінансовий аудит, як щодо надавачів бюджетних грантів, їх головних розпорядників бюджетних коштів, так і щодо отримувачів бюджетних коштів (юридичних осіб), має право на отримання інформації від всіх отримувачів бюджетних коштів (як юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, так і щодо звичайних фізичних осіб); 5) Рахункова палата, яка здійснює державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) за використанням коштів Державного бюджету України на надання бюджетних грантів. У кожного з них є власні об'єкт та предмет їх контрольної діяльності, форми її здійснення.

Обґрунтовано, що в контексті розвитку вітчизняного законодавства щодо закріплення нових видів бюджетних грантів та інших грантів, в тому числі тих, які надаються за рахунок коштів ЄС, розширення кола надавачів бюджетних грантів, необхідності підвищення відповідальності одержувачів бюджетних грантів за цільове використання їх коштів та недопущення інших порушень публічного фінансового інтересу виникає потреба: 1) віднесення відносин щодо надання бюджетних грантів до предмета регулювання БК України; 2) закріплення в бюджетному законодавстві істотних умов договору надання бюджетного гранту; 3) закріплення в ст. 22 БК України право розпорядників та одержувачів бюджетних коштів здійснювати перевірки дотримання договірних умов одержувачами бюджетних грантів, їх обов'язок повідомляти компетентні (правоохорон-

ні) органи держави про факти виявлених порушень; 4) закріплення в ст. 50 БК України права податкових органів здійснювати стягнення заборгованості, що виникла у зв'язку з порушеннями вимоги цільового використання коштів бюджетного гранту, виявлення шахрайства; 5) закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України, що спори в сфері відносин з одержання та використання коштів грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, належать до предмету адміністративного судочинства. Відповідні повноваження податкових органів варто закріпити в ст. 19-1 та 20 ПК України, а в ст. 95 ПК України окремо закріпити особливості порядку їх стягнення.

Ключові слова: грант, бюджетний грант, надавач бюджетного гранту, отримувач бюджетного гранту, цільове використання коштів бюджету, фінансовий контроль.

Постановка проблеми. Інститут бюджетних грантів в Україні досить стрімко розвивається, поширюючись як на соціальну (гуманітарну), так і економічну сфери, на юридичних і фізичних осіб. Гранти як форма державної допомоги передбачає цільове та безповоротне виділення фінансових ресурсів переважно на суспільні чи інші публічні цілі з метою реалізації проекту (програми). Грант як окрема форма державної допомоги (підтримки) передбачений в ч. 1 ст. 4 Закону України “Про державну допомогу суб’єктам господарювання” [1], а також положення про можливість надання бюджетних грантів містяться в інших законах України, які регулюють відносини з надання державної допомоги (підтримки). Поняття “бюджетний грант” визначене в Податковому кодексі України з метою окреслення підстав застосування податкових пільг, а відповідний інститут активно розвивається і коло його надавачів розширюється.

Фінансово-правове регулювання відносин в сфері надання грантів за рахунок коштів бюджетів спрямоване на регулювання відносин не лише в сфері їх надання і використання, а й здійснення контролю за додержанням отримувачами мети надання їм бюджетних грантів, аналізу поданих ними звітних документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні бюджетний грант є предметом аналізу науковців різних сфер дослідження, зокрема економістів, фінансистів та спеціалістів з міжнародних відносин А. Азарової, І. Білана, О. Білоусової, М. Д’яченка, О. Жидкевича, Л. Касьяненко, М. Кобелі-Звір, Т. Котенко, І. Кульчицького, С. Левицької, Ю. Луїної, Н. Медведкової, Л. Нікіфорової, В. Онищенко, С. Соколової, М. Ставничої, В. Усика, Н. Тарасенка, Г. Терещенка, А. Шияна, Н. Якимчук та інших.

Однак відносини надання та використання бюджетних грантів як окремий об’єкт фінансового контролю, зокрема внутрішнього контролю (внутрішнього аудиту), контролю за додержанням бюджетного законодавства та податкового контролю досі належно не досліджені.

Метою статті є на основі аналізу наукових досліджень, діючого законодавства України, що регулює відносини в сфері надання бюджетних грантів, здійснення фінансового контролю, з’ясувати сучасний стан правового регулювання здійснення фінансового контролю за цільовим використанням коштів бюджетних грантів, а також запропонувати шляхи вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В Бюджетному кодексі України поняття “грант” вживається, проте відсутнє закріплення його дефініції. В Податково-

1) надавачі бюджетних грантів, які в бюджетному процесі виступають в статусі розпорядників або одержувачів бюджетних коштів і повноваження яких зі здійснення контролю за додержанням цілей використання відповідного бюджетного гранту встановлені в спеціальних законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють відносини в сфері надання бюджетних грантів.

На сьогодні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 р. № 867 (зі змінами) до Переліку надавачів бюджетних грантів включено: Український культурний фонд, Фонд розвитку підприємництва, Український молодіжний фонд (у частині надання бюджетних грантів за рахунок коштів проектів міжнародної технічної допомоги), Український ветеранський фонд [2].

(1) Фонд розвитку підприємництва, який діє в бюджетному процесі як одержувач бюджетних коштів і є небанківською фінансовою установою, яка проводить виключно некомерційну (неприбуткову) господарську діяльність, та не розподіляє будь-які доходи (прибутку) або їх частини (п. 7 гл. II Статуту) і діє при цьому «як юридична особа приватного права» (п. 1 гл. III Статуту) [3]. Надання грантів для створення або розвитку бізнесу згідно із п. 15 ст. 14 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» (за рахунок джерел, визначених п. 5 ст. 12 вказаного Закону) [4] здійснюється відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для надання грантів для створення або розвитку бізнесу [5], при цьому надання відбувається: 1) за бюджетною програмою «Надання грантів для створення або розвитку бізнесу» (п. 1 Порядку); 2) головним розпорядником якої є Мінкономіки (п. 2 Порядку); 3) цілком використання коштів якої є за бюджетними грантами є «створення нових робочих місць, підтримка сільськогосподарських товаровиробників, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення продовольчої безпеки» (п. 1 Порядку); 4) за бюджетною програмою відбувається надання трьох типів грантів: а) «надання безповоротної державної допомоги суб'єктам господарювання у формі грантів на створення або розвиток виробництв переробної промисловості»; б) «безповоротної державної допомоги у формі грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства»; в) «надання безповоротної державної допомоги у формі грантів для створення або розвитку тепличного господарства» (п. 3 Порядку) [5];

(2) Український молодіжний фонд (у частині надання бюджетних грантів за рахунок коштів проектів міжнародної технічної допомоги);

(3) Український ветеранський фонд, який здійснює надання грантів та контроль за додержанням умов їх використання відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для забезпечення діяльності підприємств, установ та організацій Міністерства у справах ветеранів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2025 року № 53 [6], який регулює порядок надання бюджетних грантів таким надавачем-розпорядником бюджетних коштів, як Український ветеранський фонд, який перебуває в мережі головного розпорядника бюджетних коштів – Міністерства у справах ветеранів. Так, в п. 11 Порядку закріплено, що саме Український ветеранський фонд «може приймати рішення про припинення надання бюджетного гранту, відмову від договору про надання бюджетного гранту та повернення наданого бюджетного гранту» [6];

рядку за заявою Українського культурного фонду. Істотним порушенням, зокрема є нецільове використання коштів, <...> Сторона договору, договір з якою розірвано Українським культурним фондом, повинна повернути сплачені їй за таким договором кошти впродовж 20 календарних днів з дня отримання відповідного повідомлення» [7]. Відповідальність за порушення умов договору належить до числа істотних умов договору про надання гранту (ч. 3 ст. 12 Закону № 1976). Згідно зі ст. 3 Закону № 1976 Український культурний фонд «набуває цивільні права та обов'язки в порядку, передбаченому цивільним законодавством, у тому числі шляхом укладення договорів, контрактів» [7], тому самостійно звертається до суду з метою одержання відшкодування суми гранту, що використаний не за цільовим призначенням;

Б) *Головний розпорядник бюджетних коштів*, в мережі якого перебуває надавач бюджетних грантів, згідно з п. 7 ч. 5 ст. 22 БК України «здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень, забезпечуючи ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі», а також відповідно до п. 9 ч. 5 ст. 22 БК України «здійснює контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів» [8]. Тобто контрольні повноваження головного розпорядника бюджетних коштів поширюються лише на розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, які виступають надавачами бюджетних грантів. Здійснення контрольних повноважень головним розпорядником бюджетних коштів реалізується у формах внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. Так, згідно із ч. 3 ст. 26 БК України всі розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників «організують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують функціонування внутрішнього контролю і здійснення внутрішнього аудиту у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів» [8]. А отже, повноваження, які б давали можливість їм здійснювати перевірку отримувачів бюджетних грантів, у них відсутні, оскільки вони не належать до числа організацій, що належать до сфери управління таких розпорядників, тобто не підпорядковані їм і не перебувають в їх мережі. Однак, такі повноваження можуть бути встановлені іншими, спеціальними законами, що встановлюють підстави та порядок надання бюджетних грантів. На нашу думку, це може викликати «розбалансування» підходів до здійснення контролю за цільовим використанням коштів бюджетних грантів, що не сприятиме виробленню єдиного підходу до вирішення спорів в цій сфері в судовому порядку. Тому вважаємо, що контрольні повноваження головних розпорядників бюджетних коштів мають включати право здійснювати перевірку на предмет цільового використання ними коштів бюджетних грантів, а також право на прийняття за результатами внутрішнього контролю рішення про повернення коштів бюджетного гранту, що були використані не за цільовим призначенням, якщо таке рішення протиправно не було прийняте надавачем бюджетного гранту. Це потребує внесення змін до п. 5 ч. 1 ст. 117 БК України, де закріплено такий захід впливу як «повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету», що

ча гранту (податкового агента) у звітному (податковому) році його виплати (надання), такий платник податку має право у порядку, встановленому статтею 42 цього Кодексу, повідомити про це контролюючий орган з наданням копій документів, що підтверджують факт такого повернення” (пп. 170.7⁻¹.5. ПК України) [1]. При цьому платник податку – отримувач бюджетного гранту “звільняється від обов’язку відобразити таку частину виплаченого (наданого) та повернутого гранту у складі доходів у річній податковій декларації та сплатити податок з відповідних доходів” (пп. 170.7⁻¹.5. ПК України) [1].

Відповідно до п. 30.8 ст. 30 ПК України податкові органи як контролюючі органи “здійснюють контроль за правильністю надання та обліку податкових пільг, а також їх цільовим використанням, за наявності законодавчого визначення напрямів використання (щодо умовних податкових пільг) та своєчасним поверненням коштів, не сплачених до бюджету внаслідок надання пільги, у разі її надання на поворотній основі”. Однією з основних функцій податкових органів є здійснення адміністрування податків, зборів, платежів, у тому числі проведення відповідно до законодавства перевірок та звірок платників податків (пп. 19⁻¹.1.1 ст. 19 -1 ПК України) [1].

Зауважимо, що поняття “податкове зобов’язання” охоплює суму коштів, сформовану “за рахунок податкових пільг, що були використані платником податків не за цільовим призначенням чи з порушенням порядку їх надання, встановленому цим Кодексом та/або Митним кодексом України” (пп. 14.1.156 п. 14.1 ст. 14 ПК України) [1]. В ч. 3 ст. 54 ПК України передбачено, що податковий орган як контролюючий орган “зобов’язаний самостійно визначити суму грошових зобов’язань...” якщо “дані перевірок результатів діяльності платника податків, крім електронної перевірки, свідчать про заниження або завищення суми його податкових зобов’язань та/або іншого зобов’язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи” (пп. 54.3.2 ПК України) [1]. Отримувач бюджетного гранту як платник податків зобов’язаний “подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету в зв’язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг) та напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг - пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб’єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку)” (пп. 16.1.6 ПК України). На отримувачів бюджетних грантів накладається штраф за “вчинення платником податків діянь, що зумовили визначення контролюючим органом суми податкового зобов’язання та/або іншого зобов’язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи” (п. 123.1 ПК України), розмір якого залежить від кваліфікуючих ознак діяння. Зауважимо, що в ПК України закріплено процедуру надання надавачем бюджетного гранту інформації контролюючому (податковому) органу про факт нецільового використання бюджетного гранту, проте відсутні в податковому законодавстві положення про необхідність повідомлення контролюючим (податковим) органом надавача бюджетного гранту про виявлений ним факт нецільового використання бюджетного гранту;

3) *Державна аудиторська служба України*, яка в ході проведення державного фінансового аудиту та інспектування здійснює державний фінансовий контроль “за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів,

законодавства деталізовані в ст. 110 БК України [8]. До повноважень Рахункової палати, зокрема згідно з ч. 1 ст. 7 Закону № 576 належить: “здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо “проведення витрат державного бюджету”, “використання коштів, отриманих до державного та/або місцевих бюджетів від іноземних держав, Європейського Союзу, іноземних фінансових установ, міжнародних організацій, донорських установ у вигляді кредитів (позик), грантів, допомоги”, “виконання державних цільових програм, інвестиційних проєктів, державного замовлення, надання державної допомоги суб’єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету”, “надходження і використання коштів місцевих бюджетів” [13]. Зауважимо, що бюджетні гранти на сьогодні надаються за рахунок коштів Державного бюджету, однак в перспективі можуть надавачами бюджетних грантів визначено суб’єктів, які здійснюють використання коштів місцевих бюджетів за бюджетними програмами з надання грантів. Об’єктами контролю Рахункової палати визначено в ч. 2 ст. 7 Закону № 576 при виконанні нею повноважень, є “державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, інші бюджетні установи, у тому числі закордонні дипломатичні установи України, суб’єкти господарювання, громадські чи інші організації, фонди загальнообов’язкового державного соціального і пенсійного страхування, Національний банк України та інші фінансові установи” [13].

Так, об’єктом державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) було визначено питання використання у 2023 році коштів Державного бюджету на надання грантів на створення або розвиток бізнесу, яке досліджувалося в рамках проведення фінансового аудиту проєкту «Програма «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство» [14], виконання якої здійснюється зокрема в рамках бюджетної програми (КПКВК 1201350) «Надання грантів для створення або розвитку бізнесу» ГРБК якої виступало Мінекономіки. Згідно із наказом Мінекономіки від 09.02.2023 р. № 881 [15] бюджетні кошти за програмою КПКВК 1201350 розподілено за напрямками використання коштів наступним чином: 1) 1 650 000,0 тис. грн (в тому числі загальний фонд – 373 000,0 тис. грн, спеціальний фонд – 1 277 000,0 тис. грн) для надання безповоротної державної допомоги суб’єктам господарювання у формі грантів на створення або розвиток переробних підприємств; 2) 757 698,0 тис. грн для надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства; 3) 239 302,0 тис. грн для надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства [16, с. 11]. Згідно з програмою надавалися мікрогранти на створення або розвиток власного бізнесу, однак не через Фонд розвитку підприємництва, а через АТ “Ощадбанк” [16, с. 4]. А отже, вказані гранти не належать до числа “бюджетних грантів” за критерієм їх надавача. Рахункова палата наразі не досліджувала питання використання коштів Державного бюджету України на надання бюджетних грантів, однак предметом її аналізу були відносини з використання коштів “міжнародних грантів”, зокрема Рахункова палата здійснює системний контроль за використанням міжнародної підтримки Державного бюджету України, зокрема проведено Фінансовий аудит гранту Цільового фонду багатостороннього донорського співробітництва (21.04.2022 р. № TF0B8350 – 1,1 млрд доларів США), звіт за результатами проведення якого затверджений рішенням Рахункової палати

від 11.07.2023 р. № 14-1. Аудит підтвердив достовірність фінансової звітності, пов'язаної з грантом, і в звіті було зазначено, що не було виявлено порушень законодавства щодо надходження та обліку коштів гранту. Рахункова палата за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) складає звіт, складовими частинами якого згідно з ч. 1 ст. 35 Закону України «Про Рахункову палату» є «висновки та рекомендації (пропозиції)» зокрема щодо підвищення ефективності використання бюджетних коштів, що закріплюються в звіті.

Об'єкт контролю зобов'язаний інформувати Рахункову палату “у місячний строк про результати розгляду рішення Рахункової палати, заплановані у зв'язку з цим заходи, включаючи порядок і строки виконання наданих Рахунковою палатою рекомендацій (пропозицій)” (ч. 2 ст. 36 Закону № 576) [13]. Якщо у звіті Рахунковою палатою не визначено інше, об'єкт контролю зобов'язаний також інформувати Рахункову палату про вжиті ним заходи щодо виконання відповідних рекомендацій (пропозицій). Такими об'єктами контролю стосовно надання грантів виступають Головні розпорядники бюджетних коштів, відповідальні за виконання бюджетної програми та підпорядковані йому відповідальні виконавці бюджетної програми, надавачі грантів (бюджетних грантів, державних грантів тощо). Отримувачі бюджетних грантів, в свою чергу, зобов'язані надавати “інформацію, документи і матеріали, необхідні для здійснення Рахунковою палатою своїх повноважень” (п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону № 576) [13].

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України “Про Рахункову палату” Рахункова палата “аналізує реалізацію наданих Рахунковою палатою рекомендацій (пропозицій) з метою оцінки їх результативності” (з п. 9 ч. 1 ст. 7), вивчає стан “їх виконання та наслідки редагування об’єктів контролю на такі рекомендації (пропозиції)” [13].

Згідно з ч. 2 ст. 110 БК України “Рахункова палата за підсумками кожного кварталу подає Верховній Раді України висновки про стан виконання закону про Державний бюджет України, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді” [8].

Зауважимо, що відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 109 БК України Рахункова палата взаємодіє з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, який здійснює зокрема “попередній розгляд висновків і пропозицій Рахункової палати щодо результатів контролю за дотриманням бюджетного законодавства” [8], а також зазначені висновки і пропозиції Рахункової палати є предметом розгляду інших комітетів парламенту (ч. 3 ст. 109 БК України) [8].

Висновки і пропозиції. Отже, суб'єктами фінансового контролю за додержанням законодавства в сфері надання бюджетних грантів, які наділені відповідними владними повноваженнями, виступають: 1) надавачі бюджетних грантів, які здійснюють постійний контроль за виконанням суб'єктами, які отримують бюджетні гранти своїх зобов'язань, визначених договором про надання гранту; 2) головні розпорядники бюджетних коштів, відповідальні за виконання бюджетних програм з надання бюджетних грантів, які забезпечують здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, в т.ч. контроль за взяттям бюджетних зобов'язань надавачами бюджетних грантів; 3) податкові органи, уповноважені здійснювати контроль застосування отримувачами бюджетних грантів податко-

вих пільг; 4) Державна аудиторська служба України, яка здійснює інспектування та державний фінансовий аудит, як щодо надавачів бюджетних грантів, їх головних розпорядників бюджетних коштів, так і щодо отримувачів бюджетних коштів (юридичних осіб), має право на отримання інформації від всіх отримувачів бюджетних коштів (як юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, так і щодо звичайних фізичних осіб); 5) Рахункова палата, яка здійснює державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) за використанням коштів Державного бюджету України на надання бюджетних грантів. У кожного з них є власні об'єкт та предмет їх контрольної діяльності, форми її здійснення.

В контексті розвитку вітчизняного законодавства щодо закріплення нових видів бюджетних грантів та інших грантів, в тому числі тих, які надаються за рахунок коштів ЄС, розширення кола надавачів бюджетних грантів, необхідності підвищення відповідальності одержувачів бюджетних грантів за цільове використання їх коштів та недопущення інших порушень публічного фінансового інтересу виникає потреба: 1) віднесення відносин щодо надання бюджетних грантів до предмета регулювання БК України; 2) закріплення в бюджетному законодавстві істотних умов договору надання бюджетного гранту; 3) закріплення в ст. 22 БК України права розпорядників та одержувачів бюджетних коштів здійснювати перевірки дотримання договірних умов одержувачами бюджетних грантів, їх обов'язок повідомляти в компетентні (правоохоронні) органи держави про факти виявлених порушень; 4) закріплення в ст. 50 БК України права податкових органів здійснювати стягнення заборгованості, що виникла у зв'язку з порушеннями вимоги цільового використання коштів бюджетного гранту, виявлення шахрайства; 5) закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України, що спори в сфері відносин з одержання та використання коштів грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, належать до предмету адміністративного судочинства. Відповідні повноваження податкових органів варто закріпити в ст. 19-1 та 20 ПК України, а в ст. 95 ПК України окремо закріпити особливості порядку їх стягнення.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Про затвердження переліку надавачів бюджетних грантів: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2021-п#Text>.
3. Статут Фонду розвитку підприємництва (нова редакція), затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 11 січня 2020 року № 5 (у редакції Наказу Міністерства фінансів України від 18 жовтня 2024 року № 523). URL: <https://bdf.gov.ua/wp-content/uploads/2024/10/Statut-FRP-18-10-2024.pdf>.
4. Про Державний бюджет України на 2025 від 19 листопада 2024 року № 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>.
5. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для надання грантів для створення або розвитку бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2023 р. № 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98-2023-п#Text>.
6. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для забезпечення діяльності підприємств, установ та організацій Міністерства у справах ветеранів, та визнання такими, що втратили чинність, де-

- яких постанов Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53-2025-п>.
7. Про Український культурний фонд: Закон України від 23 березня 2017 року № 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19#Text>.
 8. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
 9. Про затвердження Типової форми договору про надання гранту: Наказ Міністерства культури України від 30.08.2018 р. № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-18#Text>.
 10. Порядок здійснення контролю за виконанням суб'єктами, які отримують фінансування, зобов'язань перед Українським культурним фондом, затверджений Рішенням Наглядової ради Українського культурного фонду від 21 вересня 2023 року № 21. URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/25112024/%20здійснення%20контролю%20за%20виконанням%20суб%27єктами%20які%20отримують%20фінансування%20зобов%27язань_c99126b6103625f43f180d69ce0d00f3243c64a8.pdf.
 11. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>.
 12. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#Text>.
 13. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/print>.
 14. Звіт про результати фінансового аудиту проекту «Програма «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство», затверджений Рішенням Рахункової палати від 14.06.2024 р. № 30-2. Офіційний сайт Рахункової палати. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/30-2_2024/Zvit_30-2_2024.pdf.
 15. Про затвердження розподілу коштів, передбачених у Державному бюджеті за бюджетною програмою КПКВК 1201350 “Надання грантів для створення або розвитку бізнесу” на 2023 рік: Наказ Мінекономіки від 09.02.2023 № 881.
 16. Інформація щодо програм підтримки українського бізнесу. Лист Міністерства економіки України № 3611-06/20866-09 від 08.05.2023 р. URL: https://dostup.org.ua/request/111891/response/377256/attach/2/448%205.pdf?cookie_passthrough=1.

References

1. Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
2. On approval of the list of budget grant providers: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 18, 2021 No. 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2021-п#Text> [in Ukrainian].
3. Charter of the Entrepreneurship Development Fund (new edition), approved by order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 11, 2020 No. 5 (as amended by order of the Ministry of Finance of Ukraine dated October 18, 2024 No. 523). URL: <https://bdf.gov.ua/wp-content/uploads/2024/10/Statut-FRP-18-10-2024.pdf> [in Ukrainian].
4. On the State Budget of Ukraine for 2025 dated November 19, 2024 No. 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text> [in Ukrainian].
5. On approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the provision of grants for the creation or development of a business: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 4, 2023 No. 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98-2023-п#Text> [in Ukrainian].
6. On approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the provision of grants for the creation or development of a business, and on recognition of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as invalid. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53-2025-п> [in Ukrainian].
7. On the Ukrainian Cultural Fund: Law of Ukraine dated March 23, 2017 No. 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19#Text> [in Ukrainian].
8. Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

9. On approval of the Standard Form of Grant Agreement: Order of the Ministry of Culture of Ukraine dated 08/30/2018 No. 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-18#Text> [in Ukrainian].
10. The procedure for monitoring the fulfillment by entities receiving funding of obligations to the Ukrainian Cultural Fund, approved by the Decision of the Supervisory Board of the Ukrainian Cultural Fund dated September 21, 2023 No. 21. URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/25112024/%20zvyzylennya%20kontrolyu%20za%20vykonan-nym%20sub%27ektami%20yaki%20otrimuyut%20finansuvannya%20zobov%27yazan_c99126b6103625f43f180d69ce0d00f3243c64a8.pdf [in Ukrainian].
11. On the basic principles of state financial control in Ukraine: Law of Ukraine dated January 26, 1993 No. 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
12. Some issues of providing business grants: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 21, 2022. No. 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#Text> [in Ukrainian].
13. On the Accounting Chamber: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No. 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/print> [in Ukrainian].
14. Report on the results of the financial audit of the project “Program “Acceleration of private investments in agriculture”, approved by the Decision of the Accounting Chamber dated 14.06.2024 No. 30-2. Official website of the Accounting Chamber. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/30-2_2024/Zvit_30-2_2024.pdf [in Ukrainian].
15. On approval of the distribution of funds provided for in the state budget under the budget program KPKVK 1201350 “Provision of grants for the creation or development of a business” for 2023: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 02/09/2023 No. 881 [in Ukrainian].
16. Information on programs to support Ukrainian business. Letter of the Ministry of Economy of Ukraine No. 3611-06/20866-09 dated 05/08/2023. URL: https://dostup.org.ua/request/111891/response/377256/attach/2/448%205.pdf?cookie_passthrough=1 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.04.2025 р.

M. S. Chemerys, Candidate of Legal Sciences, Doctoral student
State Tax University
the Department of Financial and Tax Law
31 Universytetska St, Irpin, Kyiv Region, 08200, Ukraine
e-mail: chmsch@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-4508-0350>

TARGETED USE OF BUDGET GRANTS AS AN OBJECT OF FINANCIAL CONTROL

Summary

The article, based on the analysis of scientific research, the current legislation of Ukraine regulating relations in the field of providing budget grants, and exercising financial control, clarifies the current state of legal regulation of exercising financial control over the targeted use of budget grant funds, and also suggests ways to improve legislation in this area. The concept of “budget grant” is highlighted, enshrined in clause 14.1.277-1, clause 14.1, article 14 of the Tax Code of Ukraine, and is distinguished from other types of grants. The types of tax benefits enjoyed by recipients of budget grants, which necessitates the exercise of tax control over their recipients, are highlighted. It was found that the subjects of financial control over compliance with legislation in the field of providing budget grants and their targeted use, which are endowed with the relevant authorities, are: 1) providers of budget grants, which carry out constant control over the fulfillment by entities receiving budget grants of their obligations

specified in the grant agreement; 2) main administrators of budget funds, responsible for the implementation of budget programs for providing budget grants, which ensure the implementation of internal control and internal audit, including control over the assumption of budget obligations by providers of budget grants; 3) tax authorities, authorized to exercise control over the use of tax benefits by recipients of budget grants; 4) The State Audit Service of Ukraine, which carries out inspections and state financial audits, both in relation to providers of budget grants, their main administrators of budget funds, and in relation to recipients of budget funds (legal entities), has the right to receive information from all recipients of budget funds (both legal entities, individual entrepreneurs, and ordinary individuals); 5) The Accounting Chamber, which carries out state external financial control (audit) over the use of funds from the State Budget of Ukraine for the provision of budget grants. Each of them has its own object and subject of their control activities, forms of its implementation.

It is substantiated that in the context of the development of domestic legislation on the consolidation of new types of budget grants and other grants, including those provided at the expense of EU funds, the expansion of the circle of budget grant providers, the need to increase the responsibility of budget grant recipients for the targeted use of their funds and the prevention of other violations of the public financial interest, there is a need to: 1) attribute relations regarding the provision of budget grants to the subject of regulation of the Budget Code of Ukraine; 2) enshrine in the budget legislation the essential terms of the budget grant agreement; 3) enshrine in Article 22 of the Budget Code of Ukraine the right of administrators and recipients of budget funds to carry out checks on compliance with contractual terms by recipients of budget grants, their obligation to notify the competent (law enforcement) state bodies of the facts of identified violations; 4) enshrine in Article 50 of the Budget Code of Ukraine the right of tax authorities to collect debts that arose in connection with violations of the requirement for the targeted use of budget grant funds, and the detection of fraud; 5) stipulating in the Code of Administrative Procedure of Ukraine that disputes in the sphere of relations on receipt and use of grant funds provided at the expense of budget funds belong to the subject of administrative proceedings. The relevant powers of tax authorities should be fixed in Articles 19-1 and 20 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and in Article 95 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the features of the procedure for their collection should be separately fixed.

Keywords: grant, budget grant, budget grant provider, budget grant recipient, targeted use of budget funds, financial control.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331001>

УДК 347.61

О. І. Надієнко, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Запорізька політехніка»
Кафедра кримінального, цивільного та міжнародного права
вул. Левка Лук'яненка, 39, Запоріжжя, 69063, Україна
e-mail: o.nadienko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6676-7616>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ДОГОВІРНИХ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти зловживання правом у договірних сімейних відносинах. Розглянуто сутність, особливості та основні прояви такого зловживання, що має місце при укладенні та виконанні сімейно-правових договорів. На основі аналізу наукової літератури та судової практики визначено концептуальні засади розуміння зловживання правом та виділено декілька підходів до визначення цієї категорії: 1) зловживання правом – це особливий вид правопорушення, що полягає у здійсненні суб'єктивного права з порушенням його меж; 2) зловживання правом є формально правомірною поведінкою, що фактично суперечить призначенню права; 3) зловживання правом як особливий тип правової поведінки, що перебуває на межі між правомірністю та неправомірністю. Аналіз наукових підходів дозволяє також виокремити основні юридичні ознаки зловживання правом: наявність в особи суб'єктивного права, що здійснюється у певних правовідносинах, використання суб'єктивного права не за його соціальним і правовим призначенням, заподіяння шкоди іншим учасникам правовідносин або створення загрози її заподіяння, відсутність прямого порушення конкретних правових норм, недобросовісність як суб'єктивна характеристика поведінки особи.

Обґрунтовано, що саме в сімейному праві, яке базується на засадах справедливості, розумності та добросовісності, проблема зловживання правом набуває особливої гостроти. Особливу увагу приділено проблемі зловживання правом при укладенні шлюбних договорів, угод між подружжям щодо розподілу майна та договорів про утримання. Проаналізовано судову практику щодо визнання недійсними шлюбних договорів та інших сімейно-правових угод у випадках зловживання правом однією зі сторін. Встановлено основні критерії кваліфікації дій як зловживання правом у договірних сімейних відносинах, зокрема: здійснення права всупереч його соціальному призначенню, порушення балансу інтересів сторін, заподіяння шкоди іншому суб'єкту сімейних правовідносин.

Зроблено висновок, що проблематика зловживання правом у сімейних договірних відносинах потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного вдосконалення. Особливої уваги вимагають питання розробки критеріїв виявлення зловживань правом, удосконалення механізмів захисту і профілактики таких зловживань, що і можна визначити в якості напрямів подальших наукових досліджень.

Ключові слова: зловживання правом, сімейні правовідносини, договір, добросовісність, сімейно-правові договори, захист прав, баланс інтересів, суб'єктивне цивільне право, судова практика.

Постановка проблеми. Реалізація диспозитивності у правовому регулюванні сімейних відносин відбувається останнім часом все більш активно та набуває дедалі більшого поширення через договірне регулювання та надання сторонам широкої автономії волі у визначенні змісту своїх прав і обов'язків. Разом з тим, посилення диспозитивних засад в сімейному праві розширює можливості для недобросовісної поведінки та створює підґрунтя для зловживань. Слід також враховувати особливу правову природу сімейних відносин, їх особистий характер, що може протягом тривалого часу ускладнювати виявлення і доведення факту зловживання правом. Натомість питання визначення поняття, форм і видів, а також кваліфікації та способів припинення зловживання правом у сімейних відносинах, зокрема і договірних, залишаються невизначеними та спірними як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Тому актуальною вбачається теза, висловлена Т. Борох у дисертації, присвяченій зловживанню правом в сімейних правовідносинах, про те, що «перед сучасним суспільством постає завдання, не змінюючи загальнодозвільного типу правового регулювання сімейних відносин, встановити правовий принцип неприпустимості зловживання суб'єктивними правами» [1, с. 3-4].

Особливого значення набуває дослідження проблематики зловживання правом у сфері сімейно-правових договірних конструкцій, зокрема при укладенні, зміні та розірванні шлюбних договорів, договірному регулюванні майнових відносин подружжя, договорів про виховання дитини, аліментних договорів тощо, задля запобігання недобросовісного використання суб'єктивних прав сторонами договірних відносин. Важливість теоретичного обґрунтування критеріїв розмежування правомірної реалізації права та зловживання ним у контексті сімейних договірних відносин зумовлює актуальність даного дослідження для правової науки та практики правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про зростаючий інтерес дослідників до проблематики зловживання правом у приватних відносинах. Наприклад, з останніх дисертаційних робіт відзначимо Т. Борох «Зловживання правом в сімейних правовідносинах» [1], в якій комплексно розглядаються теоретико-правові засади зловживання правом у сімейній сфері. Теоретичні проблеми зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві розглядаються у працях О. Кота, зокрема у монографії «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики» [2]. Питання обмеження прав суб'єктів сімейних відносин досліджуються у працях О. Розгон [3], В. Кожевникової [4], морально-етичні засади сімейного права розглядає В. Чернега у роботі «Морально-правові принципи в сімейному праві України» [5] тощо. Ці та інші роботи є актуальними дослідженнями українських вчених, що охоплюють різні аспекти зловживання правом як у цивільному, так і в сімейному праві. Поряд з цим, проблематиці зловживання правами саме в договірних сімейних відносинах приділяється недостатньо уваги, що потребує подальшого розвитку наукових положень з даної тематики.

Мета статті полягає у дослідженні доктринальних підходів до визначення поняття і форм зловживання правом у договірних сімейних відносинах та аналізі правозастосовчих аспектів зловживанню правом у зазначеній сфері, зокрема судової практики.

Виклад основного матеріалу. Більшість досліджень концепції зловживання правом у приватному праві починаються згадуванням класичного римського права, де було сформульовано принцип «*qui suo iure utitur neminem laedit*» («хто здійснює своє право, той не шкодить нікому»), який відображає принцип абсолютної свободи дій суб'єкта у межах своїх прав. Проте з часом стало очевидним, що формально правомірне здійснення суб'єктивного права може спричинити шкоду іншим особам, якщо воно не відповідає меті цього права. Аналізуючи генезис принципу заборони зловживання правом у римському праві, М. Котько правильно визначає, що римське право ще не оперувало поняттям зловживання правом і не закріплювало пряму заборону зловживання правом як загальний принцип права, а лише зазначало окремі за своїм характером випадки неправомірного використання права на шкоду іншим. Так, римські юристи зазначали: «*nullus videtur dolo facere, qui jure suo utitur*» («ніхто не робив цього з вами, той, хто користується своїми законними правами») (Гай); «*qui jure suo utitur neminem laedit*» («не ображає нікого той, хто використовує своє право») (Павел), «*summum ius – summa injuria*» («доведене до абсурду право - гранична несправедливість») (Ульпіан); «*male enim nostriure uti non debemus*» («ми не повинні погано користуватися своїм правом») (Гай); «*contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit*» («надходить проти закону той, хто робить заборонене законом; надходить в обхід закону той, хто, зберігаючи слова закону, обходить його сенс») (Павел) [6, с. 30].

Аналіз цивілістичної літератури свідчить, що хоча римляни і не сформували правової концепції зловживання правом, їх напрацювання щодо обмежень використання права з метою завдати шкоду іншим (особливо при здійсненні права власності) знайшли свої відображення на наступних етапах розвитку правової доктрини та законодавства. Відомо, що Декларація прав людини і громадянина 1789 р. закріплювала положення про те, що «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином, права кожної людини не мають меж, за винятком тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Ці обмеження можуть бути визначені тільки законом» [7].

У подальшому цивільне законодавство європейських країн закріплює у тому чи іншому вигляді зловживання правом у цивільних правовідносинах (наприклад, у Пруському Земському Уложенні 1794 р., Кодексі Наполеона 1804 р., Цивільному уложенні Німеччини 1896 р.). У цьому контексті неможливо не згадати про те, що «заслугою німецької правової доктрини XIX століття є введення в науковий обіг терміну «шिकана» (від німецького слова «*Schikane*», яке перекладається як «знущання, каверза, причіпка»), який розуміється як «володіння майном, яке, по суті своїй, може мати виключно таке призначення, щоб заподіяти будь-кому неприємність». При цьому користування власністю «по суті» в перекладі на сучасну юридичну мову означає внутрішню спрямованість, намір, установку, якими власник керується в момент реалізації права» [1, с. 15]. Зауважимо, що сучасна доктрина зловживання правом сформувалась у XIX – на початку XX століття переважно під впливом соціологічного напрямку в юриспруденції, представники якої обґрунтовували необхідність обмеження індивідуальної свободи соціальною метою права.

Зупинимось на досягненнях вітчизняної правничої науки. На думку О. Кота, «категорія зловживання правом є тим інструментом правового регулювання, який дозволяє зберігати баланс інтересів учасників цивільних правовідносин». Стосовно правової природи цієї категорії, то, на думку вченого, виділяють дві основні точки зору: зловживання правом – це здійснення суб'єктивного права врозріз із принципами добросовісності та іншими морально-етичними критеріями або ж зловживання розглядається як цивільне правопорушення (делікт) [8, с. 134].

Своєю чергою, аналізуючи наукові підходи до правової природи поняття «зловживання правом», Т. Борох виділяє наступні: 1) «зловживання правом» вчиняється за межами суб'єктивного; 2) визначення зловживання правом через категорію «інтерес»; 3) визначення зловживання правом через неправомірну поведінку; 4) зловживання правом шляхом здійснення дій виключно з метою завдання шкоди третім особам; 5) розуміння зловживання правом через використання недозволених конкретних форм реалізації суб'єктивного права у межах, дозволеного законом, загального типу поведінки; 6) зловживання правом через використання особою своїх суб'єктивних прав з порушенням основних принципів права та з метою отримання власної вигоди; 7) конфліктологічний підхід. Формулюючи власне визначення, Т. Борох зазначає, що «зловживання правом – це діяння (дії або бездіяльність) правомочного суб'єкта, спрямоване на задоволення ним інтересу в межах свого суб'єктивного права (тобто в рамках юридично забезпеченої можливості), але всупереч з призначенням суб'єктивного права та з використанням таких способів його реалізації, які здійснюються в межах суб'єктивного права або виходять за законні межі здійснення, і завдають шкоди іншим особам, порушуючи їх суб'єктивні права [1, с. 19-31].

Вказуючи на розмаїття поглядів щодо категорії «зловживання правом» та багатоаспектність цього явища, О. Мілетич вважає, що істотними загальними ознаками, що вирізняють його з кола інших правових явищ, є такі: заподіяння шкоди шляхом здійснення права; здійснення права всупереч його основному призначенню, соціальній меті. Усі інші знаки виступатимуть факультативними, прояв яких залежатиме від інших зовнішніх факторів, таких, наприклад, як: коло суспільних відносин, у якому виникає; статус суб'єкта (носія) права; характер шкоди; обсяг наданих прав; формалізованість права тощо [9, с. 8].

Отже, концепція зловживання правом є однією з найбільш дискусійних у науці приватного права. Систематизація та узагальнення теоретичних положень, поглядів та думок дозволяє прийти до висновку про існування принаймні декілька підходів до визначення цієї категорії: 1) зловживання правом – це особливий вид правопорушення, що полягає у здійсненні суб'єктивного права з порушенням його меж; 2) зловживання правом є формально правомірною поведінкою, що фактично суперечить призначенню права; 3) зловживання правом як особливий тип правової поведінки, що перебуває на межі між правомірністю та неправомірністю. Аналіз наукових підходів дозволяє також виокремити основні юридичні ознаки зловживання правом: наявність в особи суб'єктивного права, що здійснюється у певних правовідносинах, використання суб'єктивного права не за його соціальним і правовим призначенням, заподіяння шкоди іншим учасникам правовідносин або створення загрози її заподіяння, відсутність прямого порушення

конкретних правових норм, недобросовісність як суб'єктивна характеристика поведінки особи. Цікаво, що Постановою КС ВС України від 08.07.2020 р. у справі № 522/3541/15-ц колегія суддів зазначила, що формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти як суперечність, оскільки, якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дії без права, *injuria*. При цьому сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які становлять зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права [10].

Як справедливо зауважує Т. Борох, в доктрині права проблемним залишається питання щодо сутності зловживання правом в сімейних правовідносинах та способів захисту при зловживанні сімейними суб'єктивними правами. За сімейним законодавством сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [1 с. 33]. Сімейні правовідносини характеризуються низкою особливостей, що зумовлюють можливість для зловживання правом: особливий суб'єктний склад – учасниками сімейних правовідносин є особи, пов'язані шлюбом, кровним спорідненням або усиновленням; особистий характер – сімейні права та обов'язки нерозривно пов'язані з особою їх носія і не можуть передаватися іншим особам; довірчий характер – сімейні відносини ґрунтуються на взаємній довірі їх учасників, що створює можливості для зловживань; тривалість – сімейні правовідносини, як правило, існують протягом тривалого часу, що ускладнює виявлення недобросовісної поведінки. Окрім того, у багатьох сімейних правовідносинах наявна економічна залежність одного учасника від іншого, що створює ризик зловживань з боку економічно сильнішої сторони.

Зловживання правом у сімейних договірних відносинах може набувати різноманітних форм. Шлюбний договір є одним з найпоширеніших видів сімейно-правових договорів, що регулює майнові відносини подружжя та одною із потенційних сфер зловживань правом. Слід враховувати, що за ст. 93 СК України «Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені цим Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації». Відповідно до судової практики, категорія «надзвичайно не вигідне матеріальне становище», вжита у частині четвертій статті 93 СК України, має оціночний характер і підлягає доведенню стороною відповідно до частини третьої статті 12 ЦПК України та ці докази повинні бути оцінені судом у відповідності до норм цивільного процесуального законодавства. Оскільки шлюбний договір є видом цивільного договору, то на нього також розповсюджуються положення статті 13 ЦК України щодо добросовісності поведінки, зловживання правом, дотримання моральних засад суспільства тощо. Такий висновок сформувано у Постанові Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 755/19197/18 [11].

Одним із видів зловживань правом при укладанні шлюбного договору може бути приховування інформації: законодавство прямо не встановлює обов'язок подружжя розкривати інформацію про своє майно при укладенні шлюбного до-

говору, однак приховування такої інформації може розглядатись як зловживання правом, оскільки порушує принцип добросовісності. Ще один приклад: укладення шлюбного договору під впливом обману або примусу є підставою для визнання договору недійсним, але їх кваліфікація як зловживання правом може мати місце за відсутності прямих доказів обману чи примусу, проте за наявності обставин, що свідчать про недобросовісність. Нарешті, зловживанням правом при укладанні шлюбного договору може бути спроба замаскувати включення до шлюбного договору умов, що стосуються особистих немайнових прав (що прямо заборонено ст. 93 СК України) під майнові умови.

Формою зловживання правом є також укладання і використання шлюбного договору з метою уникнення сплати боргу або виконання судового рішення. Так, «в порушення принципу добросовісності сторони у судовому порядку встановили факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу в період, що включає в себе час укладення договору іпотеки, уклали між собою шлюбний договір, відповідно до пункту третього якого все майно, в тому числі рухоме та нерухоме, придбане та/або набуто чоловіком або дружиною після та під час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, тобто, починаючи з 10 жовтня 2004 року по час звернення до суду, є особистим майном і належить на праві особистої приватної власності дружині, незалежно від того, на чие ім'я воно було придбане або набуто. Наведені дії сторін, вчинені після звернення банку до суду із позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором та ухвалення відповідного судового рішення, направлені на фіктивний перехід права власності на частину спірного нерухомого майна до дружини з метою приховати це майно від виконання в майбутньому за його рахунок судового рішення про стягнення коштів» (Постанови Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 569/16888/17 від 02 червня 2021 р. у справі № 367/3276/19) [11].

Отже, аналіз судової практики свідчить, що договором, що вчиняється на шкоду кредитору (франдаторним договором), може бути й шлюбний договір [12]. Подружжя, яке домовляється в шлюбному договорі про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 СК України, після настання строку повернення позики чи пред'явлення позову про стягнення боргу, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами стосовно кредитора, оскільки оспорюваний договір направлено на недопущення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна боржника (Постанова КЦС ВС від 06 серпня 2023 р. у справі № 755/3563/21) [13].

Договори про визначення місця проживання дитини, порядку участі у вихованні, аліментні договори є сферою, де зловживання правом може мати особливо негативні наслідки. Наприклад, встановлення у договорі невинновданого складного порядку спілкування одного з батьків з дитиною з метою обмеження їх контактів є використанням договору як засобу маніпуляції у конфлікті батьків та прикладом зловживання правом. На жаль, зустрічається також включення до договору положень, що суперечать інтересам дитини, такі як встановлення графіку спілкування з дитиною без урахування її віку, стану здоров'я, потреб та інтересів. Негативною є практика використання договору для перекладення всіх обов'язків з утримання дитини на одного з батьків. Незважаючи на те, що обов'язок утримувати дитину несуть обидва батьки, на практиці зустрічаються

випадки, коли один з них намагається звільнити себе від цього обов'язку за допомогою договірних конструкцій.

Аналіз судової практики свідчить, що суди при розгляді спорів, пов'язаних з виконанням договорів щодо виховання дітей, керуються насамперед принципом найкращих інтересів дитини, а будь-які договірні положення, що обмежують право дитини на спілкування з обома батьками, суперечать її інтересам і можуть бути визнані недійсними незалежно від формальної відповідності закону.

Аліментні договори є особливим видом сімейно-правових договорів, спрямованих на виконання обов'язку з утримання. Майнові відносини подружжя, крім відносин з приводу спільного майна, включають також відносини щодо взаємного утримання (аліментні зобов'язання). До зловживання правом на аліменти, на думку науковців, можуть бути віднесені випадки, зазначені в ст. 83 СК України. А саме: 1) подружжя перебувало в шлюбних відносинах нетривалий час; 2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного кримінального правопорушення; 3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу; 4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги [1, с. 96-97]

До інших форм зловживання правом в аліментних відносинах можна також віднести встановлення в договорі непропорційно високого розміру аліментів. Хоча сторони мають право самостійно визначати розмір аліментів, встановлення явно завищеного розміру може свідчити про зловживання правом, особливо якщо це призводить до фінансової неспроможності боржника або обмеження його прав. Встановлення в договорі умов про стягнення аліментів у розмірі, який перевищує розумні потреби дитини та фінансові можливості платника, може бути кваліфіковане як зловживання правом і бути підставою для визнання відповідних положень договору недійсними. Ще один можливий вид зловживань правом - включення до договору положень про заборону стягнення додаткових витрат на дитину. Такі положення можуть суперечити інтересам дитини, якщо в майбутньому виникнуть обставини, що потребують додаткових витрат (наприклад, лікування).

Наведемо також приклади зловживання правом у договорах про поділ майна подружжя: приховування майна при укладенні договору про поділ (один з подружжя може умисно приховувати інформацію про наявність певного майна, щоб уникнути його поділу); штучне заниження вартості майна, що підлягає поділу (така практика є поширеною і свідчить про недобросовісну поведінку особи); укладення договору про поділ майна з метою уникнення відповідальності за зобов'язаннями (наприклад, якщо один з подружжя має значні борги, подружжя може укласти договір про поділ майна, згідно з яким більша частина цінного майна переходить у власність іншого з подружжя, щоб уникнути звернення стягнення на це майно).

Висновки і пропозиції. Зловживання правом у договірних сімейних відносинах є складним юридичним феноменом, що характеризується формальною правомірністю поведінки при її фактичній недобросовісності. У сучасній правовій доктрині існує множинність підходів до розуміння категорії “зловживання

правом”, що відображає складність і багатоаспектність цього правового явища. Основними ознаками зловживання правом є: наявність суб’єктивного права, його здійснення всупереч соціальному призначенню, заподіяння або загроза заподіяння шкоди іншим особам, відсутність прямого порушення правових норм та недобросовісність поведінки. Сімейні правовідносини створюють сприятливе середовище для зловживання правом через їх специфічні характеристики: особливий суб’єктний склад, особистий та довірчий характер, тривалість, а також залежність між учасниками. Ці особливості вимагають особливого підходу до виявлення та запобігання зловживанням правом у сімейній сфері.

Шлюбний договір, як основний інструмент регулювання майнових відносин подружжя, може стати об’єктом зловживання правом у різних формах: приховування інформації про майно, укладення під впливом обману чи примусу, включення умов щодо особистих немайнових прав під виглядом майнових, використання шлюбного договору як фраздаторного правочину з метою ухилення від виконання зобов’язань перед кредиторами.

Зловживання правом у договорах про визначення місця проживання дитини та порядку участі у вихованні може мати особливо негативні наслідки, оскільки страждають найвразливіші учасники правовідносин - діти. Суди при вирішенні таких спорів керуються принципом найкращих інтересів дитини, що може призводити до визнання недійсними формально законних договірних положень.

Аліментні договори також можуть стати інструментом зловживання правом через встановлення непропорційно високих розмірів аліментів, включення положень про заборону додаткових витрат на дитину, або навпаки - спроби уникнути обов’язків з утримання дитини. Законодавець передбачає окремі випадки можливого зловживання правом на отримання аліментів. Поділ майна подружжя може супроводжуватися зловживаннями правом у вигляді приховування майна, штучного заниження його вартості або використання поділу для ухилення від відповідальності за зобов’язаннями.

Судова практика має велике значення для формування підходів до кваліфікації зловживання правом у сімейних відносинах, а застосування принципів добросовісності та розумності при оцінці договірних відносин може бути одним із засобів протидії зловживанню правом у приватній сфері суспільних відносин. Проблематика зловживання правом у сімейних договірних відносинах потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного вдосконалення. Особливої уваги вимагають питання розробки критеріїв виявлення зловживань правом, удосконалення механізмів захисту і профілактики таких зловживань, що і можна визначити в якості напрямів подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Борох Т. С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах : дис. ... доктора філософії: 081 «Право»; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. 198 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19482/1/Borokh_dis.pdf
2. Кот О. О. Здійснення та захист суб’єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: Монографія. К. : Алерта, 2017. 494 с.
3. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: Монографія. К. : Ін Юре, 2018. 301 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/288638128.pdf>
4. Кожевникова В. О. Науково-теоретичні засади обмеження особистих немай-

- нових і майнових прав суб'єктів сімейних відносин. Автореферат докт. юрид. наук ... 12.00.03. цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Тернопіль, 2019. 43 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36704/1/aref-na-sait-kogevnikova.pdf>
5. Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України. Автореферат дис. канд. юрид. наук ... 12.00.03. К., 2015. 22 с. URL: [:file:///D:/Downloads/%D0%B0ref.doc.pdf](file:///D:/Downloads/%D0%B0ref.doc.pdf)
 6. Котько М. І. Генезис принципу заборони зловживання правом від римських часів до сучасного втілення у практиці ЄСПЛ. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 29-34. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/29-_Kot_ko.pdf
 7. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>
 8. Кот О. О. Проблеми зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (75). 2013. С. 133-141. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-133-141.pdf
 9. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект. Автореферат дис. канд. юрид. наук ... 12.00.01. К., 2015. 21 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7164/Miletych.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
 10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08.07.2020 р., справа № 522/3541/15-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=90537032&red=1000039d8f5ca9e0f4e74a48e5ae712b107909&d=5>
 11. Угоди подружжя: найпоширеніші підстави недійсності у практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Stupak.pdf
 12. Зловживання правом при укладенні шлюбного договору. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zlovzhyvannya-pravom-pri-ukladenni-shlyubnogo-dogovoru>
 13. Крат В. Зловживання в сімейній сфері. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Zlovgivan_sim_sfera.pdf

References

1. Borokh T. S. (2022). Zlovzhyvannya pravom v simeynykh pravovidnosynakh : dys. ... doktora filosofiyi : 081 «Pravo»; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 198 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19482/1/Borokh_dis.pdf [in Ukrainian].
2. Kot O. O. (2017). Zdiysnennya ta zakhyst sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav: problemy teorii i ta sudovoyi praktyky: Monohrafiya K.: Alerta, 494 p. [in Ukrainian].
3. Rozhon O. V. (2018). Dohovory u simeynomu pravi Ukrayiny: Monohrafiya K. : In Yure, 2018. 301 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/288638128.pdf> [in Ukrainian].
4. Kozhevnykova V. O. (2019). Naukovo-teoretychni zasady obmezheniya osobystykh nemaynovykh i maynovykh prav sub'yektiv simeynykh vidnosyn. Avtoreferat dokt. yuryd. nauk ... 12.00.03. tsyvil'ne pravo i tsyvil'nyy protses; simeyne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Ternopil'. 43 s. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36704/1/aref-na-sait-kogevnikova.pdf> [in Ukrainian].
5. Cherneha V. M. (2015). Moral'no-pravovi pryntsypy v simeynomu pravi Ukrayiny. Avtoreferat dys. kand. yuryd. nauk ... 12.00.03. K. 22 s. URL: <file:///D:/Downloads/%D0%B0ref.doc.pdf> [in Ukrainian].
6. Kot'ko M. I. (2020). Henezys pryntsypu zaborony zlovzhyvannya pravom vid rym's'kykh chasiv do suchasnoho vtilennya u praktytsi YESPL. Yevropeys'ki perspektyvy. № 3. S. 29-34. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/29-_Kot_ko.pdf [in Ukrainian].
7. Deklaratsiya prav lyudyny i hromadyanyna 1789. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html> [in Ukrainian].
8. Kot O. O. (2013). Problemy zlovzhyvannya sub'yektyvnym pravom u tsyvil'nomu pravi Ukrayiny. Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. № 4 (75). S. 133-141. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-133-141.pdf 9 [in Ukrainian].

9. Miletch O. O. (2015). Zlovzhyvannya pravom: teoretyko-prykladnyy aspekt. Avtoreferat dys. kand. yuryd. nauk ... 12.00.01. K., 2015. 21 s. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7164/Miletch.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Pershoi sudovoyi palaty Kasatsynoho tsyvil'noho sudu vid 08.07.2020, sprava № 5 22/3541/15-ts. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=90537032&red=1000039d8f5ca9e0f4e74a48e5ae712b107909&d=5> [in Ukrainian].
11. Uhody podruzzhzha: nayposhyrenishi pidstavy nediynosti u praktytsi Verkhovnoho Sudu. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Stupak.pdf [in Ukrainian].
12. Zlovzhyvannya pravom pry ukladenni shlyubnoho dohovoru. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zlovzhyvannya-pravom-pry-ukladenni-shlyubnogo-dogovoru> [in Ukrainian].
13. Krat V. (2025). Zlovzhyvannya v simeyniy sferi. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Zlovgivani_sim_sfera.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

O. I. Nadienko, Candidate of Law Sciences, Associate Professor
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
the Department of Criminal, Civil and International Law
39 Levka Lukianenka St, Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
e-mail: o.nadienko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6676-7616>

ABUSE OF LAW IN CONTRACTUAL FAMILY RELATIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary

The article examines the theoretical and practical aspects of abuse of law in contractual family relations. The essence, features and main manifestations of such abuse that occurs when concluding and executing family law agreements are considered. Based on the analysis of academic literature and judicial practice, the conceptual principles of understanding abuse of law have been determined and several approaches to defining this category have been identified: 1) abuse of law is a special type of offense consisting in the exercise of subjective law in violation of its boundaries; 2) abuse of law is formally lawful behavior that actually contradicts the purpose of law; 3) abuse of law as a special type of legal behavior that is on the border between legality and illegality. The analysis of scientific approaches also allows us to identify the main legal signs of abuse of law: the presence of a subjective right in a person, which is exercised in certain legal relations, the use of a subjective right not according to its social and legal purpose, causing harm to other participants in legal relations or creating a threat of causing it, the absence of a direct violation of specific legal norms, bad faith as a subjective characteristic of a person's behavior.

It is substantiated that it is in family law, which is based on the principles of justice, reasonableness and good faith, that the problem of abuse of law becomes particularly acute. Particular attention is paid to the problem of abuse of law when concluding marriage contracts, agreements between spouses on the division of property and maintenance agreements. The judicial practice on the invalidation of marriage contracts and other family law agreements in cases of abuse of law by one of the parties is analyzed. The main criteria for qualifying actions as abuse of law in contractual family relations are established, in particular: exercising a right contrary to its social purpose, violating the balance of interests of the parties, causing harm to another subject of family legal relations. It is concluded that the problem of abuse of law in family contractual relations requires further theoretical understanding and practical

Н. Г. Печерова, канд. юрид. наук, докторантка
Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

МАЙНОВІ ПРАВА НА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОМОЧНОСТІ РОЗПОРЯДЖАННЯ ТА ОБ'ЄКТ ВІДЧУЖЕННЯ

Ідея написання даної роботи виникла у зв'язку з відсутністю дефініції майнового права, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, а також способів використання майнового права на об'єкти суміжних прав як в Цивільному кодексі України, так і в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Чому наявність даних дефініцій є бажаною? Наявність даних дефініцій є бажаною у зв'язку з відсутністю взаємоузгодженості положень статей як профільного Закону, так і Цивільного кодексу України щодо таких форм розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав як договір про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, ліцензійного договору, публічної ліцензії. Так, головною проблемою, що була виділена автором стосовно договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав є відсутність узгодженості стосовно суб'єктної належності майнового права, відсутність моменту переходу майнового права на створений за замовленням об'єкт суміжних прав від фактично творця до замовника. Проблемними аспектами ліцензійного договору, публічної ліцензії було встановлено - відсутність закріплення того, що в користування надається не сам об'єкт, в тому числі і суміжних прав, а майнове право на нього визначеним способом (способами). Чому висвітлені питання є важливими? Вони є важливими для правильного розуміння і як правової природи об'єктів суміжних прав, і предметів договорів з розпоряджання майновими правами на такі об'єкти. Шляхом для подолання неузгодженостей є розуміння того, що об'єкти права інтелектуальної власності, і об'єкти суміжних прав, зокрема є об'єктами *res incorporales*, тобто такими об'єктами, які представляють собою певну юридичну фікцію, абстракцію, оскільки у випадку укладення договорів з розпоряджання майновими правами на такі об'єкти передається (відчужується) не сам об'єкт, а майнове право на нього, яке, у свою чергу, є безтілесним. Те саме стосується і випадків укладення договору із надання майнового права в користування (ліцензійний договір, публічна ліцензія). Суттєвою лакуною, на думку автора, яку слід заповнити, окрім всіх вищезгаданих питань є доповнення положень Цивільного кодексу України в частині того, що способи використання майнового права є невід'ємною частиною майнового права, є його суттю. В результаті проведеного дослідження, автором запропоновані зміни до редакцій статей як Цивільного кодексу України, так і профільного Закону, а також авторська дефініція способів використання майнового права.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, майнове право, форми розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності, об'єкти права інтелектуальної власності, об'єкти суміжних прав, *res incorporales*, майнове суміжне право.

Постановка проблеми. В основі, на наш погляд, вірного розуміння поставленої у даній статті теми лежить правильне розуміння правової природи визначення права інтелектуальної власності. Згідно положенням ч. 1, 2, 3 ст. 418 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) дається наступне визначення «1. Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об’єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. 2. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об’єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом. 3. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом» [1]. Таким чином, майнове право є однією із двох складових права інтелектуальної власності. Розвиток того, що майнове право як складова частина права інтелектуальної власності і як відповідно майнове право інтелектуальної власності є відмінним від майнового речового права відображений в положеннях ч. 1, 2, 3 ст. 419 Кодексу, а саме «1. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. 2. Перехід права на об’єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. 3. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об’єкт права інтелектуальної власності» [1].

Проте, незважаючи на всю ніби зрозумілість викладеного вище положення, якщо перейти безпосередньо до аналізу форм розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності стикаємося з відсутністю чіткого визначення предмету договорів, з ототожненням майнового права як предмету договорів з власне створеним об’єктом права інтелектуальної власності.

На наш погляд, вищезазначена проблематика пов’язана з відсутністю легального визначення майнового права, зокрема у положеннях профільного Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон).

Найбільш яскраво, на нашу думку, описана вище проблематика із визначення предмету договорів знайшла своє відображення на прикладі таких форм розпоряджання як договір про створення за замовленням і використання об’єкту права інтелектуальної власності, ліцензійний договір, публічна ліцензія.

Так, згідно ч. 1, 2, 3, 4 ст. 1112 Кодексу «1. За договором про створення за замовленням і використання об’єкта права інтелектуальної власності одна сторона (творець – письменник, художник тощо) зобов’язується створити об’єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установленний строк. 2. Договір про створення за замовленням і використання об’єкта права інтелектуальної власності повинен визначати способи та умови використання цього об’єкта замовником. 3. Оригінал твору образотворчого мистецтва, створеного за замовленням, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на такий твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором або законом. 4. Умови договору про створення за замовленням і використання об’єкта права інтелектуальної власності, що обмежують право творця цього об’єкта на створення інших об’єктів, є нікчемними» [1].

Тобто, виходячи з положень вищезазначеної норми майнові права на створений за замовленням об'єкт права інтелектуальної власності за загальним правилом залишаються предметом правомочності з розпоряджання майновими правами лише творця і не є об'єктом відчуження.

Хоча, згідно ч. 2 ст. 430 Кодексу «2. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором або законом» [1].

Беручи до уваги, що присвячена робота стосується саме об'єктів суміжних прав зазначимо, що згідно профільного Закону, а саме ч. 2, 3 ст. 15 «2. Майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом. 3. Якщо майнові права на твір переходять до замовника, автор має право на винагороду» [2].

Таким чином, виходячи з ч. 2 ст. 430 Кодексу та ч. 2, 3 ст. 15 Закону майнові права на створені за замовленням об'єкти суміжних прав у першому випадку стають предметом правомочності з розпоряджання як творця, так і замовника, у другому ж випадку майнові права стають предметом правомочності з розпоряджання майновими правами, за загальним правилом, лише замовника. В обох зазначених випадках, на жаль, відсутній, на наш погляд, перехід майнового права від творця до замовника. Дане майнове право виникає у замовника відразу.

На нашу думку, за договором про створення за замовленням об'єкту суміжних прав майнове право на створений об'єкт суміжних прав має належати творцю того чи іншого об'єкта, а від творця відповідного об'єкту дане право як об'єкт відчуження переходить власне до замовника. За загальним правилом, вважаємо, що має відбуватися повна передача (відчуження) такого майнового права, виходячи із правової природи даного договору. Хоча, зважаючи, те, що не всі способи використання майнового права можуть відчужуватися (передаватися) існує можливість передачі (відчуження) відповідних способів частково та не у всіх державах світу. При оцінці правової природи даної форми розпоряджання автором береться те розмежування, яке приводить законодавець, розділяючи власне право інтелектуальної власності та право власності, а також те, що створюються саме об'єкти права інтелектуальної власності, а в контексті даної статті – об'єкти суміжних прав.

Зауважимо, що нами вищезазначена форма з розпоряджання майновими правами вживається без слова «використання», оскільки, на нашу думку, надання об'єкту, в тому числі і суміжних прав, створеного за замовленням в використання не відповідає правовій природі даного виду договору. Тим паче, що для надання майнового права на об'єкти суміжних прав в використання, визначеними способами існують інші форми з розпоряджання, передбачені діючим законодавством.

Переходячи до ліцензійного договору зазначимо, що, на наш погляд, в контексті того питання, що нами розглядається, існує неузгодженість між ч. 1 ст. 1109 Кодексу з положеннями ч. 3, 5, 6 ст. 1109 Кодексу. Виглядає дана неузгодженість наступним чином. Так, згідно ч. 1 ст. 1109 Кодексу «1. За ліцензійним договором

одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором» [1].

Згідно ж ч. 3, 5, 6 ст. 1109 Кодексу «3. У ліцензійному договорі визначаються вид ліцензії, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності (конкретні права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта, територія та строк, на які надаються права, тощо), розмір, порядок і строки виплати плати за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити у договір. 5. Предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними. 6. Права на використання об'єкта права інтелектуальної власності та способи його використання, які не визначені у ліцензійному договорі, вважаються такими, що не надані ліцензіату» [1].

Тобто, відсутнє чітке визначення предмету даного виду договору, оскільки, читаючи ч. 1 ст. 1109 Кодексу можна зрозуміти, що надається дозвіл на використання об'єкту суміжних прав, в контексті нашої роботи, визначеним способом (способами), але використовується не об'єкт суміжних прав, визначеними способами, а використовується майнове право на об'єкт, яке за даним видом договору є предметом правомочності розпоряджання.

Тим паче, що, наприклад, згідно ч. 1 ст. 38 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на виконання має право використовувати виконання будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання, виконання іншими особами. Способами використання виконання є, зокрема: 1) публічне сповіщення незафіксованого виконання (прямий ефір); 2) фіксування у фонограмі чи відеограмі; 3) відтворення запису виконання; 4) включення зафіксованого виконання до складу іншого об'єкта авторського права або суміжних прав; 5) розповсюдження примірників запису виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі; 6) здавання в найм чи в позичку примірників запису виконання, зафіксованого у фонограмі, відеограмі, аудіовізуальному творі; 7) інтерактивне надання доступу до зафіксованого виконання; 8) імпорт оригіналу чи примірників запису виконання. Цей перелік не є вичерпним» [2].

Таким чином, в вищезазначеній нормі аж ніяк не йдеться про надання в використання речі, наприклад, певного носія на якому здійснено запис виконання, що власне й відрізняє право інтелектуальної власності від речового.

Аналогічні положення містяться в профільному Законі і по відношенню до інших об'єктів суміжних прав, а саме ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 40, ч. 1 ст. 41.

Щодо майнового права як предмету правомочності розпоряджання за ліцензійним договором згідно профільного Закону зазначимо, що згідно ч. 1 ст. 50 Закону «1. За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором. Ліцензіаром може бути суб'єкт майнових авторських або суміжних прав, а у випадках передбачених договором

або законом, - інша уповноважена особа. Ліцензіат не має права використовувати об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав способами, прямо не передбаченими ліцензійним договором» [2]. Тобто, виходячи з положень зазначеної норми мова йде про надання дозволу на використання об'єкту суміжних прав, в контексті роботи, визначеними способами. Не йде мова про надання в користування майнового права визначеними способами, хоча як нами було зазначено на початку роботи, зміст права інтелектуальної власності становлять саме особисті немайнові та майнові права.

Майнове право як складова частина змісту права інтелектуальної власності не є речовим правом, а тому право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного, про що також було нами раніше зазначено. У зв'язку з чим, на нашу думку, існує неузгодженість зазначеної ч. 1 ст. 50 Закону з абзацом 1 ч. 2 ст. 50 Закону, згідно якої «2. Ліцензійний договір, згідно з яким ліцензіар надає ліцензіату дозвіл на виготовлення та опублікування примірників зафіксованого або записаного твору, записаного виконання, фонограми, відеограми (примірників відповідних об'єктів) у кількості (тиражем), здатній задовольнити розумні потреби публіки, є ліцензійним видавничим договором. Ліцензіат ліцензійного видавничого договору, який забезпечує опублікування зазначеного в цій частині об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав вважається видавцем» [2]. Тобто, якщо виходити з логіки ч. 1 ст. 50 Закону у випадку ліцензійного видавничого договору буде надаватися в користування визначеними способами, наприклад, книга, якщо говорити про об'єкти авторського права, а не майнове право на використання книги певного автора шляхом виготовлення та опублікування відповідних примірників. Зауважимо, що способи використання об'єкту суміжних прав, в контексті нашої роботи, є ядром, змістом відповідного майнового права.

Таким чином, розглянувши неузгодженість ч. 1 ст. 50 Закону з абзацом 1 ч. 2 ст. 50 Закону, зазначимо, що також існує неузгодженість ч. 1 ст. 50 Закону з абзацом 3 ч. 4 ст. 50 Закону. Так, згідно абзацу 3 ч. 4 ст. 50 Закону «У разі відсутності визначення у ліцензійному договорі строку, на який поширюється дія ліцензійного договору (ліцензії), договір вважається укладеним на строк, що залишився до спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності, але не більше ніж на п'ять років. Якщо за шість місяців до спливу зазначеного п'ятирічного строку жодна із сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважається продовженим на невизначений строк. У такому разі кожна із сторін може в будь-який час відмовитися від договору, письмово повідомивши про це другу сторону за шість місяців до розірвання договору, якщо більший строк для повідомлення не встановлений за домовленістю сторін» [2]. Таким чином, майнове право, зокрема на об'єкти суміжних прав є таким, що існує в межах встановлених строків чинності, а отже строки є його зовнішніми межами.

Переходячи до розгляду публічної ліцензії зазначимо, що згідно ч. 1 ст. 455 Кодексу «1. Суб'єкт суміжних прав може надати дозвіл на використання відповідного об'єкта будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія)» [1].

Згідно ч. 1 ст. 51 Закону «1. Суб'єкт авторського права або суб'єкт суміжних прав може надати дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія).

Публічна ліцензія видається шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права або об'єктом суміжних прав необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем» [2]. Тобто, як і при розгляді попередньої форми розпоряджання мова йде про надання в користування, зокрема об'єкту суміжних прав, а не майнового права на користування об'єктом суміжних прав визначеними способами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням до поставленої у статті теми питаннями займалися такі відомі вчені як А. С. Штефан, І. Є. Якубівський та інші. Проте, питання із дослідження об'єктів суміжних прав з точки зору *res incorporales* залишилося поза достатньою увагою, при цьому будучи в основі поставленої у статті теми. А тому представлене дослідження є актуальним з точки зору, висловленої автором пропозиції із заповнення лакуни з розуміння способів використання майнового права, а також самого майнового права, зокрема і в контексті суміжних прав.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження правової природи майнового права на об'єкти суміжних прав як предмету правомочності розпоряджання та об'єкту відчуження крізь призму форм розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, особливої правової природи об'єктів права інтелектуальної власності і об'єктів суміжних прав, зокрема. Дане дослідження є важливим в аспекті визначення предмету договорів з розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, через існуючі на сьогоднішній день прогалини в діючому законодавстві нашої держави з даного питання, а також розуміння відмежування права інтелектуальної власності від речового права.

Виклад основного матеріалу. Постає питання, чому ж розглянувши деякі форми розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав виникають складнощі та неузгодженості? Так, однією із причин про яку нами було зазначено вище є відсутність, зокрема дефініції майнового права в профільному Законі. Іншою ж причиною є невірне розуміння правової природи об'єктів права інтелектуальної власності, і об'єктів суміжних прав в тому числі.

Розглянемо правову природу об'єктів права інтелектуальної власності, і об'єктів суміжних прав. Так, згідно ч. 1 ст. 420 Кодексу «1. До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, програми організації мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; komponування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торгівельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці» [1].

Згідно ч. 1 ст. 449 Кодексу «1. Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є: а) виконання; б) фонограми; в) відеограми; г) програми (передачі) організацій мовлення» [1].

Згідно ч. 1 ст. 34 Закону «1. Об'єктами суміжних прав, незалежно від призначення, змісту, способу і форми вираження, є: 1) виконання; 2) фонограма; 3) відеограма; 4) програма організації мовлення» [2].

Згідно ч. 1 ст. 35 Закону «1. Суміжні права становлять: 1) суміжні права виконавця – особисті немайнові права виконавця і майнові права на виконання; 2) суміжні права виробника фонограми – право на ім'я (найменування) виробника фонограми і майнові права на фонограму; 3) суміжні права виробника відеограми – право на ім'я (найменування) виробника відеограми і майнові права на відеограму; 4) суміжні права організації мовлення – право на найменування організації мовлення і майнові права на програму організації мовлення» [2].

Таким чином, майнове право є складовою частиною суміжного права, яким суб'єкт суміжних прав може розпоряджатися або укладаючи договори, що передбачають надання відповідного майнового права в користування визначеним способом (способами) або ж відчужуючи (передаючи) його повністю або частково. Предметом форм розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав не є сам об'єкт суміжних прав, а є майнове право як складова частина суміжних прав. Об'єкти суміжних прав мають свою особливу природу, що формує розуміння суміжного права на той чи інший об'єкт. В основі даної правової природи закладено те, що створюється щось унікальне, особливе і ця унікальність, особливість полягає у тому, що вона є продуктом не просто розумової діяльності людини, а й носить творчий характер, тобто, формує щось нове, особливе, до цього не створене. Безумовно, що об'єкти суміжних прав тісно взаємопов'язані з об'єктами авторського права, але законодавчо, на сьогоднішній день виділяються законодавцем в окрему групу об'єктів, але при цьому майнове право як складова частина суміжного права як по відношенню до об'єктів авторського права, так і до об'єктів суміжних прав представляє собою не щось абсолютне нове, а відповідний поділ речей був закладений юристами ще в римському праві на *res corporales* та *res incorporales*, тобто фактично поділ речей на тілесні та безтілесні. У нашому випадку, на думку автора, об'єкти суміжних прав якраз представляють собою *res incorporales*, оскільки у випадку розпоряджання, відчуження (передачі) йде мова саме про певне майнове право, а не конкретно, наприклад, про фонограму чи відеограму.

Вищезазначене поняття знайшло своє розуміння у таких положеннях як ч. 1 ст. 424 Кодексу «1. Майновими правами інтелектуальної власності є: 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом» [1].

Згідно ч. 1 ст. 452 Кодексу «1. Майновими правами інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав є: 1) право на використання об'єкта суміжних прав; 2) виключне право дозволяти використання об'єкта суміжних прав; 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта суміжних прав, у тому числі забороняти таке використання; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом» [1].

Таким чином, положення ч. 1 ст. 452 Кодексу дублюють фактично положення ч. 1 ст. 424 Кодексу, але при цьому в даних положеннях відсутня інформація щодо того, що способи використання, в тому числі і об'єкту суміжних прав є складовою частиною майнового права, що розкриває його суть, правову природу,

подільний характер і характеризує той чи інший об'єкт суміжних прав, що відноситься власне до *res incorporales*.

Натомість, для прикладу, згідно ч. 1 ст. 39 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на фонограму має право на використання фонограми будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання фонограми іншими особами. Способами використання фонограми є, зокрема: 1) відтворення у будь-якій формі і будь-яким способом; 2) включення до аудіовізуального твору, відеограми, іншої фонограми; 3) розповсюдження примірників фонограми; 4) здавання в найм чи позичку примірників фонограми; 5) інтерактивне надання доступу; 6) будь-яка видозміна; 7) публічне сповіщення; 8) імпорт примірників фонограми. Цей перелік не є вичерпним» [2].

Продовженням зазначеного вище твердження щодо того, що майнове право на той чи інший об'єкт, в тому числі і суміжних прав носить подільний характер є ч. 2 ст. 39 Закону, а саме «2. Майнові права на фонограму, зазначені в частині першій цієї статті, можуть бути надані або передані (відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання фонограми на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання фонограми на території всіх держав світу або на окремі способи використання фонограми на території окремих держав світу, або на всі способи використання фонограми на території окремих держав світу). Особа, яка набула майнові права на фонограму у повному складі або частково, є суб'єктом суміжних прав у межах набутих прав. Суб'єкт суміжних прав на фонограму має право надавати дозвіл на використання фонограми та розпоряджатися майновими правами на фонограму в інший спосіб, що не суперечить закону» [2].

Розглянувши вищезазначене, вважається за доцільне узгодити розуміння об'єктів суміжних прав з точки зору *res incorporales* з положеннями, що передбачають здійснення розпоряджання майновими правами на такі об'єкти про що нами фактично було зазначено на початку роботи, а також запропонувати внесення змін, зокрема до ч. 1 ст. 452 Кодексу шляхом додання наступного речення наприкінці зазначеної частини «Способи використання майнового права є його невід'ємною частиною. Перелік способів використання визначається згідно діючого законодавства та не є вичерпним». Вважаємо, що запропоноване речення до ч. 1 ст. 452 Кодексу буде цілком відповідати відповідним положенням профільного Закону, а саме ч. 1, 2 ст. 38, ч. 1, 2 ст. 39, ч. 1, 2 ст. 40, ч. 1, 2 ст. 41.

Окрім необхідності введення до ст. 1 Закону дефініції майнового права на об'єкт авторського права та/або суміжного права вважається за доцільне запропонувати внесення і дефініції способів використання майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права. Наступна пропозиція буде відображена нижче у висновках та пропозиціях.

Висновки і пропозиції. У зв'язку з розглянутими вище питаннями, вважається за доцільне взаємоузгодити ч. 2 ст. 430 Кодексу, ч. 1, 2, 3, 4 ст. 1112 Кодексу, ч. 2, 3 ст. 15 Закону на предмет того, що при створенні об'єкту суміжних прав за замовленням має відбуватися перехід майнового права від суб'єкта суміжних прав, що створив відповідний об'єкт за замовленням до замовника. Такий перехід (відчуження) майнових прав на створений за замовленням об'єкт суміжних прав, за загальним правилом, має відбуватися повністю, хоча, зважаючи на подільність майнового права, такий перехід може відбутися частково.

Також вважається за доцільне взаємоузгодити ч. 1 ст. 1109 Кодексу з ч. 3, 5, 6 ст. 1109 Кодексу, ч. 1 ст. 50 Закону з абзацом першим ч. 2 ст. 50 Закону, ч. 1 ст. 50 Закону з абзацом третім ч. 4 ст. 50 Закону на предмет того, що саме майнове право, в тому числі і на об'єкти суміжних прав є предметом правомочності розпоряджання і дане майнове право відмежоване від права власності на річ. Зазначимо, що аналогічних уточнень і потребує ч. 1 ст. 51 Закону.

Для того, щоб зрозуміти, що в користування за ліцензійним договором, публічною ліцензією надається майнове право, а не сам об'єкт суміжних прав достатньо зрозуміти деякі положення профільного Закону такі, як, зокрема ч. 1 ст. 41 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право на використання програми організації мовлення будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання програми організації мовлення іншими особами. Способами використання програми організації мовлення є, зокрема: 1) публічне сповіщення; 2) ретрансляція; 3) фіксування; 4) відтворення запису програми організації мовлення; 5) розповсюдження примірників запису програми організації мовлення; 6) публічне демонстрування запису програми організації мовлення; 7) інтерактивне надання доступу. Цей перелік не є вичерпним» [2]. Тобто, фактично в користування не надається сам об'єкт суміжних прав, в даному випадку, програма організації мовлення, а певний спосіб чи способи її використання. Правоволоділець, суб'єкт суміжних прав на даний об'єкт, укладаючи ліцензійний договір, публічну ліцензію «ніби ділиться» своєю правомочністю з використання того чи іншого об'єкту суміжних прав, таким чином, здійснюючи розпоряджання належним йому майновим правом. І як нами було зазначено вище у тексті роботи, аналогічні способи використання, передбачені законодавцем і по відношенню до інших об'єктів суміжних прав.

З метою взаємоузгодженості ч. 1 ст. 452 Кодексу із ч. 1, 2 ст. 38, ч. 1, 2 ст. 39, ч. 1, 2 ст. 40, ч. 1, 2 ст. 41 Закону пропонується викласти ч. 1 ст. 452 Кодексу у доповненій редакції, а саме «1. Майновими правами інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав є: 1) право на використання об'єкта суміжних прав; 2) виключне право дозволяти використання об'єкта суміжних прав; 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта суміжних прав, у тому числі забороняти таке використання; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Способи використання майнового права є його невід'ємною частиною. Перелік способів використання визначається згідно діючого законодавства та не є вичерпним».

Пропонується введення до ст. 1 Закону дефініції способів використання майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права, а саме «способи використання майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права – це надані законодавцем можливості із застосування майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права, яким наділяються первинні суб'єкти таких прав, зважаючи на момент виникнення. Первинні суб'єкти майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права реалізують правомочність із розпоряджання наділеним правом шляхом надання майнового права в користування та/або передання (відчуження). Як надання в користування, так і передання (відчуження) здійснюються на визначені способи та на визначеній території».

Таким чином, виходячи з особливої правової природи об'єктів права інтелектуальної власності (*res incorporales*) і об'єктів суміжних прав (*res incorporales*), зокрема саме майнове право є предметом правомочності із розпоряджання. У випадку ж укладення договорів із передання (відчуження) такого майнового права воно стає об'єктом відчуження, а також є предметом відповідного договору (саме майнове право є предметом договорів із розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав). Початком існування такого права є відповідний момент з якого воно виникає на той чи інший об'єкт суміжних прав. Так, згідно ч. 1 ст. 36 Закону «1. Суміжні права виникають внаслідок факту: 1) кожного здійснення виконання; 2) вироблення фонограми; 3) вироблення відеограми; 4) першої трансляції програми організації мовлення» [2]. Відповідно кожне майнове право на той чи інший об'єкт суміжних прав має свій строк чинності, наприклад, згідно ч. 3 ст. 45 Закону «3. Право інтелектуальної власності на відеограму є чинним з моменту вироблення відеограми. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на відеограму спливає через 50 років, що обчислюються з 1 січня року, наступного за роком вироблення відеограми. Якщо відеограму протягом цього строку правомірно оприлюднено, строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на відеограму спливає через 50 років, що обчислюються з 1 січня року, наступного за роком такого оприлюднення» [2].

Щодо позиції автора щодо формулювання самої дефініції майнового права на об'єкт авторського та/або суміжного права, то дана дефініція має обов'язково включати те, що майнове право, в тому числі і на згадані об'єкти є складовою частиною права інтелектуальної власності, дане право відмінне від права власності та виникає по відношенню до об'єктів *res incorporales*.

Подальшу наукову перспективу, на думку автора, становить дослідження правової природи об'єктів суміжних прав на предмет доцільності виділення їх в окрему групу об'єктів.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

References

1. Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

N. H. Pecherova, Candidate of Juridical Sciences, Doctoral student
National Academy of Sciences of Ukraine
V. M. Koretsky Institute of State and Law
4 Triokhsviatytska St, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

PROPERTY RIGHTS TO OBJECTS OF RELATED RIGHTS AS A SUBJECT OF AUTHORITY TO DISPOSE OF AND AN OBJECT OF ALIENATION

Summary

The idea of writing this work arose due to the lack of a definition of property rights, including those on objects of related rights, as well as methods of using property rights on objects of related rights in both the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights". Why is the presence of these definitions desirable? The presence of these definitions is desirable due to the lack of mutual coordination of the provisions of the articles of both the relevant Law and the Civil Code of Ukraine regarding such forms of disposal of property rights, including those on objects of related rights as an agreement on the creation by order and use of an object of copyright or an object of related rights, a license agreement, a public license. Thus, the main problem that was highlighted by the author regarding the contract for the creation by order and the use of an object of copyright or an object of related rights is the lack of consistency regarding the subjective ownership of property rights, the lack of a moment of transfer of property rights to an object of related rights created by order from the actual creator to the customer. The problematic aspects of the license agreement, public license were established - the lack of consolidation of the fact that it is not the object itself, including related rights, that is provided for use, but the property right to it in a certain way (ways). Why are the issues highlighted important? They are important for a correct understanding of both the legal nature of objects of related rights and the subjects of agreements on the disposal of property rights to such objects. The way to overcome inconsistencies is to understand that the objects of intellectual property rights, and objects of related rights, in particular, are objects of *res incorporales*, that is, such objects that represent a certain legal fiction, abstraction, since in the case of concluding agreements on the disposal of property rights to such objects, not the object itself is transferred (alienated), but the property right to it, which in turn is incorporeal. The same applies to cases of concluding an agreement on the provision of property rights for use (license agreement, public license). A significant gap, in the author's opinion, which should be filled, in addition to all the above-mentioned issues, is the addition of the provisions of the Civil Code of Ukraine to the effect that the methods of using property rights are an integral part of property rights, are its essence. As a result of the research, the author proposed changes to the wording of the articles of both the Civil Code and the relevant Law, as well as the author's definition of the methods of using property rights.

Keywords: intellectual property law, property law, forms of disposal of intellectual property rights, objects of intellectual property law, objects of related rights, *res incorporales*, related property law.

І. Ю. Татулич, канд. юрид. наук, доцент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кафедра процесуального права

вул. Університетська, 19, Чернівці, 58002, Україна

e-mail: i.tatulych@chnu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0482-8174>

А. М. Худик, канд. юрид. наук,

помічник судді Апеляційної палати

Вищого антикорупційного суду

пр. Берестейський, 41, Київ, 01601, Україна

e-mail: kh.lawyer85@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3174-8428>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена дослідженню питання правового регулювання механізму визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як окремого виду цивільної конфіскації. Автори розкривають сутність та важливість процедури визнання активів необґрунтованими та їх подальшого стягнення в дохід держави в контексті припинення права власності та забезпечення правового порядку в Україні. Визначено, що інститут цивільної конфіскації, який передбачає визнання активів необґрунтованими, відіграє важливу роль у підтримці держави в боротьбі з незаконно набутими активами та компенсації збитків, спричинених корупційними діями.

З'ясовано, що визнання необґрунтованими активів (цивільну конфіскацію) варто розуміти як спосіб вилучення в примусовому порядку та припинення прав власності (інших майнових прав) в особи, без її притягнення до відповідальності (адміністративної чи кримінальної) у випадках, встановлених цивільним процесуальним законодавством та перехід у державну власність майна (активів, доходів). Обґрунтовано, що визнання необґрунтованими активів є формою прояву «розширеної цивільної конфіскації», що накладається в судовому порядку поза межами кримінального провадження, із застосуванням принципу змагальності.

В роботі проаналізовано нормативно-правові акти, положення норм матеріального та процесуального законодавства, судову практику та доктринальні погляди з цього питання. Охарактеризовано встановлені в міжнародному праві засади та правові межі застосування цивільної конфіскації без притягнення осіб до кримінальної відповідальності, практику ЄСПЛ.

Конкретизовано, що активи можуть бути визнані необґрунтованими, якщо їхнє походження не може бути доведено, що вони отримані законним шляхом особи та якщо їхнє набуття порушує чинне законодавство. Констатовано, що визнання необґрунтованими активів (цивільна конфіскація) – це один із способів вилучення майна, одержаного в результаті корупції та інших засобів вчинення злочину. Зроблено висновок на важливості цього інституту для ефективного протистояння корупції та відшкодування шкоди, завданої державі.

Ключові слова: визнання необґрунтованими активів, стягнення в дохід держави, цивільна конфіскація, майно, доходи, підстави припинення права власності, уповноважені особи.

Постановка проблеми. Вже певний час в українському законодавстві запроваджено норми щодо обов'язкового декларування доходів та майна осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та деяких інших осіб. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (далі – ВНА) – є механізмом, який дозволяє контролювати прозорість доходів та інших статків осіб. Вірно зазначає Т. Хутор, що «українська модель вказаного інституту була запозичена із законодавства зарубіжних країн та має подвійну природу, оскільки поєднує в собі елементи двох видів конфіскаційних заходів – конфіскація без обвинувального вироку суду (non conviction based forfeiture) та механізм необґрунтованих активів (unexplained wealth mechanism). Цивільна конфіскація (англ. civil confiscation / non-conviction based forfeiture) не є новелою українського правотворця, а імплементована у наше законодавство із використанням кращих практик англосаксонського права» [1, с. 28]. Інститут ВНА закріплено Законом Укрвіни від 31.10.2019 р. № 263-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», який набрав чинності 28.11.2019 р. Вказаним законом було доповнено Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) справою під назвою «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованих активів та їх стягнення в дохід держави» (Розділ III, глава 12 ст. 290-292 ЦПКУ) [2]. Окрім того, дане питання знайшло своє нормативне закріплення в нормах матеріального законодавства. Дане доповнення було закріплено в п. 12 ч. 1 ст. 346 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3]. Цим самим було запроваджено новий інститут – цивільна конфіскація.

В рішенні Вищого антикорупційного суду на обґрунтування використання такої термінології вказується, що «процедура цивільної конфіскації не є частиною кримінального судочинства та не має карального характеру. Вона втілює елементи цивільного права, є видом цивільно-процесуальних відносин, має превентивний і компенсаційний характер та спрямована на відшкодування шкоди, заподіяної державі, і стягнення необґрунтовано набутого майна або його вартості. Процедура конфіскації у цивільному провадженні не впливає з обвинувального вироку або процесу його ухвалення і, таким чином, не кваліфікується як покарання, а є засобом контролю за користуванням майном у контексті статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини» [4]. Втім, одностайної позиції стосовно сутності та правової природи зазначеного інституту не склалося в наукових колах, що і зумовлює його вивчення та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, присвячених інституту цивільної конфіскації займалися такі науковці як О. І. Антонюк, Б. Г. Безгинский, А. В. Біцюк, В. І. Бобрик, І. А. Боровська, О. З. Гладун, І. В. Гловюк, О. В. Кіріяк, С. О. Ковальчук, В. В. Ковтуненко, Ю. Г. Короста-

шивець, Є. В. Крук, А. Л. Лебедєва, В. Ю. Мамницький, Н. М. Навальнєва, О. І. Угриновська, Т. М. Хутор та ін.

Метою статті є дослідження питання правового регулювання інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як окремого виду цивільної конфіскації.

Виклад основного матеріалу. Як на національному [5], так і на міжнародному рівнях [6] закріплено неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом. Однак, з метою забезпечення державних та суспільних інтересів законодавець передбачив можливість припинення права власності шляхом відчуження майна, зокрема, в примусовому порядку. Саме такою підставою слід вважати ВНА та їх стягнення в дохід держави. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро і Національного агентства з питань запобігання корупції» частково імplementовано положення Директиви 2014/42/ЄС та вперше запроваджено інститут конфіскації активів поза кримінальним процесом у ЦПК України, а саме визнання необґрунтованими активів та їх витребування [7]. Метою впровадження інституту ВНА в вітчизняному законодавстві було намагання законодавця відшукати законні способи боротьби з корупційними діяннями. Така пропозиція спрямована на збільшення ефективності державної антикорупційної політики. Законом було внесено зміни до різних нормативно-правових актів: по-ява ст. 368-5 у Кримінальному кодексі України, деякі зміни у Кримінальному процесуальному кодексі України (доповнено ч. 9 ст. 100 КПК України пунктом 6-1), ЦПКУ, ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» тощо.

Інститут цивільної конфіскації у попередніх редакціях міг застосовуватися після кримінального переслідування уповноваженої особи і тільки у разі набрання законної сили вирокм суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. При цьому положення ст.ст. 233-233-2 ЦПК України у редакції, що діяла з 04.03.2015 р. до 15.12.2017 р. та ст. 290-292 ЦПК України у редакції, що діяла 15.12.2017 р. до 28.11.2019 р. фактично дублювали положення п. 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України. Разом з тим, Законом не було визначено, за яких умов мали застосовуватись цивільно-процесуальні стандарти, а коли кримінально-процесуальні. Інститут ВНА введений в дію в Україні з 28.11.2019 р., поєднує у собі ознаки заходів NCBC і UWO, містить чіткі критерії розмежування з механізмом конфіскації, визначеним у КПКУ та передбачає процедуру стягнення необґрунтованих активів в дохід держави [8].

У світовій практиці склалися декілька моделей конфіскації, зокрема проти майна («*in rem*» – буквально «проти речі») та проти особи («*in personam*»). Класично вказані види розмежовуються процедурою вилучення майна. Зокрема, конфіскація «*in personam*» застосовується в кримінальному судочинстві, а «*in rem*» – в цивільному судочинстві. Запровадження цивільної конфіскації піддається в науковій спільноті критиці. Так, М. Хавронюк зауважує, що «вона дублює більш широку процедуру кримінально-правової спеціальної конфіскації, визначену КПК України, що стосується багатьох видів злочинів (а не лише корупційних і легалізації майна), як засуджених осіб, так і звільнених від кримінальної відповідальності, як необґрунтованих активів, так і інших видів майна, тому по-

треби в главі ЦПК України взагалі немає; законодавство вже передбачає понад 10 легальних способів відбирання чужої власності» [9]. В свою чергу, О. Г. Братель вважає, що «запроваджена в ЦПК України ст. 290 в переважній більшості дублює положення ч. 3 ст. 228 ЦК України. Головна відмінність між вказаними нормами полягає у підставах застосування цивільно-правової конфіскації. У ч. 3 ст. 228 ЦК України йдеться про правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави. Саме передбачення ст. 290 ЦПК України вчинення особою корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на думку законодавця, обумовило неможливість віднесення вказаної процедури «конфіскації» до сфери ст. 228 ЦК України» [10].

В той же час, в юридичній літературі є прихильники впровадження даної процедури. Зокрема, О. І. Антонюк закріплює, що «цивільна конфіскація відповідає міжнародним правовим стандартам. Проте, під час врегулювання підстав і порядку її застосування держава зобов'язана дотримуватися умов правомірного втручання у право власності на майно, а також гарантій конвенційного права на справедливий суд» [11, с. 77]. Прихильники запровадження цивільної конфіскації незалежно від наявності обвинувального вироку апелюють до визнання Європейською комісією з прав людини у 1986 році і ЄСПЛ конфіскації активів поза кримінальним провадженням такою, що не суперечить презумпції невинуватості, не порушує майнові права та заборони покарання без закону.

На думку Б. Слободян, «запропоновані процедури розширеної цивільної конфіскації повністю не забезпечують гарантії захисту від необґрунтованого позбавлення права власності. Для національного права є нетиповим поєднання кримінальних і цивільних процедур з покладенням на відповідача обов'язку доведення законності придбання майна, дані процедури можуть призвести до прецеденту довільного позбавлення права власності осіб, які не мають безпосереднього відношення до скоєних злочинів» [12]. Н. М. Навальнева стверджує, що «впровадження цивільної конфіскації, на думку законодавця, має забезпечити ефективну реалізацію державної правової політики протидії корупції, однак поспіх у впровадженні даних новел призвів до наявності низки суттєвих законодавчих порушень, відсутності чіткої процесуальної процедури стягнення необґрунтованих активів. Аналіз статті 290 ЦПК України дозволяє зробити висновок про наявність у вказаній статті елементів норм матеріального права, що руйнує класичні способи побудови та призначення його як процесуального нормативного акту. Тому автор вбачає, що для ефективного використання цивільної конфіскації як правового механізму у протидії корупції необхідно вдосконалити законодавство, зокрема виключити з ЦПК України норми матеріального права та визначити чіткий процесуальний порядок розгляду справ даної категорії, ЦК України доповнити нормами, що визначатимуть стягнення необґрунтованих активів в дохід держави як підставу припинення права власності. Також держава має забезпечити гарантії захисту від необґрунтованого позбавлення права власності» [13, с. 352-353]. Погоджуємось, що для інституту ВНА у діючій редакції характерне поєднання процесуальних і матеріальних норм. Як зазначає А. С. Осадько, що «особливістю нормативного регулювання цивільної конфіскації є те, що у процесуальній (а не матеріально-правовій) нормі закріплена презумпція необґрунтованості активів» [14, с. 63]. Як правильно відмічає В. І. Бобрик про те, «що у попе-

редній редакції глава 12 ЦПК України має як норми процесуального права, так і норми матеріального права» [15, с. 140]. Проте у іншій праці науковець доходить висновку, «що інститут визнання необґрунтованими активів та їх витребування, що діяв у попередній редакції є цивільно-правовою конфіскацією» [16, с. 17].

Неможливо не пригадати, що за визначенням КСУ у рішенні від 26.02.2019 р. № 1-рп/2019 «поєднання норм матеріального і процесуального права порушує вимоги Конституції України» [17]. «Норми, що містяться у процесуальному кодексі не можуть визначати відповідальність за діяння особи, встановлювати правила та містити категоріальні поняття, а також підстави для застосування до особи заходів. Зазначені матеріальні норми логічно передбачити у нормах ЦК України або Закону України «Про запобігання корупції»» [18]. Вірно аргументує Н. В. Білянська, що «визнання необґрунтованими активів містить окремі елементи іншого цивільно-правового інституту – набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, зокрема набуття майна в обох випадках відбувається за відсутності правової підстави, при цьому повернення такого майна не можна вважати формою цивільно-правової відповідальності» [19, с. 372]. Як вказує О. О. Колотило, що «визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є інститутом цивільного процесуального права, що об'єднує охоронні правові норми, які мають імперативний характер, а сам механізм є різновидом цивільної конфіскації, закріпленим в національному законодавстві України» [20, с. 83]. В свою чергу, Д. Г. Михайленко та Ю. В. Боднарук підкреслюють, «що визнання необґрунтованими активів є автономним від кримінального переслідування інститутом цивільного процесуального права та за природою свого механізму дещо схожий до повноважень податкових органів в деяких країнах визначати суму податкових зобов'язань з використанням непрямих методів» [21].

Конфіскація активів поза кримінальним судочинством виникла ще з часів розвитку римського права і на сьогодні реалізується в різних формах в законодавстві ряду держав, однак, механізми конфіскації у зарубіжних країнах є досить різними. Враховуючи широке впровадження інституту цивільної конфіскації як у державах загального, так і континентального права, особливий інтерес викликає врегулювання цього питання на міжнародному рівні. Так, у преамбулі Конвенції ООН проти корупції (далі – Конвенція) вказується «про серйозність шкоди інститутам демократії, національним економікам та принципу верховенства права від незаконного придбання особистого майна» [22]. У ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності передбачено, що «держави-учасниці вживають, у максимальному ступені, можливого в межах їхніх внутрішніх правових систем, таких заходів, які можуть знадобитися для забезпечення можливості конфіскації: а) доходів від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, устаткування або інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання при вчиненні злочинів, що охоплюються цією Конвенцією» [23]. У Конвенції РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005 року) визначено, «що кожна Сторона вживає таких законодавчих або інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб вимагати від правопорушника, стосовно серйозних злочинів або злочинів, визначених національним за-

конодавством, докази походження підозрілих доходів або іншого майна, яке підлягає конфіскації, настільки, наскільки така вимога відповідає принципам її національного законодавства» [24].

Рамкове рішення Ради ЄС 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 року про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом, передбачає, «що для позбавлення правопорушника відповідної власності держави-члени можуть застосовувати інші процедури, ніж кримінальні» (ч. 4 ст. 3) [25]. Директива ЄС 2014/42/EU від 3 квітня 2014 року в окремих випадках передбачає «можливість впровадження заходів «розширеної конфіскації», конфіскації без судового рішення, проведення конфіскації майна третіх сторін, а також замороження активів без постанови суду» [26].

Застосування різних видів конфіскації неодноразово було предметом розгляду ЄСПЛ на їх відповідність ЄКПЛ. Практика ЄСПЛ доводить, «що такий захід є правомірним, законним, а, за умови дотримання процедур, які забезпечують особі право на справедливий суд, і пропорційним. Проведення про визнання необґрунтованими активів також мають бути справедливими та публічними (окрім випадків, коли це може зашкодити інтересам справедливості), відповідач повинен бути поінформований про справу проти нього. Він також має мати можливість брати участь у провадженні, як і треті особи, права яких теж зачіпаються». Так, у рішеннях по справах «М проти Італії» від 15 квітня 1991 року та «Butler проти Сполученого Королівства» від 27 червня 2002 року ЄСПЛ зазначив, що «заходи, які є дуже суворими, але необхідними та відповідними для захисту суспільних інтересів, застосовуються навіть поза кримінальною сферою». «Цивільна конфіскація не є мірою покарання, а процедурою повернення безпідставно набутого майна, що не порушує конституційних норм» (справа «Dassa Foundation and others vs Liechtenstein») [27].

Показовим також є рішення у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» (заява № 36862/05 від 12 травня 2015 року), за яким, зважаючи на міжнародні правові механізми Суд зазначає, «що звичайні європейські і навіть універсальні правові стандарти можуть існувати і заохочувати, по-перше, до конфіскації майна, що пов'язане із серйозними кримінальними злочинами. По-друге, тягар доведення законності походження майна, яке, як стверджувалось, було отримано незаконним шляхом, міг бути законним чином перекладений на відповідачів цих некримінальних проваджень щодо конфіскації, у тому числі цивільних проваджень *in rem*. По-третє, заходи щодо конфіскації могли застосовуватись не тільки безпосередньо до майна, яке було отримане незаконним шляхом, а й майна, доходів та інших непрямих прибутків, які були отримані шляхом конвертування або перетворення цінностей, отриманих злочинним шляхом, або змішані з іншим майном, джерело походження якого, можливо, є законним».

Поділяємо думку О. О. Колотило, який вважає, що «питання про відповідність процедури ВНА (цивільної конфіскації) конвенційним вимогам вирішено практикою ЄСПЛ. ЄСПЛ дотримується позиції, що цивільна конфіскація (конфіскація активів поза кримінальним провадженням) є такою, що не суперечить презумпції невинуватості, не порушує майнові права та заборони покарання без закону, що впливає з декількох його рішень» [28, с. 85].

Знову ж таки доречним прикладом є рішення у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії», в якому ЄСПЛ зазначив, «що у випадку, якщо конфіскація була застосована незалежно від наявності кримінального обвинувачення, а була швидше результатом окремого «цивільного» (у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції) судового провадження, метою якого є повернення майна, набутого незаконним шляхом, такий захід, навіть якщо він передбачає безповоротну конфіскацію майна, незважаючи ні на що, кваліфікується як контроль за користуванням майном у розумінні абз. 2 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. За результатами розгляду ЄСПЛ дійшов висновку, що конфіскація майна заявників повністю відповідала вимозі «законності», що міститься у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції 1950 року (п. 94)» [29].

Отже, можна відзначити, що враховуючи необхідність запровадження ефективних механізмів протидії корупції злочинності, з одного боку та беручи до уваги положення міжнародного права та прецедентну практику ЄСПЛ, з іншого, існують вагомі підстави впровадження в національне законодавство інституту ВНА (цивільної конфіскації), яка є процедурою поза межами кримінального переслідування. ВНА – це важливий спосіб вилучення майна, одержаного в результаті корупції та інших засобів вчинення злочину.

Справи про ВНА належать до юрисдикції Вищого антикорупційного суду (ч. 4 ст. 23 ЦПК України). Процесуальні особливості позовного провадження у справах про ВНА закріплені, як нами зазначалося вище, в главі 12 ЦПК України. Що стосується стандарту доказування у справах про ВНА то згідно з ч. 4 ст. 89 ЦПК України «суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони». На позивача покладається обов'язок навести в позові конкретні дані, що підтверджуватимуть зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та їх необґрунтованість, тобто різницю між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У випадку визнання судом достатнім доведення фактів на підставі пред'явлених позивачем доказів, подальше спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача. Отож, іде мова про «динамічний тягар доказування», який не властивий кримінальному процесу.

Рішення щодо конфіскації в цивільному судочинстві ухвалюється на користь тієї сторони, яка подала до суду всі докази, які обґрунтовують її вимоги та заперечення, довела обставини справи різними засобами доказування, порівняно з іншою стороною. Тобто застосовується стандарт доказування «переваги більш вагомих доказів» (*«preponderance of the evidence»*) або так званий баланс імовірностей (*«balance of probabilities»*), в той час як у кримінальному судочинстві працює стандарт «поза розумним сумнівом».

Підтримуємо думку О. І. Угриновської, яка вважає, що «алгоритм розрахунку розміру необґрунтованих активів є вкрай нечітким, оскільки потребує врахування «законних доходів», розуміння яких, в свою чергу, теж є доволі розмитим. Формально, при купівлі квартири, вартість якої дорівнює трирічному законному доходу, необґрунтований актив відсутній. Однак, слід враховувати, що вартість «законних доходів» не може дорівнювати вартості набутого «активу», щодо якого є підозри необґрунтованості, оскільки прожиття без витрат є утопічним» [30, с. 767].

Вищим антикорупційним судом та його Апеляційною палатою вироблено «фільтр» перевірки вартісних критеріїв необґрунтованості активів, який зокрема полягає в наступному: « - суд має зважати на реальну фінансову спроможність особи придбати спірний актив коштом законних доходів, тому витрачені на інші потреби та невитрачені заощадження мають бути враховані; - сума задекларованих доходів за певний рік придбання активу додається до наявних у нього грошових активів за даними щорічної декларації за попередній рік, доходи за деклараціями попередніх років не додаються між собою; - встановлений ч. 2 ст. 290 ЦПК України вартісний поріг є складовою частиною підстави визнання активу необґрунтованим та його стягнення, недосягнення якого за результатами розгляду справи по суті є окремою підставою відмови у позові; - суд має перевіряти достатність законних доходів третьої особи в разі висунення прокурором відповідних доводів, але відповідний висновок не є вирішальним» [31].

Я. В. Вороніжський доводить, «що застосування цивільної конфіскації в Україні має досить обмежену сферу дії за: 1) суб'єктами; 2) активами у разі закриття за певних умов лише кримінального провадження «Незаконне збагачення» і не охоплює необґрунтованих активів суб'єктів інших кримінальних правопорушень у разі закриття кримінального правопорушення; 3) часом дії, тобто лише у разі набуття активів лише під час виконання уповноваженою особою функцій держави або місцевого самоврядування» [32, с. 131].

Правові наслідки визнання активів необґрунтованим закріплені ст. 292 ЦПК України. Запроваджений законодавцем інститут стягнення в дохід держави необґрунтованих активів є окремим способом примусового припинення права власності (цивільна конфіскація) поряд із конфіскацією та спеціальною конфіскацією у кримінальному праві. Цивільно-правова конфіскація, як підстава припинення права власності, відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦК України може бути застосована до особи за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом. Щодо спеціальної конфіскації, то її об'єктом є майно, яке має безпосередній зв'язок зі злочином, під час розслідування якого воно було виявлене, а об'єктом стягнення в дохід держави необґрунтованих активів є грошові кошти або інше майно, а також доходи від них, при цьому вони безпосередньо не пов'язані зі злочином та можуть бути стягненні лише якщо особа в судовому порядку не доведе, що набула їх законним шляхом.

КЦС у складі ВС дійшов висновків, що «законом не встановлено випадків виникнення солідарного зобов'язання для стягнення необґрунтованих активів у дохід держави чи вартості таких активів. Якщо необґрунтовані активи набуваються двома або більше особами (тобто має місце множинність осіб), їх вартість стягується в дохід держави у визначених частках» (Постанова ВС від 4 жовтня 2023 року у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23)).

Більше того, на думку практиків виникає і наступне питання: «Чи можна одразу заявляти позов про відшкодування вартості необґрунтованих активів, чи все ж таки спочатку треба подавати позов про стягнення в дохід держави майна?». У відповідь судді зазначають, «що аналіз ст. 292 ЦПК України дає змогу зробити висновок, що державу повинен цікавити саме актив, тож не можна одразу просити стягнути його вартість. Перед тим, як дійти рішення про стягнення грошей, треба виконати певний алгоритм дій і відповісти на питання: 1) чи цей актив

необґрунтований; 2) чи 100 % цього активу необґрунтовані; 3) яка частка активу необґрунтована; 4) чи можна виділити відповідну частку, щоб звернути на неї стягнення; 5) яка ринкова вартість частки. Тому, на думку доповідача, не можна одразу заявляти позов про стягнення грошей у сумі вартості необґрунтованого активу» [33].

Висновки і пропозиції. Отже, ВНА (цивільна конфіскація) є безоплатним позбавленням особи права власності на майно та активи за рішенням суду, внаслідок чого таке майно переходить у власність держави. Визнання необґрунтованими активів (цивільна конфіскація) характеризується такими особливостями: 1) є заходом державного примусу; 2) застосовується на підставі судового рішення у випадках, передбачених законом; 3) є підставою для безоплатного припинення права власності на майно; 4) є первісною підставою набуття державою права власності на майно та активи. ВНА (цивільна конфіскація) є формою реалізації «розширеної цивільної конфіскації», що здійснюється в судовому порядку поза межами кримінального провадження, із дотриманням принципу змагальності сторін. Одним із важливих напрямків у цьому процесі є боротьба з корупцією та вдосконалення механізму протидії незаконному збагаченню. Метою даного інституту є покарання осіб, конфіскація незаконних активів, підвищення ефективності протидії корупції та посилення антикорупційного потенціалу законодавства України. При цьому не варто забувати про законність проведення цієї процедури із дотриманням процесуальних гарантій та прав осіб, що сприятиме підвищенню довіри громадян до державних установ.

Список використаної літератури

1. Хутор Т. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів крізь призму захисту права власності. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 40 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Рішення Вищого антикорупційного суду у справі № 991/366/22 від 13.07.2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (n.d). zakon.rada.gov.ua. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро і Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України № 198-VIII від 12 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 р. № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>
9. Хавронюк М. Спецконфіскація – покарання без вироку суду або покарання без злочину. *Ракурс*. 2016, 26 грудня. URL: <http://racurs.ua/ua/1385-sproba-zaprovadjennya-speckonfiskaciyi>.
10. Братель О. Г. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування: правова недосконалість чи потреба часу? // *GOAL: caim*. 2015. URL: <http://goalint.org/provadhennya-u-spravah-pro-viznannya-neobgruntovanimi-aktiviv-ta>

- ix-vitrebuyannyappravova-nedoskonalist-chi-potreba-chasu
11. Антонюк О. І. Захист права власності у контексті запровадження процедур щодо вилучення майна, визнаного необґрунтованими активами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3 (1). С. 72-77. (С. 77). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdur_jur_2017_3%281%29_17
 12. Слободян Б. Спеціальна конфіскація: прогресивні зміни чи вимушений крок? *Юридична газета*. 2016. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravotaproces/specialna-konfiskaciya-progresivni-zmini-chi-vimusheniy-krok.html>
 13. Навальнєва Н. М. Визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. С. 350-353. (С. 352-353).
 14. Осадько А. С. Механізми вдосконалення процедури цивільної конфіскації: деякі аспекти застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 р. № 8. С. 61-65. (С. 63). URL: http://lsej.org.ua/8_2020/16.pdf.
 15. Бобрик В. І. Проведення в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 1 (1). С. 139-142. (С. 140). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdur_jur_2015_1%281%29_34
 16. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 15-19. (С. 17). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2015_2_5
 17. Щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України: *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України від 26.02.2019 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
 18. Про запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
 19. Білянська Н. В. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як підстава припинення права власності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2 (20). С. 366-378. (С. 372). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-366-378](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-366-378).
 20. Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 81-88. (С. 83). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10
 21. Михайленко Д. Г., Боднарук Ю. В. «Арифметика» під час перевірки вартісних критеріїв необґрунтованості активів у практиці АП ВАКС. *Видавництво Юридична практика*. 27.09.2023 р. URL: <https://pravo.ua/aryfmetyka-pry-perevertsiv-vartisnykh-kryteriiv-neobgruntovanosti-aktyviv-u-praktytsi-ap-vaks/>
 22. Конвенція ООН проти корупції. Відомості Верховної Ради України від 07.12.2007 р. № 49, стор. 20-48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
 23. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. *Офіційний вісник України* від 19.04.2006 р. № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
 24. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. *Урядовий кур'єр* від 15.12.2010 р. № 235. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948/card6#Public
 25. Рамкове рішення 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 року про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 15.03.2005 р., / L 68 /. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-05#Text
 26. Директива ЄП і Ради 2014/42/ЄС від 3 квітня 2014 року про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 29.04.2014 р. / L 127 /. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_049-14#Text
 27. Рішення від 10.07.2007 Європейського Суду з прав людини у справі «Dassa Foundation and others vs Liechtenstein». URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ebe42>

28. Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 81-88. (С. 85). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10
29. Рішення від 29 квітня 2014 року у справі «Natsvlshvili та Togonidze проти Грузії» (заява № 9043/05). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
30. Угриновська О. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави: проблеми правозастосовної практики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 4 (22). С. 759-770. (С. 767).
31. Постанова АП ВАКС 23 серпня 2023 року (справа № 991/2175/23, провадження № 22-ц/991/3/23). Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065042>
32. Вороніжський Я. В. Удосконалення інституту визнання необґрунтованими активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 128-134. (С. 131).
33. Круглий стіл «Необґрунтовані активи: виклики правозастосування» організований виданням «Юридика практика». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1590262/>

References

1. Khutor, T. (2020). Tsyvilna konfiskatsiia neobgruntovanykh aktyviv kriz pryzmu zakhystu prava vlasnosti. Kyiv: *Ltd RED ZET* [in Ukrainian].
2. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine № 1618-IV. (2004, March, 18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
3. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine № 435-IV. (2003, January, 16). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
4. Decision of the High Anti-Corruption Court № 991/366/22. (2022, July, 13). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483> [in Ukrainian].
5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine № 254k/96-VR. (1996, June, 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (n.d). zakon.rada.gov.ua. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
7. On amendments to certain legislative acts of Ukraine on ensuring the activities of the National Anti-Corruption Bureau and the National Agency for the Prevention of Corruption: Law of Ukraine № 198-VIII. (2015, February, 12). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> [in Ukrainian].
8. On amendments to certain legislative acts of Ukraine on confiscation of illegal assets of persons authorised to perform state or local government functions and punishment for the acquisition of such assets: Law of Ukraine № 263-IX. (2019, October, 31). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> [in Ukrainian].
9. Khavroniuk, M. (2016, December 16). Spetskonfiskatsiia – pokarannia bez vyroku sudu abo pokarannia bez zlochynu. *Rakurs*. URL: <http://racurs.ua/ua/1385-sproba-zaprovad-jennya-speckonfiskaciyi> [in Ukrainian].
10. Bratel, O. H. (2016) Provadzhennia u spravakh pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh vytrebuвання: pravova nedoskonalist chy potreba chasu? *GOAL*. URL: <http://goalint.org/provadzhennya-u-spravakh-pro-vyznannya-neobgruntovanimi-aktiviv-ta-ix-vitrebuванняpravova-nedoskonalist-chi-potreba-chasu> [in Ukrainian].
11. Antoniuk, O. I. (Eds.). (2017). Zakhyst prava vlasnosti u konteksti zaprovadzhennia protsedur shchodo vyluchennia maina, vyznanoho neobgruntovanykh aktyvivamy. (pp. 72-77). *Scientific Bulletin of Kherson State University*. (3rd ed.). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2017_3%281%29_17 [in Ukrainian].
12. Slobodian, B. (2016). Spetsialna konfiskatsiia: prohresyvni zminy chy vymushenyi krok? *Legal newspaper*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-tapoces/specialna-konfiskaciya-progresivni-zmini-chi-vimushenyi-krok.html> [in Ukrainian].
13. Navalnieva, N. M. (2018). Vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh vytrebuвання.

- Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu. (pp. 352-353). Kharkiv [in Ukrainian].
14. Osadko, A. S. (2020). Mekhanizmy vdoskonalennia protsedury tsyvilnoi konfiskatsii: de-iaiki aspekty zastosuvannia. (p. 63). *Legal Scientific Electronic Journal*, 8, 61-65. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/16.pdf. [in Ukrainian].
 15. Bobryk, V. I. (Eds.). (2015). Provadhennia v spravakh pro vyznannia neobgruntovany-my aktyviv ta yikh vytrebuvannia yak vyd haluzevo-materialnoi dyferentsiatsii sprav pozovnoho provadhennia tsyvilnoho protsesu. (p. 140). *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 1 (1), 139-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1%281%29_34 [in Ukrainian].
 16. Bobryk, V. I. (Eds.). (2015). Materialna dyferentsiatsiia tsyvilnoho sudochynstva: provadhennia u spravakh pro vyznannia neobgruntovany-my aktyviv ta yikh vytrebuvannia. (p. 17). *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. (2nd ed.). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2015_2_5 [in Ukrainian].
 17. Regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine: Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 59 people's deputies of Ukraine (2019, February, 26). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> [in Ukrainian].
 18. On the prevention of corruption: Law of Ukraine № 198-VIII. (2015, February, 12). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
 19. Bilianska, N. V. (Eds.). (2024). Vyznannia neobgruntovany-my aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy yak pidstava pryypynennia prava vlasnosti. (p. 372). *Current issues in modern science*, 2 (20), 366-378. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-366-378](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-366-378). [in Ukrainian].
 20. Kolotylo, O. O. (Eds.). (2019). Konfiskatsiia poza mezhamy kryminalnoho peresliduvannia (tsyvilna konfiskatsiia): mizhnarodno-pravovyi aspekt. (p. 83). *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10 [in Ukrainian].
 21. Mykhailenko, D. H. Bodnaruk, Yu. V. (2023, September 27). "Aryfmetryka" pid chas perevirky vartisnykh kryteriiv neobgruntovanosti aktyviv u praktytsi AP VAKS. *Publishing House Yurydychna Praktika*. URL: <https://pravo.ua/aryfmetryka-pry-perevirtsi-vartisnykh-kryteriiv-neobgruntovanosti-aktyviv-u-praktytsi-ap-vaks/> [in Ukrainian].
 22. UN Convention against Corruption. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine № 49, 20-48. (2007, December 12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
 23. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. *Official Gazette of Ukraine*, 14. (2006, April 19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].
 24. Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds of Crime and on the Financing of Terrorism. *Government Courier*, 235 (2010, December 15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948/card6#Public [in Ukrainian].
 25. Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on the confiscation of proceeds of crime, instrumentalities and property. *Official Journal of the European Union*, L 68 (2005, March 15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-05#Text [in Ukrainian].
 26. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of proceeds of crime in the European Union. *Official Journal of the European Union*, L 127 (2014, April 29). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_049-14#Text [in Ukrainian].
 27. Judgment of the European Court of Human Rights of 10.07.2007 in the case of "Dassa Foundation and others vs Liechtenstein". URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806e42>.
 28. Kolotylo, O. O. (Eds.). (2019). Konfiskatsiia poza mezhamy kryminalnoho peresliduvannia (tsyvilna konfiskatsiia): mizhnarodno-pravovyi aspekt. (p. 85). *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_3_10
 29. Decision of April 29, 2014 in the case of "Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia" (application No. 9043/05). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

30. Uhrynovska, O. I. (Eds.). (2024). Provadzhennia u spravakh pro vyznannia neobgruntovany my aktyviv ta yikh stiahnennia u dokhid derzhavy: problemy pravoza stosovno i praktyky. (p. 767). *Current issues in modern science*, 4 (22), 759-770 [in Ukrainian].
31. Resolution of the Appellate Chamber of the Supreme Anti-Corruption Court № 991/2175/23, proceedings № 22-ts/991/3/23. Unified register of court decisions (2023, August 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065042> [in Ukrainian].
32. Voronizhskiy, Ya. V. (Eds.). (2022). Udoshkonalennia instytutu vyznannia neobgruntovany my aktyviv. (p. 131). *Legal scientific electronic journal*, 9, 128-134. [in Ukrainian].
33. Round table “Neobgruntovani aktyvy: vyklyky pravoza stosuvannia” organized by the publication agency *Legal Practice*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1590262/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2025 р.

I. Yu. Tatulych, PhD in Law, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
the Department of Procedural Law
19 Universytetska St, Chernivtsi, 58002, Ukraine
e-mail: i.tatulych@chnu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0482-8174>

A. M. Khudyk, PhD in Law, Assistant Judge
of the Appellate Chamber of the High Anti-Corruption Court
41 Beresteiskyi Ave, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: kh.lawyer85@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3174-8428>

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF ASSET RECOGNITION AS UNJUSTIFIED AND THEIR RECOVERY TO THE STATE REVENUE

Summary

The article is devoted to the study of the legal regulation of the mechanism of recognition of assets as unjustified and their recovery to the state revenue as a separate type of civil forfeiture together with its international legal principles. The authors reveal the essence and importance of the procedure for recognising assets as unjustified and their subsequent recovery for the benefit of the state in the context of termination of property rights and ensuring the rule of law in Ukraine. It is determined that the institution of civil forfeiture, which provides for the recognition of assets as unjustified, plays an important role in supporting the country in the fight against illegally acquired assets and compensation for losses caused by corruption.

It is established that the recognition of assets as unjustified (civil forfeiture) can be considered as a method of compulsory seizure and termination of property rights (other property rights) from a person, without bringing him/her to administrative or criminal liability, in cases provided for by civil procedural law, and transfer of property (assets, income) to the state ownership. The author proves that recognition of assets as unjustified is a form of ‘extended civil forfeiture’ imposed by a court outside criminal proceedings, with the application of the adversarial principle.

The article analyses the regulatory legal acts, provisions of substantive and procedural legislation, case law, and doctrinal views on this issue. The author describes the principles and legal limits of civil forfeiture without bringing persons to criminal liability established in international law, and the ECHR case law on the admissibility and compliance with Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The author specifies that assets may be recognised as unjustified if their origin cannot be proved to be obtained legally and if their acquisition violates applicable law. It is stated that the recognition of assets as unjustified (civil forfeiture) is an essential tool for seizing property obtained as a result of corruption and other means of committing a crime. The author concludes that this institution is significant for effective counteraction to corruption and compensation for damage caused to the state.

Keywords: recognition of assets as unjustified, recovery to the state, civil forfeiture, property, income, grounds for termination of ownership, authorised persons.

АГРАРНЕ ПРАВО; ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.330214>

УДК: 349.41; 349.42

В. М. Масін, канд. юрид. наук, доцент,
виконувач обов'язків завідувача кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vmmasin@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9305-5710>

О. Г. Хрищева, доктор філософії з права
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: Neykova@i.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1365-8819>

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ НА ЗЕМЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У науковій статті проведено дослідження проблеми правового регулювання створення та діяльності індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення, яка станом на сьогодні є нагальною для України, оскільки перешкоджає забезпеченню ефективного економічного розвитку сільських територій та залученню інвестицій. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність індустріальних парків на теренах нашої аграрної держави, засади їх створення та функціонування. Розглянуто можливості ініціювання та створення індустріальних парків закладами вищої освіти державної форми власності. У результаті комплексного аналізу правового регулювання створення та діяльності індустріальних парків в Україні оцінено ефективність чинного законодавства, виявлено проблеми та прогалини у нормативному регулюванні. Запропоновано напрями вдосконалення чинного законодавства щодо правового регулювання створення та діяльності індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення. Наведено авторський Проект Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо створення і функціонування індустріальних парків в Україні», а також представлено відповідну порівняльну таблицю.

Ключові слова: індустріальні парки, землі сільськогосподарського призначення, правове регулювання, удосконалення законодавства, суб'єкт господарювання.

Постановка проблеми. Як нами зазначалося раніше, на сьогодні законодавчі прогалини у сфері регулювання створення та функціонування індустріальних

зична особа - власник чи орендар земельної ділянки, яка може бути використана та пропонується ним для створення індустріального парку» [4].

У свою чергу, учасником індустріального парку може виступати «суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, зареєстрований на території (в межах) індустріального парку, який згідно із законодавством набув право на земельну ділянку та/або інший об'єкт (частину об'єкта) нерухомого майна у межах індустріального парку...» [4].

Станом на сьогодні українські заклади вищої освіти (далі - ЗВО) сприяють розвитку економіки та інновацій, беруть активну участь у стартап-русі, зумовлюють взаємодію між освітою, наукою та промисловістю тощо.

Варто відзначити, що ЗВО аграрного спрямування використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення на праві постійного користування, в контексті чого виникає актуальне питання щодо можливості участі закладів вищої освіти державної форми власності також і у процесах створення та функціонування індустріальних парків.

Так, зазначені суб'єкти здійснюють освітню діяльність, «спрямовану на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу» [5], яка регулюється Законом України «Про вищу освіту».

ЗВО не відповідає змісту поняття «суб'єкт господарювання», яке є важливим елементом для визначення учасника індустріального парку за Законом України «Про індустріальні парки» та не є власником земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Згідно із статтею 92 Земельного кодексу України ЗВО набувають «права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності» [6].

Втім, заклад вищої освіти, будучи юридичною особою публічного права, може створити окрему юридичну особу – суб'єкта господарювання (наприклад, дочірнє підприємство або науковий парк), яка відповідатиме вимогам законодавства. ЗВО має статус юридичної особи публічного права та діє відповідно до Закону України «Про вищу освіту» [5]. Основною метою діяльності ЗВО є надання освітніх та наукових послуг, а не ведення підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Однак, ЗВО має право створювати юридичні особи приватного права з метою реалізації господарської або інноваційної діяльності.

Оптимальним механізмом участі ЗВО у створенні індустріального парку є створення або долучення до окремої юридичної особи – суб'єкта господарювання (наприклад, наукового парку, інноваційного хаба, підприємства при ЗВО), яка й виступатиме ініціатором або управляючою компанією індустріального парку. Такий суб'єкт має бути зареєстрований згідно із законодавством і відповідати вимогам щодо функціонування індустріальних парків.

Таким чином, заклад вищої освіти державної форми власності може бути засновником індустріального парку тільки опосередковано – через створення або участь у юридичній особі – суб'єкті господарювання, що сприятиме розвитку взаємодії між освітою, наукою та промисловістю.

Втім, на наш погляд, Закон України «Про індустріальні парки» суттєво «звужує коло ініціаторів створення індустріального парку» [7, с. 259].

Доцільно внести зміни до Закону України «Про індустріальні парки» та закріпити на законодавчому рівні, що ініціатором створення індустріального пар-

ку, а також суб'єктом, який має право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності поза тим може бути також юридична особа публічного права, яка користується земельними ділянками державної та комунальної власності на праві постійного користування або на умовах оренди на підставі договору оренди землі, укладеного з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування.

При цьому, якщо йдеться про землі сільськогосподарського призначення, які використовує ЗВО аграрного спрямування на праві постійного користування для ведення науково-дослідної та навчальної діяльності, необхідно констатувати, що такі земельні ділянки, на жаль, не відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку.

Законодавчі вимоги до земельної ділянки у межах індустріального парку обмежують можливість створення та функціонування індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення, що є негативною тенденцією.

Так, деякі суб'єкти, зокрема об'єднані територіальні громади, кооперативи і сільськогосподарські кооперативи тощо, які мають у власності або користуванні майно та земельні ділянки сільськогосподарського призначення та потенційно можуть завдяки цьому сприяти забезпеченню економічного розвитку сільських територій, залученню інвестицій, фактично позбавлені можливості бути ініціаторами створення індустріальних парків через невідповідність таких земельних ділянок вимогам щодо використання їх для індустріального парку.

Стаття 66¹ Земельного кодексу України, присвячена землям індустріальних парків, встановлює, що «землі індустріальних парків належать до земель промисловості» [6].

Отже, діяльність щодо створення та функціонування індустріальних парків «може здійснюватися виключно на землях промисловості» [7, с. 259].

На наше переконання, вкрай важливо внести системні зміни до Земельного кодексу України та Закону України «Про індустріальні парки» «...щодо можливості ініціювання, створення та діяльності індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення...» [7, с. 260].

Так, з метою нівелювання прогалин у нормативному регулюванні створення індустріальних парків, пропонуємо Проєкт Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо створення і функціонування індустріальних парків в Україні», прийняття якого сприятиме подальшому розвитку індустріальних парків, економічному розвитку територій, ефективному використанню неугідь і деградованих земель сільськогосподарського призначення, залученню інвестицій, а також відповідну порівняльну таблицю:

«Проєкт Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо створення і функціонування індустріальних парків в Україні»*

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести наступні зміни до Закону України «Про індустріальні парки» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 22, ст. 212):

1) у статті 1:

а) частину 4 статті після слів: «... розпорядження землею» доповнити словами: «... юридична особа публічного права, яка користується земельними ділянками державної та комунальної власності на праві постійного користування

або на умовах оренди на підставі договору оренди землі, укладеного з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування»;

б) частину 8 статті після слів: «... у сфері» доповнити словами: «... вирощування, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції»;

2) частину 1 статті 5 після слів: «... земельними ділянками» доповнити словами: «... юридичні особи публічного права, які користуються земельними ділянками державної та комунальної власності на праві постійного користування або на умовах оренди на підставі договору оренди землі, укладеного з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування»;

3) пункт 1 частини 1 статті 8 після слів: «... земель промисловості» доповнити словами: «... або до земель сільськогосподарського призначення».

II. Внести наступні зміни до Земельного кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст. 27):

1) пункт «б» ч. 2 ст. 22 після слів: «... сільськогосподарської продукції» доповнити словами: «... землі для створення індустріальних парків»;

2) статтю 22 доповнити пунктом 3 такого змісту:

«3. У випадках, передбачених законом, на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, які не використовуються за цільовим призначенням протягом останніх п'яти років або мають ознаки деградації, допускається розміщення індустріальних парків без зміни категорії земель, за умови дотримання вимог екологічної безпеки, містобудівної документації та отримання спеціального дозволу, виданого Кабінетом Міністрів України»;

3) частину 1 статті 66¹ викласти у такій редакції:

«1. Землі індустріальних парків належать до земель промисловості або до земель сільськогосподарського призначення».

III. Прикінцеві положення:

1. Кабінету Міністрів України протягом 6 місяців з дня набрання чинності цим Законом:

а) розробити та затвердити порядок визначення деградованих та неефективно використовуваних земель сільськогосподарського призначення;

б) внести відповідні зміни до нормативно-правових актів у сфері землеустрою, індустріальних парків та екологічного контролю;

в) забезпечити створення державного реєстру земель сільськогосподарського призначення, придатних для розміщення індустріальних парків.

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування» [4; 6].

**Сформовано авторами на підставі Закону України «Про індустріальні парки» [4] та Земельного кодексу України [6].*

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ*

до проєкту Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо створення і функціонування індустріальних парків в Україні»

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст відповідного положення (норми) запропонованого проєкту акта
Закон України «Про індустріальні парки»	
«Стаття 1. Визначення термінів...	«Стаття 1. Визначення термінів...
4) ініціатор створення індустріального парку (далі – ініціатор створення) – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, який згідно з Конституцією України здійснює право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділений повноваженнями розпорядження землею, а також юридична або фізична особа – власник чи орендар земельної ділянки, яка може бути використана та пропонується ним для створення індустріального парку;» [4] ...	4) ініціатор створення індустріального парку (далі – ініціатор створення) – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, який згідно з Конституцією України здійснює право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділений повноваженнями розпорядження землею, юридична особа публічного права, яка користується земельними ділянками державної та комунальної власності на праві постійного користування або на умовах оренди на підставі договору оренди землі, укладеного з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, а також юридична або фізична особа – власник чи орендар земельної ділянки, яка може бути використана та пропонується ним для створення індустріального парку;» [4] ...
«8) учасник індустріального парку (далі - учасник) - суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, зареєстрований на території (в межах) індустріального парку, який згідно із законодавством набув право на земельну ділянку та/або інший об'єкт (частину об'єкта) нерухомого майна у межах індустріального парку, уклав з керуючою компанією договір про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку відповідно до концепції індустріального парку та має здійснювати діяльність виключно у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій лише на території (в межах) індустріального парку;» [4] ...	«8) учасник індустріального парку (далі - учасник) - суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, зареєстрований на території (в межах) індустріального парку, який згідно із законодавством набув право на земельну ділянку та/або інший об'єкт (частину об'єкта) нерухомого майна у межах індустріального парку, уклав з керуючою компанією договір про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку відповідно до концепції індустріального парку та має здійснювати діяльність виключно у сфері виращування, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій лише на території (в межах) індустріального парку;» [4] ...

«Стаття 5. Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності	«Стаття 5. Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності
1. Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності мають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які згідно з Конституцією України здійснюють право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділені повноваженнями розпорядження земельними ділянками, а також орендарі земельних ділянок, які згідно з цим Законом відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку» [4].	1. Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності мають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які згідно з Конституцією України здійснюють право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділені повноваженнями розпорядження земельними ділянками, які користуються земельними ділянками державної та комунальної власності на праві постійного користування або на умовах оренди на підставі договору оренди землі, укладеного з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, а також орендарі земельних ділянок, які згідно з цим Законом відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку» [4].
«Стаття 8. Вимоги до земельної ділянки у межах індустріального парку	«Стаття 8. Вимоги до земельної ділянки у межах індустріального парку
1. Земельна ділянка, використання якої планується для створення та функціонування індустріального парку, може розташовуватися у межах або за межами населених пунктів і повинна відповідати таким вимогам: 1) належати до земель промисловості;» [3, ст. 8].	1. Земельна ділянка, використання якої планується для створення та функціонування індустріального парку, може розташовуватися у межах або за межами населених пунктів і повинна відповідати таким вимогам: 1) належати до земель промисловості або до земель сільськогосподарського призначення;» [3, ст. 5].
Земельний кодекс України	
«Стаття 22. Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання	«Стаття 22. Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання

2. До земель сільськогосподарського призначення належать: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо)» [6].	2. До земель сільськогосподарського призначення належать: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі для створення індустріальних парків, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо)» [6].
Частина 3 відсутня	3. У випадках, передбачених законом, на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, які не використовуються за цільовим призначенням протягом останніх п'яти років або мають ознаки деградації, допускається розміщення індустріальних парків без зміни категорії земель, за умов дотримання вимог екологічної безпеки, містобудівної документації та отримання спеціального дозволу, виданого Кабінетом Міністрів України.
«Стаття 66¹. Землі індустріальних парків	«Стаття 66¹. Землі індустріальних парків
1. Землі індустріальних парків належать до земель промисловості» [6].	1. Землі індустріальних парків належать до земель промисловості або до земель сільськогосподарського призначення» [6].

**Сформовано авторами на підставі Закону України «Про індустріальні парки» [4] та Земельного кодексу України [6].*

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що незважаючи на те, що у сучасному світі створення індустріальних парків є вкрай актуальним та перспективним напрямком економічного розвитку держав, станом на сьогодні в Україні темпи розвитку індустріальних парків залишаються незначними, зокрема і через прогалини в нормативному регулюванні. Законодавчі вимоги до земельної ділянки у межах індустріального парку обмежують можливість створення та функціонування індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення, що є негативною тенденцією. Закон України «Про індустріальні парки» суттєво звужує коло ініціаторів створення індустріального парку. Визначено, що деякі суб'єкти, зокрема об'єднані територіальні громади, заклади вищої освіти аграрного спрямування, кооперативи і сільськогосподарські кооперативи тощо, які мають у власності або користуванні майно та земельні ділянки сільськогосподарського призначення та потенційно

можуть завдяки цьому сприяти забезпеченню економічного розвитку сільських територій, залученню інвестицій, фактично позбавлені можливості бути ініціаторами створення індустріальних парків через невідповідність таких земельних ділянок вимогам щодо використання їх для індустріального парку. Вкрай важливо внести системні зміни до Земельного кодексу України та Закону України «Про індустріальні парки». Задля нівелювання прогалів у нормативному регулюванні, запропоновано Проект Закону України «Про внесення змін до законодавства щодо створення і функціонування індустріальних парків в Україні» та відповідну порівняльну таблицю.

Список використаної літератури

1. Сошников А. О., Ершова Ю. О. Індустріальні парки: колаборація бізнесу, держави та національної науки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. № 4. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/04>
2. Федюк В. Як індустріальний парк може забезпечити громаді успішний розвиток і добробут (мешканцям)? URL: <https://www.csi.org.ua/news/yak-industrialnyj-park-mozhe-zabezpechity-gromadi-uspishnyj-rozvytok-i-dobrobut-meshkanczyam/> (дата звернення: 13.05.2025).
3. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 176-р від 24 лютого 2023 р. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
4. Про індустріальні парки : Закон України № 5018-VI від 21.06.2012 р. : зі змінами від 09.08.2023 р. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> (дата звернення: 16.04.2025).
5. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. : зі змінами від 23.04.2024 р. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 16.04.2025).
6. Земельний кодекс України : Закон України № 2768-III від 25.10.2001 р. : зі змінами від 21.09.2024 р. *Законодавство України : інформаційно-пошукова система* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 16.04.2025).
7. Масін В. М., Хріщева О. Г. Поєднання потреб бізнесу та науки для повоєнної відбудови України: правові проблеми створення індустріальних парків на землях сільськогосподарського призначення. *Євроінтеграція екологічної політики України : матеріали Шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 6 лютого 2024 р.)*. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. С. 259-263. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/Eurointeg_of_Ukr_environ_policy_2024.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

References

1. Soshnykov, A. O., Yershova, Yu. O. (2021). Industrial parks: collaboration of business, state and national science. *Včeni zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. I. Vernads'kogo. Seria: Ūridični nauki*, 4, 19-24. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/04> [in Ukrainian].
2. Fediuk V. How can an industrial park ensure the community's successful development and well-being (for residents)? URL: <https://www.csi.org.ua/news/yak-industrialnyj-park-mozhe-zabezpechity-gromadi-uspishnyj-rozvytok-i-dobrobut-meshkanczyam/> [in Ukrainian].
3. On approval of the Strategy for the Development of Industrial Parks for 2023-2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 176-p (2023, February 24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> (accessed date: 13.05.2025) [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on industrial parks No 5018-VI (2012, June 21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> (accessed date: 16.04.2025). [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on higher education No 1556-VII (2014, July 01). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (accessed date: 16.04.2025) [in Ukrainian].

6. Land Code of Ukraine No 2768-III (2001, October 25). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (accessed date: 16.04.2025) [in Ukrainian].
7. Masin, V. M., Khrishcheva, O. G. (2024). Combining the needs of business and science for the post-war reconstruction of Ukraine: legal problems of creating industrial parks on agricultural lands. European integration of Ukraine's environmental policy: Proceedings of the Sixth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 259-263). Odesa: Odesa I. I. Mechnikov National University. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/Eurointeg_of_Ukr_environ_policy_2024.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

V. M. Masin, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vmmasin@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9305-5710>

O. G. Khrishcheva, PhD in Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: Neykova@i.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1365-8819>

PROSPECTS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE CREATION OF INDUSTRIAL PARKS ON AGRICULTURAL LANDS IN UKRAINE

Summary

The scientific article examines the problem of legal regulation of the creation and operation of industrial parks on agricultural lands, which is currently urgent for Ukraine, as it hinders the effective economic development of rural areas and attracting investments. The current regulatory acts regulating the activities of industrial parks on the territory of our agrarian state, the principles of their creation and functioning are analyzed. Higher education institutions with agricultural orientation also use agricultural lands on the right of permanent use. In this context the possibilities of initiating and creating industrial parks by state-owned higher education institutions are considered. As a result of a comprehensive analysis of the legal regulation of the creation and operation of industrial parks in Ukraine, the effectiveness of the current legislation is assessed, problems and gaps in regulatory regulation are identified. It has been determined that legislative requirements for land plot within the boundaries of an industrial park limit the possibility of creating and operating industrial parks on agricultural lands, which is a negative trend. It was concluded that some entities, in particular, united territorial communities, higher education institutions with agrarian orientation, cooperatives and agricultural cooperatives etc., that own or use property and agricultural land plots and can potentially contribute to ensuring the economic development of rural areas and attracting investments, are actually deprived of the opportunity to be initiators of the creation of industrial parks due to the non-compliance of such land plots with the requirements for their use for an industrial park. Directions for improving the current legislation on the legal regulation of the creation and operation of industrial parks on agricultural lands are proposed. In order to fill gaps in the regulatory framework for the creation of industrial parks the author's Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Legislation on the Creation and Operation of Industrial Parks in Ukraine" is presented, and a corresponding comparative table is also presented.

Keywords: industrial parks, agricultural lands, legal regulation, improvement of legislation, entity.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331004>
УДК 347.211

О. О. Нігреєва, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: nihreieva@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4719-6050>

ЗАХИСТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ОБІГОМ НЕВЗАЄМОЗАМІННИХ ТОКЕНІВ

Статтю присвячено захисту авторського права у контексті комерціалізації обігу невзаємозамінних токенів (NFT). Визначено основні характеристики цього виду токенів, особливості їх створення та продажу. Підкреслено, що визначальною особливістю NFT є їхня унікальність, яка досягається шляхом включення до блокчейну інформації про автора. Підкреслено, що переважно передача прав на NFT відбувається за смарт-контрактами, які, однак, не в змозі детально врегулювати усі умови передачі прав на токени та їх подальшого використання. Наголошено, що права на NFT не дорівнюють правам на первісний твір, що був токенований творцем NFT. Рекомендовано, що для більш ефективного захисту авторських прав корисним є укладання додаткових угод. Одним з механізмів, який би підвищив надійність захисту авторських прав, міг би стати елемент додаткового людського контролю у процесі укладання смарт-контрактів.

Ключові слова: криптоактиви, невзаємозамінні токени, NFT, комерційний обіг, смарт-контракти, інтернет, авторське право, ліцензійна угода, право інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Криптоактиви є новою реальністю сучасного життя та одним із явищ, безпосередньо пов'язаних із розвитком інтернету. В останнє десятиріччя ринкова капіталізація криптоактивів стрімко зростає, виникають їх нові види, що створює додаткові виклики стосовно їх правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Транскордонний характер обігу криптоактивів, який відбувається в інтернеті, обумовлює наявність низки складних юридичних проблем, таких як питання визначення юрисдикції, боротьба із кіберзлочинністю, захист прав людини, включаючи права авторів. У зв'язку із останнім, особливої актуальності набувають питання обігу невзаємозамінних токенів, так званих NFT (з англ. non-fungible tokens). Їхнє виникнення є логічним наслідком останніх тенденцій у галузі цифрового мистецтва та авторського права, де усе частіше виникають нові цифрові об'єкти, як-то: сайти, блокчейн, мережеві відеоігри, твори, згенеровані штучним інтелектом. Проте стрімке зростання ринку невзаємозамінних токенів в останні декілька років [1] загострила

проблему захисту авторських прав, адже їх творці дуже часто використовують твори інших авторів для генерації NFT. У цьому контексті виникає потреба у розробленні механізмів для захисту прав як самих розробників та сумлінних покупців цих токенів, так і тих авторів, чиї твори були використані як вихідний матеріал для токенизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання обігу невзаємозмінних токенів є новим як для вітчизняної, так і для зарубіжної правової науки. Незважаючи на те, що його вироблення ще потребує подальших комплексних досліджень, вже наразі можна спостерігати значний науковий інтерес до вивчення зазначеної проблематики. Так, серед робіт вітчизняних науковців привертають увагу публікації А. Богдановича, М. Вінника, Н. Кушнір, О. Конної, Л. Майданик, О. Орлюк, М. Полторацького, Л. Тарасенка тощо. Серед зарубіжних дослідників, чий останній публікації зробили значний вклад у розроблення тематики правового регулювання NFT, варто підкреслити роботи О. Алі, М. Анденас, Д. Путранті, У. Цуласі Путрі, В. Вієтрі, П. Чоудхурі, Д. Саян та інших.

Мета статті. У контексті вищевикладеного метою цієї публікації є розгляд проблеми захисту авторського права у зв'язку з обігом невзаємозамінних токенів та вироблення рекомендацій щодо уникнення його порушень.

Виклад основного матеріалу. Невзаємозамінні токени можна визначати як криптографічні електронні сертифікати, що використовуються для підтвердження права власності та/або інших майнових та немайнових прав на об'єкти, що існують переважно у цифровій формі, як-то: відео, фотографії, картини, пісні, тексти, твіти, меми тощо [2]. Кожен об'єкт шифрується підписом автора, який можна ідентифікувати в блокчейні та тим самим підтвердити особистість законного власника та автентичність оригінального цифрового витвору.

Процес їхнього розроблення, так званий мінтинг (з англ. minting – «карбування монет»), передбачає обчислення коду в мережах блокчейн, таких як, наприклад, Ethereum, EOS, Bitcoin Cash та інші. Ці платформи є загальнодоступними. Як наслідок, кожен, хто має доступ до однієї з них, може створити нові токени. Проте часто вони є цифровими версіями вже існуючих творів, що оцифровані у мережі блокчейн. Саме це породжує проблему із захистом права авторів на первинні твори.

Особливість NFT, яка виокремлює його серед інших видів криптоактивів, полягає в тому, що розроблений код містить унікальний ідентифікатор цифрового активу з додатковими полями для інформації щодо права власності [3]. Саме він робить ці токени невзаємозамінними, тобто унікальними і такими, що не можуть бути замінені на еквівалентні токени чи одиниці криптовалюти з ідентичною вартістю, як-то біткойн, альткойни, стейблкойни та інші види tokenів.

Крім того, зацікавленість у NFT пов'язана і можливою передачею прав на них завдяки укладанню смарт-контрактів (з англ. smart contract) на певних криптоплатформах. Ці договори базуються на автоматизованому алгоритмі, завдяки якому генерується, контролюється та передається інформація, розташована за певною адресою у блокчейні. Їх «розумність» полягає у тому, що вони не тільки зберігаються у блокчейні, але й автоматично виконуються за умови дотримання певних, прописаних у них, умов. Так, серед проформ смарт-контрактів, які за-

стосовуються до NFT, найбільш популярним є стандарт ERC-721. Він дозволяє присвоїти кожному токenu ідентифікаційний номер та пов'язати його із власником через функцію «owner of». Додаткове розширення «ERC-721 Enumerable» дозволило запровадити функціонал для повного відстеження прав власності на об'єкт [4].

Комерційний обіг NFT опосередковується завдяки лістингу або іншим формам пропозиції на певних платформах, як-то: як Mintable, OpenSea, Rarible. Звісно їх придбання, як і придбання інших видів криптоактивів, вимагає від покупців наявності цифрових гаманців, у яких фіксується та зберігається вся інформація про наявні криптоактиви [3].

Значущість NFT для комерційного обігу витворів мистецтва стрімко зростає в останні роки. Так, у 2021 р відомий аукціонний дім «Christie's» продав на окремому онлайн-аукціоні токенизований витвір визначного цифрового художника, відомого під псевдонімом Beeple (справжнє ім'я – Майк Вінкельман) «Кожен день – Перші 5000 днів», що був згенерований на платформі «MakersPlace». Стартова ціна токenu на момент відкриття аукціону 25 лютого 2021 р. складала тільки 100 доларів США [5], але вже 11 березня 2021 р. він був проданий за 69, 3 млн доларів США [6].

Цей аукціон став першим випадком, коли великий та авторитетний аукціонний дім запропонував повністю цифровий об'єкт на основі NFT, що свідчить про початок нового етапу розвитку ринку мистецтва. Успіх продажу токенизованої картини Beeple підштовхнув «Christie's» до запуску у 2022 р. спеціалізованої платформи для торгівлі витворами NFT мистецтва «Christie's 3.0» [7].

Кожного року ринкова капіталізація NFT стрімко зростає, хоча й із значною волатильністю, яка властива ринку криптоактивів у цілому. На 15 травня 2025 р. вона становила 76, 33 мільярдів доларів США [8]. Така значна позначка демонструє неабияку зацікавленість інвесторів у цьому сегменті цифрового ринку. Як наслідок, це не може не підіймати питання його правового регулювання.

Зважаючи на специфічність NFT, що з одного боку є криптоактивом, а з іншого твором та транскордонний характер їх обігу в інтернеті, вироблення ефективної правової регламентації є викликом, із яким, перш за все, стикається національний законодавець. Першим завданням, що, як здається, має бути вирішене у цьому зв'язку, є питання визначення правової природи невзаємозамінних токенів. У цьому аспекті висуваються різні точки зору та демонструються різні юрисдикційні підходи.

Не маючи наміру висвітлювати їх в рамках цієї публікації, тільки зазначимо, що дискусії точаться щодо класифікації NFT як майна чи зобов'язань [2]. Є пропозиції щодо їх розгляду як товарів, цінних паперів та, що найбільш поширено, об'єктів права інтелектуальної власності [9]. У контексті останньої, як свідчить публікація Л. Тарасенка, невзаємозамінні токени можна розглядати як самостійний об'єкт авторського права, як спосіб використання іншого об'єкта авторського права у токенизованій формі, як об'єктивну форму вираження твору, як охоронний цифровий документ, як спосіб технічного захисту об'єкта авторського права [10, с. 91]. Цікаво, що вітчизняні дослідники схилиються до думки про те, що невзаємозамінні токени самі по собі не є об'єктами авторського права [10, с. 91; 11, с. 24]. Натомість таким об'єктом є «NFT-твір, тобто твір, зафіксований

у специфічній цифровій токенизованій формі» [10, с. 91] .

Незалежно від теоретичного розуміння правової природи невзаємозамінних токенів, вироблення чіткого правового регулювання їх обігу має серйозні практичні ускладнення, адже визнання NFT-твору об'єктом авторського права не гарантує належної ідентифікації та захисту прав усіх залучених до його створення суб'єктів, які передаються в рамках NFT транзакції. Як зазначають Мадс Анденас і Вінченцо Вістрі, той факт, що покупець NFT набуває права власності на цифровий сертифікат, не знімає питання щодо кола прав на базовий актив, які фактично передаються, адже права на цифрову версію твору не обов'язково дорівнюють авторським правам на оригінальний твір, що був токенизований [2].

Загалом смарт-контракти, які регулюють продаж невзаємозамінних токенів, дуже зручні, але мають технічні обмеження щодо деталізації умов договору, що, як наслідок, вимагає додаткових юридичних угод. Тільки деякі з смарт-контрактів можуть містити спеціальні положення стосовно передачі права власності або ліцензування наступному власнику NFT, що надає переваги, подібні до традиційного авторського права. Вони, однак, повністю залежать від умов, запрограмованих у контракті. За їх недостатності бажаним є укладення додаткової ліцензійної угоди стосовно NFT, права на який передаються. Вона може конкретизувати зміст прав, пов'язаних із його відтворенням, розповсюдженням та подальшим ліцензуванням. Як і традиційні, ця угода може визначати територію або регіони, на які поширюється угода; ексклюзивність ліцензії; термін дії ліцензії; конкретну мету, для якої надається ліцензія: умови, за яких ліцензія може бути відкликана; умови оплати тощо.

На практиці не існує конкретного механізму, який міг би визначити, чи творець NFT є також автором оригінального твору, перетвореним на токен. Наприклад, повертаючись до зазначеного вище витвору Beeple, потрібно зазначити, що ця робота є колажем із 5000 цифрових зображень, створених самим автором для його серії «Кожен день». Тобто у цьому випадку автор базового твору та його цифрової версії співпадають.

Але як бути у ситуації, коли визначення автору оригінального твору викликає сумніви чи є неможливим? Відповідаючи на це запитання Деслалі Путранті та Уні Цуласі Путрі, наголошують на необхідності людського втручання як у процес створення, так і транзакцій з NFT через смарт-контракти, що може полягати у процесі додаткової перевірки наявності прав автора сторонами договору. Підозра стосовно порушення авторських прав може стати підставою для тимчасового призупинення транзакції сторонами угоди або/та подальшого вирішення спору завдяки заздалегідь обумовленому онлайн-механізму чи у інший спосіб [12, с. 50].

Висновки і пропозиції. Виникнення NFT є закономірним наслідком швидкого розвитку цифрових технологій, який не можна зупинити. Можливість їх комерційного обігу, що полегшується укладанням смарт-контрактів та їхня висока вартість обумовлює значний інтерес до створення цих токенів, який, проте, може базуватися на нечесних намірах творців NFT, які, прискорюючи процес творення, використовують роботи інших авторів. Однак просте володіння NFT надає лише право претендувати на право власності на сам токен, що ж до авторських прав на первісний об'єкт, то вони зазвичай залишаються у початкового творця,

якщо їх передача не передбачена додатковою угодою.

Як наслідок, у процес укладання угод із невзаємозамінними токенами потрібно запровадити механізм, можливо на базі людського втручання, який би дозволив ідентифікувати оригінальність відповідних цифрових творів. Що ж до добросовісних авторів NFT, то їм також рекомендують переконатися у наявності права власності на об'єкти, які вони використовують у процесі випуску tokenів.

Список використаної літератури

1. Heidorn, Ch. Shocking Numbers: The NFT Market Size in 2023. *Tokenized*, 4 May 2025. URL: <https://tokenizedhq.com/nft-market-size/>
2. Andenas, M., Vietri, V. The Regulation of NFTS: Key Legal Considerations and Potential Challenges. *Open Review of Management, Banking and Finance*, 21 June 2023. URL: <https://openreviewmbf.org/2023/06/21/the-regulation-of-nfts-key-legal-considerations-and-potential-challenges/>
3. Gregory, J. Ch., Gordon, K. S. What are the Copyright Implications of NFTs? *Reuters*, 29 October 2021. URL: <https://www.reuters.com/legal/transactional/what-are-copyright-implications-nfts-2021-10-29/>
4. Ali, O. *et al.* A Review of the Key Challenges of Non-Fungible Tokens. *Technological Forecasting and Social Change*, 2023, Vol.187, Submission 122248. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162522007697?via%3Dihub>
5. Christie's Press Release, 16 February 2021. URL: <https://press.christies.com/wp-content/uploads/2023/09/11fd1374fc4e920ef6e2aca1f7d621a8.pdf>
6. Mulraney, F. Digital Artwork Which Only Exists as a Jpg File Sells at Christie's For \$69.3million after Being Listed for Just \$100 - Making Its Us Creator Beeple the Third Most Valuable Living Artist behind Jeff Koons And David Hockney. *Dailymail.com*, 11 March 2021. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-9352417/Digital-artwork-Beeple-fetches-nearly-70-million-auction.html>
7. Christie's 3.0: Revolutionary Platform Established Christie's as First Global Auction House to Host Fully On-Chain Sales, 27 September 2022. URL: <https://press.christies.com/christies-30-revolutionary-platform-established-christies-as-first-global-auction-house-to-host-fully-on-chain-sales>
8. NFT Collection Prices & Charts Today by Trading Volume (as of 13 May 2025). URL: <https://www.forbes.com/digital-assets/nft-prices/>
9. How Are NFTs Regulated: Legal Issues, Taxation Aspects and More. *Pixelplex*, 14 April, 2022. URL: <https://pixelplex.io/blog/nft-legal-issues/>
10. Тарасенко Л. NFT - новітній цифровий об'єкт авторського права чи форма вираження твору. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 2022. Вип. 2. С. 90-97.
11. Майданик Л. NFT: приватноправовий погляд через зв'язок з авторським правом. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 2022. Вип. 1. С. 16-27.
12. Putranti, D., Tsulasi Putri, U. Enforcement of Copyright Law on Non-Fungible Token (NFT) through Smart Contracts. *Kosmik Hukum*, 2024. Vol. 24, No. 1. P. 40-52. DOI: 10.30595/kosmikhukum.v24i1.18476.

References

1. Heidorn, Ch. (4 May 2025). Shocking Numbers: The NFT Market Size in 2023. *Tokenized*. URL: <https://tokenizedhq.com/nft-market-size/>
2. Andenas, M., Vietri, V. (21 June 2023). The Regulation of NFTS: Key Legal Considerations and Potential Challenges. *Open Review of Management, Banking and Finance*. URL: <https://openreviewmbf.org/2023/06/21/the-regulation-of-nfts-key-legal-considerations-and-potential-challenges/>
3. Gregory, J. Ch., Gordon, K. S. (29 October 2021). What are the Copyright Implications of NFTs? *Reuters*, URL: <https://www.reuters.com/legal/transactional/what-are-copyright-implications-nfts-2021-10-29/>
4. Ali, O. *et al.* (2023). A review of the key challenges of non-fungible tokens. *Technological*

Forecasting and Social Change, Vol. 187, Submission 122248. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162522007697?via%3Dihub>

5. Christie's Press Release (16 February 2021). URL: <https://press.christies.com/wp-content/uploads/2023/09/11fd1374fc4e920ef6e2acaf7d621a8.pdf>
6. Mulraney, F. (11 March 2021). Digital Artwork Which Only Exists as a Jpg File Sells at Christie's For \$69.3million after Being Listed for Just \$100 - Making Its Us Creator Beeple the Third Most Valuable Living Artist behind Jeff Koons And David Hockney. *Dailymail.com*, URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-9352417/Digital-artwork-Beeple-fetches-nearly-70-million-auction.html>
7. Christie's 3.0: Revolutionary Platform Established Christie's as First Global Auction House to Host Fully On-Chain Sales (27 September 2022). URL: <https://press.christies.com/christies-30-revolutionary-platform-established-christies-as-first-global-auction-house-to-host-fully-on-chain-sales>
8. NFT Collection Prices & Charts Today by Trading Volume (as of 13 May 2025). URL: <https://www.forbes.com/digital-assets/nft-prices/>
9. How Are NFTs Regulated: Legal Issues, Taxation Aspects and More (14 April 2022) . Pixelplex. URL: <https://pixelplex.io/blog/nft-legal-issues/>
10. Tarasenko, L. (2022). NFT - novitnii tsyfrovyyi ob'ekt avtorskoho prava chy forma vyr-azhennia tvorcu. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. Vyp. 2. S. 90-97 [in Ukrainian].
11. Maidanyk L. (2022). NFT: pryvatnopravovy pohliad cherez zviazok z avtorskym pravom. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. Vyp. 1. S. 16-27 [in Ukrainian].
12. Putranti, D., Tsulasi Putri, U. (2024). Enforcement of Copyright Law on Non-Fungible Token (NFT) through Smart Contracts. *Kosmik Hukum*, Vol. 24, No. 1. P. 40-52. DOI: 10.30595/kosmikhukum.v24i1.18476.

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

O. O. Nihreieva, PhD in Law, Associate Professor
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 the Department of Civil Law Disciplines
 24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
 e-mail: nihreieva@onu.edu.ua
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4719-6050>

COPYRIGHT PROTECTION IN CONNECTION WITH THE CIRCULATION OF NON-FUNGIBLE TOKENS

Summary

The article is dedicated to copyright protection in the context of commercialization of the circulation of non-fungible tokens (NFT). The emergence of NFTs is a natural consequence of the rapid development of digital technologies, which cannot be stopped. The possibility of their commercial circulation, facilitated by the conclusion of smart contracts, and their high value cause significant interest in the creation of these tokens, which, however, may be based on dishonest intentions of NFT developers who, accelerating the creation process, use the works of other authors.

The main characteristics of this type of tokens, the particularities of their creation and sale are determined in the article. It is emphasized that the defining feature of NFT is their uniqueness, which is achieved by including information about the author in the blockchain. It is emphasized that the transfer of rights to NFTs mainly occurs under smart contracts, which, however, are not able to regulate in detail all the conditions of the transfer of rights to tokens and their further use.

It is emphasized that the rights to NFTs are not equal to the rights to the original work that was tokenized by the creator of the NFT. The simple possession of an NFT gives only the

right to claim ownership of the token itself, as for the copyright to the original object, it usually remains with its author, unless its transfer is provided for by an additional agreement. In this regard, for more effective protection of copyright, it is recommended to conclude additional agreements, which would clarify the conditions of copyright transfer and NFT further use.

As a result, the process of concluding transactions with non-fungible tokens requires the introduction of a mechanism, possibly based on human intervention, that would allow identifying the originality of the corresponding digital works. As for the *bona fide* authors of NFTs, they are also recommended to verify the copyright to the objects they use in the token issuance process.

Keywords: cryptoassets, non-fungible tokens, NFT, commercial circulation, smart contracts, Internet, copyright, license agreement, intellectual property law.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331005>

УДК 340.134(477:4)

Я. В. Петруненко, докт. юрид. наук, професор

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

б-р Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна

e-mail: petrunenko@yahoo.comORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1186-730X>

МОДЕЛІ НОРМОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

У представлений статті здійснено порівняльний аналіз основних моделей нормопроектної діяльності, сформованих у країнах ЄС, а саме англосаксонської, континентальної, скандинавсько-консультаційної моделей, а також наднаціональної моделі «кращого регулювання» (*better regulation*) на рівні ЄС. Автор акцентує увагу на інституційних, процедурних і методологічних особливостях підготовки нормативно-правових актів у різних правових системах.

На основі комплексного вивчення європейських практик автором виявлено ключові елементи, котрі забезпечують високу якість законодавчого процесу: професіоналізація драфтерів, обов'язкова оцінка впливу нормативних актів (RIA), інституційне закріплення стандартів правової техніки, широке залучення стейкхолдерів до розробки політичних рішень та нормативної бази.

Також у статті проведено критичний аналіз сучасного стану нормопроектної діяльності в Україні, визначено основні виклики, котрі суттєво впливають на її якість і стабільність, зокрема розпорошеність процедур, недостатню координацію між органами влади, слабкість інститутів оцінки впливу, а також недосконалість мовних та структурних аспектів законодавчих текстів.

За підсумками проведеного дослідження, на основі отриманих результатів, запропоновано низку практичних рекомендацій для імплементації елементів європейських моделей у національну правову систему України. Зокрема, йдеться про необхідність створення професійного корпусу законодавчих радників, впровадження обов'язкових процедур оцінки впливу, розробку єдиного закону про нормативно-правові акти, а також цифровізацію та забезпечення відкритості процесу нормотворення.

Результати дослідження мають теоретичну та практичну цінність для вдосконалення нормопроектної діяльності в Україні на шляху євроінтеграції, сприяючи підвищенню якості законодавства, зміцненню верховенства права та розвитку демократичного врядування.

Ключові слова: нормопроектування, правова техніка, оцінка регуляторного впливу, європейські моделі нормотворення, законодавчий процес, стандарти нормопроектної діяльності, принцип «кращого регулювання», правова реформа, правотворення, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Реформа законодавчого процесу в Україні набуває особливого значення в умовах євроінтеграційного вектору руху нашої країни та здійснюваних трансформаційних перетворень у системі публічного управління відповідно до стандартів ЄС. Якість нормативно-правових актів безпосередньо

залежить від ефективності процесу їх підготовки, що включає не лише техніко-юридичний аналіз, а й інституційну організацію, міжвідомчу координацію та участь широкого кола стейкхолдерів. У країнах ЄС за роки демократичного розвитку сформувалися різні моделі нормопроектної діяльності, кожна з яких відображає специфіку правової традиції, адміністративної культури та політичної системи.

Порівняльне вивчення таких моделей – *англосаксонської, континентальної, скандинавсько-консультаційної*, а також *наднаціональної* моделі ЄС – дозволяє виокремити інституційно ефективні практики, що можуть бути адаптовані до українських реалій. Йдеться про впровадження професійної законопроектної служби, унормування процедур міжвідомчої координації, закріплення інституту попередніх консультацій з громадськістю та впровадження механізмів оцінки впливу проектів законів.

Актуальність дослідження зумовлена низкою чинників. По-перше, в Україні досі відсутня уніфікована система нормопроектної підготовки, що ускладнює забезпечення стабільності та якості законодавства. По-друге, процес гармонізації українського права з *acquis* ЄС вимагає не лише адаптації норм, а й перебудови процедур їхньої розробки відповідно до європейських стандартів *ex ante* аналізу, оцінки впливу, консультацій із громадськістю. По-третє, процес імплементації кращих європейських практик законопроектної діяльності потребує критичного осмислення та врахування українських політичних і правових реалій, що, своєю чергою, вимагає теоретичного обґрунтування та порівняльного аналізу.

У науковому дискурсі наявні окремі публікації, котрі присвячені специфіці нормопроектного процесу в деяких країнах ЄС або вивченню загальних засад правотворчості в умовах демократичного врядування. Водночас, комплексного систематизованого порівняльного дослідження моделей законодавчої підготовки в країнах ЄС саме з точки зору можливості їх імплементації в Україні досі бракує. Також недостатньо розробленими залишаються питання інституційної організації правотворчості, взаємодії між органами виконавчої влади та парламентом у підготовці законопроектів, а також механізмів залучення експертного середовища на ранніх стадіях політико-правового планування.

Заповнення цих лакун і є головним завданням даної статті, яка, ґрунтуючись на аналізі практик провідних країн ЄС, має на меті виокремити ефективні моделі нормопроектної діяльності, виявити їх переваги та недоліки й сформулювати практичні рекомендації з метою адаптації обґрунтованих елементів до правової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики нормопроектної діяльності та впровадження європейських стандартів у законодавчий процес України ґрунтується на комплексному аналізі міжнародних і національних джерел, які висвітлюють як теоретичні, так і практичні аспекти правової техніки, регуляторної політики та інституційної організації підготовки нормативно-правових актів.

Серед фундаментальних джерел відзначимо *Guide to Making Legislation*, підготовлений Офісом парламентських радників Великої Британії [1]. У цьому документі систематизовано стандарти побудови законопроектів, вимоги до їх структури, логічної послідовності та мови, а також розкрито важливість чіткого

му та політико-правовому просторі ЄС. Ґрунтовним джерелом є монографія Х. Сантакі (Н. Xanthaki) «*Drafting Legislation: Art and Technology of Rules for Regulation*» [10], у якій авторка глибоко аналізує концептуальні основи законодавчої техніки, акцентуючи на тому, що процес нормопроєктування має одночасно відповідати мистецтву формулювання норм та технології створення *регуляторно стійких* правил. Наукове осмислення проблем нормопроєктної діяльності в сучасному українському контексті представлено у статті О. Ю. Кучинської «*Стратегії нормопроєктування в Україні на шляху вступу до Європейського Союзу*» [11], у якій дослідницею обґрунтовується необхідність імплементації європейських механізмів оцінки впливу, залучення громадськості та підвищення якості текстів законопроектів через розвиток професійної підготовки укладачів законів. Деякі аспекти досліджуваної теми, у тому числі, що стосуються питань удосконалення нормативного регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів [12; 13; 14; 15], забезпечення економічної безпеки України крізь призму реформування державної регуляторної політики [16] та ефективності використання публічних коштів як аксіологічної основи державної регуляторної політики [17], раніше вивчалися й автором цієї статті, що сприяло подальшому заглибленню у специфіку досліджуваних нині питань нормопроєктної діяльності.

Аналіз даних джерел свідчить про те, що сучасний науковий і практичний дискурс чітко визначає системні орієнтири для реформування нормопроєктної діяльності в Україні відповідно до європейських стандартів: запровадження чітких процедур підготовки законопроектів, оцінка їхнього впливу, забезпечення юридичної ясності текстів, інституційне закріплення вимог до правової техніки та прозорість процесу нормотворення.

Представлена стаття підготовлена автором в рамках роботи над науковим проектом «*Методологічні засади нормопроєктування у контексті адаптації до права Європейського Союзу*» (0125U001818), який виконується Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України».

Мета статті. Метою статті є проведення порівняльного аналізу основних моделей нормопроєктної діяльності в країнах ЄС, виявлення їх ключових характеристик та формулювання практичних рекомендацій щодо можливостей імплементації окремих елементів у національну систему правотворення України. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких *дослідницьких завдань*: розкрити сутність та значення нормопроєктної діяльності як інституційного елементу правотворчого процесу; проаналізувати нормативно-організаційні особливості моделей законодавчої підготовки, що сформувалися в країнах ЄС; додатково виокремити спільні риси та ключові відмінності англосаксонської, континентальної, скандинавсько-консультаційної моделей нормопроєктування, а також моделі нормопроєктування ЄС (*better regulation*); сформулювати висновки і практичні рекомендації щодо адаптації та впровадження європейських підходів до нормопроєктної діяльності в українських умовах.

Методологія дослідження являє собою сукупність взаємодоповнювальних наукових підходів і методів, які забезпечують комплексне, системне та критичне осмислення предмету дослідження. Зокрема, *порівняльно-правовий* підхід

застосовується для аналізу спільних рис і відмінностей моделей нормопроектної діяльності, що функціонують у різних правових системах країн ЄС для виявлення ефективних практик, придатних для імплементації в Україні. Подібний підхід дозволяє з'ясувати, які елементи правотворчих процедур у країнах-членах ЄС забезпечують стабільність, передбачуваність та якість законодавчого процесу. *Інституційний* підхід використовується для дослідження організаційної структури, функціонального наповнення та компетенцій органів, відповідальних за законопроектну діяльність у країнах ЄС. Цей підхід дозволяє проаналізувати роль різних суб'єктів у нормотворчому процесі, зокрема урядових структур, юридичних служб, експертних груп, парламентських комітетів, громадськості та наукового середовища. *Функціональний* підхід дає змогу оцінити ефективність реалізації відповідних моделей нормопроектної діяльності на практиці, з огляду на їх вплив на якість нормативно-правових актів, прозорість процесу ухвалення рішень, ступінь залучення зацікавлених сторін, а також адаптивність до змінних політичних умов; також він є ключовим для формулювання рекомендацій, котрі спрямовані на покращення інституційної спроможності законопроектної системи України.

Виклад основного матеріалу. У європейських країнах сформувалися різні моделі організації законодавчої підготовки, котрі обумовлені історично та адміністративно. Для цілей порівняння, виділимо кілька умовних моделей та розглянемо їх характеристики, а також оцінимо, які елементи цих моделей могли би бути впроваджені в Україні з урахуванням національних особливостей.

Англосаксонська модель (на прикладі Великої Британії). Характеризується чітким розмежуванням політичного та техніко-юридичного аспектів у підготовці законопроектів. Міністри та їх відомства визначають політичну мету і основні положення майбутнього закону, а спеціалізований корпус юридичних радників (парламентських юрисконсультів) здійснює написання тексту законопроекту [1]. Ця модель передбачає високий професіоналізм *драфтерів* (укладачів законів), для яких розроблено окремі стандарти підготовки, зокрема у Великій Британії – це Керівництво з законодавчої підготовки (*Guide to Making Legislation*). Процес також включає стадію попереднього оприлюднення (власне, «*Green Paper*» – для збору реакцій, «*White Paper*» – урядовий намір законодавчих змін) та інтенсивні обговорення в парламентських комітетах, часто ще до офіційного внесення. Для України корисним з цієї моделі є інститут професійних драфтерів: утворення в структурі Апарату Верховної Ради України або Секретаріату Кабінету Міністрів України підрозділу кваліфікованих фахівців з питань законотворчої техніки, які б допомагали у формулюванні норм, могло би значною мірою підвищити якість текстів законів. На сьогодні в Україні подібну роль частково відіграють юристи Міністерства юстиції України та парламентського апарату, однак їх функції не настільки інституційно відокремлені, як власне в англосаксонській традиції [5]. Імплементація елементів вказаної моделі потребувала би відповідних змін у кадровій політиці: запровадження позиції законодавчих радників, їх спеціального навчання та залучення на ранніх стадіях розробки будь-якого законопроекту.

Континентальна (або континентально-європейська) модель. У багатьох європейських країнах законопроекти готує саме те міністерство, у сфері відання якого лежить предмет регулювання, однак при цьому існують жорсткі міжвідомчі процедури і контроль з боку центрального юридичного органу. До прикладу, у

Німеччині кожен законопроект проходить через Міністерство юстиції і Державну канцелярію. Схожим чином побудовані процеси в Австрії, Нідерландах, Чехії та інших країнах: відповідне міністерство є «локомотивом» розробки, проте на стадії міжвідомчого узгодження проект ретельно перевіряється на відповідність загальнодержавним інтересам та правовій узгодженості. Наприклад, у Фінляндії є система «інструкцій з підготовки законопроектів» (*valtioneuvoston ohjesääntö*), які затверджені урядом і мають обов'язковий характер для всіх органів влади. Там же в структурі Міністерства юстиції утворено відділ законодавчого розвитку, який консультує інші міністерства щодо техніки підготовки законів і координує навчання для урядових службовців з цих питань [4]. Для України корисним запозиченням з континентальної моделі є створення чіткої нормативної бази для внутрішньоурядової нормопроектної роботи. Частково цю функцію міг би виконати спеціальний Закон України «Про нормативно-правові акти», проект якого неодноразово вносився до парламенту [7]. Такий закон мав би встановити єдині вимоги до підготовки проектів актів, етапи їх громадського та експертного обговорення, правила внесення змін тощо, як, наприклад, це зроблено у низці континентальних європейських країн [8]. Крім того, континентальна модель підкреслює важливість того, щоб будь-який проект, перш ніж стати законом, був узгоджений з погляду юридичної техніки єдиним органом – в Україні є логічним закріпити за Міністерством юстиції України (чи окремо створеним Законодавчим центром) функцію видачі певної «візи» проекту перед його розглядом урядом чи парламентом. Наразі Міністерство юстиції України здійснює правову експертизу, однак уряд може подати до Верховної Ради України проект і без позитивного висновку Міністерства юстиції України, на власний ризик. Посилення ролі цього етапу сприяло би підвищенню якості нормопроектної роботи.

Скандинавсько-консультаційна модель. Її особливістю є максимально широке залучення зовнішніх експертів і стейкхолдерів до розробки політики ще на доктринальному рівні, до появи тексту законопроекту. Наприклад, у Швеції традиційно проводяться «комітетські дослідження»: створюється комітет, що включає представників різних партій, науковців, громадянського суспільства, який аналізує проблему і пропонує варіанти законодавчих змін [5]. Звіт комітету публікується як офіційний документ – SOU (*Statens Offentliga Utredningar*) та направляється на відкрите консультування: усі зацікавлені особи можуть подати свої коментарі. Лише після цього уряд готує власний законопроект, спираючись на рекомендації комітету та результати обговорення. Такий процес забезпечує міцну легітимність закону і врахування потенційних ризиків на ранньому етапі. Для України повний запуск подібної моделі представляється складним через брак часу на невідкладні реформи. Однак, окремі елементи вказаної моделі, як-от створення тимчасових робочих груп з експертів для підготовки концепцій законів (де-факто так робилося при розробці деяких реформаторських законопроектів, зокрема утворювалися конституційна комісія, комісія з питань адміністративної реформи), можна застосовувати більш системно. Нещодавно у 2022-2023 рр. при парламентських комітетах створювалися робочі групи із залученням профільних фахівців, громадянського суспільства з метою опрацювання євроінтеграційних законопроектів, що є позитивною практикою і фактично відповідає елементам скандинавського підходу [5].

Наднаціональна модель ЄС («better regulation»). ЄС сформував власний підхід до нормопроєктування, який нині є орієнтиром для країн-членів і тих, що прагнуть ними стати. Основними елементами цієї моделі є: планування (щорічна програма Європейської комісії та багаторічне планування), відкриті консультації на кожному етапі, обов'язкові оцінки впливу, експертні групи при Європейській комісії з різних питань політики та постійний моніторинг і оцінка чинного законодавства (принцип «*evaluate first*» – спершу оцінити, чи потрібні зміни) [3]. У 2019-2021 рр. Європейська комісія оновила цю систему, впровадивши принцип «*one-in, one-out*» (при запровадженні нового регулювання намагатися зменшити навантаження, скасувавши старе) [3]. Для нашої країни імплементація елементів «*кращого регулювання*» є частиною зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС в розділі щодо належного врядування. Вже зараз запроваджені деякі інструменти – наприклад, методологія проведення консультацій і аналізу регуляторного впливу. Проте, необхідно на інституційному рівні зміцнити спроможність органів влади виконувати ці вимоги. Відтак, представляється доцільним створення при уряді окремого підрозділу чи координаційної групи з питань регуляторної політики та якості законодавства, яка б впроваджувала європейські підходи (можливо, на базі вже існуючих інституцій, як-от Офіс реформ при Міністерстві економіки України чи аналог Офісу ефективного регулювання (BRDO) [6]).

Підсумовуючи цю частину дослідження, резюмуємо: моделі законодавчої підготовки в країнах ЄС різняться, але всі вони мають спільну рису – **наявність усталених процедур та інституційної пам'яті, які забезпечують послідовність та якість нормотворчості**. Для України, яка історично не мала часу вибудувати стабільну систему підготовки законів (через часті політичні зміни, революційні оновлення законодавства), важливо перейняти найкращі практики. Це включає як формальні речі (прийняття закону чи інших актів, що регулюють нормопроєктну діяльність), так і неформальні (створення культури обговорення законопроектів, повага до експертизи, врахування наукових підходів).

Надалі, у рамках визначених моделей, розглянемо європейські підходи до правової техніки в нормопроєктуванні. Правова техніка, або законодавча техніка – це сукупність прийомів, правил і засобів підготовки нормативно-правових актів, які забезпечують їх логічність, ясність, несуперечність і зручність у застосуванні. Європейські країни приділяють значну увагу вдосконаленню правової техніки, розуміючи, що навіть за правильно визначеної політики погана редакція закону може призвести до неправильного розуміння чи ускладнень у виконанні.

В європейській нормотворчій традиції сформувалися усталені стандарти структурування нормативно-правових актів, котрі спрямовані на забезпечення їх логічності, послідовності та юридичної ясності. Так, зокрема у більшості країн континентального права закони починаються з преамбули, у якій викладаються мотиви прийняття акту та посилання на правові підстави і політико-правовий контекст. Основна частина акту зазвичай структурована за предметною ознакою і поділяється на розділи, глави, статті, які своєю чергою поділяються на частини, пункти та підпункти із застосуванням ієрархічної нумерації – наприклад: 1., а), і).

Упорядкування змісту нормативного акту, як правило, здійснюється за принципом руху від загального до конкретного: від визначення термінів – до

матеріальних положень, процедурних норм, механізмів контролю, положень про відповідальність, а також прикінцевих та перехідних положень. Такі вимоги закріплюються у національних інструкціях із нормопроєктування. Наприклад, польські *Zasady techniki prawodawczej* [8] містять чіткі вказівки з формулювання прикінцевих положень, зокрема порядку набрання чинності актом та скасування попередніх нормативно-правових документів.

В українському законодавстві загалом використовується подібна логіка структурування нормативних актів, однак часто спостерігаються відхилення, що знижують рівень юридичної системності. Так, нерідко трапляються включення до закону положень, які не мають безпосереднього зв'язку з основним предметом регулювання, або недостатнє використання внутрішніх структурних одиниць, що ускладнює сприйняття тексту. Європейські стандарти могли би бути більш повно враховані в межах майбутнього Закону України «Про нормативно-правові акти» та відповідних методичних рекомендацій Міністерства юстиції України.

Попри наявність мовного й культурного різноманіття, у правовій техніці країн ЄС превалює прагнення до лаконічності, зрозумілості та однозначності юридичних формулювань. Основоположим принципом законодавчої мови є недвозначність – формулювання норми має допускати лише одне правомірне тлумачення. Для досягнення вказаної мети активно застосовуються визначення термінів у тексті закону (глосарії), уникнення суб'єктивних оцінок без чітких критеріїв, послідовне використання єдиної термінології для позначення одного і того ж правового явища.

В актах ЄС напрацьовано уніфікований нормативний стиль. Наприклад, у преамбулах використовується конструкція «Having regard to...», а в імперативних частинах переважають дієслова «shall» (обов'язковість) або «may» (дозвіл). У багатьох країнах ЄС також існують офіційні переліки стандартних юридичних конструкцій і термінів, рекомендованих до вживання у законотворчості [2].

Для української мови аналогічно розроблено низку подібних рекомендацій, котрі включають вживання активних граматичних конструкцій, уникнення дієприслівникових зворотів, кальок з інших мов і надмірного використання іноземних слів при наявності повноцінних українських відповідників. Водночас, на практиці українське законодавство й досі часто містить складні синтаксичні конструкції, значною мірою успадковані з радянської юридичної мови, що ускладнює розуміння нормативних положень.

З огляду на зазначене, представляється доцільним впровадження практики використання «ясної мови» (*plain language*), яка набула широкого поширення у Великій Британії, Ірландії та низці інших європейських країн. Законодавчі акти, підготовлені з дотриманням принципів ясної мови, стають більш доступними для розуміння не лише професійними юристами, а й широким колом громадян [10].

Також у європейській правовій техніці одним із ключових принципів є забезпечення внутрішньої узгодженості нормативної системи, тобто уникнення правових колізій, прогалин і дублювання норм. Під час підготовки нового закону особлива увага приділяється його співвідношенню із чинним законодавством. Зокрема, за необхідності ініціюється внесення паралельних змін до суміжних актів, щоб забезпечити узгодженість регулювання.

У практиці країн ЄС часто застосовується підхід «*omnibus*» законопроектів – коли одним законопроектом одночасно змінюється низка нормативно-правових актів. Подібний підхід є ефективним при імplementації норм права ЄС, оскільки дозволяє одночасно адаптувати національне законодавство до вимог директив або регламентів [3]. У зазначеному контексті слід підтримати важливу тезу О. Ю. Кучинської про те, що перспективи нормопроєктування в Україні як кандидата до ЄС полягають у подальшому глибокому впровадженні європейських стандартів та норм у національне законодавство [11, с. 310].

В Україні ж, навпаки, спостерігається розірваність нормотворчих ініціатив: навіть за очевидної потреби супровідних змін до інших законів, вони не вносяться одночасно з основним актом, що у результаті призводить до юридичних колізій, прогалин та ускладнень у правозастосуванні. Набутий нашою країною досвід щодо комплексного оновлення законодавства в межах імplementації Угоди про асоціацію з ЄС (зокрема, під час виконання Плану дій з візової лібералізації) свідчить про доцільність систематизації таких підходів та перетворення їх на стало застосовувану техніку в контексті внутрішніх реформ.

Незважаючи на певні зусилля щодо вдосконалення правотворчого процесу, законодавча підготовка в Україні залишається вразливою до низки системних проблем, котрі суттєво впливають на якість і стабільність нормативно-правових актів.

Однією з ключових таких проблем є відсутність єдиної уніфікованої моделі нормопроєктної діяльності. Зокрема, процедури підготовки проєктів актів нерідко залежать від відомчих ініціатив, без належної координації і взаємодії органів виконавчої та законодавчої влади. Вказане призводить до несистемності проєктів, правових колізій та дублювання норм.

Іншою суттєвою проблемою є недостатній рівень професійної підготовки фахівців, які беруть участь у законодавчому процесі. На відміну від країн ЄС, в Україні відсутній інститут професійних драфтерів, а техніко-юридичний аналіз актів часто здійснюється формально.

Також спостерігається обмежене використання механізмів оцінки впливу законодавчих ініціатив (RIA) й неефективність консультативних процедур із громадськістю та експертним середовищем. Слід зауважити, що значна частина законопроектів готується у закритому режимі, без достатнього обговорення із зацікавленими сторонами.

Окремо наголосимо на відсутності стабільного законодавчого регулювання нормопроєктної діяльності. Зокрема, проєкт Закону України «Про нормативно-правові акти» неодноразово вносився до парламенту, однак досі не прийнятий. Втім, наявність такого закону є критично важливою умовою формалізації єдиних процедур та стандартів нормотворення.

Нарешті, важливим викликом є слабка інституційна спроможність органів влади забезпечувати якісне планування законодавчої діяльності, її моніторинг та оцінку ефективності прийнятих актів.

Враховуючи зазначене, представляється доцільним запропонувати наступні рекомендації щодо імplementації елементів моделей ЄС у національну практику:

1) інституційні зміни:

створення професійного корпусу драфтерів зі спеціалізованою юридичною

підготовкою у сфері законопроектної техніки (зокрема, при Апараті Верховної Ради України або при Секретаріаті Кабінету Міністрів України);

утворення єдиного центру експертизи законопроектів, зокрема в структурі Міністерства юстиції України або як незалежного органу, який би здійснював обов'язкову попередню правову експертизу всіх проектів актів;

інституціоналізація процедур попереднього обговорення законодавчих ініціатив через постійно діючі експертні ради при профільних парламентських комітетах та міністерствах;

2) правові інструменти:

ухвалення Закону України «Про нормативно-правові акти», який повинен закріпити вимоги до структури законопроектів, етапів їх підготовки, проведення консультацій, оцінки регуляторного впливу та механізмів моніторингу реалізації прийнятих актів;

запровадження обов'язковості оцінки впливу (RIA) для всіх проектів актів, що мають значний соціальний або економічний ефект, із подальшою інтеграцією принципу «*evaluate first*» перед внесенням змін до чинного законодавства;

імплементация принципу «*one-in, one-out*» у нормотворчості – обов'язкового аналізу можливості скасування або спрощення чинного регулювання при внесенні нових норм;

3) адміністративна реалізація:

впровадження цифрових платформ публічного обговорення законопроектів та збору коментарів на всіх етапах розробки (за зразком платформи Європейської комісії «*Have Your Say*»);

створення системи постійного навчання для державних службовців з питань сучасних підходів до законопроектної діяльності (у т.ч., із залученням іноземних фахівців та міжнародних організацій);

посилення аспектів планування законодавчої діяльності через впровадження щорічних та середньострокових планів розробки законопроектів із визначенням пріоритетних напрямів реформ.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можливо сформулювати наступні висновки і пропозиції. Досвід країн-членів ЄС переконливо доводить, що ефективна нормопроектна діяльність є основоположним чинником забезпечення високої якості права, послідовності нормативно-правових актів та легітимності правових реформ. Сформовані в європейських країнах моделі – *англосаксонська, континентальна, скандинавсько-консультаційна*, а також *наднаціональна* модель ЄС – демонструють різні шляхи організації законодавчої підготовки, однак всі вони мають спільні риси: високий рівень професіоналізації, прозорість процедур, акцент на обов'язковій попередній оцінці регуляторного впливу та інтеграції зусиль різних гілок влади.

Аналіз сучасного стану законодавчої підготовки в Україні свідчить про наявність істотних системних вад, зокрема таких як фрагментарність процедур нормотворення, недостатній рівень техніко-юридичного опрацювання проектів, обмежене використання механізмів громадського обговорення та оцінки впливу, відсутність сталої нормативної основи нормопроектної діяльності. Запропоновані у статті рекомендації ґрунтуються на адаптації кращих європейських прак-

тик до українських реалій та спрямовані на досягнення кількох стратегічних цілей:

- підвищення якості нормативно-правових актів шляхом професіоналізації процесу підготовки законопроектів;
- упровадження єдиної уніфікованої моделі законодавчої підготовки з чітким розмежуванням ролей та відповідальності;
- забезпечення відкритості, підзвітності та інклюзивності нормотворчого процесу;
- гармонізація процедур із європейськими стандартами через ухвалення спеціального закону про нормативно-правові акти та розвиток інституційної інфраструктури нормотворення.

Комплексна імплементація вказаних змін сприятиме не лише поліпшенню правового середовища в Україні, але й посилить його інституційну спроможність у процесі інтеграції до ЄС, зміцнюючи основи правової держави, демократичного врядування та верховенства права.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розроблення конкретних моделей інституційних реформ у сфері нормопроектної діяльності, вивчення найкращих практик країн-членів ЄС з питань динамічного оновлення законодавства, а також оцінки впливу реформ на якість нормативно-правового середовища.

Список використаної літератури

1. Guide to making legislation. *Cabinet Office*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/guide-to-making-legislation>
2. Joint practical guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732>
3. Better regulation: guidelines and toolbox. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en
4. OECD Regulatory Policy Outlook 2025. Report 9. April 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-regulatory-policy-outlook-2025_56b60e39-en.html
5. Public administration in Ukraine. Assessment against the Principles of Public Administration. SIGMA Monitoring Reports. December, 2023. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pdf
6. Офіс ефективного регулювання (BRDO). URL: <https://brdo.com.ua>
7. Проект Закону про нормативно-правові акти, реєстр. № 7409 від 01 грудня 2010 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123
8. Zasady techniki prawodawczej. *Kancelaria Senatu*. Warszawa, 2022. URL: https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/kancelaria/wydawnictwa/pdf/zasady_techniki.pdf
9. Устименко В. А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: Монографія; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В. К. Мамутова НАН України». К.: Академперіодика, 2025. 452 с. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/256>
10. Helen Xanthaki. Drafting Legislation: Art and Technology of Rules for Regulation. Hart Publishing, 2014. 392 p. URL: <https://www.perlego.com/book/394846/drafting-legislation-art-and-technology-of-rules-for-regulation-pdf>
11. Кучинська О. Ю. Стратегії нормопроекткування в Україні на шляху вступу до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 305-310. URL: <http://>

- pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/44.pdf
12. Петруненко Я. В. Шляхи удосконалення господарсько-правового регулювання у сфері забезпечення ефективного використання державних коштів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 91-94. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf
 13. Петруненко Я. В. Окремі питання удосконалення господарського законодавства у сфері регулювання засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 88-92. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/17.pdf>
 14. Петруненко Я. В. Напрями удосконалення законодавчого регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 121-126. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/7_2019/22.pdf
 15. Петруненко Я. В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: Монографія. К.: Вид-во «Ліра-К», 2019. 416 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14721>
 16. Петруненко Я. В. Забезпечення економічної безпеки України крізь призму реформування державної регуляторної політики. *Правові та економічні засади реформування системи органів державної влади і правосуддя в умовах інтеграції до європейської спільноти: проблеми та перспективи*: Колект. моногр. / За ред. Г. В. Татаренко. Сєверодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2018. 208 с. С. 107-120. URL: <https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/2018-pik.pdf>
 17. Петруненко Я. В. Ефективність використання публічних коштів як аксіологічна основа державної регуляторної політики. *Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві*: Колект. моногр. / За заг. ред. О. В. Гаран, О. І. Миколенко. Одеса: Фенікс, 2023. 300 с. Розділ 6. С. 203-222. DOI: <https://doi.org/10.18524/2022.978-966-928-840-0.6.203-222>

References

1. Guide to making legislation. *Cabinet Office*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/guide-to-making-legislation>
2. Joint practical guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732>
3. Better regulation: guidelines and toolbox. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en
4. OECD Regulatory Policy Outlook 2025. Report 9. April 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-regulatory-policy-outlook-2025_56b60e39-en.html
5. Public administration in Ukraine. Assessment against the Principles of Public Administration. SIGMA Monitoring Reports. December, 2023. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pdf
6. Office of Effective Regulation (BRDO). URL: <https://brdo.com.ua> [in Ukrainian].
7. Draft Law on Regulatory Acts, Reg. No. 7409 of December 1, 2010. Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 [in Ukrainian].
8. Zasady techniki prawodawczej. *Kancelaria Senatu*. Warszawa, 2022. URL: https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/kancelaria/wydawnictwa/pdf/zasady_tekniki.pdf [in Polish].
9. Ustylenko V. A. (2025). Adaptation of national legislation to the law of the European Union: foundations, criteria, measurements of stability: Monograph; NAS of Ukraine, State Institution «V. K. Mamutov Institute of Environmental and Social Research of the NAS of Ukraine». Kyiv: Akademperiodika, 452 p. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/256> [in Ukrainian].
10. Helen Xanthaki (2014). Drafting Legislation: Art and Technology of Rules for Regulation.

- Hart Publishing. 392 p. URL: <https://www.perlego.com/book/394846/drafting-legislation-art-and-technology-of-rules-for-regulation-pdf>
11. Kuchynska O. Yu. (2024). Strategies of normative drafting in Ukraine on the path to joining the European Union. *Law and Society*. No. 2. P. 305-310. URL: http://pravoispilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/44.pdf [in Ukrainian].
 12. Petrunenko Ia. V. (2017). Ways of improving economic and legal regulation in the field of ensuring the effective use of public funds. *Comparative and analytical law*. No. 3. P. 91-94. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf [in Ukrainian].
 13. Petrunenko Ia. V. (2019). Certain issues of improving economic legislation in the field of regulating means of ensuring the effective use of public funds. *Entrepreneurship, economy and law*. No. 4. P. 88-92. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/17.pdf> [in Ukrainian].
 14. Petrunenko Ia. V. (2019). Directions for improving the legislative regulation of economic and legal means of ensuring the effective use of public funds. *Legal Novels*. No. 7. P. 121-126. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/7_2019/22.pdf [in Ukrainian].
 15. Petrunenko Ia. V. (2019). Problems of ensuring the effective use of public funds: economic and legal aspect: Monograph. Kyiv: Publishing house «Lira-K», 416 p. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14721> [in Ukrainian].
 16. Petrunenko Ia. V. (2018). Ensuring the economic security of Ukraine through the prism of reforming state regulatory policy. Legal and economic principles of reforming the system of state authorities and justice in the context of integration into the European community: problems and prospects: Collected monograph / Edited by G.V. Tatarenko. Severodonetsk: Publishing house of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 208 p. P. 107-120. URL: <https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/2018-rik.pdf> [in Ukrainian].
 17. Petrunenko Ia. V. (2023). The effectiveness of the use of public funds as an axiological basis for state regulatory policy. Research into the mechanism for the implementation of human and citizen rights and freedoms in public and private law: Collected monograph / Edited by O. V. Garan, O. I. Mykolenko. Odesa: Fenix. 300 p. Section 6. P. 203-222. DOI: <https://doi.org/10.18524/2022.978-966-928-840-0.6.203-222> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

Ia. V. Petrunenko, DSc (Law), Full Professor

State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
the National Academy of Sciences of Ukraine"

60 Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

e-mail: petrunenko@yahoo.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1186-730X>

MODELS OF REGULATORY ACTIVITY IN EU COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE

Summary

The article provides a comparative analysis of the main models of regulatory activity established in the EU countries, namely, the Anglo-Saxon, continental, Scandinavian-consultative models, as well as the supranational model of "*better regulation*" at the EU level. The author focuses on the institutional, procedural and methodological peculiarities of drafting legal acts in different legal systems.

Based on a comprehensive study of European practices, the author identifies the key elements that ensure high quality of the legislative process: professionalisation of drafters, mandatory impact assessment of regulatory acts (RIA), institutionalisation of legal technique standards, and broad stakeholder involvement in the development of policy decisions and the regulatory framework.

The article also provides a critical analysis of the current state of regulatory drafting in Ukraine, identifying the main challenges that significantly affect its quality and stability, including dispersion of procedures, insufficient coordination between public authorities, weakness of impact assessment institutions, and imperfect linguistic and structural aspects of legislative texts.

Based on the findings of the study, the author offers a number of practical recommendations for the implementation of elements of European models in the national legal system of Ukraine. In particular, these include the need to create a professional corps of legislative advisers, introduce mandatory impact assessment procedures, develop a single law on regulatory legal acts, and digitalise and ensure openness of the rulemaking process.

The results of the study have theoretical and practical value for improving Ukraine’s regulatory drafting on the path to European integration, contributing to improving the quality of legislation, strengthening the rule of law, and the development of democratic governance.

Keywords: regulatory drafting activity, normative-drafting, legal techniques, regulatory impact assessment, European models of rulemaking, legislative process, standards of rulemaking, principle of "*better regulation*", legal reform, lawmaking, European integration.

МОРСЬКЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331549>

УДК: 341.22(091)(4)»15/16»

О. А. Гавриленко, докт. юрид. наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра міжнародного і європейського права
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

МОРСЬКІ ЗАКОНИ ГАНЗЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 1597 РОКУ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ, ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ

Морські закони Ганзи 1597 року стали важливим етапом розвитку морського права в Європі та мають значний вплив на формування міжнародно-правових норм, що регулюють морську торгівлю й навігацію. Цей документ, створений у межах Ганзейського союзу – потужного торговельно-економічного об'єднання північнонімецьких міст, – відображає узагальнення та кодифікацію звичаїв, що склалися у морському торговельному обігу північноєвропейського регіону. Стаття досліджує зміст, структуру та основні положення Морських законів Ганзи 1597 року, а також їхній вплив на подальший розвиток морського права в Європі.

У роботі розглянуто ключові норми Морських законів Ганзи 1597 року, які регулювали такі важливі питання, як обов'язки капітана та екіпажу, правила перевезення вантажів, відповідальність за пошкодження товарів, а також порядок вирішення морських суперечок. Закони відображали звичаї, які склалися протягом століть на теренах Балтійського й Північного морів, і стали зразком для інших збірок морського права. Дослідження також аналізує уніфікаційний характер цих законів – вони сприяли однаковому застосуванню морських звичаїв у межах Ганзи, що полегшувало торговельні операції між різними портами та містами. Особливу увагу приділено питанню впливу Морських законів Ганзи на подальше кодифікування морського права в інших європейських країнах та формування загальноєвропейських принципів морського права.

Морські закони Ганзи 1597 року репрезентують важливий історико-правовий пам'ятник, що відіграв значну роль у розвитку морського права Європи. Вони не лише кодифікували морські звичаї та надали їм офіційного статусу, а й заклали основу для створення правових систем, що забезпечували справедливе та ефективне регулювання морської торгівлі. Ці закони мали тривалий вплив на правові традиції, що регулювали морське судноплавство, і стали зразком для подальших нормативних актів у цій сфері. Дослідження підкреслює значущість Морських законів Ганзи як джерела морського права та їхню роль у формуванні правової спадщини Європи.

Ключові слова: Ганзейський союз; Морські закони 1597 р.; морське право; кодифікація; морські звичаї; європейська правова спадщина.

Постановка проблеми. Морське право відігравало визначальну роль у розвитку міжнародної торгівлі та мореплавства, забезпечуючи правові механізми для врегулювання комерційних, судноплавних і правових спорів. Одним із найважливіших етапів у становленні морського права стало прийняття Морських законів Ганзейського союзу 1597 року, які закріпили основні правові принципи морської діяльності в рамках цього потужного торговельного об'єднання.

Ганзейський союз, що домінував у балтійсько-північноморському регіоні з XIII до XVII століття, сформував власну систему правових норм, адаптованих до потреб морської торгівлі. На відміну від інших правових збірників, таких як «Сувої Олерона» (XII ст.) чи «Консолато-дель-Маре» (XIII ст.), морські закони Ганзи мали виразне комерційне спрямування і відображали потреби торговельної олігархії, яка контролювала ключові маршрути постачання товарів між Північчю та рештою Європи.

Прийняття Морських законів 1597 року стало кульмінацією столітніх правотворчих процесів, спрямованих на впорядкування морської діяльності в рамках Ганзейського союзу. Документ містив норми щодо статусу кораблів і їхньої належності, регулювання морських аварій, комерційних суперечок, правил навігації, а також заходів боротьби з піратством. Саме ці положення стали основою для подальшого розвитку морського права в Європі, зокрема в правових системах Голландії, Англії та Священної Римської імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, питання становлення основ морського права в добу середньовіччя та раннього модерного часу неодноразово, широко чи побіжно, висвітлювалися як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Серед найвідоміших можна назвати праці Дж. Редді [1], О. В. Буткевич [2], Т. Л. Сироїд [3], С. О. Кузнецова і Т. В. Аверочкиної [4]. Значну увагу присвячено й історичним дослідженням Ганзейського союзу. Особливу увагу тут привертають монографії Н. Подаляк [5], Й. Фальке [6] Х. Циммерн [7], Е.-М. Дістлер [8] та ін. Водночас, спеціальні історико-правові розвідки правового регулювання міжнародних відносин Ганзи та, зокрема такої відомої пам'ятки як Морські закони Ганзейського союзу 1597 р. вітчизняними науковцями до цього часу не здійснювалися.

Метою статті є з'ясування змісту і правового значення Морських законів Ганзейського союзу 1597 року, історичних передумов їхнього укладення, у зв'язку із попередніми морськими кодексами, а також впливу на подальшу еволюцію європейського морського права.

Виклад основного матеріалу. Ганзейський союз, або Ганза, був одним із найвпливовіших торговельних об'єднань середньовічної та ранньомодерної Європи. Його створення у XIII столітті стало відповіддю на зростаючі потреби північноєвропейських купців у спільному захисті своїх економічних інтересів. Союз об'єднував понад двісті великих та дрібних міст Північної Німеччини, Скандинавії, Прибалтики, Нідерландів та навіть деяких територій Англії [7], утворюючи унікальну економічно-правову систему, що діяла незалежно від окремих державних утворень.

На відміну від централізованих державних утворень, Ганзейський союз був конфедерацією вільних міст, що діяли на основі спільних економічних і політичних інтересів. Вищим органом управління була Ганзейська асамблея

(Hansetag), яка скликалася нерегулярно і приймала рішення консенсусом [9, с. 102-119]. Водночас кожне місто мало певну автономію у питаннях торгівлі, судочинства та мореплавства [5], що стимулювало розвиток локальних правових традицій.

Ключову роль у функціонуванні союзу відігравали ганзейські контори – представництва у великих торговельних центрах Європи, зокрема в Лондоні (engl. Steelyard, germ. Stálhof), Брюгге, Бергені та Новгороді. Саме через ці торговельні вузли здійснювалося постачання зерна, риби, хутра, деревини, металів та інших товарів [10, с. 103]. Для захисту своїх економічних інтересів Ганза виробила унікальну правову систему, що включала як звичаєве, так і писане право, адаптоване до морської торгівлі.

Ганзейський союз мав складні відносини з іншими морськими державами, зокрема Англією, Данією, Швецією та Нідерландами [6]. Упродовж XIV-XVI століть він неодноразово вступав у конфлікти через торговельні привілеї, монополію на деякі товари та регулювання судноплавства [11]. Наприклад, в Англо-ганзейській війні (1469-1474) [12, с. 248-250] союз змушений був відстоювати свої ексклюзивні торговельні права в Лондоні, що свідчить про його потужний вплив на морські перевезення в Північному морі. Водночас угоди з Данією дозволили Ганзі контролювати вихід до Балтійського моря, що забезпечило домінування у торгівлі зерном, деревиною та рибою.

В умовах активного судноплавства та численних торговельних операцій у рамках союзу поступово формувалися норми морського права, що регулювали низку ключових аспектів, серед яких варто відзначити, по-перше, питання статусу кораблів та їхньої приналежності. Визначалися правила реєстрації суден, порядок їхнього використання в комерційних цілях. Наступний важливий блок норм права був спрямований на врегулювання питань відповідальності за морські аварії. Насамперед, регламентувалися питання розподілу відповідальності між власниками суден, капітанами та торговцями. Ще одним важливим блоком проблем, які потребували врегулювання, були комерційні суперечки. Встановлювалися правила вирішення спорів між купцями, а також умови страхування товарів. І нарешті, важливе значення мали правові засади протидії піратству. Вживалися заходи щодо захисту торговельних суден, включаючи колективну оборону та судове переслідування морських розбійників.

Хоча Ганзейський союз спирався на звичаєве морське право, до кінця XVI століття виникла необхідність у його кодифікації [8]. Це й стало передумовою для прийняття Морських законів Ганзи 1597 року, які закріпили правові норми, що регулювали морську торгівлю та судноплавство в усьому союзі.

Отже, Ганзейський союз не лише домінував у північній торгівлі, а й відіграв визначальну роль у формуванні морського права, впливаючи на подальшу еволюцію міжнародних правових норм у морській сфері.

Процеси формування морського права в Європі відбувалися поступово, під впливом торговельних потреб та практики мореплавців. З давніх часів морські спільноти розробляли звичаєві правила, які регулювали відносини між судновласниками, купцями та екіпажем, визначали відповідальність за морські аварії, а також порядок вирішення торговельних суперечок. До кінця XVI століття ці норми були частково кодифіковані в різних регіонах Європи, заклавши основу для морського права Ганзейського союзу.

Перші правові норми, що стосувалися морської торгівлі, походили ще з античних часів. Римське право містило положення щодо договорів морської позики (*foenus nauticum*), загальної аварії (*lex Rhodia de iactu* [13]) та відповідальності судновласників. Після падіння Римської імперії морське право розвивалося на основі місцевих звичаїв, які передавалися усно та поступово кодифікувалися в морських громадах середньовічної Європи.

У IX-XI століттях на узбережжі Середземного та Північного морів почали з'являтися перші писані збірники морських законів, що визначали правила судноплавства, комерційних відносин і відповідальності за морські ризики. Серед них особливого значення набули «Сувої Олерона» (XII ст.) – збірник норм, прийнятих на острові Олерон (Франція), що регулював питання морської торгівлі, аварійних ситуацій та взаємовідносин між судновласниками та екіпажем [14, с. 4-13]. Важливу роль у розвитку морського права відіграли й «Консолато-дель-Маре» (XIII ст.) – каталонський кодекс морського права, що містив норми щодо перевезення товарів, рятування суден, піратства та арбітражу морських суперечок [15], а також «Закони Вісбі» (XIV ст.) – збірник норм, прийнятий у місті Вісбі (о. Готланд), який регулював морську торгівлю в Балтійському регіоні та вплинув на розвиток права Ганзейського союзу [14, с. 14-21].

Хоча загальні принципи морського права були подібними, їхні конкретні положення відрізнялися залежно від регіону. У Середземномор'ї домінували італійські та іспанські морські кодекси, зокрема «Консолато-дель-Маре», що регулював комерційні контракти, аварії та страхування. Венеція, Генуя та Барселона розробили власні морські статuti, що визначали відповідальність судновласників і купців. В регіоні Північного моря та Балтики морське право базувалося на звичаях Ганзейського союзу та нормативах, подібних до «Законів Вісбі» [1, с. 230-244]. Головна увага приділялася торговельним угодам, захисту суден від піратства та розподілу прибутків від морської діяльності. В той же час, англійське морське право формувалося під впливом «Сувоїв Олерона» [1, с. 207-221] та місцевих торговельних традицій. Починаючи з XIII століття, розвивалася юрисдикція Адміралтейського суду, що спеціалізувався на морських справах. Помітним був також і вплив Морських статутів Голландії та Фландрії XVI століття, які містили детальні положення щодо навігаційних маршрутів і митних зборів [1, с. 222-229].

Незважаючи на строкату різноманітність правових традицій у різних частинах Європи, норми морського права все ж мали багато спільних рис. І Ганзейський союз, будучи найбільшою торговельною конфедерацією Північної Європи, поступово інтегрував та адаптував ці правила до власних потреб.

До кінця XVI століття у Ганзі назріла необхідність у створенні власного систематизованого морського кодексу, котрий враховував би попередній досвід європейських морських держав, але водночас відображав особливості ганзейської торгівлі. Ймовірно, ця потреба й стала поштовхом до прийняття Морських законів Ганзейського союзу, які суттєво впорядкували правові відносини у сфері мореплавства, сприяли розвитку міжнародної торгівлі та вплинули на подальше формування європейського морського права.

До кінця XVI століття морська торгівля в Ганзейському союзі стикалася зі зростаючими викликами, що вимагали чіткішого правового врегулювання.

Піратство, торговельні суперечки, аварії суден та порушення контрактів створювали загрози для купців і судновласників [16, с. 219]. Попередні правові звичаї, що ґрунтувалися на окремих міських статутах та міжнародних морських кодексах, більше не забезпечували належного регулювання. Саме тому в 1597 році Ганзейський союз ухвалив «Морські закони Ганзи» («*Ordinantie der See-Recht*»), які стали найбільшою правовою кодифікацією морського права союзу.

Наприкінці XVI століття Ганза почала втрачати свої панівні позиції у морській торгівлі. Голландія та Англія активно розширювали власні торговельні флотилії, а внутрішні суперечності між містами-членами союзу послаблювали його ефективність [17]. На тлі зростаючої конкуренції виникла необхідність у новому правовому механізмі, який би забезпечив єдність морського права в усіх ганзейських містах, правові гарантії для купців і судновласників, чіткі правила вирішення торговельних і навігаційних спорів; дієві заходи для протидії піратству та контрабанді.

Створення Морських законів 1597 р. стало результатом кількарічних обговорень серед ганзейських міст та було спрямоване на зміцнення правових основ морської торгівлі [18]. Морські закони Ганзи, що склалися з 60 статей, охоплювали широкий спектр питань, пов'язаних із правами власності, судноплавством, торговельними операціями та безпекою мореплавців [1, с. 245-257]. Вже в ст. 1 зазначалося, що кожне судно повинно мати визначеного власника або кількох співвласників, відомих у порту приписки. В разі, якщо капітан мав можливість побудувати та утримувати судно самостійно за власний рахунок (без співвласників) – це дозволялося. Якщо ж капітан судна мав співвласників, то він повинен був упевнитися що вони є «громадянами та мешканцями одного з ганзейських міст». В разі недотримання цього правила він підлягав штрафу в розмірі «половини долара (талера)¹ за кожен тонну вантажу, за весь період, поки судно здійснює перевезення» [14, с. 23].

Капітан не мав права розпочинати будівництво судна, навіть якщо він був одним із співвласників, до того, як усі співвласники між собою погодять з якою водотоннажністю має бути судно, а також «яким чином та за яким планом воно буде збудоване». В разі порушення цієї вимоги капітан зобов'язувався сплатити чверть вартості кожної тонни вантажопідйомності судна як штраф (ст. 2). Окрім того, капітан був позбавлений права здійснювати ремонт судна, вітрил або такелажу без відома власників, «за винятком випадку, коли він перебуває в чужій країні і діє через нагальну необхідність». В іншому разі всі витрати на ремонт поклалися на нього самого (ст. 3). Капітан також не мав права купувати будь-які речі для судна, «якщо це не відбувається в присутності й за згодою одного або двох співвласників, під загрозою штрафу в один долар». Окрім того, ані капітан, ані жоден зі співвласників не мали права купувати будь-яке обладнання чи речі для судна у борг, якщо це завдавало шкоди іншим співвласникам, які мали можливість сплатити свою частку готівкою (ст. 4). Статтею 5 наголошувалося, що «усі важливі речі, пов'язані з будівництвом і спорядженням судна,

¹ Талер (Taler) – срібна монета, що з'явилася наприкінці XV століття, але набрала популярності у XVI столітті. Талери швидко стали основною розрахунковою монетою в багатьох містах і регіонах Ганзи. В Англії талер називали даллером, пізніше далларом і, зрештою, долларом. Тому у виданому в Лондоні в 1686 році англomовному тексті Морських законів Ганзи 1597 р. застосовується остання назва грошової одиниці.

мають бути письмово зафіксовані у вигляді спільного протоколу співвласників» [14, с. 23].

Суттєву частину норм Морських законів Ганзи 1597 р. присвячено організації управління кораблем та регламентації взаємовідносин між членами екіпажу. Ці статті являли собою комплекс організаційних і службово-дисциплінарних положень, що визначали не лише структуру владних повноважень на борту, а й механізми підпорядкування, розподілу обов'язків та накладення санкцій за порушення. Центральне місце в цій системі посідав капітан, чий правовий статус визначав його як особу, наділену спеціальними повноваженнями. В Морських законах чітко визначено їхній обсяг: від прийняття рішень щодо маршруту судна та дисципліни на борту до контролю за завантаженням і розподілом прибутку. Водночас, в деяких випадках при прийнятті рішень капітанові приписувалося радитися з командою. Так, згідно ст. 24, «якщо капітан змінює маршрут подорожі, він зобов'язаний спочатку погодити це з моряками або надати їм компенсацію, яку визнає справедливою більшість екіпажу. Якщо ж хтось із моряків відмовиться підкоритися, він буде покараний як бунтівник» [14, с. 25].

Роль кожного члена команди, його функціональні обов'язки та відповідальність в Законах докладно не описувалися, але акцентувалася увага на наявності певних привілеїв членів команди залежно від місця, яке вони посідають у судовій ієрархії. Приміром, ст. 55 надавала членам екіпажу можливість перевезення на судні певної кількості власного товару: «Капітан і лоцман мають право завантажити для себе по 12 діжок (барелів), кожен із офіцерів – по 6 діжок, кожен рядовий матрос – по 3 діжки, кухар і корабельні хлопці (юнги) – по 2 діжки» [14, с. 27]. Невиконання членами команди покладених на них обов'язків, незалежно від причин, мало наслідком позбавлення платні та накладення додаткових покарань: «Той, хто виявиться непридатним до виконання обов'язків лоцмана або будь-якої іншої посади, на яку його найняли, втратить всю свою платню і додатково буде покараний відповідно до обставин» (ст. 27) [14, с. 25].

Морськими законами Ганзи доволі докладно регламентувалися механізми призначення та звільнення з посад членів команди включно з капітаном (якщо він сам не був власником або співвласником судна). Відповідно до ст. 15 «власникам заборонено наймати капітана для свого корабля, якщо він не надасть свідоцтва про те, що був звільнений зі свого попереднього судна належним чином; у разі порушення – штраф двадцять п'ять доларів». Власникам надавалося право «усунути капітана, якщо для цього є законні підстави; при цьому йому має бути виплачена його частка в кораблі за тією ж ціною, за якою він її придбав» (ст. 14). Перед тим як капітан найме лоцмана або матроса, він зобов'язаний повідомити власників про розмір обіцяної платні, під загрозою штрафу в двадцять п'ять доларів (ст. 16) [14, с. 24]. Водночас, диспозитивна норма ст. 18 містила припис: «Жоден капітан не має права наймати моряка, доки не побачить свідоцтва від його попереднього капітана, яке підтверджує його сумлінну службу, під загрозою штрафу в два долари, якщо тільки це не трапляється в чужій країні й за крайньої необхідності» [14, с. 24-25]. Приймаючи на службу члена команди, «капітан зобов'язаний видати морякам свідоцтво, яке відповідає їхній кваліфікації та добрій поведінці. Якщо ж є підстави для відмови, справа має бути передана на відкритий розгляд, під загрозою штрафу в два долари» (ст. 19). Стат-

тею 29 передбачалося, що «капітан має право будь-коли звільнити та вигнати з корабля бунтівного або ненадійного моряка» [14, с. 25], а в статті 41 наголошувалося: «Якщо моряк не виконує свої обов'язки, капітан може його звільнити. Але якщо капітан звільняє моряка без поважної причини до початку плавання, він зобов'язаний виплатити йому третину обіцяної платні й не може віднести ці витрати на рахунок судновласників» [14, с. 26].

Прийнятим на службу морякам надавалися певні трудові гарантії, що стосувалися оплати їхньої праці та компенсації у випадку отримання поранень під час виконання службових обов'язків. Зокрема, капітан був зобов'язаний «виплачувати зарплатню морякам у три етапи: одну третину – при виході в плавання, другу третину – після розвантаження корабля, і решту – після повернення додому» (ст. 28) [14, с. 25]. Якщо моряк отримував поранення «під час виконання обов'язків на судні, йому мають надати належну допомогу за рахунок судна. Якщо ж поранення сталося з інших причин, лікування він оплачує сам» (ст. 39) [14, с. 26]. У випадках, коли поранення були отримані в ході опору піратському нападу, «витрати на лікування покриває корабель». Якщо ж хтось «буде скалічений або втратить працездатність, його мають утримувати коштом судна протягом життя» (ст. 35) [14, с. 26].

Особливу увагу в Морських законах Ганзи було приділено положенням про дисципліну, злочини та покарання, що становили службово-дисциплінарний і деліктно-карний комплекс норм, який мав забезпечити належний порядок у замкненому й ієрархічно організованому середовищі судна. Центральне місце серед них займали правопорушення проти дисципліни та порядку, що розцінювалися як загроза не лише для управління судном, але у певних випадках, і для життя всієї команди. Так, підконтрольним був вихід за межі корабля: морякам заборонялося виходити до складу або крамниці без дозволу офіцера (ст. 22), за що передбачався штраф у пів долара [14, с. 25]. У разі ж самовільного залишення судна, що спричинило шкоду або загибель людей (ст. 40), винний міг бути підданий тілесному покаранню або ув'язнений на рік із харчуванням лише хлібом і водою [14, с. 26].

Поведінка під час стоянки також регламентувалася: якщо моряк, який зійшов на берег з капітаном, не повертався за першим же наказом, його чекали або грошовий штраф, або тюремне ув'язнення (ст. 23). Неналежне виконання обов'язків вартового (сон під час чергування) каралося штрафом у чотири пенси (ст. 25), тоді як викривач порушника отримував два пенси [14, с. 25]. Навіть приватне життя моряків не залишалося поза увагою: їм заборонялося залишати дружину на борту для ночівлі (ст. 32), за що передбачався штраф у розмірі одного долара, а також влаштовувати без дозволу капітана бенкети (ст. 31), що каралося позбавленням половини усієї платні [14, с. 25].

Окремо встановлювалася відповідальність за вчинення дій, що становили потенційну небезпеку для корабля, вантажу чи команди: нормою статті 26 морякам під загрозою ув'язнення заборонялося пришвартовувати шлюпки чи корабельні човни біля самого судна. Також без дозволу капітана було заборонено «під загрозою сплати подвійної вартості пороху та зарядів» стріляти з гармат або іншої зброї (ст. 33) [14, с. 25].

Сувору відповідальність встановлювалася за злочини проти власності (ст. 53-54): заборонялося продавати чи відчужувати частини судна або таємно

вивозити товари з вантажу без дозволу купця [14, с. 27]. За вчинення майнових злочинів не звільнявся від покарання навіть капітан. За нормою статті 57 «якщо... капітан діє шахрайським способом – бере позику під заставу судна (bottomry), виводить корабель у віддалену гавань і там продає судно разом із вантажем – він назавжди втрачає право бути капітаном і не може більше бути прийнятим на службу жодною судновласницькою компанією. Крім того, він має бути суворо покараний» [14, с. 28].

Тяжким правопорушенням вважалася відмова чинити опір нападу піратів. «Якщо моряки відмовляться допомагати в такому випадку і корабель буде захоплено чи втрачено, таких боягузливих моряків буде засуджено до тілесного покарання (шмагання)» (ст. 36). Не звільнявся від відповідальності за боягузтво й капітан: «...Якщо моряки налаштовані битися, а капітан уникає бою зі страху, він буде з ганьбою усунений з посади й назавжди позбавлений права командувати будь-яким кораблем» (ст. 37) [14, с. 26].

Особливо жорстко каралися дезертирство та вбивство. Стаття 43 наголошувала: «Якщо офіцер чи моряк дезертирує, але його згодом спіймають, його буде передано до правосуддя для покарання згідно з законом, і йому випалять на чолі тавро з місцем народження» [14, с. 26]. А нормою статті 30 передбачалося: «Якщо моряк уб'є іншого, капітан зобов'язаний взяти його під варту, а після повернення додому передати його правосуддю для покарання відповідно до злочину» [14, с. 25].

По завершенні рейсу капітан мав надати письмовий звіт про всі накладені за його наказом штрафи та покарання (ст. 34). В разі невиконання цієї вимоги на нього мав бути накладений штраф у 25 доларів [14, с. 26].

Висновки і пропозиції. Морські закони Ганзи 1597 року являють собою унікальне джерело, що не лише зафіксувало норми морського права, поширені в межах одного з найвпливовіших торговельних об'єднань середньовічної Європи, але й справило відчутний вплив на подальший розвиток європейських морських правових систем. Їхня поява стала результатом тривалого процесу формування звичаєвого морського права, адаптованого до потреб трансконтинентальної торгівлі та реалій мореплавства в Балтійсько-Північноморському регіоні.

Морські закони не лише підсумували історичний досвід мореплавства і торгівлі в межах Ганзейського союзу, а й увійшли до загальноєвропейської правової традиції як вагомий внесок у становлення морського права. Їх вивчення має важливе значення для розуміння еволюції правових механізмів, що забезпечували безперешкодну торгівлю та судноплавство у середньовічній і ранньомодерній Європі.

Аналіз Морських законів Ганзи 1597 р. дозволяє зробити низку висновків щодо характеру та спрямованості правового регулювання морської діяльності в межах Ганзейського торгового простору. По-перше, у тексті чітко виокремлено норми, що визначали умови найму моряків, обсяг їхніх обов'язків, порядок виплати винагороди, відшкодування шкоди та участь у прибутках. Такі норми демонструють розвинений рівень правової регламентації договірних зобов'язань у морській спільноті та певну уніфікацію стандартів морського найму. По-друге, Морські закони містять значний масив норм, присвячених відносинам дисциплінарного характеру між капітаном, офіцерами й екіпажем. Зокрема,

встановлено правила поведінки під час рейсу, процедуру вирішення суперечок, обов'язок покори капітану та механізми притягнення до відповідальності за порушення дисципліни. Це свідчить про спробу забезпечити внутрішній порядок на борту в умовах автономного плавання та віддаленості від берегової юрисдикції. По-третє, норми Морських законів Ганзи формують своєрідну систему дисциплінарних та кримінально-правових покарань, що варіюються від штрафів та утримання заробітку до тілесних покарань, ув'язнення і таврування. Така система покарань була зорієнтована як на превенцію небезпечної поведінки, так і на збереження ієрархії та життєздатності колективу моряків.

Кодифікація 1597 року впорядкувала ключові питання, пов'язані з належністю суден, відповідальністю за морські аварії, порядком вирішення торговельних суперечок, а також заходами боротьби з піратством. Ці норми мали переважно прикладний і суто прагматичний характер, спрямований на захист економічних інтересів ганзейських купців, проте водночас у них відобразилися загальноєвропейські тенденції розвитку морського права – прагнення до універсалізації, арбітражного врегулювання спорів і підвищення безпеки судноплавства. Отже, Морські закони Ганзи 1597 р. є цінним джерелом для реконструкції правового регулювання морської діяльності у ранньомодерній Європі. В них поєднуються елементи приватного і публічного права, дисциплінарної практики та кримінального судочинства, демонструючи високий ступінь організації й правової культури ганзейської спільноти.

Список використаної літератури

1. Reddie J. An historical view of the law of maritime commerce. Edinburgh ; London: W. Blackwood and Sons, 1841. XI. 495 p. URL: <https://archive.org/details/anhistoricalcalvie00reddgoog>
2. Буткевич О. В. Міжнародне морське право у добу Середньовіччя. *Держава і право. Сер.: Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 39. С. 579-586.
3. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
4. Кузнецов С. О., Аверочкина Т. В. Морське право: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
5. Падальок Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII-XVII століть. Київ: Темпора, 2009. 360 с.
6. Falke J. Die Hansa als deutsche See-und Handelsmacht. Berlin: Verlag von B. Brigl, 1863. XVI. 190 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=01NAAAAcAAJ&pg=PA62&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
7. Zimmern H. The Hansa Towns. London: T. Fisher Unwin, 1889. 389 p. URL: <https://archive.org/details/hansatowns03zimmgoog/page/n416/mode/2up>
8. Distler E.-M. Städtebünde im deutschen Spätmittelalter. Eine rechtshistorische Untersuchung zu Begriff, Verfassung und Funktion. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006. 270 p.
9. North M. The Hanseatic League in the Early Modern Period. *A Companion to the Hanseatic League* / Harreld, D. J. (ed.). Brill's Companions to European History. Leiden, Boston: Brill. 2015. P. 101-124.
10. Burkhardt M. (2015). Kontors and Outposts. Harreld, D. J. (ed.). *A Companion to the Hanseatic League*. Brill's Companions to European History. Leiden, Boston: Brill. P. 127-161.
11. Pfeiffer H. Seemacht Deutschland. Die Hanse, Kaiser Wilhelm II. und der neue Maritime Komplex. Berlin: Ch. Links Verlag. 2009. 224 s.
12. Падальок Н. Г. Утрехтський мир 1474 р. і ганзейська дипломатія. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2000. Вип. 4. С. 246-254.

13. Ignjatović M. Lex Rhodia de iactu as the basis of roman maritime law. *Ius Romanum*. 2019. № 2. P. 555-568.
14. The ancient sea-laws of Oleron, Wisby, and the Hanse-towns, still in force. Taken out of a French book, intituled, Les Us & coutumes de la mer. And rendered into English, for the use of navigation / by Guy Miegé. London : Printed by J. Redmayne, for T. Basset [etc.], 1686. 28 p.
15. Il consolato del mare, colla spiegazione. In Lucca : Per Sebastiano Domenico Cappuri e Antonio M. Santini, a spese di Donato Donati, 1720. [24], 485, [39] p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_dvwVwrVXa64C/page/n547/mode/2up
16. Graichen G., Hammel-Kiesow R. Die deutsche Hanse: Eine heimliche Supermacht. Rowohlt Verlag, 2011. 416 s.
17. Fritze K., Schildhauer J., Stark W. et al. Die Geschichte der Hanse. Berlin: Das Europäische Buch. 1985. 252 s.
18. Reibstein E. Das Völkerrecht der deutschen Hanse. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 1956. 17 (1). S. 38-92. URL: https://www.zaoerv.de/17_1956_57/17_1956_1_a_38_92.pdf

References

1. Reddie, J. (1841). An historical view of the law of maritime commerce. Edinburgh & London: W. Blackwood and Sons. URL: <https://archive.org/details/anhistoricalvie00reddgoog>.
2. Butkevych, O. V. (2008). International maritime law in the Middle Ages. *Derzhava i pravo. Ser.: Yurydychni i politychni nauky*, (39), 579-586 [in Ukrainian].
3. Syroid, T. L. (2018). Public international law: A textbook. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
4. Kuznetsov, S. O., & Averochkina, T. V. (2011). Maritime law: A textbook. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
5. Podalyak, N. H. (2009). The powerful Hansa: Commercial space, urban life, and diplomacy in the 12th-17th centuries. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
6. Falke, J. (1863). *Die Hansa als deutsche See-und Handelsmacht*. Berlin: Verlag von B. Brill. URL: https://books.google.com.ua/books?id=01NAAAAcAAJ&pg=PA62&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
7. Zimmern, H. (1889). *The Hansa Towns*. London: T. Fisher Unwin. URL: <https://archive.org/details/hansatowns03zimmgoog/page/n416/mode/2up>.
8. Distler, E.-M. (2006). *Städtebünde im deutschen Spätmittelalter. Eine rechtshistorische Untersuchung zu Begriff, Verfassung und Funktion*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
9. North, M. (2015). The Hanseatic League in the Early Modern Period. In D. J. Harreld (Ed.), *A companion to the Hanseatic League* (pp. 101-124). Leiden, Boston: Brill.
10. Burkhardt, M. (2015). Kontors and outposts. In D. J. Harreld (Ed.), *A companion to the Hanseatic League* (pp. 127-161). Leiden, Boston: Brill.
11. Pfeiffer, H. (2009). *Seemacht Deutschland. Die Hanse, Kaiser Wilhelm II. und der neue Maritime Komplex* [Sea power Germany. The Hanseatic League, Kaiser Wilhelm II, and the new Maritime Complex]. Berlin: Ch. Links Verlag.
12. Podalyak, N. H. (2000). The Utrecht Peace of 1474 and Hanseatic diplomacy. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, (4), 246-254 [in Ukrainian].
13. Ignjatović, M. (2019). Lex Rhodia de iactu as the basis of Roman maritime law. *Ius Romanum*, (2), 555-568.
14. The ancient sea-laws of Oleron, Wisby, and the Hanse-towns, still in force. (1686). In G. Miegé (Trans.), *Les Us & coutumes de la mer* (28 p.). London: Printed by J. Redmayne, for T. Basset [etc.].
15. *Il consolato del mare, colla spiegazione*. (1720). In Lucca: Per Sebastiano Domenico Cappuri e Antonio M. Santini, a spese di Donato Donati. URL: https://archive.org/details/bub_gb_dvwVwrVXa64C/page/n547/mode/2up.
16. Graichen, G., & Hammel-Kiesow, R. (2011). *Die deutsche Hanse: Eine heimliche Supermacht*. Rowohlt Verlag.
17. Fritze, K., Schildhauer, J., Stark, W., et al. (1985). *Die Geschichte der Hanse*. Berlin: Das

Europäische Buch.

18. Reibstein, E. (1956). Das Völkerrecht der deutschen Hanse. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 17(1), 38-92. URL: https://www.zaoerv.de/17_1956_57/17_1956_1_a_38_92.pdf.

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

O. A. Havrylenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
Faculty of Law
the Department of International and European Law
4 Svobody Sq, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

THE MARITIME LAWS OF THE HANSEATIC LEAGUE OF 1597: HISTORICAL CONTEXT, LEGAL CONTENT, AND SIGNIFICANCE

Summary

The Maritime Laws of the Hanseatic League of 1597 represent a significant stage in the development of maritime law in Europe and have had a substantial impact on the formation of international legal norms governing maritime trade and navigation. This document, created within the framework of the Hanseatic League – a powerful trade and economic alliance of North German cities – reflects the codification and consolidation of customs that had developed in the maritime commercial activities of the North European region. This article explores the content, structure, and main provisions of the 1597 Hanseatic Maritime Laws, as well as their influence on the subsequent development of maritime law in Europe.

The study examines the key provisions of the 1597 Hanseatic Maritime Laws, which regulated crucial aspects such as the duties of captains and crew, rules for cargo transportation, liability for cargo damage, and procedures for resolving maritime disputes. The laws captured the customs that had developed over centuries in the Baltic and North Seas and served as a model for other compilations of maritime law. The research also analyses the unifying character of these laws – they promoted consistent application of maritime customs within the Hanseatic League, thereby facilitating trade operations between various ports and cities. Special attention is given to the impact of the Hanseatic Maritime Laws on the subsequent codification of maritime law in other European countries and the formation of common European principles of maritime law.

The 1597 Hanseatic Maritime Laws represent an important historical legal monument that played a significant role in the development of European maritime law. They not only codified maritime customs and gave them official status but also laid the foundation for the creation of legal systems that ensured fair and effective regulation of maritime trade. These laws had a lasting influence on the legal traditions governing maritime navigation and became a model for subsequent regulatory acts in this field. The research emphasizes the significance of the Hanseatic Maritime Laws as a source of maritime law and their role in shaping Europe's legal heritage.

Keywords: Hanseatic League; 1597 Maritime Laws; maritime law; codification; maritime customs; European legal heritage.

С. С. Кузнєцов, докт. юрид. наук, доцент
Приватний вищий навчальний заклад
«Одеський морський інститут» у вигляді ТОВ
Кафедра судноводіння
вул. Канатна, 42, Одеса, 65125, Україна
e-mail: kuznietsov.ss.72@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8607-6414>

ДЕКАРБОНІЗАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОРТІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ РІШЕННЯ

Статтю присвячено визначенню напрямів оновлення організаційно-правових підходів до зменшення забруднення атмосферного повітря від портової діяльності та суден, що перебувають у портових акваторіях. Охарактеризовано природоохоронне законодавство України та встановлено, що спеціальних норм, присвячених регулюванню протидії забрудненню повітря від портів та суден у них не передбачено. Відзначено, що такий підхід є характерним для галузевого законодавства, яким досить повільно сприймаються новачі декарбонізації та зменшення викидів від морської та портової діяльності до атмосферного повітря. Підкреслено, що незважаючи на загальність природоохоронного регулювання, уповноваженими суб'єктами (ДП «АМПУ» та обласними державними адміністраціями) вживаються заходи з покращення моніторингу стану атмосферного повітря навколо та на території морських портів України. Актуальність тематики дослідження обумовлюється необхідністю формування оновленого механізму спостереження та нормативного регулювання природоохоронних заходів у морських портах стосовно суден, що у них перебувають. Завданням статті є вироблення пропозицій щодо модернізації теоретико-прикладного базису для оновлення діючого законодавства України про декарбонізацію та зменшення викидів у повітря від портової діяльності і судноплавства. Автором запропоновано комплексне оновлення галузевого законодавства з урахуванням глобальних та регіональних тенденцій декарбонізації, екологізації та використання переваг Четвертої індустріальної революції; формування дієвого механізму спостереження за роботою суден у межах портів України, зокрема за роботою двигунів з використанням важкого палива; активізацію участі у глобальних та регіональних формуваннях з метою обміну досвідом і впровадження кращих практик публічного адміністрування «зеленого переходу» водної транспортної галузі України.

Ключові слова: порти, портова діяльність, інноваційний розвиток, екологізація портової діяльності, морська діяльність, протидія забрудненню, цифровізація, контроль стану навколишнього середовища, екологічний контроль.

Постановка проблеми. Сучасними світовими тенденціями розвитку будь-якої транспортної діяльності є розширення використання інновацій Четвертої індустріальної революції, підвищення забезпеченості від людських помилок та піклування про довкілля. Цифрова трансформація, успадкована людством від пандемічної кризи, засвідчила наскільки зручними та швидкими можуть бути різноманітні виробничі та планувальні операції, а програмна обробка великих

обсягів даних є здатною забезпечити ефективне управління глобальними та регіональними логістичними потоками, оптимізувати використання ресурсів та рух транспортних засобів, сприяти поступовому зниженню вуглецевого сліду портових та інших пов'язаних з ними операцій (роботи допоміжного та фідерного флоту, спостереження за портовими територіями і акваторіями, станом атмосферного повітря тощо). Особливої актуальності ці питання набувають у сфері саме портової діяльності, оскільки порти, як великі мультимодальні транспортні вузли, відіграють ключову роль у міжнародних ланцюгах постачання та значно впливають на навколишнє середовище. У цьому контексті дедалі більше уваги приділяється декарбонізації портового господарства, зменшенню використання викопного палива суднами, що у них перебувають, електрифікації процесів та реалізації нових екологічно дружніх («зелених»), цифрових («смарт») та енергозберігаючих технологій, які сприяють збереженню довкілля та підвищенню енергоефективності. Паралельно з технічними змінами потребують оновлення і організаційно-правові підходи до регулювання діяльності портів з метою забезпечення сталої, прозорої та екологічно відповідальної моделі публічного адміністрування їх діяльності, а також підсилення уваги до роботи суднових двигунів та інших систем забезпечення функціонування суден у портових зонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання декарбонізації морської і портової діяльності, а також технічних рішень для зменшення їхнього впливу на навколишнє середовище дедалі частіше стають предметом правничих та комплексних наукових досліджень. Так, проблеми забруднення атмосферного повітря морським транспортом та шляхи його зменшення, адміністративно-правові основи стимулювання використання альтернативних джерел енергії у морській галузі, а також загальні питання екологізації морської та портової діяльності розглядають Т. Аверочкіна, Б. Бабін, А. Волошин, А. Головань, І. Гончарук, К. Єременко, Н. Коваль, Б. Кормич, К. Корякін, О. Мельник, Ю. Никифоров, О. Шамов, О. Шумило, Г. Щенявський та інші. При цьому, у розробках зазначених авторів не отримали системного висвітлення та опрацювання аспекти оновлення організаційно-правових підходів, що стосуються декарбонізації портів у частині зменшення викидів CO₂ і забруднення атмосферного повітря від суден, які перебувають у них та потребують (через необхідність забезпечення власної «життєдіяльності») значних обсягів енергії. У зв'язку з цим, **мета статті** полягає у формулюванні пропозицій щодо оновлення підходів до публічного адміністрування портової діяльності у напрямку зменшення викидів парникових газів та забруднюючих речовин у повітря з суден і портових засобів, а також у визначенні можливостей застосування інноваційних цифрових рішень для оптимізації такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. У щорічних оглядах морського транспорту за 2023 та 2024 роки Конференція ООН з торгівлі та розвитку (United Nations Conference on Trade and Development, далі – UNCTAD) акцентує увагу на необхідності забезпечення «справедливого та рівноправного переходу» до декарбонізованої судноплавної галузі. Відзначає, що за останнє десятиліття рівень викидів парникових газів у секторі підвищився на 20%, при цьому флот залишається технічно застарілим і майже цілковито залежним від викопного пального [1, р. xiii, xxix, 55, 64; 2, р. 40]. Окремо підкреслюється, що діджиталізація та декар-

бонізація виступають ключовими факторами подальшої трансформації галузі, а цифрові інструменти відіграють важливу роль у зменшенні викидів завдяки оптимізації логістичних та технічних процесів. Технології блокчейну, машинного навчання, штучного інтелекту, Інтернету речей, цифрових двійників, а також платформи оптимізації (зокрема для моніторингу, маршрутизації, регулювання швидкості, технічного обслуговування та підготовки екіпажу) сприяють прискоренню процесів декарбонізації. У межах цифрової екосистеми судна інтегруються прикладні рішення та моделі даних, що дозволяє ефективно застосовувати аналітичні інструменти для забезпечення належної експлуатації й обслуговування [1, р. 74]. При цьому, прогрес у переході до низьковуглецевих операцій є повільним: станом на початок 2024 року лише 50% нових суден, що замовляються, були здатні використовувати альтернативні види палива, а оновлення флоту затримується через високі витрати, невизначеність щодо майбутніх видів палива та повільне впровадження технологій його альтернатив. Це викликає занепокоєння щодо здатності галузі досягти цілей декарбонізації, встановлених Міжнародною морською організацією (International Maritime Organization, далі – ІМО) [2, р. xiv, 40]. Цим підкреслюється нагальна потреба у переході до чистіших джерел енергії та впровадженні цифрових рішень для зменшення вуглецевого сліду галузі у цілому.

Режим перебування суден у портових зонах визначається державою порту та є урегульованим її національним законодавством. Частину такого законодавства становлять міжнародні договори, до яких держава приєдналася, і, відповідно, внутрішня система управління портовою та морською діяльністю формується на основі стандартів, закріплених у цих міжнародних документах. Така модель формування систем публічного адміністрування у сфері морського транспорту сприяла усесвітній уніфікації портових формальностей, що, у свою чергу, дозволило суттєво спростити та прискорити функціонування глобальних і регіональних ланцюгів постачання, трансформувавши порти на ефективні мультимодальні логістичні хаби. Водночас порти не зупиняються на досягнутому, прагнучи підвищити рівень екологічності та цифрової інтегрованості своєї діяльності, а система природоохоронних механізмів поступово охоплює усі типи портових операцій. Проте, якщо екологічна трансформація портів і терміналів загалом відбувається динамічно та свідчить про активний пошук рішень для зменшення забруднення повітря, то питання управління викидами суден у межах портових акваторій досі залишається актуальною проблемою. Наслідки таких викидів продовжують негативно впливати на якість атмосферного повітря у прибережних регіонах. Це вимагає запровадження ефективних правових та організаційних рішень, зокрема і в Україні, порти якої активно функціонують у межах Українського альтернативного коридору, зазнаючи нищівних воєнних атак і водночас впроваджуючи інноваційні природоохоронні ініціативи у сфері енергоефективності. Натомість судна під іноземними прапорами, які обслуговуються у цих портах, нерідко порушують вимоги щодо якості суднового пального та використовують енергетичне обладнання, розраховане на мазутне пальне, що зумовлює високий рівень забруднення навколишнього середовища.

У Порядку здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 14

серпня 2019 р. № 827 [3], спеціально не згадуються порти та судна, які у них перебувають, в якості джерел забруднення повітря, а до складу суб'єктів моніторингу віднесені: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я, Державна служба з надзвичайних ситуацій, обласні та прирівняні до них держадміністрації, виконавчі органи міських рад, а керуючі суб'єкти морської транспортної сфери (Міністерство розвитку громад та територій України, Адміністрація судноплавства тощо) не згадані. Закони України від 16.10.1992 р. «Про охорону атмосферного повітря» [4] та «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. [5] також не передбачають особливостей регулювання для таких джерел забруднення, а застосовуються до них у рамках загальної системи екологічного контролю. На їх виконання, а також ураховуючи глобальні тенденції активізації природоохоронних заходів у морському секторі, державним підприємством «Адміністрація морських портів України» (далі – ДП «АМПУ») наприкінці 2018 р. започатковано розробку та впровадження Концепції екологічно безпечного розвитку та удосконалення діяльності портів України «Ukrainian Ports are Going Green» та вжито заходів з реалізації систем моніторингу забруднення у портах Чорноморськ (2019) [6] та Ольвія (2021) [7], а на початку 2022 р. – укладено договір про надання послуг із супутникового моніторингу акваторій морських портів з передбачуваним отриманням даних супутникової зйомки з високоточних супутників [8].

Функціонал ДП «АМПУ» щодо піклування про навколишнє середовище (проте без зазначення про атмосферне повітря) передбачений ст. 15 Закону України від 17.05.2012 р. «Про морські порти України» [9], а конкретні природоохоронні заходи вживаються його філіями. Зокрема, з метою виконання вимог екологічної безпеки Адміністрацією Одеського морського порту здійснюються моніторинг (спостереження та контроль) показників якості довкілля, комплекс заходів щодо запобігання можливому забрудненню, локалізації та ліквідації наслідків забруднення акваторії та території Одеського морського порту. Крім того, Адміністрацією Одеського морського порту запроваджено та забезпечено функціонування системи екологічного менеджменту відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 14001:2015 «Система екологічного менеджменту – вимоги та рекомендації із застосування», національного стандарту України ДСТУ ISO 14001:2015 [10]. Крім того, в Одеській області за ініціативою Обласної державної адміністрації та відповідно до передбачених загаданим Порядком здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря функцій уповноважених органів, у 2020 р. у смт. Нові Біляри (поруч з портом «Південний», Одеським припортовим заводом та низкою розташованих поблизу великих підприємств) було встановлено станцію моніторингу забруднення повітря [11].

Необхідно відзначити, що Морська природоохоронна стратегія України, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р [12], передбачає серед пріоритетних завдань для досягнення Стратегічної цілі 1, яка стосується зниження ризику для здоров'я людини, пов'язаного із забрудненням і засміченням морських вод та прибережної захисної смуги, «проведення інвентаризації джерел забруднення атмосферного повітря та оцінки обсягів викидів забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел у морі та в

прибережній захисній смузі», а щодо забруднень, які зумовлені діяльністю суден згадується лише їх негативний вплив на стан акваторій. У цілому, такий підхід є характерним для галузевого законодавства, яким досить повільно сприймаються новачки декарбонізації та зменшення викидів від морської та портової діяльності до атмосферного повітря. На це було звернено увагу у дисертаційній роботі К. Єременко (2023) [13], в якій авторка актуалізувала питання стимулювання використання альтернативних джерел енергії у морській галузі та особливим чином підкреслила роль портів у зниженні забруднення атмосферного повітря.

Слід також нагадати, що у сфері запобігання забрудненню атмосферного повітря та зменшення парникового ефекту від судноплавства провідну роль на глобальному рівні відіграє Міжнародна морська організація (ІМО). Вона є ключовим нормативним регулятором, зокрема завдяки запровадженню обмежень на вміст сірки у судовому паливі (з 2020 року – не більше 0,5%) та ініціативам зниження інтенсивності викидів парникових газів, зокрема через впровадження індексу енергоефективності (EEDI), системи управління енергоефективністю (SEEMP) тощо. На регіональному рівні активним актором виступає Європейський Союз, який, крім впровадження інтегрованого управління прибережними зонами (ICZM), започаткував систему торгівлі викидами (EU ETS) з 2024 року для морського транспорту, що передбачає поступове включення судноплавного сектору до ринку квот на викиди CO₂. Це стимулює операторів суден до інвестування у чисті технології та альтернативні джерела енергії.

Натомість у портовому секторі поки що не сформовано наддержавних інституцій із системною участю держав і розвиненим інструментарієм управління, порівнянним з ІМО або ЄС. Ініціативи з декарбонізації та екологізації у більшості випадків реалізуються окремими портами або їх об'єднаннями, які згодом можуть отримати підтримку з боку національних урядів або міжнародних організацій. Так, з метою долучення до регіонального руху за «зелену» модернізацію портової діяльності, Адміністрація Одеського морського порту приєдналася до Стратегії сталого розвитку «Зелені порти» (Green Ports) та європейської спільноти EcoPorts. Це відкриває можливості для обміну досвідом, підвищення екологічної обізнаності, удосконалення внутрішньої системи екологічного менеджменту, а також доступу до передових практик управління природоохоронною діяльністю у портах.

Досвід провідних європейських та світових портів демонструє ефективність конкретних інструментів зменшення шкідливих викидів від суден, що перебувають у портових акваторіях. Зокрема, застосовуються обмеження швидкості підходу суден, мінімізація використання основних двигунів під час стоянки, буксирування суден до причалів та їх виведення на рейд спеціалізованими буксирами, а також підключення суден до берегового електропостачання (shore power, cold ironing), що дозволяє повністю відключати судові двигуни під час стоянки в порту [14, с. 22; 15, с. 90]. Упровадження цих заходів здійснюється у рамках чинного нормативного забезпечення, а також за підтримки відповідальних адміністрацій портів із залученням інноваційного програмного забезпечення, систем автоматизованого планування, цифрового моніторингу та обробки великих масивів даних. Це не лише сприяє зниженню рівня забруднення повітря, а й оптимізує логістику суднозаходів, роботу портового обладнання, взаємодію з іншими

видами транспорту (залізничним, автомобільним), а також організацію процесів очікування та зберігання вантажів на усіх етапах перевантажувального циклу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, з урахуванням досвіду, набутого українською портовою галуззю в умовах надзвичайних викликів та загроз, а також кращих практик провідних зарубіжних портів, сформованих під час пандемічної та спричиненої нею гуманітарної кризи, доцільним і необхідним у процесі післявоєнного відновлення морського та портового сектору України вбачається впровадження таких основних заходів:

1) комплексне оновлення галузевого законодавства. Післявоєнне відновлення морської галузі України потребує не лише реабілітації транспортної та суміжної інфраструктури, а повного перезавантаження правового поля з урахуванням сучасних викликів і довгострокових пріоритетів. Це охоплює розробку нової редакції Морської доктрини України, узгодженої з Цілями сталого розвитку ООН, Європейським зеленим курсом, політикою ЄС у сфері декарбонізації транспорту та цифрової трансформації. Нова Стратегія розвитку морських портів має інтегрувати екологічні критерії як ключові показники ефективності, а зміни до Морської природоохоронної стратегії мають уточнити заходи з охорони навколишнього середовища від негативного впливу портової діяльності, включаючи обмеження шкідливих викидів, шумове та світлове забруднення, поводження з відходами та пилом тощо. Особливу увагу слід приділити створенню стимулів для впровадження інновацій – через податкові пільги для екологічно чистих суден, зниження портових зборів за підключення до берегового електропостачання, зниження вартості такого електропостачання, пріоритет у плануванні суднозаходів для суден із низьким вуглецевим слідом. Це може стати ефективною альтернативою виключно заборонним та контрольним підходам;

2) формування дієвого механізму моніторингу та екологічного контролю у межах портів. В умовах децентралізованого управління портовим господарством важливо забезпечити єдину цифрову платформу для екологічного моніторингу у портах України. Така система має збирати у реальному часі дані про: використання суднами основних і допоміжних двигунів у порту; тип пального (із фіксацією на основі автоматизованих звітів і систем контролю диму); якість атмосферного повітря у портовій зоні (на базі сенсорних станцій, з інтеграцією з екологічними системами моніторингу); рівень шуму, вібрацій, світлового забруднення. Ці дані мають бути відкритими для контролюючих органів, дослідницьких установ і громадськості, а також інтегрованими з системами судноплавного планування (наприклад, Port Community Systems, Vessel Traffic Services). Крім того, варто передбачити можливість запровадження електронних «екопаспортів» суден, які враховуватимуть історію їхніх викидів і «поведінку» у портах;

3) ширша інтеграція до глобальних та регіональних екологічних ініціатив. Для ефективного просування «зеленого» курсу є необхідною інституціональна участь України у відповідних міжнародних ініціативах. Це передбачає активну участь в роботі ІМО, у т.ч. у розробці нових стандартів щодо викидів GHG (Greenhouse Gases), а також у проєктах типу GreenVoyage2050; приєднання та роботу у складі добровільних ініціатив, таких як World Ports Sustainability Program (WPSP), що дозволяють запозичити практики сталого управління, пройти екологічну сертифікацію, налагодити обмін досвідом з найбільш прогресивними

портами регіону та світу; участь у тематичних євроінтеграційних програмах у сфері розумної мобільності, портової інфраструктури, цифровізації, декарбонізації логістичних ланцюгів.

У перспективі, поєднання правових, організаційних та технологічних інновацій сприятиме не лише відновленню, а й якісній трансформації морської галузі України відповідно до Цілей сталого розвитку ООН, європейського «зеленого» курсу та національних пріоритетів екологічної безпеки, активізує впровадження кращих практик публічного адміністрування «зеленого переходу» для водної транспортної галузі України.

Список використаної літератури

1. Review of Maritime Transport 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2023_en.pdf
2. Review of Maritime Transport 2024. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2024_en.pdf
3. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-p#top>
4. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
5. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>
6. Адміністрація морських портів України започаткує інноваційну систему моніторингу забруднень акваторії портів. URL: <https://surl.li/ngzfov>
7. Другий етап проекту «Зелений порт»: у «Ольвії» запровадили сучасну систему моніторингу якості повітря. URL: <https://surl.li/adoagw>
8. Яценю О. Уперше в Україні: акваторії морпортів мониторитимуть із космосу. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/vpervye-v-ukraine-akvatorii-morportov-budut-monitorit-iz-kosmosa-2/>
9. Про морські порти України: Закон України від 17.05.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>
10. Environmental safety. URL: <https://odesa.uspa.gov.ua/en/environmental-safety/>
11. На Одещині встановлюють станції моніторингу забруднення повітря. URL: <https://shotam.info/na-odeshchyni-vstanovliuiut-stantsii-monitorynhu-zabrudnennia-povitria/>
12. Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 р. № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text>
13. Єременко К. С. Адміністративно-правові основи стимулювання використання альтернативних джерел енергії у морській галузі: дис... доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 201 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26747>
14. Головань А. І., Гончарук І. П., Волошин А. О., Шумило О. М., Никифоров Ю. О., Шамов О. В. Дослідження шляхів зменшення забруднення повітря від судноплавства. *Розвиток транспорту*. 2022. № 4(15). С. 15-23. URL: <https://doi.org/10.33082/td.2022.4-15.02>
15. Мельник О., Волошин А., Корякін К., Щенявський Г. Проблеми забруднення атмосферного повітря морським транспортом. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (August 5, 2022; Lisbon, Portugal). P. 89-91. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/363>

References

1. Review of Maritime Transport 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2023_en.pdf
2. Review of Maritime Transport 2024. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2024_en.pdf
3. Some issues of state monitoring in the field of air protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 14 August 2019 No. 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-п#top> [in Ukrainian].
4. On protection of atmospheric air: Law of Ukraine on 16 October 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> [in Ukrainian].
5. On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions: Law of Ukraine on 12 December 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text> [in Ukrainian].
6. The Sea Ports Administration of Ukraine will launch an innovative system for monitoring pollution in port waters. URL: <https://surl.li/ngzfov> [in Ukrainian].
7. The second stage of the Green Port project: Olvia has introduced a modern air quality monitoring system. URL: <https://surl.li/adoagw> [in Ukrainian].
8. Yatseno, O. (2022). For the first time in Ukraine: seaport water areas will be monitored from space. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/vpervye-v-ukraine-akvatorii-morportov-budut-monitorit-iz-kosmosa-2/> [in Ukrainian].
9. On Sea Ports of Ukraine: Law of Ukraine on 17 May 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text> [in Ukrainian].
10. Environmental safety. URL: <https://odesa.uspa.gov.ua/en/environmental-safety/>
11. Air pollution monitoring stations installed in the Odesa region (2020). URL: <https://shotam.info/na-odeshchyni-vstanovliuiut-stantsii-monitorynhu-zabrudnennia-povitria/> [in Ukrainian].
12. On approval of the Marine Environmental Protection Strategy of Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 11 October 2021 No. 1240-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-п#Text> [in Ukrainian].
13. Yeremenko, K. S. (2023). Administrative and legal bases for stimulating the use of alternative energy sources in the maritime industry. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy. National University "Odesa Law Academy", Odesa. 201 p. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26747> [in Ukrainian].
14. Golovan, A., Honcharuk, I., Voloshyn, A., Shumylo, O., Nykyforov, Y., & Shamov, O. (2023). Research of ways to reduce air pollution from shipping. *Transport Development*, 4(15), 15-23. URL: <https://doi.org/10.33082/td.2022.4-15.02> [in Ukrainian].
15. Melnyk, O., Voloshyn, A., Koryakin, K., & Shchenyavsky, G. (2022). Problems of atmospheric air pollution by maritime transport. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (August 5, 2022; Lisbon, Portugal). P. 89–91. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/363> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

S. S. Kuznietsov, Doctor of Law, Associate Professor
Educational Institution “Odesa Maritime Institute” in the form of LLC
the Department of Navigation of Private Higher
42 Kanatna St, Odesa, 65125, Ukraine
e-mail: kuznietsov.ss.72@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8607-6414>

DECARBONIZATION AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PORTS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL SOLUTIONS

Summary

The article is devoted to the definition of directions of updating the organizational and legal approaches to reducing the air pollution from port activities and ships, located in port waters. The environmental legislation of Ukraine was characterized and it was established that there are no special norms devoted to the regulation of counteraction to the air pollution from ports and ships. It has been noted that such an approach is characteristic for sectoral legislation, which rather slowly perceives innovations of decarbonization and reduction of emissions from sea and port activities to the atmospheric air. It has been emphasized that despite the generality of environmental regulation, the authorized subjects (the SE “USPA” and regional state administrations) are taking measures to improve monitoring of the state of the atmospheric air around and on the territory of the Ukrainian seaports. The relevance of the research topic is determined by the need to form an updated mechanism for monitoring and the normative regulation of environmental measures in seaports in relation to the ships in these seaports. The methodological basis of the article consisted of dialectical, historical methods, methods of analysis and synthesis, formal-legal and prognostic methods. The aim of the article is to develop proposals for the modernization of the theoretically-applied basis for updating the current legislation of Ukraine on decarbonization and reduction of emissions into the air from port activities and shipping. The author has proposed a comprehensive update of the sectoral legislation, taking into account the global and regional trends of the decarbonization, the greening and the use of the advantage of the Fourth Industrial Revolution; the formation of an effective mechanism for observation the operation of ships within the ports of Ukraine, in particular, the operation of engines using heavy fuel; the activization of participation in global and regional formations in order to exchange experience and to implement the best practices of public administration of the “green transition” of the water transport industry of Ukraine.

Keywords: ports, port activity, innovative development, greening of port activity, maritime activity, pollution control, digitalization, environmental control, ecological control.

Б. М. Орловський, докт. юрид. наук, доцент, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: b.orlovskyi@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

СУЧАСНІ КІБЕРРИЗИКИ: ЇХ ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГІВЕЛЬНОГО МОРЕПЛАВСТВА

Стаття присвячена комплексному дослідженню сучасних кіберризиків, їхнього концептуального апарату, структури та особливостей застосування у критично важливій сфері торговельного мореплавства. У статті здійснено поглиблений аналіз сутності та змісту поняття «кіберризик», розкрито його характерні ознаки, визначено ключові джерела походження та систематизовано основні форми реалізації в контексті зростаючої цифрової залежності морської галузі.

З метою вдосконалення правового регулювання у сфері кібербезпеки, автором запропоновано власне визначення поняття «кіберризик», що інтегрує ймовірність настання негативних наслідків, наявність потенційних кіберзагроз та вразливостей інформаційних систем. Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення цього визначення, зокрема у профільних нормативно-правових актах, таких як Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» наступним чином:

«Кіберризик – існуюча ймовірність настання негативних наслідків для суб'єктів кібербезпеки, національної безпеки, суспільства та держави, що виникає внаслідок наявності потенційних кіберзагроз та/або вразливостей в інформаційних, комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, а також недоліків у їх захисті, що можуть призвести до порушення конфіденційності, цілісності, доступності інформаційних ресурсів, порушення сталого та надійного функціонування зазначених систем, завдання шкоди законним інтересам фізичних та юридичних осіб, майну, критичній інфраструктурі».

У статті детально розглянуто характерні ознаки кіберризиків, серед яких виокремлено віртуальну природу їхньої реалізації, транскордонний характер поширення, динамічну еволюцію у відповідь на розвиток інформаційних технологій та потенційну масштабність негативних наслідків для різних сфер суспільного життя та національної безпеки. Особливу увагу приділено специфіці прояву цих ознак у контексті торговельного мореплавства, де вразливість критичної інфраструктури може мати глобальні наслідки.

Проведено систематизацію джерел виникнення кіберризиків, які класифіковано на чотири основні класи: дії людей (ненавмисні помилки та навмисні зловживання), бездіяльність щодо розвитку систем та технологій (технологічні вразливості), помилки у внутрішніх процесах (організаційні недоліки) та зовнішні події (геополітичні конфлікти, дії третіх сторін, природні катастрофи). Розкрито специфіку впливу кожного з цих класів на рівень кібербезпеки у сфері морського судноплавства.

Окрему увагу приділено аналізу основних форм (інструментів) реалізації кіберризиків, до яких віднесено кібератаку, кіберінцидент, кібертероризм та кібервійну. Розглянуто їх відмінні характеристики за суб'єктивним складом, мотивацією та механізмами впливу на інформаційні системи. Підкреслено особливу вразливість торговельного мореплавства

до кожної з цих форм, з огляду на його залежність від цифрових технологій та важливість для глобальних логістичних ланцюгів.

У висновках наголошено на складності та багатогранності сучасних кіберризиків, що зумовлює необхідність комплексного правового підходу до їх регулювання з використанням міжнародно-правового досвіду. Зазначено про необхідність подальшої гармонізації чинного законодавства з міжнародними стандартами у сфері кібербезпеки для ефективної протидії кіберризикам.

Ключові слова: кіберризик, кіберінцидент, кібератака, кібертероризм, кібербезпека, торгівельне мореплавство.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімкою цифровізацією, яка охопила практично всі сфери людської діяльності, зокрема правові відносини, економіку, державне управління та соціальну інфраструктуру. Однак прогресивні технології призводять до появи нових викликів, серед яких особливе місце займають кіберризики – від зламування критично важливих систем до масштабних атак на персональні дані. Зростання кількості та складності кіберзагроз свідчить про недостатність ізольованих національних підходів до їх регулювання. На сьогодні багато держав, зокрема Україна, стикаються з проблемою фрагментарності законодавчої бази щодо протидії кіберзлочинності та виявлення кіберризиків, а також відсутності гармонізації з міжнародними стандартами. Між тим, кіберпростори не мають державних кордонів, і наслідки атак часто носять транснаціональний характер, що потребує уніфікованих правових механізмів запобігання та відповідальності.

Особливу загрозу становлять атаки на критичну інфраструктуру, фінансові установи, системи державного управління та об'єкти торгівельного мореплавства, які можуть призвести не лише до значних економічних втрат, а й до порушення логістичних ланцюгів, стабільності міжнародної торгівлі та суспільної безпеки. Водночас, національні законодавчі ініціативи часто відстають від динаміки розвитку кіберзлочинності, а запровадження міжнародного досвіду залишається неефективним через відсутність системного підходу.

Тому актуальність дослідження полягає в аналізі сучасних кіберризиків, виявленні прогалин у національному законодавстві щодо їх нормативного закріплення та розробці механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів у зазначеній сфері. Важливим є визначення оптимальних шляхів використання міжнародно-правового досвіду для протидії кіберризикам у національному законодавстві, зокрема директив, рекомендацій, конвенцій, керівництв з кібербезпеки, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що дослідження кіберризиків привертало увагу різних вчених і прямо чи побічно зустрічалося у працях І. В. Арістова, В. С. Веремчука, А. О. Волошина, О. В. Гайдука, І. В. Діордіци, Є. О. Живилю, В. В. Куцаєва, В. А. Ліпкана, С. Б. Майданевича, О. М. Мельника, В. Г. Пядишева, А. О. Трофименко, О. О. Тихомирова, В. П. Шеломенцева, В. С. Цимбалюка та інших. Увагу вчених привертали різні аспекти цієї тематики, по яким висловлювались власні погляди. В той же час системний розгляд цього питання залишився малодослідженим. Тому автор, спираючись на попередні дослідження, згідно із **метою цієї статті** здійснює комплексне дослідження поняття

тя та структури кіберризиків і їх впливу на сферу торгівельного мореплавства, з акцентуванням уваги на правових аспектах цієї тематики.

Відповідно до поставленої автором проблеми, завданнями дослідження стали: 1) визначення поняття «кіберризик» у чинному законодавстві та встановлення системи їх характерних ознак; 2) аналіз джерел формування кіберризиків та їх впливу на сферу торгівельного мореплавства; 3) дослідження форм (інструментів) реалізації кіберризиків та їх спрямованості на сферу торгівельного мореплавства; 4) вивчення основних джерел міжнародно-правового регулювання кіберризиків у морській сфері.

Виклад основного матеріалу. У сучасному правовому дискурсі термін «кіберризи́к» набуває все більшого значення через стрімку цифровізацію суспільства та зростання кіберзагроз. Проте його зміст та визначення залишаються предметом наукових дискусій, оскільки він вбирає в себе не лише технічні аспекти, а й соціальні, економічні та правові фактори. Варто розуміти що кіберризи́к також є правовою категорією, яка відображає потенційну можливість настання шкідливих юридичних наслідків через непрофесійну діяльність у кіберпросторі. Однак, у законодавстві України, подібно до ратифікованої «Конвенції про кіберзлочинність», відсутнє легальне визначення поняття «кіберризи́к». У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» законодавець оперує такими термінами, як «кіберінцидент» (інцидент кібербезпеки), «кібератака», «кібершпигунство» та «кібертероризм», котрі є конкретними проявами кіберризиків, проте саме поняття «кіберризи́к» як таке не закріплено юридично [1]. Лише на рівні підзаконних нормативно-правових актів, зокрема у «Стратегії кібербезпеки України», епізодично використовується термін «кіберризиків», наприклад, у контексті «розроблення методики ідентифікації та оцінки кіберризиків» та «запровадження системи страхування від кіберризиків», однак без надання будь-якого його дефінітивного тлумачення [2]. З огляду на це, розкриття змісту поняття «кіберризи́к» є нагальним, оскільки воно не існує ізольовано, а формується на перетині трьох ключових вимірів: технологічного (у вигляді вразливостей інформаційних систем), соціального (через злочинні наміри суб'єктів) та правового (внаслідок недосконалості регуляторних механізмів).

На думку автора, кіберризи́к можливо інтерпретувати як вірогідність настання негативних наслідків в результаті реалізації кіберзагроз, що здатні завдати шкоди інформаційним системам, конфіденційності даних, фінансовій стабільності або навіть національній безпеці держави. З урахуванням цього у статті 1 «Визначення термінів» Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» можна було б визначити поняття «кіберризи́к» наступним чином:

«Кіберризи́к – існуюча ймовірність настання негативних наслідків для суб'єктів кібербезпеки, національної безпеки, суспільства та держави, що виникає внаслідок наявності потенційних кіберзагроз та/або вразливостей в інформаційних, комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, а також недоліків у їх захисті, що можуть призвести до порушення конфіденційності, цілісності, доступності інформаційних ресурсів, порушення сталого та надійного функціонування зазначених систем, завдання шкоди законним інтересам фізичних та юридичних осіб, майну, критичній інфраструктурі».

Ознаками кіберризиків виступають:

1) віртуальний характер (природа) – він проявляється та реалізується в цифровому середовищі через автоматизовані системи, що ускладнює його безпосереднє виявлення та фіксацію традиційними методами, характерними для матеріальних кримінальних правопорушень. Його існування та потенційний вплив опосередковуються функціонуванням інформаційних систем та їх даними;

2) транснаціональність (трансгосподарний характер) – його виникнення та поширення не обмежуються територіальними межами окремих держав. Кіберпротиріччя за своєю суттю є глобальним, що створює складності для уніфікованого правового регулювання та міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзагрозам та мінімізації наслідків кіберризику;

3) динамічність (динамічна еволюція) – його різновиди постійно еволюціонують разом із розвитком інформаційних технологій. Кіберризиків характеризуються високою мінливістю та постійною адаптацією до розвитку інформаційних технологій. З появою нових технологій та методів їх використання виникають нові види кіберзагроз та, відповідно, нові форми прояву кіберризику, що вимагає гнучкого та проактивного підходу до їхнього виявлення, оцінки та управління;

4) масштабність наслідків – за своїм впливом він може призвести до далекосяжних та каскадних негативних ефектів у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави, включаючи економіку, державну безпеку, функціонування критичної інфраструктури, зокрема у сфері торговельного мореплавства, а також порушення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Кіберризиків у сфері торговельного мореплавства, подібно до інших критично важливих галузей, характеризуються комплексною природою, що зумовлена різноманітністю факторів їх виникнення. Для цілей правового аналізу та розробки ефективних механізмів протидії, їх доцільно розподілити на чотири основні класи джерел, кожна з яких тягне за собою специфічні правові, технологічні та організаційні наслідки, що потребують окремого розгляду та врегулювання.

Перший клас джерел становлять дії людей у сфері кібербезпеки. Людський фактор є однією з найвразливіших ланок у системі кібербезпеки, особливо з точки зору необізнаності або недбалості персоналу. Ненавмисні помилки співробітників, такі як перехід за шкідливими посиланнями, відкриття інфікованих вкладень електронної пошти, використання ненадійних паролів або недотримання правил інформаційної безпеки, можуть стати причиною серйозних інцидентів. Окрему категорію становлять навмисні дії інсайдерів – співробітників, які зловживають своїм доступом до інформаційних систем з метою отримання неправомірної вигоди, шпигунства або завдання шкоди. У контексті торговельного мореплавства дії некваліфікованого або недбалого персоналу судна чи портової інфраструктури можуть призвести до порушення роботи критично важливих систем навігації, управління вантажами або зв'язку, створюючи загрозу безпеці мореплавства та екологічній безпеці.

Другий клас охоплює бездіяльність щодо розвитку систем і технологій, яка призводить до технологічної вразливості від кіберзагроз. До цієї категорії належать вразливості програмного забезпечення та обладнання, недоліки в архітектурі інформаційних систем, відсутність своєчасних оновлень безпеки, викорис-

тання застарілих технологій, а також недостатнє або неправильне налаштування засобів захисту інформації. У сфері торгівельного мореплавства залежність сучасних суден від складних комп'ютерних систем робить їх особливо вразливими до таких недоліків. В даному випадку мова йде про: а) застаріле програмне забезпечення, яке не оновлюється через відсутність нормативних вимог або економії з боку судновласників; б) відсутність стандартизованих протоколів кібербезпеки для морського транспорту, що робить судна легкою мішенню для атак; в) недосконалість вбудованих захистів у судових системах (навігація, двигуни, вантажний контроль), які можуть бути зламані через технічні уразливості. Невиявлені вчасно вразливості в навігаційних системах, системах управління двигуном або автоматизованих системах управління вантажами можуть бути використані зловмисниками для здійснення кібератак з метою виведення з ладу судна, зміни його курсу або викрадення цінних даних.

Третій клас джерел включає помилки у внутрішніх процесах (організаційні недоліки), які виникають через недосконалість управлінських рішень та відсутність чітких процедур. До них зокрема відносяться: а) недостатня кіберполітика компаній, коли багато судноплавних компаній не мають чітких інструкцій з реагування на кіберінциденти; б) відсутність регулярного аудиту безпеки – деякі судна експлуатуються без перевірки їхніх цифрових систем на вразливість; в) некоректне розподілення ролей – коли, наприклад, один член екіпажу має надто широкий доступ до критичних систем. Неефективні процедури та регламенти кібербезпеки, відсутність чітких параметрів доступу до інформаційних ресурсів, неналежний контроль за дотриманням правил інформаційної безпеки, недостатнє навчання персоналу з питань кібергігієни, а також відсутність планів реагування на кіберінциденти можуть значно підвищити ризик успішної кібератаки та ускладнити ліквідацію її наслідків. У морській галузі нечітко визначені обов'язки щодо забезпечення кібербезпеки на рівні судноплавних компаній, портів та державних регуляторних органів, а також відсутність скоординованих дій у разі кіберінциденту можуть призвести до значних затримок у транспортуванні вантажів, фінансових втрат та навіть людських жертв.

Четвертий клас становлять зовнішні події такі як: а) геополітичні конфлікти, що викликають кібератаки на критичну інфраструктуру (порти, логістичні хаби) під час війн або міжнародних напружень; б) дії третіх сторін, наприклад, хакерські атаки на постачальників програмного забезпечення, яке використовується у морській галузі; в) природні катастрофи, що можуть викликати пошкодження серверів або зв'язку через стихійні лиха. В межах цього класу часто виникають цілеспрямовані кібератаки з боку зловмисних хакерських угруповань, кібертерористичних організацій або навіть держав, що здійснюються з метою шпигунства, саботажу, вимагання викупу або завдання політичної шкоди. Розвиток нових технологій, таких як штучний інтелект та квантові обчислення, може призвести до появи нових, більш складних і небезпечних видів кібератак. У контексті торгівельного мореплавства зовнішні кібератаки можуть бути спрямовані на порушення роботи портів, блокування судноплавства у стратегічно важливих регіонах, викрадення комерційної інформації або отримання контролю над суднами з метою вчинення терористичних актів. Загалом такий клас кіберризиків потребує розвитку міжнародної співпраці та створення механізмів швидкого реагування.

Для протидії джерелам розвитку кіберризиків у науці розробляються певні підходи до «керування кіберризиками», зокрема у сфері морської кібербезпеки, які включають в себе наступні складові: виявлення загроз; виявлення вразливостей; оцінка схильності до ризику; розробка заходів захисту та виявлення; розробка планів на випадок непередбачуваних обставин; реагування на кіберінциденти згідно планів та відновлення кібербезпеки [5, с. 82].

Кіберризики набувають своєї матеріалізації через різноманітні форми (інструменти) кібернетичної активності, кожна з яких має власні характеристики, мотивацію та механізми впливу на інформаційні системи. У сучасній доктрині кібербезпеки виділяють чотири ключові форми (інструменти) реалізації кіберризиків, які відрізняються за суб'єктивним складом, мотивацією та механізмом впливу на інформаційні системи: 1) кібератака; 2) кіберінцидент; 3) кібертероризм; 4) кібервійна. Особливу актуальність ця класифікація набуває у контексті торговельного мореплавства, де кожен із зазначених інструментів може призвести до системних порушень логістичних ланцюгів.

Першою та однією з найпоширеніших форм реалізації кіберризиків є кібератака. Під кібератакою розуміється навмисна спроба порушення конфіденційності, цілісності або доступності інформаційних систем, комп'ютерних мереж або окремих пристроїв. Специфікою кібератаки є складність у встановленні конкретного часу її початку [7, с. 155]. Мотивація кібератак може бути різноманітною: від отримання несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації з метою комерційної вигоди або шпигунства, до виведення з ладу критично важливої інфраструктури з метою завдання економічної чи політичної шкоди. Механізми кібератак також варіюються: це можуть бути вірусні атаки, DDoS-атаки (розподілені відмови в обслуговуванні), фішингові кампанії, атаки на веб-сайти тощо. У сфері торговельного мореплавства кібератаки можуть бути спрямовані на системи управління рухом суден, навігаційні системи, портову інфраструктуру, системи зв'язку та управління вантажами, створюючи загрозу безпеці судноплавства, екологічній безпеці та економічній стабільності. Їх результатом стає: несанкціонований доступ до систем судової навігації; блокування роботи портової інфраструктури; викрадення комерційної таємниці судноплавних компаній.

Другою важливою формою реалізації кіберризиків є кіберінцидент. Кіберінцидент визначається як будь-яка несанкціонована або непередбачена подія або ряд несприятливих подій ненавмисного характеру (природного, технічного, технологічного, помилкового, у тому числі внаслідок дії людського фактору), що має фактичні або потенційні негативні наслідки для конфіденційності, цілісності або доступності інформаційних систем та даних [1]. Кіберінцидент може бути результатом як навмисних дій (кібератаки), так і ненавмисних помилок персоналу, технічних збоїв або стихійних лих. Важливою відмінністю кіберінциденту від кібератаки є відсутність обов'язкової ознаки навмисності. Наприклад, випадкове видалення важливих даних співробітником або збій у роботі програмного забезпечення, що призвів до тимчасової недоступності системи, є прикладами кіберінцидентів. У контексті торговельного мореплавства кіберінциденти можуть призвести до втрати важливих даних про вантажі, порушення графіків руху суден, збоїв у роботі портового обладнання або проблем зі зв'язком, що, в свою чергу, може спричинити значні фінансові втрати та загрожувати безпеці море-

плавства. Кіберінцидент у сфері торгівельного мореплавства зазвичай виникає внаслідок: випадкових помилок у роботі автоматизованих систем вантажообліку; некваліфікованих дій екіпажу при експлуатації цифрових пристроїв; збоїв в роботі програмного забезпечення через відсутність своєчасних оновлень.

Третьою, особливо небезпечною формою реалізації кіберризиків є кібертероризм. Кібертероризм являє собою використання кіберпростору та інформаційних технологій для вчинення терористичних актів або підтримки терористичної діяльності [1]. Ключовою мотивацією кібертероризму є політична або ідеологічна мета, а механізми впливу спрямовані на залякування населення, дестабілізацію суспільства, завдання шкоди критичній інфраструктурі або поширення екстремістської ідеології. Кібертерористичні атаки можуть бути спрямовані на системи енергопостачання, транспортні мережі, фінансові установи, системи охорони здоров'я або урядові інформаційні ресурси. У сфері торгівельного мореплавства кібертерористичні акти можуть бути спрямовані на захоплення контролю над суднами, атаки на системи управління суден з метою створення аварійних ситуацій, блокування роботи портів чи стратегічних морських шляхів, маніпулювання даними про вантажі небезпечного характеру, порушення морських комунікацій або використання морської інфраструктури для здійснення інших терористичних атак.

Четвертою, найбільш руйнівною формою реалізації кіберризиків є кібервійна. Кібервійна визначається як збройний конфлікт у кіберпросторі між державами або їхніми уповноваженими суб'єктами. Основною мотивацією кібервійни є досягнення стратегічних військових або політичних цілей шляхом завдання значної шкоди інформаційній інфраструктурі противника. Механізми кібервійни можуть включати складні кібератаки на критично важливі об'єкти, такі як системи управління військами, енергетичні системи, транспортні мережі, фінансові системи та системи зв'язку. Кібервійна може бути як самостійним видом збройного конфлікту, так і складовою частиною традиційних військових дій. В сфері торгівельного мореплавства кібервійськові дії можуть бути спрямовані на блокування морських шляхів, знищення судноплавної інфраструктури, порушення глобальних ланцюгів постачання та завдання значних економічних збитків стороні конфлікту.

У контексті розгляду джерел та форм реалізації кіберризиків важливе значення має їх міжнародно-правове регулювання, що забезпечує однотипний підхід до їх виявлення та протидії. Наявні міжнародні інструменти, хоч і не містять повноцінної формалізованої класифікації різновидів кіберризиків, однак виділяють їх певні типи та окреслюють критично важливі сфери, що потребують захисту від кібернетичних втручань.

По-перше, треба звернути увагу на «Керівництво з управління морськими кіберризиками» ІМО (2022), яке виділяє певні зовнішні та внутрішні чинники кіберризиків та ідентифікує ключові області підвищеної вразливості на морських суднах. У керівництві наводиться визначення морського кіберризиків як міри, до якої технологічний актив може бути під загрозою через певну потенційну обставину або подію, що може призвести до збоїв (несправностей) у роботі судна або безпеки судноплавства через ушкодження та втрату даних (інформації) або систем управління судном [3, с. 15]. Керівництво включає ризики, пов'язані з

порушенням працездатності систем управління ходовим містком, що безпосередньо впливає на безпеку навігації. Також до сфери уваги потрапляють системи обробки та управління вантажем, де кібератаки можуть призвести до значних економічних збитків та порушення логістичних ланцюгів. Крім того, керівництво наголошує на важливості захисту систем управління загальним рухом судна та силовою установкою, оскільки їхнє несанкціоноване втручання може мати катастрофічні наслідки. Не залишаються поза увагою і системи контролю доступу екіпажу та пасажирів, вразливість яких може бути використана для вчинення інших злочинів.

По-друге, існує «Керівництво з кібербезпеки на борту суден» (далі – Керівництво), розроблене міжнародними об'єднаннями судноплавних компаній (ICS), страховиків морського транспорту (IUMI), судновласників (BIMCO), нафтових компаній (OCIMF, INTERTANKO), вантажоперевізників (INTERCARGO), компаній з управління суднами (InterManager) тощо. Воно містить переважно технічні стандарти, що сприятимуть аналізу кібернетичних загроз та підтримці кібердисципліни на борту суден [4, с. 452].

Згідно з зазначеним Керівництвом, до переліку суб'єктів кібернетичних нападів у морській сфері належать: активісти (серед яких можуть бути і незадоволені службовці порту або судна); злочинці та злочинні угруповання; опортуністи, тобто особи, що використовують сприятливі обставини; держави та підтримувані ними структури; терористи [6, с. 184]. Тому основними завданнями Керівництва є формування рекомендацій для покращення безпеки моряків, суден, вантажів та екосистеми (навколишнього середовища), що спрямовані на допомогу в розробці належної стратегії управління кіберризиками, згідно з існуючими правилами та сучасною морською практикою. Такі рекомендації узгоджуються з діючими нормами та досвідом у сфері торговельного мореплавства, приділяючи особливу увагу операційним процедурам, технічному оснащенню, підготовці персоналу, реагуванню на нештатні ситуації та відновленню функціональності.

Наприклад, у даний час на кожному сучасному морському судні, з метою забезпечення безпечної навігації під час кібернетичних ризиків та атак протягом рейсу, передбачено достатньо дублюючих навігаційних пристроїв на ходовому містку, навігаційних інструментів, а також належні кваліфікаційні вимоги до судноводійського складу. Крім того, на підставі міжнародних рекомендацій розробляються спеціальні інструкції щодо встановлення допустимих відхилень параметрів руху судна під час кібернетичних атак з метою гарантування безпеки його подальшого плавання [7, с. 155, 157].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи проведене дослідження, слід зазначити, що сучасні кіберризики являють собою складне та багатогранне явище, що вимагає комплексного правового осмислення. Запропоноване авторське визначення поняття «кіберризик», інтегруючи поняття ймовірності негативних наслідків, потенційних кіберзагроз та вразливостей інформаційних систем, є важливим кроком для його законодавчого закріплення, наприклад, у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Виокремлені ознаки кіберризиків, такі як віртуальний та транскордонний характер, динамічна еволюція та масштабність наслідків, підкреслюють їх специфіку та необхідність адекватних правових механізмів реагування на них.

Окрім того, у статті систематизовано джерела виникнення кіберризиків та їхні основні форми реалізації, що є важливим для розуміння механізмів їхньої дії. Впровадження чіткого визначення поняття «кіберризик» на законодавчому рівні сприятиме підвищенню ефективності національної системи кібербезпеки та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері.

Список використаної літератури

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України № 2163-VIII від 05.10.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Стор. 42. Ст. 403.
2. Стратегія кібербезпеки України: затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. Офіційний вісник України. 2021. № 70. Стор. 42. Ст. 4417.
3. Веремчук В. С. Міжнародно-правове регулювання кібербезпеки у морській галузі: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2024. № 38. С. 12-17.
4. Веремчук В. С. Міжнародно-правові аспекти захисту інформації на морському транспорті/Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовт. 2023 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. С. 450-453.
5. Пядишев В. Г. Питання вдосконалення кібербезпеки морського транспорту: зарубіжний досвід. Морська безпека та оборона. 2023. № 1. С. 78-86.
6. Трофименко А. О., Майданевич С. Б., Войченко Т. О., Дорофєєва З. Я. Деякі проблемні питання впровадження стандартів кібербезпеки на морському транспорті. Водний транспорт. 2023. № 37. С. 179-188.
7. Шумілов Д. Оцінка точності визначення місця судна при обсерваційному зчисленні і параметрів маневрування при кібернетичних ризиках. International Science Journal of Engineering & Agriculture. 2024. № 3 (6). С. 154-172.

References

1. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2163-VIII vid 05.10.2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 45. Stor. 42. St. 403 [in Ukrainian].
2. Stratehiya kiberbezpeky Ukrainy: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy № 447/2021 vid 26.08.2021. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2021. № 70. Stor. 42. St. 4417 [in Ukrainian].
3. Veremchuk V. S. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання kiberbezpeky u morskii haluzi: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravoznavstvo*, 38, 12-17 [in Ukrainian].
4. Veremchuk V. S. (2023). Mizhnarodno-pravovi aspekty zakhystu informatsii na morskomu transporti. Tsili staloho rozvytku v aspekty zmitsnennia natsionalnoho ta mizhnarodnoho pravoporiadku: tezy dopovidei Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhhorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 zhovt. 2023). Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 450-453 [in Ukrainian].
5. Piyadyshev V. H. (2023). Pytannia vdoskonalennia kiberbezpeky morskoho transportu: zarubizhnyi dosvid. *Morska bezpeka ta oborona*, 1, 78-86 [in Ukrainian].
6. Trofimenko A. O., Maidanevych S. B., Voichenko T. O., Dorofieieva Z. Ya. (2023). De-iaki problemni pytannia vprovadzhenia standartiv kiberbezpeky na morskomu transporti. *Vodnyi transport*, 37, 179-188 [in Ukrainian].
7. Shumilov D. (2024). Otsinka tochnosti vyznachennia mistsia sudna pry observatsiinomu zchyslenni i parametriv manevruвання pry kibernetichnykh ryzykakh. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 3(6), 154-172 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 21.04.2025 р.

B. M. Orlovskiy, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: b.orlovskiy@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

MODERN CYBER RISKS: THEIR CONCEPT, STRUCTURE AND APPLICATION IN THE FIELD OF COMMERCIAL SHIPPING

Summary

This article presents a comprehensive study of modern cyber risks, their conceptual framework, structure and specific manifestations in the critically important domain of commercial shipping. The research provides an in-depth analysis of the essence and substantive content of the "cyber risk" concept, elucidates its characteristic features, identifies key sources of origin, and systematizes primary forms of implementation within the context of increasing digital dependence in the maritime sector.

To enhance legal regulation in cybersecurity, the author proposes an original definition of "cyber risk" that integrates: 1) the probability of negative consequences; 2) the existence of potential cyber threats; 3) vulnerabilities in information systems. The article substantiates the rationale for incorporating this definition into relevant legal instruments, particularly the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine", as follows:

"Cyber risk means the existing probability of negative consequences for cybersecurity subjects, national security, society and the state, arising from potential cyber threats and/or vulnerabilities in information, communication and information-communication systems, as well as deficiencies in their protection, which may lead to breaches of confidentiality, integrity and availability of information resources, disruption of stable and reliable functioning of said systems, and damage to legitimate interests of individuals and legal entities, property or critical infrastructure".

The article examines in detail the characteristic features of cyber risks, including: their virtual nature of implementation; transnational spread; dynamic evolution in response to information technology development; and potential large-scale negative consequences for various spheres of social life and national security. Particular attention is devoted to the specific manifestation of these characteristics in commercial shipping, where vulnerabilities in critical infrastructure may produce global repercussions.

The research systematizes sources of cyber risks into four principal categories: 1) human actions (unintentional errors and deliberate misuse); 2) systemic and technological inertia (technological vulnerabilities); 3) internal process failures (organizational deficiencies); 4) external events (geopolitical conflicts, third-party actions, natural disasters). The specific impact of each category on maritime cybersecurity is thoroughly analyzed.

Special consideration is given to the analysis of primary forms (instruments) of cyber risk realization, including cyber attacks, cyber incidents, cyber terrorism and cyber warfare. Their distinctive characteristics are examined in terms of: a) subject composition; b) motivation; c) mechanisms of impact on information systems. The particular vulnerability of commercial shipping to each form is emphasized, given its dependence on digital technologies and importance for global supply chains.

The conclusions highlight the complexity and multifaceted nature of modern cyber risks, necessitating a comprehensive legal approach to their regulation that incorporates international legal experience. The need for further harmonization of current legislation with international cybersecurity standards to effectively counter cyber risks is emphasized.

Keywords: cyber risk, cyber incident, cyber attack, cyber terrorism, cybersecurity, commercial shipping.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331008>

УДК 343.1

О. Ю. Амелін, канд. юрид. наук, доцент
старший радник юстиції,
Почесний працівник прокуратури України,
прокурор Офісу Генерального прокурора
вул. Різницька, 13/15, Київ, 01001, Україна
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, Київ, 03039, Україна
e-mail: amelin.au@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0933-2111>

ОБШУК ОСОБИ ЯК СПОСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЙ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Статтю присвячено дослідженню правової природи, цілей, меж проведення та процесуального оформлення обшуку особи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із пропозицією, обіцянкою або одержанням неправомірної вигоди службовою особою.

Проведено всебічний аналіз понять «обшук особи», «особистий обшук», «особистий обшук особи». Доведено, що терміни «обшук особи» та «особистий обшук» вживаються у схожих процесуальних ситуаціях без диференціації, що дозволяє зробити висновок про їх синонімічність та взаємозамінність. Проте відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві їх змістового наповнення за ступенем інтенсивності чи обсягом втручання створює правову невизначеність, що може призвести до неоднозначного тлумачення, зловживань і порушення прав людини. Разом із тим обґрунтовано недопустимість вживання тавтологічного словосполучення «особистий обшук особи», яке є некоректним з погляду термінології, логіки та правничої мови.

Визнано, що обшук особи є складовою інших процесуальних дій, а саме затримання особи та обшуку житла чи іншого володіння особи. Цілі такого обшуку неповно відображені у нормах КПК України: хоча до них не віднесено забезпечення безпеки осіб, які затримують, та інших осіб (зокрема самої затриманої особи), втім правозастосовна практика та сама природа цього виду обшуку вказують на наявність такої цілі.

Акцентовано на спрощенні процесуальної форми проведення обшуку особи в умовах воєнного стану, а саме на можливості не залучати понятих та застосовувати доступні технічні засоби фіксування обшуку шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Розглянуто практику Вищого антикорупційного суду, яка відображає практичний аспект застосування кримінального процесуального законодавства в частині проведення обшуку особи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із пропозицією, обі-

цяркою або одержанням неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Наведені справи відібрано з огляду на їх значимість та актуальність для теми наукового дослідження.

Ключові слова: обшук, особистий обшук, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, окрема думка судді, забезпечення безпеки, затримання особи, житло чи інше володіння особи, докази, воєнний стан, національна безпека, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, корупційні правопорушення, розслідування, неправомірна вигода, службова особа, кримінальне провадження, належна правова процедура.

Постановка проблеми. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України)) належать до найпоширеніших кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Ці діяння як ядро корупції становлять серйозну загрозу для належного функціонування державних інститутів, підривають довіру громадян до влади та завдають шкоди суспільним відносинам у сфері публічного управління, а отже національній безпеці, на що автор звертав увагу в окремому дослідженні [1]. Злочини цієї категорії мають високий рівень латентності, що ускладнює їх виявлення та документування. Саме тому ефективне розслідування таких злочинів має важливе значення та повинно бути пріоритетом у державі.

Одним із дієвих способів збирання доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, є її обшук, який потребує дотримання балансу між інтересами слідства та фундаментальними правами особи, яку обшуковують. Надзвичайно важливим є неухильне додержання вимог кримінального процесуального законодавства під час проведення процесуальних дій, у межах яких здійснюється обшук особи. Його проведення часто є ключовим етапом у фіксації доказів передання чи зберігання неправомірної вигоди. Порушення належної правової процедури та законодавчих норм у цьому питанні може призвести до визнання отриманих під час проведення обшуку особи доказів недопустимими з наступним застосуванням доктрини «плодів отруйного дерева», тобто з визнанням недопустимими і всіх похідних доказів (висновків експертів, речових доказів тощо), що створює ризик виправдання обвинуваченого.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вироблення єдиних підходів до проведення обшуку особи у справах цієї категорії, уніфікації правозастосовної практики, запобігання порушенням процесуальних прав осіб, а також підвищення ефективності збирання доказів у кримінальних провадженнях, що стосуються корупційних правопорушень. На сьогодні в юридичній науці існує необхідність у ґрунтовному аналізі правової природи обшуку особи, його цілей, меж проведення, процесуального оформлення та судової оцінки отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обшуку, у тому числі такого його виду, як обшук особи, у кримінальному провадженні досліджувалися такими вітчизняними вченими: О. В. Баганцем, О. В. Капліною, О. Б. Комарницькою, М. В. Комаровою, В. І. Левіним, М. М. Потоцьким, О. С. Смірновим, Л. Д. Удаловою, О. В. Швидковою, О. В. Шульгою, Д. О. Шумейком та багатьма іншими. Незважаючи на велику кількість робіт з обраної тематики, у науці кримінального процесу думки щодо окремих аспектів проведення обшуку особи у контексті розслідування злочинів щодо неправомірної вигоди залишаються дис-

кусійними. Це потребує нового теоретичного осмислення питань, пов'язаних із поняттям «обшук особи», його правової природи, цілей, меж проведення та практики застосування, на що і спрямована ця праця.

Мета статті. Всебічний аналіз чинного законодавства та практики його застосування щодо проведення обшуку особи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, визначення цілей такого обшуку, меж проведення, процесуального оформлення та судової оцінки отриманих результатів.

Методи дослідження. Дослідження базується на методах аналізу та синтезу, системного підходу, що дозволяє глибше зрозуміти особливості та проблематику досліджуваної теми. Для лексико-семантичного аналізу термінів «обшук особи» та «особистий обшук» використано компонентний, контекстуальний і лексикографічний методи. Компонентний аналіз розкрив семантичну структуру термінів, контекстуальний – особливості їх вживання в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та судовій практиці, лексикографічний – тлумачення в юридичних словниках. За допомогою методу «кейс-стаді» розглянуто конкретні судові рішення, щоб показати різні підходи до тлумачення та застосування норм кримінального процесуального законодавства під час проведення обшуку особи у справах про злочини у сфері службової діяльності, пов'язаних із протидією неправомірній вигоді.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах протидії корупційним правопорушенням обшук особи набуває особливого значення як процесуальний інструмент, що забезпечує оперативне й ефективне отримання доказів у кримінальних провадженнях. Зокрема, у справах, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, цей захід відіграє ключову роль у встановленні фактичних обставин злочину та забезпеченні дотримання принципу невідворотності покарання. Водночас застосування обшуку особи вимагає чіткого додержання процесуальних норм, балансу між інтересами слідства та захистом прав і свобод громадян, що зумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу правової природи, умов і меж його проведення. У цьому контексті дослідження особливостей обшуку особи як способу збирання доказів відкриває нові перспективи для вдосконалення кримінального процесуального регулювання та підвищення ефективності досудового розслідування.

Слід зауважити, що КПК України оперує поняттями «*обшук особи*» (ч. 3 ст. 208, абз. 2 ч. 7 ст. 223, абз. 1, 2 ч. 5 ст. 236, абз. 4 ч. 1 ст. 615) [2] та «*особистий обшук*» (ч.ч. 5, 6 ст. 208, абз. 2 ч. 5 ст. 236) [2] як рівнозначними, без проведення диференціації, допускаючи їх вживання в межах одних і тих самих процедур. Однак, використовуючи ці терміни, кримінальний процесуальний закон не розкриває їх змістового наповнення.

Водночас лексико-семантичний аналіз термінів «*обшук особи*» та «*особистий обшук*» підтверджує їх тотожність в юридичній термінології, зокрема в КПК України. Обидва терміни є словосполученнями, де ключовим компонентом є слово «обшук», а «особи» чи «особистий» уточнюють об'єкт або спрямованість дії. Близькість полягає в тому, що обидва терміни вказують на одну й ту саму процесуальну дію (обшук), спрямовану на фізичну особу (її тіло, одяг, речі) з метою виявлення предметів, що мають значення для кримінального провадження [3–5].

На відміну від КПК України 1960 року чинний КПК України не містить окремої статті, яка регламентує порядок проведення обшуку особи (особистого об-

шуку). Крім того, не згадується про нього і у профільній статті КПК України, яка є загальною для всіх видів обшуків (ст. 234 КПК України «Обшук» [2]). Водночас з аналізу наведених процесуальних норм вбачається, що обшук особи (особистий обшук) фактично не є окремою слідчою дією, а поглинається такими процесуальними діями, як: 1) затримання (*обшук затриманої особи* – ч. 3 ст. 208 КПК України) або 2) обшук житла чи іншого володіння особи (*обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні*, – ч. 5 ст. 236 КПК України) [2]. Таким чином, на законодавчому рівні лише в цих двох випадках, які є вичерпними, допускається можливість проведення обшуку особи, що неповною мірою задовольняє вимоги практики. Разом із тим, на думку автора, може виникнути ще один випадок, коли є необхідність в проведенні обшуку особи, а саме коли особа перебуває за межами житла чи іншого володіння, тобто в публічно доступному місці, і щодо неї є достатні підстави вважати, що вона переховує при собі грошові кошти, речі або документи, які мають значення у кримінальному провадженні чи вилучені з обігу.

Окремо потрібно зупинитись на недопустимості вживання словосполучення «*особистий обшук особи*», яке є тавтологією, тобто надмірним повторенням змістовно тотожних або близьких за значенням слів. Термін «особистий обшук» уже передбачає, що йдеться про обшук фізичної особи, а не речей, приміщень чи транспортних засобів. Таким чином, додаткове уточнення «особи» є надлишковим з погляду лінгвістики та юридичної логіки. Вживання такої тавтологічної конструкції є порушенням вимог професійного юридичного мовлення та стандартів нормопроєктування, а тому її слід уникати в юридичній практиці та наукових роботах.

Аналіз ст. ст. 208, 234, 236 КПК України свідчить про те, що обшук особи може бути проведено з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення [2]. Під час розслідування кримінальних проваджень про злочини щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою метою проведення обшуку особи є пошук предмета неправомірної вигоди, як правило, заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів – грошових коштів, їх упаковки, листів та записок, що супроводжували предмет неправомірної вигоди або свідчать про її розмір; даних про інших учасників злочинної діяльності, характер їхніх відносин, а також слідів підготовки, учинення та приховування злочину; майна, що підлягає конфіскації; інших предметів та документів, що мають значення для встановлення істини у провадженні. Слідчий повинен акцентувати увагу на цих предметах і змісті відповідних написів, що згодом можуть стати об'єктами судових експертиз, призначених у кримінальному провадженні, а також послуговувати формулюванню версій.

Необхідно зауважити, що в КПК України наведено неповний перелік цілей (мети) обшуку особи. Водночас правозастосовна практика та природа цієї процесуальної дії вказують на те, що однією з ключових його цілей, разом із виявленням та фіксацією доказів, є забезпечення безпеки осіб, які проводять затримання, інших осіб, а також самої затриманої особи. Ця мета впливає із самої природи обшуку особи, оскільки під час затримання особи чи проведення обшуку в її житлі виникають ситуації підвищеного ризику, вірогідність непередбачуваних дій особи, яка піддається обшуку.

Разом з тим позитивним є законодавче спрощення в умовах воєнного стану процесуальної форми проведення обшуку особи шляхом відмови від залучення понятих за умови здійснення безперервного відеозапису доступними технічними засобами (абз. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України) [2]. Це підвищує оперативність, безпеку учасників, прозорість і відповідність проведення обшуку особи правовим нормам, дозволяючи правоохоронним органам ефективно виконувати свої функції в екстремальних умовах.

Судова практика демонструє підвищену увагу до питань дотримання належної правової процедури під час проведення обшуку особи у кримінальних провадженнях про злочини щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (таблиця 1).

Так, у справі № 760/26347/18 суд, оцінивши доводи сторони захисту щодо недовпустимості доказів, зібраних під час затримання та особистого обшуку, дійшов висновку про необхідність їх відхилення з огляду на таке. Саме по собі затримання в порядку, встановленому КПК України, за визначенням є несподіваною для його учасників подією. Власне, сам факт того, що закон надає уповноваженим особам можливість проводити затримання без попереднього судового дозволу, означає, що законодавець визнає непередбачуваність обставин, які зумовлюють таке затримання. Вимога присутності адвоката при затриманні є практично нездійсненною і не передбачена жодними положеннями КПК України, Конституції України чи міжнародних договорів. Встановлення такого правила судом зведе нанівець будь-яку процесуальну діяльність правоохоронних органів, оскільки практично неможливо забезпечити присутність адвоката в той час і в тому місці, де може відбутися затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, відсутність захисника під час затримання особи у випадку, передбаченому ст. 208 КПК України, та під час її особистого обшуку не може вважатися порушенням кримінального процесуального закону [6].

Таблиця 1.

Узагальнення практики Вищого антикорупційного суду щодо можливих порушень законодавства під час проведення обшуку особи у кримінальних провадженнях про злочини щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України)

№ з/п	№ справи, суд	Доводи сторони захисту	Рішення суду
1.	760/26347/18 Вищий антикорупційний суд Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду Касаційний кримінальний суд Верховного Суду	Сторона захисту заявила про незаконність затримання особи (судді), недопустимість вилучених у нього при затриманні речових доказів. Також сторона захисту послалась на те, що до протоколу затримання не внесено відомості про всіх правоохоронців, які брали участь у затриманні особи та проведенні її особистого обшуку.	Суд першої інстанції, з оцінкою якого погодились і суди вищих інстанцій, вказав, що інтегральною частиною процесу затримання особи є її особистий обшук, результати якого можуть фіксуватися у протоколі затримання без складання окремого протоколу обшуку. Право особи на захист із моменту затримання не перешкоджає її затриманню та проведенню особистого обшуку за відсутності захисника. Затримання особи під час злочину або одразу після його вчинення та її обшук без захисника не є порушенням прав затриманого. А тим більше не тягне недопустимість доказів, вилучених у затриманого за результатами обшуку. Під час затримання та проведення обшуку особи було залучено співробітників Управління спеціальних операцій НАБУ, також був присутній прокурор, проте останні безпосередньо не брали участі у відповідній процесуальній дії. Їх фізична присутність не зумовлює сама собою недопустимість зібраних під час такого затримання чи особистого обшуку доказів.

2.	729/1248/18 Вищий антикорупційний суд	Сторона захисту зазначила, що проведення особистого обшуку особи (судді) відбувалося не на підставі відповідної ухвали слідчого судді, без захисника та із залученням заінтересованих понять, які на постійній основі брали участь як поняті в інших кримінальних провадженнях та співпрацюють з правоохоронними органами.	Суд дійшов висновку про безпідставність доводів сторони захисту. Так, відсутність захисника під час затримання особи у випадку, передбаченому ст. 208 КПК України, не може вважатися порушенням вимог кримінального процесуального закону. Після затримання особи проведено її обшук, що повністю узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 208 КПК України. Особистий обшук є складовою процесу затримання. Таким чином, законне затримання особи дає підстави для проведення її особистого обшуку. Наявність спеціальної ухвали слідчого судді для проведення обшуку затриманої особи не передбачено вимогами КПК України. Участь осіб як понять у подібних заходах у минулому жодним чином не свідчить про їх заінтересованість у цьому кримінальному провадженні.
3.	991/1388/20 Вищий антикорупційний суд	Сторона захисту стверджує про порушення права особи (судді) на захист, оскільки її особистий обшук проведено поза межами ухвали слідчого судді про проведення обшуку автомобіля. Також дані про понять, присутніх під час проведення обшуку автомобіля та особистого обшуку, не відповідають дійсності, поняті не надали на вимогу адвоката жодних документів. Крім того, під час обшуку були присутні особи, що не занесені до протоколу.	Суд зауважив, що такі зауваження сторони захисту не відповідають дійсності, не впливають на допустимість, достовірність та належність доказів. Хоча особа, уповноважена на проведення обшуку, зобов'язана допустити захисника до проведення відповідної слідчої дії, у разі якщо останній виявив таке бажання та це пов'язано з наданням правової допомоги його клієнту, проте запрошення адвоката до участі у проведенні обшуку не є обов'язком особи, яка уповноважена на його проведення. Слідчий або прокурор, якому надано дозвіл на проведення обшуку, повинен внести до протоколу анкетні дані всіх учасників, зафіксована на відеозаписі обшуку, є більшою, ніж зазначено в протоколі проведення обшуку. Присутність більшої кількості осіб, аніж вказано в протоколі, автоматично не впливає на достовірність, належність та допустимість проведення цієї слідчої дії і законність вилучення під час обшуку речей. Водночас в окремій думці судді зазначено, що особистий обшук особи було проведено з порушенням вимог ч. 5 ст. 236 КПК України, оскільки відбулось порушення права на захист, що повинно мати наслідком визнання судом недопустимими всіх отриманих за результатами цієї слідчої дії доказів, а також і похідних доказів.

Джерело: витяги з рішень та документів судів (вирок Вищого антикорупційного суду від 03.02.2022 р. у справі № 760/26347/18 [6]; вирок Вищого антикорупційного суду від 27.03.2023 р. у справі № 729/1248/18 [7]; вирок Вищого антикорупційного суду від 18.09.2024 р. у справі № 991/1388/20 [8], окрема думка судді Вищого антикорупційного суду до вироку від 18.09.2024 р. у справі № 991/1388/20 [9]).

Також посилання сторони захисту на те, що до протоколу затримання не внесено відомості про всіх правоохоронців, які брали участь у затриманні особи та проведенні її обшуку, не знайшли свого підтвердження. Відповідно до протоколу затримання, участь у відповідній процесуальній дії з числа правоохоронців

брав детектив. Разом із тим, згідно з відеозаписом, на якому зафіксовано затримання особи детективом Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), на час проведення обшуку було залучено співробітників Управління спеціальних операцій НАБУ, які, однак, не брали участі у проведенні процесуальної дії, а їх функції полягали лише у забезпеченні безпеки учасників кримінального провадження та працівників НАБУ. Під час затримання був присутній і прокурор, проте він також не брав безпосередньої участі у проведенні відповідної процесуальної дії. За таких обставин фізична присутність під час затримання інших осіб, окрім тих, які зазначені у відповідному протоколі, не зумовлює сама собою недопустимість зібраних під час такого затримання чи особистого обшуку доказів, оскільки ця процесуальна / слідча дія проводилася під керівництвом суб'єкта, який уповноважений на це згідно з положеннями КПК України [6].

Обшук затриманої особи вважається інтегральною частиною процесу затримання особи в порядку ст. 208 КПК України і відображається в протоколі затримання. Отже, порядок проведення цієї процесуальної дії не передбачає складання окремого протоколу чи одержання дозволу слідчого судді на її проведення [6]. Як слушно зауважив практик та науковець О. В. Баганець, слідчий суддя уповноважений постановляти лише ухвалу про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння. Процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу щодо обшуку осіб та постановлення відповідних ухвал чинний КПК України не визначає [10].

Також у справі № 760/26347/18 суд наголосив, що доводи захисту про те, що обшук особи почався задовго до того, як про його початок було офіційно повідомлено детективом НАБУ, не заслуговують на увагу. З відеозапису затримання особи вбачається, що після затримання особа за вказівкою детектива НАБУ надала службове посвідчення, поклала на автомобіль ключі, які тримала в руках на момент затримання, а також віддала телефон з огляду на заборону детектива НАБУ щодо спілкування. Такі дії детектива не свідчили про початок обшуку затриманої особи в розумінні ст. 208 КПК України, а були спрямовані на встановлення особи затриманого та дотримання заборони щодо вчинення дій, які можуть завадити проведенню обшуку, що узгоджується з повноваженнями слідчого, передбаченими КПК України [6].

Спростовуючи доводи сторони захисту щодо порушення права на захист особи (судді) при затриманні та здійсненні її обшуку без дозволу Вищої ради правосуддя, проведення особистого обшуку затриманого без складання окремого протоколу, суди, у тому числі апеляційної та касаційної інстанцій, у справі № 760/26347/18 зазначили, що затримання особи та її особистий обшук було здійснено відповідно до вимог кримінального процесуального закону одразу після виходу із приміщення спортивного клубу, де особа одержала частину неправомірної вигоди, тому таке затримання є законним і не потребує попередньої згоди Вищої ради правосуддя. Затримання особи під час злочину або одразу після його вчинення та її обшук без захисника не є порушенням прав затриманого та не тягне за собою недопустимість вилучених у неї доказів [6, 11, 12].

У справі № 729/1248/18 судом відхилено доводи сторони захисту з огляду на їх безпідставність. На думку суду, у працівників НАБУ було більш ніж достатньо підстав для затримання обвинуваченого. Так, його затримали одразу після передання йому неправомірної вигоди, що підтверджується дослідженими доказами. Йому роз'яснено підстави затримання, процесуальні права та обов'язки. Після його затримання повідомлено орган, уповноважений на надання безоплатної правової допомоги, та забезпечено його право на захист. При цьому відсут-

ність захисника під час затримання особи у випадку, передбаченому ст. 208 КПК України, не може вважатися порушенням вимог кримінального процесуального закону. Після затримання особи проведено її обшук, що повністю узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 208 КПК України. Згідно з указаною нормою, уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 цього Кодексу [2].

Особистий обшук є складовою процесу затримання. Отже, законне затримання саме собою дає підстави для проведення особистого обшуку. Крім того, слід взяти до уваги, що особистий обшук затриманої особи необхідний і для фіксації доказів правопорушення, і для забезпечення безпеки як осіб, які затримують, так і інших осіб, включаючи саму затриману особу. Тому особистий обшук, як правило, проводиться невідкладно після затримання. Для оцінки допустимості доказів, отриманих під час фактичного затримання особи, зокрема доказів, знайдених під час особистого обшуку, слід керуватися тим, чи було саме затримання законним з погляду ст. 208 КПК України, а саме чи існували обставини, які дали підстави для затримання. Наявність спеціальної ухвали слідчого судді для проведення обшуку затриманої особи не передбачено вимогами КПК України. Участь осіб як понятих у подібних заходах у минулому жодним чином не свідчить про їх заінтересованість у цьому кримінальному провадженні [7]. Отже, судом не встановлено порушень законодавства під час затримання особи та проведення її обшуку.

У справі № 991/1388/20 суд зазначив про необґрунтованість тверджень сторони захисту та визнав, що вони не впливають на допустимість, достовірність та належність доказів з огляду на таке. Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України, протокол складається зі вступної частини, до якої, серед іншого, вносяться відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання) [2]. Слідчий або прокурор, якому надано дозвіл на проведення обшуку, повинен внести до протоколу анкетні дані всіх учасників слідчої дії, проте КПК України не визначає порядку встановлення особи понятого, як і його обов'язку пред'являти іншим учасникам слідчої дії документ, який посвідчує особу [8].

Також суд зауважив, що не вважає таким, що істотно порушує права та свободи особи і, відповідно, впливає на допустимість доказів, те, що під час обшуку автомобіля обвинуваченого до місця його проведення заходив та виходив детектив, який не входив до складу слідчої групи та не був зазначений у протоколі обшуку, на що звернув увагу присутній під час здійснення обшуку захисник, оскільки судом на підставі дослідження доказів не встановлено того, що він вчиняв визначені ст. 236 КПК України дії, які свідчили б про його участь у проведенні обшуку. При цьому суд врахував правову позицію, викладену в постанові ККС ВС від 25.04.2023 р. у справі № 753/130/19, відповідно до якої не може бути підставою для визнання протоколу обшуку недопустимим доказом те, що кількість учасників, зафіксована на відеозаписі обшуку, є більшою, ніж зазначено в протоколі обшуку. Присутність більшої кількості осіб, аніж вказано в протоколі, автоматично не впливає на достовірність, належність та допустимість проведення цієї слідчої дії і законність вилучення під час обшуку речей [8].

За ч. 1 ст. 236 КПК України, для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. Незалежно від стадії цієї слідчої дії слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого

підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України [2]. Із зазначеного вбачається, що хоча особа, уповноважена на проведення обшуку, зобов'язана допустити захисника до проведення відповідної слідчої дії, у разі якщо останній виявив таке бажання та це пов'язано з наданням правової допомоги його клієнту, проте запрошення адвоката до участі у проведенні обшуку не є обов'язком особи, уповноваженої на його проведення. У цій справі суду не було надано доказів того, що під час виконання ухвали про дозвіл на обшук автомобіля мало місце недопущення адвоката до такої слідчої дії. При цьому відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 87 КПК України факт недопущення до участі в обшуку саме адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження. Проте з досліджених відеозаписів обшуку суд встановив, що адвоката одразу після його прибуття було допущено до участі у слідчій дії. Більше того, як убачається з досліджених судом відеозаписів фіксації обшуку автомобіля обвинуваченого, останній самостійно та добровільно дістав із кишені одягу три купюри номіналом 100 доларів США, які передав детективам та які пізніше визнані речовими доказами як предмет неправомірної вигоди [8].

Абсолютно протилежного висновку дійшов один із суддів колегії суддів Вищого антикорупційного суду, якою ухвалено вирок від 18.09.2024 р. у справі № 991/1388/20, виклавши свою позицію в окремій думці [9]. Суддя зазначив, що з протоколу від 07.11.2019 р. обшуку автомобіля «Nissan X-Trail» з додатками видно, що був проведений обшук особи, під час якого виявлені та вилучені грошові кошти у сумі 300 доларів США, що поміщені у сейф-пакет № 0019725. Особистий обшук був проведений із порушенням вимог ч. 5 ст. 236 КПК України, оскільки особа вимагала присутності захисника під час здійснення слідчої дії, а її проведенню не перешкоджає лише неявка захисника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин. Зі змісту протоколу обшуку видно, що він розпочався о 07 год 23 хв, а захисник прибув о 08 год 39 хв, однак до його прибуття грошові кошти у сумі 300 доларів США вже були виявлені та вилучені, хоча протокол обшуку складався за участю захисника. З огляду на зазначене уповноважені особи органу досудового розслідування здійснили обшук особи з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, а саме ч. 5 ст. 236 КПК України, порушивши її право на захист, що повинно мати наслідком визнання судом недопустимими всіх отриманих за результатами цієї слідчої дії доказів, а також і похідних доказів, та неможливість врахування ним таких доказів при ухваленні вироку [9].

Погоджуючись із наведеною в окремій думці позицією судді, автор звертає увагу на ще одне ймовірне порушення вимог КПК України, що могло залишитись поза увагою суду. У цій ситуації принциповим є й те, де саме проводився обшук особи, яка не затримувалась, що не зазначено ні в рішенні суду, ні в окремій думці судді. Це є важливим з огляду на те, що КПК України пов'язує можливість проведення під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи обшуку лише тих осіб, які перебувають у цьому житлі чи іншому володінні. Обшук же особи, яка вийшла з автомобіля та перебуває в публічно доступному місці, не передбачений кримінальним процесуальним законом.

Аналіз останньої справи яскраво демонструє наявність дискусії в колегії суддів, що є прийнятним у демократичному суспільстві. У суддів можуть бути різні погляди на інтерпретацію фактів і норм права. Виникнення такої ситуації свідчить про те, що суддя діяв незалежно, не піддаючись тиску більшості

чи інших факторів. Окрема думка судді сприяє відкритості, демонструючи, що рішення не було одностайним, і може слугувати підставою для оскарження.

Висновки і пропозиції. Обшук особи (особистий обшук) є важливим інструментом збирання доказів під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема тих, що стосуються прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Його проведення обмежене межами затримання або обшуку житла чи іншого володіння особи, а ефективність залежить від чіткого додержання процесуальних норм, належного документування та дотримання балансу між інтересами слідства і захистом прав особи.

Відсутність в КПК України обшуку особи як самостійної слідчої дії може свідчити про намір законодавця забезпечити дотримання права особи на особисту недоторканність, дозволяючи такі дії лише в чітко визначених випадках і за наявності обґрунтованих підстав. Це відповідає принципам захисту прав і свобод людини, закріпленим у Конституції України та міжнародних стандартах. В умовах воєнного стану в Україні введено певні спрощення процедур щодо проведення обшуку особи, але це не змінює його сутності як похідної дії, що здійснюється в межах інших процесуальних заходів.

Невідображення всіх цілей обшуку особи в КПК України створює правову невизначеність, що вимагає внесення змін до законодавства для чіткого закріплення забезпечення безпеки як однієї з його цілей. Це підвищить законність і прозорість процесуальних дій, а також дозволить легітимізувати такі дії, якщо вони проводяться з дотриманням принципів пропорційності та необхідності.

Судова практика застосування обшуку особи виявляє низку проблем, пов'язаних із процесуальними порушеннями та недостатньою правовою визначеністю. Особливу увагу слід приділити гармонізації процедур обшуку особи з іншими процесуальними діями, такими як затримання та обшук житла чи іншого володіння особи, для забезпечення їх взаємодоповнюваності та мінімізації ризиків визнання доказів недопустимими.

Список використаної літератури

1. Амелін О. Ю. Реалізація функцій прокуратури як елемент механізму забезпечення національної безпеки України. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 20–28. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/311949> (дата звернення 12.05.2025). DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.55.311949>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 12.05.2025).
3. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970–1980 (дата звернення 12.05.2025).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: з дод. і допов. / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. ISBN 966-569-013-2 (дата звернення 12.05.2025).
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с. ISBN 978-966-8602-43-6 (дата звернення 12.05.2025).
6. Вищий антикорупційний суд: вирок від 03 лютого 2022 року, 760/26347/18 (Україна). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102951372> (дата звернення 12.05.2025).

7. Вищий антикорупційний суд: вирок від 27 березня 2023 року, 729/1248/18 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109801337> (дата звернення 12.05.2025).
8. Вищий антикорупційний суд: вирок від 18 вересня 2024 року, 991/1388/20 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121699518> (дата звернення 12.05.2025).
9. Вищий антикорупційний суд: окрема думка судді від 18 вересня 2024 року, 991/1388/20 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122018927> (дата звернення 12.05.2025).
10. Баганець О. В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_19 (дата звернення 12.05.2025).
11. Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду: ухвала від 11 липня 2022 року, 760/26347/18 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105257209> (дата звернення 12.05.2025).
12. Верховний Суд: постанова від 15 червня 2023 року, 760/26347/18 (Україна). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871576> (дата звернення 12.05.2025).

References

1. Amelin, O. Yu. (2024). Realization of the functions of the prosecutor's office as an element of the mechanism of ensuring national security of Ukraine. *Constitutional State*, 55, 20–28. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/311949> DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.55.311949> [in Ukrainian].
2. Criminal Procedure Code of Ukraine № 4651-VI. (2012, April 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Bilodid, I. K. (Ed.). (1970 – 1980). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vols. 1 – 11). Kyiv, Ukraine: Naukova Dumka [in Ukrainian].
4. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Kyiv, Ukraine: VTF Perun [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (2007). Great encyclopedic legal dictionary. Kyiv, Ukraine: Yurydychna Dumka [in Ukrainian].
6. Sentence of the Supreme Anti-Corruption Court № 760/26347/18 (2022, February 3). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102951372> [in Ukrainian].
7. Sentence of the Supreme Anti-Corruption Court № 729/1248/18 (2023, March 27). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109801337> [in Ukrainian].
8. Sentence of the Supreme Anti-Corruption Court № 991/1388/20 (2024, September 18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121699518> [in Ukrainian].
9. Separate opinion of a judge of the Supreme Anti-Corruption Court № 991/1388/20 (2024, September 18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122018927> [in Ukrainian].
10. Baganets, O. V. (2016). The search of a person as a means of obtaining evidence by the prosecution in the pretrial investigation acceptance of an offer, promise or receiving illegal benefits by an official. *Herald of criminal justice*, 3, 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_19 [in Ukrainian].
11. Decision of the Appellate Chamber of the Supreme Anti-Corruption Court № 760/26347/18 (2022, July 11). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105257209> [in Ukrainian].
12. Resolution of the Supreme Court № 760/26347/18 (2023, June 15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871576> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2025 р.

O. Yu. Amelin, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Senior Advisor of Justice,
Honorary Employee of the Prosecutor's Office of Ukraine,
Prosecutor of the General Prosecutor's Office
13/15 Riznytska St, Kyiv, 01001, Ukraine
Professor of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities
of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr
the Great of the Interregional Academy of Personnel Management
2 Frometivska St, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: amelin.au@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0933-2111>

**SEARCH OF A PERSON AS A WAY OF COLLECTING EVIDENCE
IN THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER,
PROMISE OR RECEIVING OF AN ILLEGAL BENEFIT
BY AN OFFICIAL**

Summary

The article is devoted to the study of the legal nature, objectives, limits of conducting and procedural formalization of a search of a person in criminal proceedings on offences related to the offer, promise or receipt of an unlawful benefit by an official.

The concepts of 'search of a person', 'personal search', 'personal search of a person' are subjected to a comprehensive analysis. The author proves that the terms 'search of a person' and 'personal search' are used in similar procedural situations without differentiation, which suggests that they are synonymous and interchangeable. However, the absence of their content in the criminal procedure law in terms of the degree of intensity or scope of interference creates legal uncertainty, which may lead to ambiguous interpretation, abuse and violation of human rights. At the same time, the author substantiates the inadmissibility of using the tautological phrase 'personal search of a person', which is incorrect in terms of terminology, logic and legal language.

It is recognized that a search of a person is a component of other procedural actions: detention of a person and search of a person's home or other property. The purposes of such a search are not fully reflected in the provisions of the CPC of Ukraine, although they do not include ensuring the safety of detaining persons and other persons (including the detained person), however, law enforcement practice and the very nature of this type of search indicates the existence of this purpose.

The author emphasizes the simplification of the procedural form of searching a person under martial law, namely, the possibility not to involve witnesses, and to use available technical means of recording the search by means of continuous video recording.

The author examines the practice of the Supreme Anti-Corruption Court which reflects the practical aspect of application of criminal procedural legislation in terms of conducting a search of a person in criminal proceedings on crimes related to the offer, promise or receiving of an illegal benefit by an official (article 368 of the Criminal Code of Ukraine). The selected cases were chosen due to their significance and relevance to the topic of the research.

Keywords: search, personal search, investigator, prosecutor, investigative judge, court, dissenting opinion of a judge, ensuring safety, detention of a person, housing or other property of a person, evidence, martial law, national security, criminal offences in the field of official activity, corruption offences, investigation, illegal benefit, official, criminal proceedings, due process of law.

Р. В. Глух, аспірант

Державний податковий університет

Кафедра кримінального права та процесу

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08205, Україна

e-mail: ruslan_gluh@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-9915-1362>

ДИНАМІКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ І ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

У статті досліджено актуальні тенденції динаміки рецидивної злочинності в Україні, проаналізовано статистичні показники та виявлено основні причини зростання рецидивної злочинності. Автором відмічено, що статистика теж підтверджує необхідність впливати та якісно змінювати кримінальне законодавство з метою мінімізації проявів рецидивної злочинності, зокрема аналізуючи статистику осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення маючи не зняту чи не погашену у встановленому законом порядку судимість.

Метою дослідження є комплексний аналіз стану динаміки рецидивної злочинності та визначення на основі цього ефективних заходів запобігання кримінально-правового і пенітенціарного спрямування.

Автор приділяє особливу увагу кримінально-правовим та пенітенціарним заходам, спрямованим на запобігання рецидиву, зокрема удосконаленню законодавства, застосуванню ефективних програм ресоціалізації, посиленню контролю за особами після звільнення.

У статті також порушено питання взаємодії між правоохоронними, судовими та соціальними інституціями як необхідної умови комплексного впливу на зниження рівня рецидивної злочинності. А саме, автор наголошує на необхідності удосконалення норм кримінального законодавства, яке стосується введення конкретних обмежень щодо умовно-дострокового звільнення для осіб-рецидивістів, а також на необхідності міжвідомчої взаємодії, яка полягає у співпраці між поліцією, судами, органами пробації, соціальними та медичними установами з метою зменшення проявів рецидиву.

Запропоновано шляхи підвищення ефективності профілактичних заходів та ресоціалізаційної роботи з особами, які вже мають судимість і повторно вчиняють кримінальні правопорушення.

Ключові слова: динаміка злочинності, рецидивна злочинність, запобігання злочинності, покарання, виправлення засуджених, попередження злочинності, запобігання рецидивній злочинності.

Постановка проблеми. Питання ефективності забезпечення в нашій державі виконання покарань є важливим завданням, адже стосується не лише мети покарати особу за вчинене кримінальне правопорушення, але й запобігання вчиненню нових правопорушень в майбутньому як особисто нею так і іншими особами. Тому однозначно призначене покарання повинно бути співрозмірним тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, шкоді яку нанесла особа та забезпечувати її виправлення і усвідомлення необхідності дотримання правових норм в суспільстві.

Проте, не завжди досягається мета покарання, яку закріплює ч. 2 ст. 51 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [1]. Оскільки, на жаль, статистика свідчить, що особи, які вже мають судимість за вчинення умисних кримінальних правопорушень, знову вчиняють нові умисні кримінальні правопорушення. Так, зокрема, рівень рецидиву в Україні, тобто повторно вчинених злочинів, наразі становить понад 30% [2].

Вказане однозначно свідчить про необхідність застосування практичних змін у систему виконання покарання, забезпечення ефективної ресоціалізації осіб, які вже відбували покарання та мають судимість з тією метою, щоб запобігати вчиненню повторних кримінальних правопорушень. Тому питання дослідження динаміки рецидивної злочинності та кримінально-правових заходів її запобігання є важливими з погляду необхідності внесення змін та вдосконалення існуючих норм, які стосуються забезпечення виконання покарань за вчинені кримінальні правопорушення. Адже саме від ефективності виконання покарання за вчинені злочинні дії, особа повинна усвідомити необхідність подальшої поведінки в межах правових норм і без її відхилень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання рецидивної злочинності досліджувалося багатьма провідними науковцями, серед яких В. В. Василевич, Б. М. Головкін, Н. М. Пісоцька, І. М. Ткаченко, В. І. Шакур та інші. Водночас, недостатньо опрацьованою залишається проблематика щодо визначення кримінально-правових та пенітенціарних заходів запобігання рецидивної злочинності шляхом детального аналізу стану її динаміки за останні роки.

Метою дослідження є комплексний аналіз стану динаміки рецидивної злочинності та визначення на основі цього ефективних заходів запобігання кримінально-правового і пенітенціарного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Рецидивна злочинність становить одну з доволі найсерйозніших загроз у сфері протидії злочинності. З кожним роком зростає кількість осіб, які повторно вчиняють кримінальні правопорушення, вже маючи не зняту чи не погашену судимість, що робить рецидив небезпечною проблемою сучасної кримінальної та кримінально-виконавчої політики. Адже нові кримінальні правопорушення, які вчиняються особами, що вже відбували кримінальні покарання за вчинені кримінальні правопорушення, вирізняються особливим рівнем суспільної небезпеки, перш за все через те, що такі особи володіють певним кримінальним досвідом, що дозволяє їм більш ретельно планувати й вчиняти нові кримінальні правопорушення.

На жаль, статистика теж підтверджує необхідність впливати та якісно змінювати кримінальне законодавство з метою мінімізації проявів рецидивної злочинності. Так, аналізуючи статистику осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення за період з січня по грудень 2024 року кількість осіб, яким повідомлено про підозру становить 108 387 осіб, з них виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення 97 661 осіб. І відповідно з цієї кількості особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення є 17 973 осіб, з яких 11 385 осіб, судимість яких не знята чи не погашена у встановленому законом порядку. Дослідивши за вчиненими кримінальними правопорушеннями, статистика вказує, що з цих

осіб, які маючи судимість повторно вчинили нові кримінальні правопорушення 3 190 вчинили кримінальні проступки; 286 особливо тяжкі злочини; 5 701 тяжкі злочини та 1 946 нетяжких злочинів. В той же час, за період з січня по квітень 2025 року, тобто за чотири останні місяці кількість осіб, яким повідомлено про підозру становить 30 350 осіб, з них виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення 24 432 осіб. І відповідно з цієї кількості особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення є 4 505, з яких 2 859 осіб, судимість яких не знята чи не погашена у встановленому законом порядку. Проаналізувавши за вчиненими кримінальними правопорушеннями, статистика свідчить, що з цих осіб, які маючи судимість повторно вчинили нові кримінальні правопорушення 1 043 вчинили кримінальні проступки; 48 особливо тяжкі злочини; 1 151 тяжкі злочини та 557 нетяжких злочинів [3].

Також, варто відмітити, що нещодавнє дослідження Міністерства юстиції США показало, що 82% звільнених ув'язнених були заарештовані знову протягом 10 років після виходу з місць позбавлення волі. Дослідження, яке спостерігало за звільненими ув'язненими з 30 різних штатів, показало, що протягом трьох років після звільнення 68 % з них були заарештовані за новий злочин і цей показник зріс до 79 % через шість років [4].

Тобто, дійсно статистичні дані вказують на необхідність реформування інституту відбування покарання, щоб не лише покарати особу за вчинене нею кримінальне правопорушення, але й перевиховати з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Такі реформування повинні включати в себе систему заходів як правового, нормативного, так і соціального і психологічного характеру. Звертаючи увагу на роль заходів кримінально-правового спрямування, то вони, в першу чергу, стосуються вдосконалення норм кримінального та кримінально-виконавчого характеру щодо процесу відбування покарання засудженими особами. І це стосується не лише інституту відбування покарання у виді позбавлення волі, але й загалом інших видів покарань, адже як бачимо рецидивісти в значній кількості вчиняють і повторно після відбування покарання за вчинені кримінальні проступки, які не тягнуть за собою такого виду покарання як позбавлення волі.

Так, аналізуючи норми Програми діяльності Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) слід відмітити, що у п. 19.3 вона закріплює створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань з метою зменшення рівня повторної злочинності до 10 відсотків (відсоток від загальної кількості засуджених осіб, які на момент вчинення злочину мали непогашену або незняту судимість) та збільшення частки осіб, які успішно пройшли реабілітацію на пробації без ізоляції від суспільства. Окремими заходами з яких вона передбачає: індивідуалізацію системи покарань та розширення переліку видів покарань, альтернативних позбавленню волі; впровадження дієвого інструментарію для зміни поведінки, виправлення та ресоціалізацію осіб, які увійшли в конфлікт із законом (праця, корекційні та освітні програми), а також підтримку та допомогу засудженим, які готуються до звільнення; забезпечення функціонування прозорих та ефективних механізмів попередження і протидії катуванню та жорстокому поводженню в місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення тощо [5].

Такі заходи безпосередньо стосуються необхідності та потреби у внесенні змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства.

Так, для прикладу одним із таких доповнень було закріплення пробаційного нагляду, як нового виду покарання у статті 59-1 КК України, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [1].

Вказані зміни до кримінального законодавства були спрямовані, в першу чергу на те, щоб змінити існуючий підхід до застосування покарань та спрямовані на виправлення особи і запобігання вчиненню нових правопорушень, без ізоляції його від суспільства. Проте вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які вже мають судимість свідчить про необхідність прийняття і застосування комплексних змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства з метою зменшення рівня рецидивної злочинності.

Проте, крім такого виду покарання як пробаційний нагляд, який вже на законодавчому рівні закріплений у КК України, доцільно звернути увагу і на інститут пенітенціарної пробації, який є важливим заходом ресоціалізації засуджених осіб.

Н. В. Коваленко зауважує, що сутність інституту пенітенціарної пробації полягає в підготовці осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. У даному контексті необхідним є встановлення соціального патронажу, а саме надання допомоги звільненим шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів органами внутрішніх справ, органами праці та соціального захисту населення, соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, органами та закладами охорони здоров'я. За повідомленням адміністрації установи виконання покарань через державні органи й органи місцевого самоврядування уповноважений орган із питань пробації надає допомогу щодо визначення місця проживання засудженого після звільнення, влаштування до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я, надання допомоги в працевлаштуванні. Організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів, досягається завдяки такому складнику пробації, як нагляд, який може здійснюватися не тільки після винесення обвинувального вироку, а й до, під час або після судового розгляду, а також після звільнення особи, щоб забезпечити дотримання правопорушником покладених на нього обов'язків або умов. Такі дії здатні скоротити ризик вчинення нового правопорушення, завдання серйозної шкоди [6, с. 198-199].

За дослідженнями американського клінічного та судового психолога Леслі Добсона: «люди з меншою ймовірністю скоюють подібні злочини в майбутньому, якщо вони демонструють розуміння протиправності своїх попередніх дій та бажання бути частиною своєї громади змістовним чином, з глибокими стосунками, роботою та інтеграцією в суспільство». Втілення практичних планів у життя може бути саме тією допомогою, яка комусь потрібна. Це може бути різницею між зміненим життям та постійною боротьбою за звільнення від системи кримінального правосуддя [7].

Слушною в цьому контексті є думка також І. М. Ткаченко, що для успішної боротьби зі злочинністю загалом і рецидивом зокрема, необхідні не лише

каральні заходи, але й запобіжні заходи, спеціальне реформування, включаючи реформу пенітенціарної сфери. Ці заходи мають спрямовуватися на покращення суспільних відносин з метою створення всіх необхідних політичних, економічних та соціальних умов для задоволення духовних і матеріальних потреб людини та кожної сім'ї. Все це допомагає поступово усувати негативні явища і процеси, які сприяють рецидивній злочинності і впливають на її зростання, як це свідчить вітчизняний досвід. Пенітенціарна і постпенітенціарна робота виправних установ і органів внутрішніх справ відіграють важливу роль у запобіганні новим кримінальним правопорушенням. Позбавлення волі і місця відбування покарання значною мірою сприяють десоціалізації засудженого, тому потребують докорінної перебудови умови відбування покарання у виправних установах. Нагальною потребою пенітенціарного реформування є гуманізація системи відбування покарання, орієнтація її на попередження і моральне оздоровлення засуджених. Приведення її у відповідність до Конституції України і норм міжнародного права, що відповідало б законодавству і моралі цивілізованого суспільства, є першочерговим завданням (кардинальна зміна умов тримання засуджених, зняття невинуватених обмежень, руйнування кримінальної субкультури, злочинної консолідації тощо) [8, с. 84].

Також, підтримуємо думку В. В. Василевича який зазначає, що для запобігання злочинності в місцях позбавлення волі необхідно вдосконалення: 1) ефективного обміну інформацією, який включатиме різні підрозділи установи виконання покарань про групи засуджених, які є конфліктними і мають схильність до насильницьких дій; 2) впровадження групової профілактики злочинів, тобто розроблення механізму саморегуляції у спеціально або стихійно створених групах з метою управління розвитком криміногенної ситуації; 3) використання інформації оперативних апаратів слідчих ізоляторів про злочинну діяльність засуджених; 4) підвищення рівня і вдосконалення методів проведення індивідуальної профілактики злочинів, особливо із засудженими, які схильні до втеч, уже вчиняли злочини в місцях позбавлення волі, систематично або злісно порушують режим відбування покарання, мають психічні аномалії, алкоголіками, наркоманами; 5) своєчасне формування служб нагляду та безпеки, укомплектування їх досвідченими кваліфікованими кадрами, забезпечення їх спеціалістами та технічними засобами і обладнанням [9, с. 454].

Проте однозначно, щоб вказані пропозиції були дієвими, вони мають бути закріплені нормативно. Так, зокрема, відповідно до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності, запропоновано окрім зміни існуючого переліку видів покарань, розширення можливостей для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням та удосконалення порядку відбування покарання у виді громадських робіт також підвищення ефективності механізму виконання вже існуючих покарань. Вказані пропозиції стосуються запровадження оцінки криміногенних ризиків вчинення нового кримінального правопорушення. Оцінка криміногенних ризиків вчинення нового кримінального правопорушення – дієвий інструмент, що застосовується в різних варіантах у всіх розвинених країнах та дозволяє визначити основні фактори у житті особи,

які сприяють вчиненню злочинів, та побудувати роботу з засудженими, спрямовану на подолання таких факторів [10].

Дійсно, підтримуючи дану позицію, яка викладена в аналізованому Проекті, вважаємо, що доцільно проводити комплексне реформування системи кримінального та кримінально-виконавчого законодавства з метою забезпечення виконання мети покарання за вчинене кримінальне правопорушення з ціллю того, щоб особа, яка винна, усвідомила це та переоцінила свої погляди на відношення до протиправної поведінки.

Підтвердженням цього є й положення, які викладені у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердженому операційному плані її реалізації у 2022-2024 роках, відповідно до якої система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з врахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії російської федерації проти України. Станом на 1 січня 2022 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримувалась 48251 особа, що становить 111,7 особи на 100 тис. населення і дорівнює в цілому середньому показнику інших країн Ради Європи, проте перевищує відповідні показники розвинутих країн. Тому, цілями Стратегії є: створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокості, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства та подальший розвиток органів пробації; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи [11].

Іноземний досвід щодо напрямів запобігання рецидивної злочинності теж свідчить про необхідність розробки стандартизованих програм, заснованих на доказах, для зниження рівня рецидивної злочинності. Дослідження показують, що ризик рецидиву можна ефективно знизити за допомогою програм, заснованих на доказах, спрямованих на криміногенні потреби, таких як курси когнітивно-поведінкової терапії та інші теми. Програми для осіб, які відбувають покарання також роблять місця відбування покарання безпечнішими, оскільки ув'язнені, зайняті продуктивною діяльністю, менш схильні до порушень поведінки та обов'язків. Для досягнення цієї мети Федеральне Бюро в'язниць США отримує додаткові асигнування для збільшення штатного розкладу на критичні посади, такі як соціальні працівники, психологи та фахівці з лікування. Ним розроблено стандартизовану Програму підготовки до звільнення, обов'язкову для всіх ув'язнених, які звільняються, яка пропонуватиметься по всій країні. Крім того, Бюро оптимізує свої численні локально розроблені програми, щоб зосередитися на програмах, заснованих на доказах, з перевіреним досвідом зниження рівня рецидиву [12].

Висновки і пропозиції. Отже, на основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що, на жаль, динаміка рецидивної злочинності свідчить про необхідність застосування комплексних змін до кримінального та кримінально-вионавчого законодавства з ціллю зниження її рівня. До таких заходів кримінально-правового та пенітенціарного спрямування можна віднести:

- використання системи психологічних, організаційних, соціальних, правових факторів з метою визначення, які особи, що відбувають покарання можуть мати найвищий ризик рецидиву, зокрема способом криміногенної оцінки потреб, в якій виявляються фактори, що могли сприяти їхній злочинній поведінці. До них можуть належати: попередня злочинна діяльність; алкогольна або наркотична залежність; проблеми психічного здоров'я; належність до антисоціальної групи поведінки та взагалі оцінка ведення способу життя тощо. Визначаючи, хто перебуває в групі ризику, та розробляючи унікальний профіль оцінки потреб, співробітники пенітенціарних установ можуть ефективніше розробити програму майбутньої ресоціалізації осіб, що відбувають покарання, яка повинна сприяти запобіганню вчиненню повторних кримінальних правопорушення, після відбуття покарання;
- удосконалення норм кримінального законодавства, яке стосується введення конкретних обмежень щодо умовно-дострокового звільнення для осіб-рецидивістів, а також міжвідомча взаємодія, яка полягає у співпраці між поліцією, судами, органами пробації, соціальними та медичними установами з метою зменшення проявів рецидиву;
- включення обов'язкової освіти до процесу відбування покарання, оскільки наявність освітніх можливостей у місцях відбування покарання має першорядне значення для зниження рівня рецидиву як серед неповнолітніх осіб, так і серед дорослих. Оскільки навіть базова освіта, така як грамотність дорослих та опановування професійними та технічними навичками, можуть значно знизити рівень рецидиву у майбутньому;
- застосування заходів профілактики злочинності на етапі виконання покарання шляхом індивідуалізації режиму відбування покарання та психологічної підтримки, а також загалом формування та підвищення рівня правової свідомості в суспільстві через освітні кампанії, медіа-інформування, підвищення довіри до правоохоронних органів.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата звернення: 07.05.2025).
2. Рівень рецидиву в Україні планують знизити з 30% до 5% – Міністр юстиції Малиюска про тюремну реформу. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/riven-recidivuv-ukrayini-planuyut-zniziti-z-30-do-5-ministr-yusticiyi-malyuska-pro-tyuremn-reformu> (дата звернення: 07.05.2025).
3. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 08.05.2025).
4. Proven Ways to Reduce Recidivism. Trend Wyoming. Sean Jackson April 2020. URL: <https://www.trendwyoming.org/articles/proven-ways-to-reduce-recidivism/> (дата звер-

нення: 08.05.2025).

5. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
6. Коваленко Н. В. Пробація як захід кримінально-правового впливу на рецидивістів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 197-199.
7. Strategies to Reduce Recidivism. How to help people who get out of jail, stay out of jail. Published on January 21, 2024. *Werywell Mind*. URL: <https://www.verywellmind.com/strategies-to-reduce-recidivism-8415176> (дата звернення: 08.05.2025).
8. Ткаченко І. М. Особливості рецидивної злочинності та її попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 62. С. 83-85.
9. Василевич В. В. Механізм запобігання злочинності в місцях позбавлення волі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 450-455. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/80.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності. Проект Закону № 5359 від 12.04.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71628 (дата звернення: 08.05.2025).
11. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках. *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
12. Prison Reform: Reducing Recidivism by Strengthening the Federal Bureau of Prisons. Archives U.S. Department of Justice website. URL: <https://www.justice.gov/archives/prison-reform> (дата звернення: 10.05.2025).

References

1. Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine of April 5, 2001. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. The recidivism rate in Ukraine is planned to be reduced from 30% to 5% - Minister of Justice Malyska on prison reform. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/riven-recidivu-v-ukrayini-planuyut-zniziti-z-30-do-5-ministr-yusticiyi-malyuska-pro-tyuremnu-reformu> [in Ukrainian].
3. A single report on persons who committed criminal offenses for January-April 2025. Official website of the Prosecutor General's Office. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prosib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> [in Ukrainian].
4. Proven Ways to Reduce Recidivism. Trend Wyoming. Sean Jackson April 2020. URL: <https://www.trendwyoming.org/articles/proven-ways-to-reduce-recidivism>.
5. On approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 12.062020 No. 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Kovalenko N. V. (2019). Probation as a measure of criminal legal influence on recidivists. *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 2. P. 197-199 [in Ukrainian].
7. Strategies to Reduce Recidivism. How to help people who get out of jail, stay out of jail. Published on January 21. *Werywell Mind*. URL: <https://www.verywellmind.com/strategies-to-reduce-recidivism-8415176>.
8. Tkachenko I. M. (2023). Peculiarities of recidivism and its prevention. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*. No. 62. P. 83-85 [in Ukrainian].
9. Vasylevich V. V. (2023). Mechanism for preventing crime in places of deprivation of liberty. *Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Jurisprudence»*. P. 450-455. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/80.pdf> [in Ukrainian].
10. On amendments to certain legislative acts regarding the development of the probation system, increasing alternatives to imprisonment and creating conditions for reducing recidivism. Draft Law No. 5359 dated 12.04.2021. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>

zweb2/webproc4_1?pf3511=71628 [in Ukrainian].

11. On approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2022 No. 1153-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
12. Prison Reform: Reducing Recidivism by Strengthening the Federal Bureau of Prisons. Archives U.S. Department of Justice website. URL: <https://www.justice.gov/archives/prison-reform>.

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

R. V. Hlukh, PhD student

State Tax University

the Department of Criminal Law and Procedure

31 Universytetska St, Irpin, 08205, Ukraine

e-mail: ruslan_gluh@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-9915-1362>

DYNAMICS OF RECIDIVISM AND CRIMINAL LAW AND PENITENTIARY MEASURES TO PREVENT IT

Summary

The article examines the current trends in the dynamics of recidivism in Ukraine, analyzes statistical indicators and identifies the main reasons for the growth of recidivism. The author notes that the statistics also confirm the need to influence and qualitatively change criminal legislation in order to minimize the manifestations of recidivism, in particular, by analyzing the statistics of persons who have committed criminal offenses with a criminal record which has not been removed or not expunged in accordance with the procedure established by law.

The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the dynamics of recidivism and, on this basis, to identify effective criminal law and penitentiary prevention measures.

The author pays special attention to criminal law and penitentiary measures aimed at preventing recidivism, in particular, improving legislation, applying effective resocialization programs, and strengthening control over persons after release.

The article also raises the issue of interaction between law enforcement, judicial and social institutions as a prerequisite for a comprehensive impact on reducing recidivism. In particular, the author emphasizes the need to improve the criminal law provisions relating to the introduction of specific restrictions on parole for recidivists, as well as the need for interagency cooperation, which consists in cooperation between the police, courts, probation authorities, social and medical institutions in order to reduce the manifestations of recidivism.

The author suggests ways to increase the effectiveness of preventive measures and resocialization work with persons who already have a criminal record and repeatedly commit criminal offenses.

Keywords: crime dynamics, recidivism, crime prevention, punishment, correction of convicts, crime prevention, prevention of recidivism.

М. О. Красій, канд. юрид. наук, доцент

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Кафедра публічного управління та адміністрування

вул. Короля Данила, 13, Івано-Франківськ, 76010, Україна

e-mail: kmariia@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8752-7371>

РІВНІ ТА ПЛАТФОРМИ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено проблематику формування та структуризації зовнішньої кримінально-правової політики України в умовах зростаючих транснаціональних загроз, загострення міжнародної безпекової ситуації та активізації глобалізаційних процесів. Автором підкреслюється актуальність розробки цілісної концепції зовнішньої кримінально-правової політики України, що охоплювала б як її інституційне забезпечення, так і теоретико-методологічні засади функціонування. Особлива увага приділяється поняттям «рівень» та «платформа», які розглядаються як базові аналітичні одиниці у структурі цієї політики.

Запропоновано виділення трьох основних рівнів зовнішньої кримінально-правової політики України: міжнародного – як простору співпраці з глобальними інституціями (Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний кримінальний суд, Інтерпол); регіонального – у рамках взаємодії з європейськими структурами (Рада Європи, Європейський Союз тощо); міждержавного – що охоплює договірну базу двосторонньої та багатосторонньої співпраці з іншими країнами.

Окремо проаналізовано теоретичне наповнення поняття «платформа» та його застосування у кримінально-правовій політиці. Виділено чотири ключові платформи: ідеологічну, доктринальну, законодавчу та правозастосовну, кожна з яких має своїх суб'єктів.

Обґрунтовано необхідність розробки єдиної концепції зовнішньої кримінально-правової політики України з урахуванням її багаторівневої структури та функціональних платформ. Запропоновано шляхи закріплення таких елементів політики, що дозволить підвищити ефективність міжнародної правової співпраці, уникнути фрагментарності та суперечливих підходів у практиці.

Зроблено висновок, що сучасна зовнішня кримінально-правова політика України потребує глибокої доктринальної переоцінки та практичного реформування відповідно до нових міжнародних викликів і стратегічних орієнтирів. Запропоновано модель багаторівневої та багатоплатформної структури, яка дозволяє цілісно окреслити функціонування зовнішньої кримінально-правової політики України.

Ключові слова: рівні, платформи, зовнішня кримінально-правова політика України, суб'єкти, підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю, міжнародне співробітництво, система.

Постановка проблеми. Зростання транснаціональних загроз, загострення міжнародної безпекової ситуації та процеси глобалізації обумовлюють необхідність формування нового підходу до зовнішньої кримінально-правової політики

України. Ефективна міжнародна співпраця у кримінально-правовій сфері потребує системного підходу до розуміння рівнів та платформ, на яких вона вибудовується. Проте в українській правовій доктрині досі відсутня єдина концепція щодо структури зовнішньої кримінально-правової політики України, її інституційного забезпечення, а також механізмів взаємодії між національними та міжнародними суб'єктами. Залишається недостатньо дослідженим питання системної диференціації рівнів та платформ цієї політики, що, в свою чергу, призводить до змішування понять, надмірної узагальненості або, навпаки, фрагментарного підходу до її вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти рівнів та платформ зовнішньої кримінально-правової політики України були предметом наукового аналізу у працях вітчизняних дослідників, зокрема Д. О. Балобанової, І. В. Козича, П. Л. Фріса. Водночас, на сьогодні відсутнє комплексне та системно структуроване дослідження, яке б охоплювало цілісну модель цих рівнів та платформ у контексті зовнішньої кримінально-правової політики держави.

Мета статті полягає у дослідженні рівнів та платформ зовнішньої кримінально-правової політики України в умовах міжнародних інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Академічний тлумачний словник української мови визначає термін «рівень» як «ступінь якості, величина і т.п., досягнуті у чому-небудь» [1, с. 548]. Інші тлумачні словники української мови, окрім названого значення, визначають рівнем «шар ієрархічної структури» [2, с. 96]. В політології розрізняють три рівні існування політики: 1) мегарівень охоплює світовий політичний процес у всіх його взаємозв'язках і опосередкуваннях, весь геополітичний простір, міждержавні відносини і міжнародну політичну проблематику. На цьому рівні аналізується діяльність міжнародних суб'єктів політики; 2) макрорівень характеризує функціонування політики в національно-державному та регіональному масштабі. Об'єктом аналізу стають центральна і місцева влада; 3) мікрорівень охоплює окремі організації-партії, профспілки, корпорації тощо. Це такий рівень аналізу політики, що є максимально наближеним до місцевого матеріалу, дозволяє проводити конкретні соціологічні дослідження і процедури: узагальнення статистичних даних, анкетування, контент-аналіз політичних документів (партійних програм, правових актів тощо) [3].

Пропонуємо виділити такі рівні зовнішньої кримінально-правової політики України: міжнародний, регіональний та міждержавний.

Міжнародний рівень – охоплює співпрацю України з міжнародними організаціями та інституціями, такими як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародний кримінальний суд, Інтерпол тощо. На цьому рівні визначаються стратегічні напрями участі держави у формуванні та реалізації глобальних стандартів боротьби зі злочинністю, захисту прав людини, протидії тероризму, торгівлі людьми, кіберзлочинності тощо.

Регіональний рівень – пов'язаний із взаємодією в межах європейських структур, зокрема Ради Європи, Європейського Союзу тощо. Відбувається імплементація європейських кримінально-правових стандартів у національне законодавство, участь у реалізації спільних програм з правоохоронної співпраці, гармонізація кримінального права з нормами європейського права.

Міждержавний рівень – передбачає двосторонні та багатосторонні угоди України з іншими державами щодо правової допомоги у кримінальних справах,

екстрадиції, обміну інформацією, спільних розслідувань, підготовки кадрів тощо. Це забезпечує практичну реалізацію міжнародних зобов'язань та сприяє зміцненню довіри між державами в сфері кримінального права.

Аналіз дефініції поняття «рівень» у мовознавчій та політологічній традиції свідчить про його багатозначність і контекстуальну варіативність. У сфері зовнішньої кримінально-правової політики України поняття «рівень» доцільно розглядати не лише як ступінь або міру реалізації політичних заходів, а передусім як структурний компонент багаторівневої системи взаємодії держави з міжнародною спільнотою. Запропоноване трирівневе розмежування – міжнародний, регіональний та міждержавний рівні – дозволяє системно охопити основні напрями зовнішньої кримінально-правової політики України, виявити специфіку кожного з них та забезпечити комплексний підхід до оцінки ефективності цієї політики. Така класифікація сприяє кращому розумінню як загальної структури зовнішньої кримінально-правової політики України, так і механізмів її реалізації на практиці.

Вживаючи термін «рівень кримінально-правової політики», ми неодмінно зіткнемося з проблемами: 1) ступеня якості кожного з вказаних рівнів по відношенню до інших; 2) визначення місця кожного рівня у ієрархічній структурі всіх рівнів вказаної підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю. Звичайно, у цьому випадку не зовсім коректно говорити про кращу якість або більш вагомий досягнення кримінально-правової політики, приміром, на законодавчому рівні, по відношенню до доктринального чи правозастосовчого рівнів, і навпаки [4, с. 59]. Поняття «рівень» більш підходить, наприклад, до адміністративно-територіального критерію поширення кримінально-правової політики [5], як-от, наприклад, кримінально-правова політика на міжнародному, загальнодержавному, регіональному чи локальному рівнях [4, с. 59].

Слід зазначити, що П. Л. Фріс виділяє такі (рівні) «платформи» (виділено мною – **М. К.**) кримінально-правової політики: 1) доктринальна; 2) програмна; 3) законодавча; 4) правозастосувальна; 5) правовиконавча; 6) наукова [6, с. 35]. Д. О. Балобанова, не заперечуючи проти позиції П. Л. Фріса, зазначає, що (рівнями) «платформами» (виділено мною – **М. К.**) кримінально-правової політики є: 1) концептуальна (або доктринальна); 2) законодавча; 3) правозастосовна [7, с. 154]. Більш вдалими, на нашу думку, щодо зазначених явищ видається вживання терміну «платформа зовнішньої кримінально-правової політики України».

Академічний тлумачний словник української мови трактує термін «платформа» як «програму дій, систему поглядів, ідейні, політичні, мистецькі та інші вимоги якої-небудь партії, групи тощо» [1, с. 262]. В політології під платформою розуміють загальну політичну позицію, яка опирається на якусь концептуальну основу загального характеру [8].

Соціально-політичні вчення, на яких базується платформа, зазвичай носять цілісний, універсальний характер і містять в собі безліч різнорідних внутрішніх моментів. На підставі платформ розвиваються великі політичні напрями, що породжують безліч партій, в програмах яких платформи конкретизуються відповідно до поставленої мети. Платформа класичного типу містить:

- 1) світоглядну основу;
- 2) основний закон, який інтерпретує суспільство в цілому і включає в себе відповідний пізнавальний (когнітивний) інструментарій;

3) критичний аналіз наявного стану суспільства, що здійснюється, виходячи з світогляду і розуміння суспільства;

4) визначення політичної реакції на існуючий стан і способів реалізації даної політичної позиції [8]. Можна стверджувати, що платформа слугує фундаментом для формування ідеологічної стратегії, яка не лише окреслює бажаний політичний вектор, але й структурує механізми соціального впливу. Завдяки своїй комплексності, платформа здатна інтегрувати різні підходи та інтереси у межах цілісного бачення розвитку суспільства, що, в свою чергу, забезпечує стійкість та адаптивність політичних програм. У такий спосіб платформи не тільки обґрунтовують певні соціально-політичні орієнтири, а й забезпечують довготривалий ідейний зв'язок між теорією та практикою, між політичною риторикою та конкретними управлінськими рішеннями.

І. В. Козич пропонує користуватись для позначення цієї диференціації терміном платформи, який, на його думку, більш чітко визначає підпорядкування у цій системі. Одночасно він розширює диференціацію кримінально-правової політики, так би мовити, по горизонталі, додаючи до міжнародної, яка виділялась раніше, також загальнодержавну та регіональну [9, с. 106-108]. Аргументація автора є науково коректна і підтверджена. Дійсно, не можна поєднувати міжнародні нормативні документи, що визначають напрями національної кримінально-правової політики з її національними джерелами [10, с. 158]. На міжнародному рівні запропоноване І. В. Козичем використання терміну «платформи» дозволяє чітко структурувати ієрархію зовнішньої кримінально-правової політики, виділяючи її глобальний вимір. У цьому контексті зовнішня кримінально-правова політика розглядається не лише як сукупність правових норм, закріплених у міжнародних договорах, конвенціях і резолюціях, а як стратегічно орієнтований вектор, який визначає загальні принципи, стандарти правосуддя та взаємодії держав у боротьбі зі злочинністю. Такий підхід дозволяє уникнути ототожнення міжнародного рівня з національними моделями та підкреслює необхідність врахування транснаціонального характеру сучасних загроз. Таким чином, концепція платформ сприяє більш чіткому розмежуванню повноважень і відповідальності на кожному рівні реалізації зовнішньої кримінально-правової політики України.

Оскільки кримінально-правова політика, як і будь-яка інша політика, завжди є результатом прояву втілення політичної платформи правлячої верхівки (конкретної партії, її лідера чи інших владних суб'єктів), то використання терміну «платформа» в його переносному, у даному випадку, політичному, значенні, є цілком виправданим. В системі кримінально-правової політики пропонується виділити декілька дотичних явищ і відношень, яких об'єднують однакові суб'єкти та/або подібні форми (джерела) кримінально-правової політики, і які у своїй сукупності будуть складати відповідні платформи [4, с. 71]:

- *ідеологічна платформа* [4, с. 72] діяльність із реформування кримінального законодавства й розробка відповідних концепцій повинна передусім розпочатися «з визначення фундаменту, на якому розроблятиметься сама концепція і, у подальшому, будуватиметься нове кримінальне законодавство України. В основі цього фундаменту повинна лежати кримінально-правова ідеологія як складова кримінально-правової правосвідомості. Саме ґрунтуючись на ній має розроблятися кримінально-правова доктрина, прийматися концепція кримінально-право-

вої політики і здійснюватися законотворча діяльність» [11, с. 53]. Ідеологічна платформа зовнішньої кримінально-правової політики України формується завдяки діяльності тих суб'єктів, які визначають стратегічні підходи України до міжнародного правопорядку, дотримання прав людини, верховенства права та боротьби зі злочинністю (наприклад, Президент України – як гарант зовнішньої політики, формує ідеологічну позицію держави в міжнародних ініціативах, підписує міжнародні угоди, ініціює законодавчі зміни, що відображають зовнішньополітичний курс);

- *доктринальна платформа* передбачає існування державно-політичної доктрини кримінально-правової політики [10, с. 157]. Суб'єктами в межах цієї платформи виступають різноманітні інституції та особи, які володіють спеціальними знаннями й навиками у розробці та формуванні теоретичних положень, аналізують проблеми кримінально-правової політики з точки зору науки; формами – (монографії, статті, тези, доповіді, рішення конференцій тощо) [4, с. 71];

- *законодавча платформа* пов'язана із діяльністю по розробці та прийняттю кримінально-правових актів та директивних (підзаконних) документів, що визначають застосування кримінально-правових норм та інститутів [10, с. 158]. Суб'єктами в цій платформі виступають: Верховна Рада України – як основний законодавчий орган, що приймає нормативно-правові акти, ратифікує міжнародні договори у сфері кримінального права та забезпечує гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами; Міністерство юстиції України – що здійснює юридичний аналіз міжнародних документів, координує імплементацію міжнародного права у внутрішню правову систему, а також бере участь у розробці нормативних актів; Конституційний Суд України – оцінює відповідність міжнародних договорів Конституції України до їх ратифікації;

- *правозастосовна платформа* охоплює діяльність органів, які безпосередньо реалізують норми кримінального законодавства в міжнародному контексті. Здійснюється практична імплементація міжнародних зобов'язань України, взаємодія з іноземними правоохоронними органами, проведення спільних розслідувань, екстрадиційних процедур тощо. Суб'єкти: Офіс Генерального прокурора України – здійснює міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях, координує екстрадицію, передає матеріали до міжнародних судів (зокрема МКС); Національне центральне бюро Інтерполу в Україні – здійснює координацію міжнародного розшуку, передає інформацію правоохоронним органам інших держав, бере участь у спільних операціях.

Висновки і пропозиції. Аналіз рівнів та платформ зовнішньої кримінально-правової політики України дозволяє зробити низку узагальнень.

По-перше, сучасні транснаціональні виклики та безпекові загрози потребують від України чітко структурованої багаторівневої моделі зовнішньої кримінально-правової взаємодії. Розмежування цієї політики на міжнародний, регіональний та міждержавний рівні сприяє глибшому розумінню характеру міжнародної співпраці та ролі кожного рівня в реалізації кримінально-правових ініціатив.

По-друге, виділення платформ (ідеологічної, доктринальної, законодавчої, правозастосовної тощо) забезпечує цілісне бачення механізмів формування зовнішньої кримінально-правової політики України.

По-третє, недостатня методологічна розробленість понятійного апарату (зокрема термінів «рівень» і «платформа») зумовлює неоднозначність у науковому та практичному дискурсі. Саме тому потребує подальшого уточнення як вертикальна (ієрархічна), так і горизонтальна (функціональна) структура зовнішньої кримінально-правової політики України.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. В. Т. Бусел. 2-е вид., перероб. і допов. Київ-Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Словник української мови: у 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1975. Т. 5 / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. 840 с.
3. Політологія: курс лекцій. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-2858.html#google_vignette (дата звернення: 15.04.2025).
4. Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування: Монографія. Івано-Франківськ, Супрун В. П., 2020. 300 с.
5. Козич І. В. Рівні та площини кримінально-правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення: присвяченої 20-й річниці створення Юридичного інституту: Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 23-30 квітня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference/files/kozych.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
6. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2006. 440 с.
7. Балобанова Д. О. Рівні кримінально-правової політики. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р.). Харків, 2016. С. 153-156.
8. Політологія: словник. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/151> (дата звернення: 25.04.2025).
9. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 214 с.
10. Фріс П. Л. До питання про рівні кримінально-правової політики. Міжнародний журнал «Право і суспільство». 2015. № 2. С. 157-165.
11. Фріс П. Л. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика. Право України. 2020. № 2. С. 52-66. DOI: 10.33498/loiu-2020-02-052

References

1. Busel, V. T. (ed.) (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv-Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Bilodid, I. K. (ed.) (1975). Slovnyk ukrayinskoyi movy: u 11 t. Vol. 5. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Politolohiya: kurs lektsiy. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-2858.html#google_vignette [in Ukrainian].
4. Kozych, I. V. (2020). Kryminalno-pravova polityka: funksiyy ta funktsionuvannya: monohrafiya. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P. [in Ukrainian].
5. Kozych, I. V. (2012). Rivni ta ploschyny kryminalno-pravovoyi polityky. Polityka v sferi borotby zi zlochynnisty: aktualni problemy sohodennya, materials of the scientific-practical internet conference dedicated to the 20th anniversary of the Law Institute. Ivano-Frankivsk. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference/files/kozych.pdf> [in Ukrainian].
6. Fris, P. L. (2006). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy. Doctoral thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Balobanova, D. O. (2016). Rivni kryminalno-pravovoyi polityky. In: Sotsialna funktsiya kryminalnoho prava: problemy naukovooho zabezpechennya, zakonotvorennya ta pravozastosuvannya, materials of the international scientific-practical conference. (pp.153-156). Kharkiv [in Ukrainian].

8. Politolohiya: slovnyk. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/151> [in Ukrainian].
9. Kozych, I. V. (2012). Kryminalno-pravova polityka v sferi protydii zlochynam, shcho vchynyayut'sya iz zastosuvannyam nasyt'stva. PhD thesis. Lviv [in Ukrainian].
10. Fris, P. L. (2015). Do pytannya pro rivni kryminalno-pravovoyi polityky. Mizhnarodnyi zhurnal «Pravo i suspilstvo», 2, 157-165 [in Ukrainian].
11. Fris, P. L. (2020). Kryminalno-pravova ideolohiya i kryminalno-pravova polityka. Pravo Ukrainy, 2, 52-66. DOI: 10.33498/louu-2020-02-052. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.05.2025 р.

M. O. Krasii, Candidate of Law, Associate Professor
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
the Department of Public Management and Administration
13 Korolia Danyla St, Ivano-Frankivsk, 76010, Ukraine
e-mail: kmariia@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8752-7371>

LEVELS AND PLATFORMS OF FOREIGN CRIMINAL-LEGAL POLICY OF UKRAINE

Summary

The article examines the issues of formation and structuring of Ukraine's foreign criminal legal policy in the context of growing transnational threats, aggravation of the international security situation and intensification of globalization processes. The author emphasizes the relevance of developing a holistic concept of Ukraine's foreign criminal legal policy, which would cover both its institutional support and theoretical and methodological principles of functioning. Particular attention is paid to the concepts of "level" and "platform", which are considered as basic analytical units in the structure of this policy.

It is proposed to distinguish three main levels of Ukraine's foreign criminal legal policy: international – as a space for cooperation with global institutions (United Nations, International Criminal Court, Interpol); regional – within the framework of interaction with European structures (Council of Europe, European Union, etc.); interstate – covering the contractual basis of bilateral and multilateral cooperation with other countries.

The theoretical content of the concept of "platform" and its application in criminal law policy are separately analyzed. Four key platforms are identified: ideological, doctrinal, legislative and law enforcement, each of which has its own subjects.

The need to develop a unified concept of Ukraine's foreign criminal law policy is substantiated, taking into account its multi-level structure and functional platforms. Ways are proposed to consolidate such policy elements that will increase the effectiveness of international legal cooperation, avoid fragmentation and contradictory approaches in practice.

The conclusion is made that the modern foreign criminal law policy of Ukraine requires a deep doctrinal reassessment and practical reform in accordance with new international challenges and strategic guidelines. A model of a multi-level and multi-platform structure is proposed, which allows for a holistic description of the functioning of Ukraine's foreign criminal law policy.

Keywords: levels, platforms, foreign criminal and legal policy of Ukraine, subjects, subsystems of policy in the field of combating crime, international cooperation, system.

С. С. Коломієць, доктор філософії у галузі права, старший викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
Факультет економіки та бізнесу
Кафедра менеджменту та публічного адміністрування
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, 69063, Україна
e-mail: kolomietss97@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5310>

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕДОЦІЛЬНІСТЮ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ПОКАРАННЯ

У статті з використанням діалектичного, системного, формально-логічного (догматичного), соціологічного методів, на підставі встановлених спільних рис у передумовах і підставах для застосування звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК) та звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) визначено групові правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання. Встановлено, що законодавчі критерії для ухвалення судом рішень про застосування ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК є майже однаковими, хоча дещо відрізняються в аспекті зовнішнього законодавчого оформлення (що потребує законодавчого корегування).

Першим таким груповим правилом запропоновано вважати правило про врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що законодавець має доповнити положення ч. 4 ст. 74 КК вимогою про врахування не лише типового, а й індивідуального ступеня тяжкості посягання. Визначено обставини, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК. Другим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) має стати правило про врахування особи засудженого. Обґрунтовано, що на відміну від засудженої особи, про яку йдеться в ч. 1 ст. 75 КК, характеристики засудженої особи, про яку йдеться в ч. 4 ст. 74 КК, є якісно іншими. Третім груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення (особа має визнавати свою вину). Важливим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом досудової доповіді служби пробації про можливість виправлення засудженого без призначення покарання або без відбування покарання реально. Аргументовано, що рішення про застосування до особи ч. 4 ст. 74 КК суду належить ухвалювати, коли встановлений ризик вчинення особою повторного кримінального правопорушення є «низьким», а про застосування до особи ч. 1 ст. 75 КК – «низьким» або «середнім».

Сформульовано концептуальну модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, групові правила звільнення від

покарання; групові правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Постановка проблеми. У кримінальному праві застосування певної форми реалізації кримінальної відповідальності вчені обґрунтовано пов'язують з досягненням до засудженого мети покарання. Зокрема, для тих засуджених, щодо яких мета покарання може бути досягнута самим фактом засудження і без застосування покарання, закон передбачає можливість звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК). Для засуджених, які можуть виправитися без відбування призначеного покарання, однак в умовах випробування, законодавець передбачив можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) [1, с. 59-60; 2, с. 44]. Отже, в кримінальному законодавстві передбачено декілька видів звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК), застосування яких під час ухвалення вироку залежить від оцінювання судом того, чи доцільно застосовувати щодо засудженої особи покарання загалом чи реально, відповідно.

Проведений порівняльний аналіз ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК дає змогу зробити висновок про те, що положення цих статей, на перший погляд, мають кардинальні відмінності щодо передумов і підстав у застосуванні, а також правових наслідків для засудженої особи. Проте поряд із виявленими відмінностями є чимало спільних рис, які дають змогу сформулювати групові правила для застосування цих різновидів звільнення від покарання¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання досліджені у наукових працях, зокрема Р. Ш. Бабанли, Р. І. Брящєя, О. П. Гороха, А. О. Клевцова, О. О. Книженко, В. А. Ломака, Є. С. Назимка, О. О. Наумова, Є. О. Письменського, Т. І. Пономарьової, М. В. Романова, В. В. Скибицького. Спроби визначити уніфіковані правила звільнення від покарання у зв'язку з виправлення засудженої особи у кримінально-правові доктрині робилися лише поодинокі. Вперше цю ідею в своїй докторській дисертації у 2019 р. висловив український вчений О. П. Горох. Однак попри сформульовані цим вченим концептуальні ідеї чимало питань в аналізованому аспекті потребують свого більш ґрунтового дослідження.

Мета статті – формулювання концептуальної моделі групових правил звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Виклад основного матеріалу. Вивчення стану наукового розроблення інституту звільнення від покарання дає змогу констатувати, що, на відміну від звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), звільнення

¹ Система загальних засад звільнення від покарання складається з універсальних, групових та спеціальних правил звільнення від покарання. Універсальні правила загальних засад звільнення від покарання поширюються на всі без винятку види звільнення від покарання. Групові правила звільнення від покарання – на об'єднані в групи різновиди звільнення від покарання у зв'язку з: давністю; недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини. Своєю чергою спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання врегульовують застосування специфічних правовідносин [3].

від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК) на дисертаційному або монографічному рівні комплексно не досліджено. Своєю чергою вивчення судової практики засвідчило, що звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК застосовується судами доволі часто, хоча й не завжди правильно.

Передумовою звільнення особи від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК є лише засудження особи за кримінальне правопорушення. Своєю чергою передумовою звільнення особи від покарання на підставі ч. 1 ст. 75 КК є не лише засудження особи, а й призначення їй певних покарань (виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років). Отже, хоча питання про застосування видів звільнення від покарання, передбачених ч. 4 ст. 74 КК та ч. 1 ст. 75 КК, вирішується на одній процесуальній стадії – під час ухвалення вироку, ці різновиди звільнення від покарання належать до різних форм реалізації кримінальної відповідальності. З огляду на це формулювання групового правила на підставі передумови їх застосування видається неможливим.

Вважаємо, що групові правила застосування цих різновидів звільнення від покарання можуть бути сформульовані, беручи до уваги підстави їх застосування.

Підставою звільнення особи від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК у кримінально-правовій доктрині є втрата засудженою особою на момент ухвалення вироку суспільної небезпечності. У такому разі суд приймає рішення про незастосування до особи покарання загалом. Своєю чергою підставою звільнення особи від покарання на підставі ч. 1 ст. 75 КК є неостаточна втрата засудженою особою на момент ухвалення вироку суспільної небезпечності. У такому разі суд констатує про недоцільність застосування до засудженої особи реального покарання під умовою.

«Втрата особою суспільної небезпечності» або «неостаточна втрата особою суспільної небезпечності» на момент ухвалення вироку є оцінними поняттями, що мають розкритися для суду через певні критерії.

Порівняльний аналіз положень ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК дає змогу зробити висновок про те, що критерії для ухвалення судом зазначених рішень є майже однаковими, хоча дещо відрізняються в аспекті зовнішнього законодавчого оформлення. Такими законодавчими критеріями є, зокрема врахування судом: 1) тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та 2) особи засудженого.

Тяжкість вчиненого кримінального правопорушення в кримінальному праві визначається через типовий та індивідуальний ступені. Типовий ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначено законодавцем через категорії суспільно небезпечних посягань, передбачених частинами 2–5 ст. 12 КК. Індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення визначається судом з урахуванням особливостей конкретного посягання й обставин його вчинення (форма вини, мотиви, мета, спосіб і стадії вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [4, с. 217, 417]. На врахуванні цих особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення наголошено в п. 3 ППВС «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7.

У Кримінальному кодексі України законодавець акцентує увагу переважно

на врахуванні типової тяжкості посягання. Водночас в окремих випадках законодавець вимагає від суду брати до уваги індивідуальну тяжкість вчиненого в реальності правопорушення, а не лише типову, визначену в законі тяжкість злочинів окремих категорій [5, с. 57]. Аналіз цих випадків дає змогу зробити висновок про те, що в них ідеться про дискреційні повноваження суду (зокрема статті 65, 75, 84 КК).

Відповідно до змісту закону, для застосування ч. 4 ст. 74 КК суду треба врахувати лише типовий ступінь тяжкості кримінального посягання (звернутися до положень частин 2 та 4 ст. 12 КК, що визначають поняття кримінального проступку або нетяжкого злочину відповідно). Водночас для застосування ч. 1 ст. 75 КК суду треба врахувати не лише типовий, а й індивідуальний ступінь тяжкості кримінального посягання.

За такого підходу постає питання про виправданість законодавчого рішення вимагати врахування для застосування факультативного виду звільнення від покарання, передбаченого ч. 4 ст. 74 КК, лише типового ступеня тяжкості посягання. Адже, на нашу думку, суспільна небезпечність особи виражається не лише у не пов'язаній з посяганням поведінці та ставленні до праці, а й у формі вини, мотивах, меті посягання, способі його вчинення, кількості епізодів злочинної діяльності, ролі у співучасті, ставленні до наслідків, що настали. При цьому для факультативних видів звільнення від покарання характерним є дослідження судом усіх обставин справи [2, с. 100].

Комплексний аналіз положень кримінального законодавства, що визначають альтернативи вирішення кримінально-правових конфліктів (зокрема статті 45-48 КК), дає змогу зробити висновок про те, що вказівка законодавцем у положеннях закону на можливість їх застосування лише щодо конкретних посягань зумовлена прагненням законодавця обмежити випадки застосування закону до більш тяжких посягань. Очевидно, що саме цими міркуваннями керувався законодавець, формулюючи положення і ч. 4 ст. 74 КК. У такий спосіб законодавець наголосив на тому, що цей вид звільнення від покарання не може бути застосований за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Проте ми вважаємо, що суд у разі застосування ч. 4 ст. 74 КК не повинен ігнорувати індивідуальний ступінь тяжкості кримінального посягання. Доречно зазначити, що на це орієнтують суд і положення кримінального процесуального законодавства (п. 4 ч. 1 ст. 91, п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК).

Вивчення кримінальних справ також доводить, що, вирішуючи питання про застосування ч. 4 ст. 74 КК, суди все-таки аналізують індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого посягання. Наприклад, Охтирський міськрайонний суд Сумської області, розглядаючи справу № 588/1840/21 [6] та Ярмолинецький районний суд Хмельницької області, розглядаючи справу № 689/556/21 [7], при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК врахували, що вчинений злочин є необережним. Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області, розглядаючи справу № 308/9912/17 [8] та Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя, розглядаючи справу № 335/3616/21 [9], при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК в аспекті оцінювання індивідуального ступеня тяжкості врахували спричинені кримінальними правопорушеннями наслідки та заподіяну потерпілим шкоду. Оболонський районний суд м. Києва, розглядаючи справу № 756/2963/20, вирішуючи питання

про застосування ч. 4 ст. 74 КК, врахував стадію вчинення кримінального проступку та заподіяну шкоду на суму 356 грн 25 коп. [10].

Отже, на нашу думку, законодавець має доповнити положення ч. 4 ст. 74 КК вимогою про врахування індивідуального ступеня тяжкості посягання. Таке законодавче рішення відповідатиме не лише доктринальним, а й законодавчим та правозастосовним положенням. Також ми вважаємо, що оновлене законодавство, зберігаючи судову дискрецію, має орієнтувати суди при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК враховувати як типовий, так і індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого посягання. Вказівка в ч. 4 ст. 74 КК на типовий ступінь тяжкості в такому разі потрібна для обмеження застосування положень цієї статті до осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Своєю чергою вказівка в положеннях цієї статті на індивідуальний ступінь тяжкості посягання потрібна для вирішення загалом питання про можливість застосування ч. 4 ст. 74 КК до осіб, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин. З огляду на це, пропонуємо ч. 4 ст. 74 КК доповнити словами, що зобов'язують суд враховувати також ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Отже, першим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з нецільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) має стати правило про врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення при застосуванні кримінально-правових засобів, достатньо вивчено в кримінально-правовій доктрині. Найґрунтовніше (на підставі узагальнення наукових досліджень і судової практики) ці обставини висвітлено в сучасних наукових працях вітчизняних учених Т. В. Сахарук (щодо призначення покарання), О. П. Гороха, О. О. Книженко, Є. О. Письменського (щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням).

Зокрема, Т. В. Сахарук виділила вісім груп обставин, що характеризують тяжкість злочину і можуть враховуватися в індивідуалізації покарання судом [267, с. 55-56]. Є. О. Письменський, усвідомлюючи всю складність і неможливість формулювання вичерпного переліку обставин, що характеризують вчинене діяння, зазначає про те, що тяжкість злочину (його індивідуальний ступінь) має бути максимально конкретизованою з урахуванням 16 обставин, що характеризують об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, а також його стадії, співучасті та множинність кримінальних правопорушень [2, с. 145-147].

Визнаючи важливість досліджень цих учених, водночас доводиться констатувати, що їхні праці не відображають тих обставин, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Певна оригінальність в аналізованому аспекті характерна для досліджень В. А. Ломака, О. О. Книженко, О. П. Гороха. Правознавець В. А. Ломако майже 30 років тому визначив конкретні обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, у разі встановлення яких суд міг застосовувати умовне засудження [11, с. 32]. О. О. Книженко у 2003 р., визнаючи, що неможливо навести вичерпний перелік аналізованих обставин, також висловила свою позицію щодо впливу на ухвалення судом рішення про застосування ст. 75 КК окремих

з цих обставин [12, с. 100-114]. Розвиваючи наукові напрацювання зазначених авторів, О. П. Горох у 2019 р. сформулював перелік обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, за яких судам доцільно застосовувати до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) не лише в цілому за всі злочини, а й стосовно осіб, які засуджені за певні групи злочинів: злочини проти особи, корисливі злочини проти власності, злочини, пов'язані з використанням суспільно небезпечних предметів, злочини проти безпеки руху [1, с. 193-206, 409].

Водночас доводиться констатувати, що в кримінально-правових дослідженнях не визначено обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК.

Проведене нами узагальнення судової практики та власні теоретичні напрацювання переконують, що звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК доцільно застосовувати у разі встановлення судом таких обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання: 1) посягання здійснено на об'єкт і предмет порівняно невеликої значущості; 2) посягання здійснено у складній обстановці (зокрема, внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого; з перевищенням меж крайньої необхідності; у разі виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом; внаслідок складної дорожньої обстановки); 3) посягання здійснено за девіантної поведінки потерпілого, до якого не було застосовано надмірного насильства; 4) посягання здійснено без заздалегідь пристосованих знарядь або засобів вчинення злочину; 5) у разі виконання під час вчиненого посягання у співучасті незначимої ролі; 6) у разі заподіяння під час посягання незначної шкоди; 7) форма вини при вчиненні посягання є необережною (зокрема, у виді злочинної недбалості); 8) умисел при вчиненні умисного посягання є непрямим, невизначеним, раптовим; 9) мотиви та цілі умисного посягання не є низькими (зокрема, немає очевидної користі); 10) емоційний стан особи під час посягання характеризується сильним душевним хвилюванням.

Без сумніву, перелік зазначених нами обставин, які характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, не є вичерпним. Це лише перша спроба в сучасній вітчизняній науці визначити це питання. Видається, що визначені нами обставини характерні для випадкових злочинців. Адже випадковий злочинець – це особа, яка вперше вчинила злочин у результаті випадкового збігу непередбачуваних обставин і всупереч загальній позитивній характеристиці всієї попередньої поведінки [13, с. 116]. Саме тому для визначення судом того, положення якої статті закону застосувати до засудженого (ч. 4 ст. 74 КК чи ч. 1 ст. 75 КК), врахування типового та індивідуального ступеня тяжкості посягання ще недостатньо.

Другим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК)

має стати правило про врахування особи засудженого. Варто звернути увагу на різний підхід законодавця до зовнішнього оформлення в аналізованих статтях правила про врахування особи засудженого.

Відповідно до змісту закону, для застосування ч. 4 ст. 74 КК суд має оцінити два критерії характеристики особи: 1) поведінку особи (має бути бездоганною) та 2) її ставлення до праці (має бути сумлінним). Для застосування ч. 1 ст. 75 КК суд має оцінити особу загалом.

Поняття «особа засудженого» в аспекті обрання кримінально-правових засобів є достатньо вивченим у кримінально-правовій доктрині.

Є. О. Письменський, враховуючи здобутки кримінально-правової теорії та дані сучасної практики правозастосування, виокремив найтиповіші ознаки, що характеризують особу винного та мають істотне значення для визначення підстави звільнення від покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК) [2, с. 149-152]. Ознаки, що впливали на ухвалення судом рішення про умовне засудження, свого часу узагальнив В. А. Ломако [11, с. 32]. Це підтверджують і висновки О. О. Книженко [12, с. 207]. Своєю чергою, досліджуючи ознаки, що характеризують особу винного, під час вирішення питання про звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК), Є. О. Письменський розкрив поняття «бездоганна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці [2, с. 103-106]. Однак слід зазначити, що у своєму дослідженні Є. О. Письменський не знайшов вагомих критеріїв для розмежування видів звільнення від покарання, передбачених ч. 4 ст. 74 КК та ч. 1 ст. 75 КК. При цьому він не вважав, що поведінка особи в аспекті застосування ч. 4 ст. 74 КК має бути ідеальною [2, с. 106-113].

О. П. Горох, проаналізувавши вітчизняну судову практику, з'ясував, що, обґрунтовуючи рішення про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (ч. 1 ст. 75 КК) суди зазначають близько 40 обставин, що характеризують особу винного. Ці обставини автор умовно поділив на чотири групи: обставини, що характеризують особу винного у зв'язку із вчиненням злочином; обставини, що характеризують поведінку та життя особи винного до вчинення злочину; обставини, що характеризують індивідуальні, фізичні та інші властивості особи винного; обставини, що характеризують особу винного після вчинення злочину. Критично проаналізувавши практику врахування зазначених обставин, що характеризують особу винного, О. П. Горох сформулював кримінологічний портрет особи, до якої може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) [1, с. 209-231, 409-410].

Своєю чергою, розкриваючи критерії втрати особою суспільної небезпечності, О. П. Горох вважає, що бездоганна поведінка особи має визначатися через оцінювання її поведінки: 1) як особистості; 2) у сім'ї; 3) у суспільстві; 4) у трудовому (чи навчальному) колективі; 5) як винуватого у вчиненому злочині. До того ж цей автор наповнив таку поведінку відповідними характеристиками, наголошуючи на оцінюванні судом поведінки особи саме як ідеальної, гідної до наслідування, а не просто «нормальної». Автор також висловив позицію про те, що може свідчити «про сумлінне ставлення особи до праці. При цьому на переконання О. П. Гороха, звичайна трудова діяльність (що не вирізняється якісно позитивними рисами в роботі) не дає підстав вважати ставлення особи до праці сумлінним [1, с. 132-134].

Слід зазначити, що нерідко юристи помилково вважають, що в ч. 4 ст. 74 КК йдеться лише про працю на умовах трудового договору. Це питання стало предметом розгляду Верховного Суду. У Постанові ККС ВС від 29 жовтня 2019 р. у справі № 384/527/17 зазначено: «...вимоги ч. 4 ст. 74 КК не містять прямого обмеження стосовно застосування цієї норми лише до осіб, які працюють, оскільки сумлінне ставлення до праці може проявлятися в зайнятті суспільно корисною працею, в прагненні до здобуття освіти й отримання спеціальності» [14]. Водночас варто погодитися з О. П. Горохом у тому, що з метою забезпечення ясності закону положення ч. 4 ст. 74 КК у цій частині потребують редакційних змін: словосполучення «сумлінне ставлення до праці» треба замінити на «сумлінне ставлення до суспільно корисної діяльності» [1, с. 588].

На підставі проведеного вище аналізу можемо констатувати, що для застосування положень як ст. 75 КК, так і ч. 4 ст. 74 КК особа засудженого повинна мати загалом позитивні характеристики в різних сферах життя. Проте, на відміну від засудженої особи, про яку йдеться в ч. 1 ст. 75 КК, характеристики засудженої особи, про яку йдеться в ч. 4 ст. 74 КК, є якісно іншими.

Стосовно особи, що підлягає звільненню від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК, суд має встановити, що така особа як до, так і після вчинення кримінального правопорушення демонструє: 1) бездоганну й таку, що гідна наслідування, стійку поведінку в різних сферах життя, а також 2) сумлінне, старанне, добросовісне, стійке ставлення до суспільно корисної діяльності. Такі особи мають абсолютну позитивну суспільну спрямованість, яка випадково була перервана різними обставинами зовнішнього світу, що підштовхнули особу до вчинення кримінального правопорушення. Про позитивну соціальну спрямованість таких осіб, згідно з розглядом справи в суді, в умовах воєнної російської агресії може свідчити і їхня волонтерська діяльність.

Слід зазначити, що в юридичній літературі висловлюються пропозиції замість понять «бездоганна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці», закріплених у ч. 4 ст. 74 КК, закріпити конкретні обставини, що засвідчать втрату особою суспільної небезпечності: наявність обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 66 (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення) та п. 2 ч. 1 ст. 66 КК (добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди), відсутність обставин, що обтяжують покарання [15, с. 6, 15].

Вважаємо, що реалізовувати такі законодавчі пропозиції недоцільно. По-перше, запропоновані обставини відображають не всі сторони характеристики особи. По-друге, запропоновані обставини не завжди свідчать про втрату особою суспільної небезпечності і стосуються лише посткримінальної поведінки особи. По-третє, постає питання про те, чому суд не може застосувати положення ч. 4 ст. 74 КК за наявності інших обставин, що пом'якшують покарання, зокрема й тих, що не передбачені законом (ч. 2 ст. 66 КК). З огляду на це, чинна законодавча модель, закріплена в ч. 4 ст. 74 КК, видається більш вдалою, хоча й потребує певного редакційного корегування.

Водночас слушною видається пропозиція Р. І. Брящєя передбачити як підставу для застосування ч. 4 ст. 74 КК визнання особою вини у вчиненому кримі-

нальному правопорушенні. Висновок про те, що особа визнає вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, суд має зробити тоді, коли розповідь обвинуваченого про вчинені дії, які характеризують фізичні вчинки (яким чином), мотиви (чому) та форму вини (умисно чи необережно), доповнюється ще й згодою особи з юридичною оцінкою наявності складу конкретного кримінального правопорушення. Якщо є щире зізнання в діях, однак особа, з огляду на власні суб'єктивні судження та розуміння закону, заперечує правильність кваліфікації вчинених нею діянь, то таке зізнання не можна вважати визнанням винуватості, оскільки воно є лише частковим [16, с. 145]. Очевидно, що без визнання особою вини у вчиненому кримінальному правопорушенні вести мову про втрату особою суспільної небезпечності (повністю або частково) недоречно. Аналіз судової практики засвідчує, що у разі, коли засуджена особа не визнає своєї вини, суди обґрунтовано відмовляють у застосуванні як ч. 4 ст. 74 КК, так і, здебільшого, у застосуванні ч. 1 ст. 75 КК.

Слід визнати, що нерідко засуджена особа може лукавити і визнавати свою вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, розраховуючи виключно на застосування до неї положень ч. 4 ст. 74 КК або ч. 1 ст. 75 КК. Як бути в такому разі суду, який не впевнений у щирості слів обвинуваченого? Варто погодитися з О. П. Горохом, що в такому разі суду доцільно призначити судово-психологічну експертизу, що має визначити психологічні особливості винного (установки, ціннісні орієнтації, характер та щирість поведінки) [1, с. 138].

Отже, третім груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з нецільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення.

З 2015 р. в Україні функціонує служба пробації. У зв'язку із внесеними змінами в законодавство кримінального блоку суд під час вирішення питання, зокрема, про звільнення особи від покарання має врахувати досудову доповідь уповноваженого органу з питань пробації (ч. 1 ст. 314-1 КПК України). Досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою ухвалення судом рішення про міру його відповідальності (ст. 9 Закону України «Про пробацію»).

Досудову доповідь складає уповноважений орган з питань пробації відповідно до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень). На підставі аналізу цього документа можна зробити висновок про те, що оцінювання в аналізованому аспекті потребують як обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості, так і обставини, що характеризують особу винного.

Загалом, як стверджують спеціалісти, оцінювання ризиків є інструментом ефективної політики держави в пенітенціарній сфері та поліпшення захисту прав людини від зайвих обмежень шляхом індивідуалізації обмежень. Оцінювання ризиків, а також методичні рекомендації, що базуються на емпіричних даних, головню мають на меті сприяти більш інформованому та об'єктивному ухваленню рішення в суді. До того ж 77 % суддів вважають, що досудова доповідь допомагає процесу призначення покарання; 80 % суддів вважають інформацію в досудовій доповіді такою, що повно й об'єктивно характеризує особу обвинуваченого, а 93 % суддів довіряють даним, викладеним у ній [17, с. 4-7; 97-98].

Отже, на підставі наведених положень вважаємо, що четвертим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати правило про врахування судом досудової доповіді уповноваженого органу з питань пробації про можливість виправлення засудженого без призначення покарання або без відбування покарання реально. При цьому рішення про застосування до особи ч. 4 ст. 74 КК суд має ухвалювати, коли встановлений ризик вчинення особою повторного кримінального правопорушення є «низьким», а про застосування до особи ч. 1 ст. 75 КК – «низьким» або «середнім».

Положення ст. 75 КК окрім врахування тяжкості правопорушення та особи винного вимагає від суду врахувати й інші обставини справи.

Варто погодитися з О. П. Горохом, що «іншими обставинами справи», які враховують суди під час вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням, є, зокрема, думка потерпілого про можливість (або, навпаки, неможливість) звільнення винуватого від відбування покарання з випробуванням та вказівки суду касаційної інстанції щодо неможливості звільнення винуватого від відбування покарання з випробуванням [1, с. 220].

Аналіз судової практики засвідчує, що врахування зазначених вище інших обставин є актуальним і для застосування положень ч. 4 ст. 74 КК. Наприклад, Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області, розглядаючи справу № 686/20473/23 і відмовляючи в застосуванні щодо Особи_4 положень ч. 4 ст. 74 КК, врахував думку представника потерпілого, а також ту обставину, що «з потерпілою ОСОБА_9, 1937 року народження, яка у даній дорожньо-транспортній пригоді отримала середньої тяжкості тілесні ушкодження, що спричинили тривалий розлад здоров'я, ОСОБА_4 спілкувався лише у перші дні після події і у подальшому не приймав жодної участі в організації її подальшого життя» [18]. Своєю чергою, вирішуючи питання про доцільність застосування до засудженої особи покарання, суд не може ігнорувати позицію суду, який розглянув справу в касаційному порядку і висловив свою думку щодо цього питання. Такий висновок ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 439 КПК, яка встановлює, що вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції.

Отже, п'ятим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом інших обставин справи.

Висновки і пропозиції. Проаналізовані нами положення дають змогу зробити висновок про те, що різновиди звільнення від покарання, передбачені ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК, мають спільні ознаки щодо підстав їх застосування. Наведені спільні ознаки дають змогу сформулювати такі правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування покарання (див. додаток А):

Додаток А

«У разі звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю його застосування (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) суд має врахувати:

- 1) ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;*
- 2) особу засудженого;*
- 3) інші обставини справи;*

- 4) ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення;
- 5) досудову доповідь уповноваженого органу з питань пробації».

Список використаної літератури

1. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 697 с.
2. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ, 2014. 562 с.
3. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. 2022. Т. 9 (5). С. 81-96. DOI: 10.46340/erpd.2022.9.5.6.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Т. 17 : Кримінальне право / голова редкол. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2017. 1064 с.
5. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1 (23). С. 57-65.
6. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 13 березня 2023 р. у справі № 588/1840/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109483842> (дата звернення: 18.04.2025).
7. Вирок Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 09 листопада 2021 р. у справі № 689/556/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100940858> (дата звернення: 18.04.2025).
8. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 06 травня 2022 р. у справі № 308/9912/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104204564> (дата звернення: 18.04.2025).
9. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 25 жовтня 2021 р. у справі № 335/3616/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100563731>. (дата звернення: 18.04.2025).
10. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 30 серпня 2021 р. у справі № 756/2963/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99410000> (дата звернення: 18.04.2025).
11. Ломако В. А. Застосування умовного засудження. Харків : Вища школа, 1976. 126 с.
12. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ МВС України. Харків, 2003. 207 с.
13. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Черня ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 жовтня 2019 р. у справі № 384/527/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/5574> (дата звернення: 18.04.2025).
15. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 21 с.
16. Король В. В., Верстлер М. В. Зізнання особи у вчиненні кримінального правопорушення та його правові наслідки у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 141-145.
17. Автухов К. А., Човган В. О., Яковець І. С. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. Київ, 2019. 180 с.

18. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 5 грудня 2023 р. у справі № 686/20473/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115404719> (дата звернення: 18.04.2025).

References

1. Gorokh O. P. (2019). Release from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine: dissertation ... of Dr. of Law / V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
2. Pysmensky E. O. (2014). Theoretical and applied problems of release from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine: dissertation ... of Dr. of Law / Kyiv. Taras Shevchenko National University, Lugansk. State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko. Kyiv [in Ukrainian].
3. Gorokh O., Kolomiyets S. (2022). About the system of guidelines of release from punishment. European political and legal discourse. Vol. 9 (5). P. 81-96. DOI: 10.46340/eppd.2022.9.5.6 [in Ukrainian].
4. Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. (2017). National Academician of Law of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law, Yaroslav Mudry National Law University; editors: V. Ya. Tatsii and others. Vol. 17: Criminal Law / editor-in-chief V. Ya. Tatsii. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Azarov D. S. (2014). Taking into account the severity of the crime when imposing punishment with the application of Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine (based on the results of generalization of judicial practice). Science and Law Enforcement. No. 1 (23). P. 57-65 [in Ukrainian].
6. Verdict of the Okhtyrskiy City District Court of Sumy region dated March 13, 2023 in case No. 588/1840/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109483842> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
7. Verdict of the Yarmolynetskyi District Court of Khmelnytsky region dated November 09, 2021 in case No. 689/556/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100940858> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
8. Verdict of the Uzhhorod City District Court of Zakarpattia region dated May 06, 2022 in case No. 308/9912/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104204564> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
9. Verdict of the Ordzhonikidzevskiy District Court of Zaporizhzhia dated October 25, 2021 in case No. 335/3616/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100563731>. (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
10. Verdict of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated August 30, 2021 in case No. 756/2963/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99410000> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
11. Lomako V. A. (1976). Application of conditional sentence. Kharkiv: Higher School.
12. Knyzhenko O. O. (2003). Release from serving a sentence with probation under the criminal law of Ukraine: dissertation ... candidate of legal sciences / National University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Criminology: textbook (2020). O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevich, V. V. Cherney, S. S. Chernyavsky and others; general editor V. V. Cherney; scientific editor O. M. Dzhuzha. Kyiv: National Academician of Internal Affairs [in Ukrainian].
14. Resolution of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of October 29, 2019 in case No. 384/527/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/5574> (date of access: 04/18/2025) [in Ukrainian].
15. Bryaschey R. I. (2016). Release from punishment as a form of criminal-legal response to the commission of a crime : author's abstract of dissertation ... candidate of law / Kyiv. Taras Shevchenko National University. Kyiv [in Ukrainian].
16. Korol V. V., Verstler M. V. (2016). Confession of a person in committing a criminal offense and its legal consequences in criminal proceedings. Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series «Law». Issue 36. Vol. 2. P. 141-145 [in Ukrainian].

17. Avtukhov K. A., Chovhan V. O., Yakovets I. S. (2019). Risk Assessment and Modern Criminal Justice. Kyiv [in Ukrainian].
18. Resolution of the Khmelnytskyi City District Court of the Khmelnytskyi Region dated December 5, 2023 in case No. 686/20473/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115404719> (date of access: 04/18/2025). [in Ukrainian].

Стаття надійшла 23.04.2025 р.

S. S. Kolomiets, Doctor of Philosophy in Law, Senior Lecturer
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
Faculty of Economics and Business
the Department of Management and Public Administration
66 Universytetska St, Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
e-mail: kolomietss97@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5310>

CONCEPTUAL MODEL OF GROUP RULES OF RELEASE FROM PUNISHMENT DUE TO THE IMPRACTICALITY OF APPLYING THE PUNISHMENT TO THE CONVICTED

Summary

The article using dialectical, systemic, formal-logical (dogmatic), sociological methods, based on the established common features in the prerequisites and grounds for the application of release from the imposition of punishment (Part 4 of Article 74 of the Criminal Code) and release from serving a sentence with probation (Article 75 of the Criminal Code), defines group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted. It is established that the legislative criteria for the court's decision on applying Part 4 of Article 74 and Part 1 of Article 75 of the Criminal Code are almost the same, although they differ somewhat in terms of external legislative design (which requires legislative adjustment).

The first such group rule is proposed to be the rule on considering the severity of the committed criminal offense. Attention is focused on the fact that the legislator should supplement the provisions of Part 4 of Article 74 of the Criminal Code with the requirement to take into account not only the typical but also the individual severity of the offense. Circumstances are identified in which it is appropriate for the court to apply release from punishment on the basis of Part 4 of Article 74 of the Criminal Code. The second group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted (Part 4 of Article 74, Part 1 of Article 75 of the Criminal Code) should be the rule on taking into account the identity of the convicted person. It is substantiated that, unlike the convicted person referred to in Part 1 of Article 75 of the Criminal Code, the characteristics of the convicted person referred to in Part 4 of Article 74 of the Criminal Code are qualitatively different. The third group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted should be the court's consideration of the person's attitude to the criminal offense committed (the person must admit his guilt). An important group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted should be the court's consideration of the pre-trial report of the probation service on the possibility of correcting the convicted person without imposing punishment or without actually serving the punishment. It is argued that the decision to apply Part 4 of Article 74 of the Criminal Code to a person should be made by the court when the established risk of the person committing a repeat criminal offense is "low", and to apply Part 1 of Article 75 of the Criminal Code to a person is "low" or "medium".

A conceptual model of group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted has been formulated.

Keywords: release from punishment, release from the imposition of punishment, release from serving a sentence with probation, group rules for release from punishment; group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted.

Т. В. Родіонова, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: t_rodionova@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8989-1900>

МІЖ АЛГОРИТМОМ І СПРАВЕДЛИВІСТЮ: ДЕГУМАНІЗАЦІЙНІ РИЗИКИ АВТОМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено проблему дегуманізації кримінального провадження в контексті зростаючої автоматизації процесуальних дій та впровадження технологій штучного інтелекту. Розглянуто основні форми застосування алгоритмічних систем у кримінальному процесі та їхній вплив на традиційні засади правосуддя. Проаналізовано трансформацію людської взаємодії в кримінальному провадженні під впливом технологій та пов'язані з цим етичні дилеми. Окреслено ризики редукції складних людських ситуацій до набору статистичних даних та втрати емпатичного компонента при прийнятті процесуальних рішень. Визначено основні напрямки збереження балансу між технологічною ефективністю та гуманістичними цінностями правосуддя. Наголошено, що впровадження автоматизованих систем у кримінальний процес має відбуватися з урахуванням принципу «людина в центрі» та забезпечувати право учасників провадження на справедливий розгляд справи з урахуванням унікальності кожної ситуації.

Ключові слова: кримінальне провадження, автоматизація правосуддя, дегуманізація, штучний інтелект, справедливість, цифрова трансформація.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження дегуманізаційних ризиків автоматизації кримінального провадження зумовлена стрімким розвитком та впровадженням технологій штучного інтелекту в правову сферу. Сучасні тенденції цифровізації правосуддя свідчать про трансформацію традиційних процесів прийняття рішень, що впливає на фундаментальні принципи кримінального процесу, такі як презумпція невинуватості, змагальність сторін та безпосередність дослідження доказів. Алгоритмічні системи, що використовуються для оцінки ризиків, прогнозування рецидиву, аналізу доказів чи навіть формування проектів процесуальних рішень, поступово змінюють баланс між технологічною ефективністю та гуманістичною сутністю правосуддя, що потребує ґрунтового наукового осмислення.

Особливої гостроти проблематика набуває в контексті забезпечення справедливості кримінального провадження, яке традиційно ґрунтується на людському факторі – здатності судді, прокурора чи слідчого оцінювати докази з урахуванням унікальності кожної справи, соціокультурного контексту та індивідуальних обставин. Автоматизація окремих елементів кримінального процесу створює ризик редукції складних людських ситуацій до статистичних показників, втрати емпатичного розуміння обставин справи та зниження рівня довіри громадян

до правосуддя. Вивчення цього феномену має ключове значення для формування збалансованого підходу до впровадження новітніх технологій у кримінальне провадження, який би забезпечував підвищення ефективності правосуддя без втрати його гуманістичного виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес до впливу цифрових технологій на кримінальне провадження, зокрема в контексті автоматизації та застосування штучного інтелекту. Разом із тим, питання дегуманізаційних ризиків, пов'язаних із цими процесами, залишаються недостатньо опрацьованими в українському правознавстві. Окремі аспекти алгоритмізації правосуддя та етичних викликів були окреслені у працях О. М. Бандурки, І. Л. Беспалько, С. М. Глуценка, І. Я. Костенка, О. В. Плахотніка, В. В. Рожнової тощо, які зосереджуються на ризиках упередженості, прозорості алгоритмів та втраті суб'єктності у правовому процесі. Проте комплексне вивчення проблеми саме з позиції дегуманізації кримінального провадження потребує подальшого теоретико-методологічного осмислення.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні феномену дегуманізації кримінального провадження в умовах автоматизації процесуальних дій, виявленні основних ризиків та викликів, що виникають на перетині алгоритмічних рішень і гуманістичних цінностей правосуддя. Дослідження спрямоване на концептуальне осмислення трансформацій, які відбуваються у кримінальному процесі під впливом технологій штучного інтелекту, аналіз їхнього впливу на сприйняття справедливості учасниками провадження, а також на формулювання теоретичних підходів до збалансування технологічної ефективності та збереження людського виміру правосуддя в умовах цифрової епохи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку кримінального процесу характеризується безпрецедентним впливом цифрових технологій на всі його стадії та елементи. Від автоматизованих систем документообігу та електронних баз даних до алгоритмів оцінки ризиків рецидиву та систем штучного інтелекту, що допомагають аналізувати докази – технологічні інновації стрімко змінюють ландшафт правосуддя. Цифрова трансформація судочинства, що початково була спрямована на підвищення ефективності та доступності правосуддя, сьогодні виходить на якісно новий рівень, коли алгоритмічні системи починають відігравати дедалі більшу роль у прийнятті рішень, які традиційно вважалися прерогативою людини. Цей процес актуалізувався на тлі глобальної пандемії COVID-19, яка прискорила впровадження дистанційних форм судочинства та автоматизованих процедур, а також розвитку технологій великих даних та машинного навчання, що відкрили нові можливості для аналізу правової інформації, прогнозування судових рішень та алгоритмізації окремих елементів кримінального провадження.

Концепція гуманізації кримінального процесу як складова сучасної правової парадигми ґрунтується на визнанні людської гідності найвищою соціальною цінністю [1, ст. 3] та центральним орієнтиром правозастосовної діяльності. Вона передбачає не лише формальне дотримання процесуальних прав учасників провадження, але й глибше розуміння кримінального процесу як соціального феномену, що має враховувати особистісний вимір кожного кримінального конфлікту. Принцип гуманізму в праві є одним із загальноправових, фундаментальних за-

сад, відповідно до яких формується система принципів певної правової галузі [2, с. 142]. Правосуддя в гуманістичному вимірі постає не просто як механізм застосування правових норм, а як складний соціальний інститут, що забезпечує баланс між справедливістю, безпекою суспільства та збереженням людської гідності всіх учасників процесу – від потерпілого до підозрюваного. Такий підхід акцентує увагу на емпатії, здатності до контекстуального мислення та індивідуалізації кримінально-процесуальних рішень з урахуванням унікальності кожної справи.

Філософсько-правові засади гуманізації кримінального процесу знаходять своє відображення в основоположних принципах сучасного правосуддя: презумпції невинуватості, змагальності сторін, безпосередності дослідження доказів, забезпеченні права на захист. Ці принципи не просто формують процесуальний порядок, але й визначають антропоцентричну сутність правосуддя, де людина, її права і свободи є визначальними чинниками при тлумаченні та застосуванні норм кримінального процесуального права. Як зазначає В. В. Рожнова: «Особливістю суспільних відносин, які врегульовані нормами кримінального процесуального права, є те, що однією зі сторін цих правовідносин завжди є держава в особі її органів і посадових осіб, наділених владними повноваженнями. Другою стороною кримінальних процесуальних відносин є інші учасники кримінального провадження – фізичні та юридичні особи, наділені відповідними правами та обов'язками» [3, с. 113]. Особливе значення в цьому контексті має принцип пропорційності обмеження прав особи під час кримінального провадження та процесуальна економія, що передбачає мінімізацію втручання держави у приватне життя громадян при досягненні цілей кримінального провадження. Гуманізація також проявляється у тенденції до розширення відновного правосуддя, медіації та інших альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів, що акцентують увагу на примиренні, відшкодуванні шкоди та соціальній реінтеграції правопорушників.

Термін «дегуманізація» пояснюється як позбавлення або відсутність гуманістичного начала, гуманістичної суті [4]. Дегуманізація в контексті правосуддя, на нашу думку, представляє собою комплексний феномен, пов'язаний із втраченою людиноцентричною виміру при здійсненні кримінального провадження. На відміну від традиційного розуміння дегуманізації як психологічного процесу позбавлення людини людяності чи певних людських якостей, у правовому контексті цей термін набуває інституційного характеру і стосується трансформації самої системи правосуддя. Дегуманізація кримінального процесу проявляється у редукції складних соціальних взаємодій та людських доль до формалізованих процедур, статистичних показників та алгоритмічних рішень. Вона передбачає зменшення ролі безпосередньої людської взаємодії, емпатичного розуміння та етичної оцінки в процесі прийняття кримінально-процесуальних рішень, а також зміщення акцентів від унікальності кожної справи до типізації та категоризації правових ситуацій.

У сучасних умовах цифровізації правосуддя дегуманізація набуває нових форм, пов'язаних із технологічними інноваціями. Автоматизація процесуальних дій, використання алгоритмів для оцінки ризиків, аналізу доказів чи моделювання можливих судових рішень поступово змінюють природу правозастосовної

діяльності, віддаляючи її від традиційних гуманістичних засад. Ключовою ознакою дегуманізації стає заміщення людського судження, що ґрунтується на емпатії, життєвому досвіді та контекстуальному розумінні, машинними алгоритмами, які оперують абстрактними даними та статистичними закономірностями. Це створює ризик втрати індивідуалізованого підходу до правосуддя, коли унікальні обставини життя людини, її особистісні характеристики та соціальний контекст конкретного кримінального правопорушення поступаються місцем стандартизованим протоколам прийняття рішень, що може підривати легітимність кримінального процесу в очах його учасників та суспільства загалом.

Співвідношення технологічного прогресу та гуманістичних цінностей у праві характеризується складною діалектикою взаємодії, що особливо яскраво проявляється в сфері кримінального процесу. Технологічні інновації, з одного боку, відкривають безпрецедентні можливості для підвищення ефективності правосуддя, забезпечення його доступності та об'єктивності. Системи електронного документообігу, автоматизовані бази даних, алгоритми аналізу великих обсягів інформації здатні значно прискорити процесуальні дії, мінімізувати рутинну роботу правозастосовців та забезпечити уніфікований підхід до схожих справ. Водночас технологізація правосуддя створює виклики для традиційних гуманістичних цінностей, що лежать в основі сучасного кримінального процесу. Виникає фундаментальне протиріччя між стандартизацією, яку привносять технології, та індивідуалізацією, яку вимагає гуманістичний підхід до правосуддя.

Пошук балансу між технологічним прогресом та гуманістичними цінностями стає одним із ключових викликів для теорії та практики кримінального процесу в цифрову епоху. Цей баланс передбачає визнання того, що технології мають залишатися інструментом у руках людини, а не замінювати людське судження в питаннях, що стосуються фундаментальних прав та свобод. Особливого значення набуває етика впровадження нових технологій у правосуддя, що має базуватися на принципах прозорості, підзвітності, недискримінації та поваги до людської гідності. На думку адвоката К. Л. Докійчука, «конкретна людина в кримінальному процесі знеособлюється судом (суддею), якби втрачає свою індивідуальність і особистість, практично втрачає своє ім'я. Людина, як така, наче зникає і не існує, натомість замінюється її процесуальним статусом» [5]. Гуманістичний підхід до технологізації кримінального процесу вимагає також особливої уваги до питань збереження процесуальної справедливості, яка часто пов'язана не лише з матеріальним результатом провадження, але й із суб'єктивним відчуттям учасників процесу щодо справедливості ставлення до них, можливості бути почутими та зрозумілими. В цьому контексті особливої ваги набуває концепція «людиноцентричних технологій», що розробляються та впроваджуються з урахуванням їх впливу на всіх учасників кримінального провадження та на правосуддя як соціальний інститут загалом.

Аналіз дегуманізаційних ризиків автоматизації кримінального провадження та пошук балансу між технологічними інноваціями й гуманістичними цінностями потребує детального розгляду конкретних форм технологізації правосуддя, що наразі впроваджуються у практику. Для глибшого розуміння трансформацій, які відбуваються у кримінальному процесі під впливом цифрових технологій, необхідно дослідити основні напрямки автоматизації процесуальних дій та оці-

нити їхній потенційний вплив на людський вимір правосуддя. Розглянемо найбільш поширені форми автоматизації у кримінальному процесі, які вже сьогодні змінюють традиційні підходи до здійснення правосуддя та створюють передумови для переосмислення його гуманістичних засад.

Алгоритмічні системи оцінки ризиків являють собою одну з найбільш поширених форм впровадження технологій у кримінальний процес, що суттєво впливає на прийняття рішень щодо запобіжних заходів, умовно-дострокового звільнення та інших питань, пов'язаних із обмеженням свободи особи. Такі системи, як COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) у США, PSA (Public Safety Assessment) та подібні інструменти в інших юрисдикціях, використовують статистичні моделі та алгоритми машинного навчання для прогнозування ризику рецидиву, неявки до суду чи інших форм невиконання процесуальних обов'язків. На основі аналізу демографічних даних, кримінальної історії та інших факторів ці системи генерують кількісні оцінки ризику, які надалі використовуються суддями при прийнятті рішень щодо подальшої долі підозрюваного чи обвинуваченого [6].

Попри потенційну користь таких систем у стандартизації процесу оцінки ризиків та зменшенні суб'єктивності, вони створюють значні дегуманізаційні ризики. По-перше, алгоритмічні системи неминуче спрощують складні життєві обставини людини до набору кількісних показників, ігноруючи унікальний контекст кожної справи. По-друге, існує проблема «чорної скриньки», коли ні судді, ні учасники провадження не розуміють, як саме алгоритм прийшов до конкретного висновку, що підриває принцип прозорості правосуддя. По-третє, емпіричні дослідження виявили ризики алгоритмічної дискримінації, коли системи оцінки ризиків можуть відтворювати та підсилювати існуючі соціальні нерівності, закодовані в даних, на яких вони навчалися. Найбільш показовим прикладом цієї проблеми став скандал навколо системи COMPAS, яка, згідно з деякими дослідженнями, демонструвала упередженість щодо афроамериканських підсудних, призначаючи їм вищі показники ризику порівняно з білими підсудними з аналогічними характеристиками.

Автоматизація прийняття процесуальних рішень представляє собою один із найбільш радикальних напрямків технологічної трансформації кримінального процесу, що передбачає часткову або повну передачу функцій з формування правозастосовних актів алгоритмічним системам. У сучасній практиці ця форма автоматизації реалізується переважно через системи підтримки прийняття рішень, які генерують проекти постанов, ухвал та інших процесуальних документів на основі внесених даних та заданих параметрів. Такі системи вже використовуються у багатьох юрисдикціях для формування типових процесуальних рішень: постанов про відкриття кримінального провадження, ухвал про застосування запобіжних заходів, рішень про закриття провадження за формальними підставами тощо. Більш просунуті системи, що базуються на технологіях штучного інтелекту та машинного навчання, здатні аналізувати судову практику, виявляти закономірності у прийнятті рішень та пропонувати варіанти розв'язання справи з урахуванням попередніх прецедентів. О. В. Плахотнік, розкриваючи питання практичного застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні, зауважив, що «така автоматизація спрощує процедуру прийняття подібних рі-

шень у подібних провадженнях, що, безумовно, підвищує ефективність та спрощує процедуру прийняття процесуальних рішень з погляду процесуальної економії». При цьому вчений уточнює, що «для застосування штучного інтелекту в судовій системі України необхідно прийняти відповідні законодавчі рішення, які будуть врегульовувати суспільні відносини у визначеній сфері діяльності людини. Європейська етична хартія про використання штучного інтелекту в судових системах та їх оточення від 3-4 грудня 2018 року вже заклала основи для майбутніх законодавчих рішень з впровадження штучного інтелекту у судах загальної юрисдикції України [7, с. 46; 8].

На нашу думку, впровадження таких технологій створює серйозні виклики для гуманістичних засад правосуддя. Ключовою проблемою стає втрата індивідуалізації при прийнятті рішень, оскільки автоматизовані системи тяжіють до типізації схожих ситуацій, часто ігноруючи нюанси конкретної справи. Виникає ризик формалізації правосуддя, коли процесуальне рішення перетворюється з результату складного процесу оцінки доказів, врахування особливостей справи та особистості учасників на продукт алгоритмічної обробки даних. Особливого значення набуває проблема відповідальності за рішення, прийняті за допомогою автоматизованих систем: чи несе повну відповідальність суддя або слідчий, якщо вони поклалися на рекомендації системи штучного інтелекту? Як забезпечити, щоб технології залишалися лише інструментом, а не ставали де-факто джерелом процесуальних рішень? Ці питання потребують не лише технологічних, але й глибоких правових та етичних відповідей у контексті збереження людського виміру правосуддя.

Електронні докази та їх автоматична обробка становлять важливий аспект цифрової трансформації кримінального провадження, що суттєво впливає на традиційні підходи до доказування. В умовах глобальної діджиталізації електронні докази – від метаданих комунікацій та цифрових слідів у соціальних мережах до записів з камер спостереження та інформації з різноманітних датчиків – стають центральним елементом багатьох кримінальних проваджень. Управління цими масивами цифрової інформації потребує впровадження спеціалізованих систем автоматичної обробки, які здатні аналізувати великі обсяги даних, виявляти приховані закономірності та зв'язки, класифікувати інформацію та виокремлювати релевантні для справи факти. Зокрема, технології комп'ютерного зору використовуються для автоматичного аналізу відеозаписів, алгоритми обробки природної мови – для аналізу текстових повідомлень та розшифровки аудіозаписів, а технології на основі штучного інтелекту – для виявлення аномалій у великих наборах даних.

На сьогодні Кримінальний процесуальний кодекс України поки не виокремлює докази в електронній формі. Розглядаючи їх у контексті документів, законодавець поширив на докази в електронній формі загальні правила використання доказів у кримінальному провадженні [9, с. 101].

Автоматизація обробки електронних доказів, попри її очевидні переваги у підвищенні ефективності розслідування, створює низку проблем з точки зору гуманізації правосуддя. По-перше, технологічна складність алгоритмів обробки даних часто робить їх незрозумілими для більшості учасників провадження, включаючи суддів та адвокатів, що підриває принцип безпосереднього до-

слідження доказів. По-друге, надмірна довіра до результатів автоматичного аналізу може призводити до некритичного сприйняття висновків алгоритмів як об'єктивної істини, незважаючи на потенційні помилки та обмеження технологій. По-третє, виникає проблема «деконтекстуалізації» доказів, коли цифрові сліди аналізуються ізольовано від ширшого соціального контексту та життєвих обставин особи. Особливо гостро це питання постає при використанні предиктивних технологій, які на основі аналізу цифрових слідів намагаються робити висновки про мотиви, наміри чи психологічний стан особи. Такий підхід може призводити до спрощеного, механістичного розуміння людської поведінки, що суперечить гуманістичним принципам кримінального процесу та вимогам індивідуалізації відповідальності.

Системи розпізнавання осіб та інші технології стеження представляють особливо чутливу сферу автоматизації кримінального процесу, що безпосередньо стосується фундаментальних прав людини на приватність та захист персональних даних. Наприклад, в базі даних Facebook, по інформації з відкритих джерел, містяться фотографії та їхні цифрові аналоги понад 1,5 мільярда користувачів, також наявна інша персональна інформація: ім'я, електронна адреса, місце проживання, стать, номер телефону, ID користувача. І саме цю базу використовували розробники сторонніх систем розпізнавання. Так, компанія Clearview AI, контраверсійну розробку якої щодо технології розпізнавання обличчя застосовують державні структури, володіє базою даних з понад 10 млрд. фотографій, отриманих з Facebook [10]. Сучасні технології біометричної ідентифікації дозволяють здійснювати автоматичне розпізнавання осіб у реальному часі через мережі камер відеоспостереження, аналізувати переміщення, контакти та поведінкові патерни підозрюваних осіб. До таких технологій належать не лише системи розпізнавання обличчя, але й більш широкий спектр інструментів біометричної ідентифікації: аналіз ходи, розпізнавання голосу, відстеження місцезнаходження за допомогою мобільних пристроїв, аналіз шаблонів використання цифрових сервісів тощо. Ці технології створюють безпрецедентні можливості для прихованого спостереження, що суттєво розширює межі процесуальних можливостей органів розслідування і водночас розмиває традиційні гарантії прав підозрюваних осіб.

Впровадження систем автоматичного стеження породжує фундаментальні етичні та правові дилеми в контексті дегуманізації кримінального процесу. Масштаб і глибина технологічного моніторингу створюють ризик трансформації кримінального провадження з реактивного механізму реагування на вже вчинені правопорушення у проактивну систему предиктивного контролю, де алгоритми намагаються ідентифікувати потенційних правопорушників ще до вчинення правопорушення на основі аналізу поведінкових патернів. Така зміна парадигми несе загрозу презумпції невинуватості та принципу правової визначеності, адже розмивається межа між законослухняною поведінкою та діями, що можуть привернути увагу правоохоронних органів. Крім того, технології автоматичного розпізнавання створюють ефект технологічного детермінізму, коли висновки алгоритму сприймаються як об'єктивна та безспірна істина, що може призводити до ігнорування контексту та знецінення людського судження. Особливо проблематичним є ризик дискримінації через алгоритмічну упередженість систем розпіз-

навання, які нерідко демонструють нижчу точність при ідентифікації представників расових меншин, жінок та інших соціально вразливих груп, що підриває принцип рівності перед законом та може посилювати структурну нерівність у системі кримінальної юстиції.

Конфлікт між ефективністю та гуманністю становить центральну етичну дилему автоматизації кримінального процесу. З одного боку, технологічні інновації обіцяють значне підвищення ефективності правосуддя через прискорення обробки інформації, стандартизацію процедур, зменшення адміністративного навантаження та скорочення строків розгляду справ. Такі переваги мають безпосередній вплив на реалізацію права на своєчасний розгляд справи та загальну доступність правосуддя. З іншого боку, надмірний акцент на процесуальній ефективності та технологічній оптимізації може призводити до нівелювання гуманістичного виміру кримінального провадження, коли кількісні показники успішності (кількість розглянутих справ, строки розгляду, процент оскаржень) домінують над якісними характеристиками правосуддя, такими як справедливість, індивідуалізований підхід та повага до гідності учасників процесу. Цей конфлікт особливо загострюється в умовах обмежених ресурсів системи кримінальної юстиції, коли органи правозастосування змушені балансувати між процесуальною економією та забезпеченням повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи, що вимагає значних часових та людських ресурсів, особливо у складних, нетипових справах, які не вкладаються у стандартизований алгоритмічний підхід.

Приватність та гідність людини в умовах тотальної цифровізації кримінального процесу набувають особливої вразливості та потребують переосмислення традиційних механізмів їх захисту. Принцип поваги до приватного життя, що історично розвивався як обмежувальний бар'єр для втручання держави у особисту сферу індивіда, зазнає серйозних трансформацій в епоху цифрових технологій, коли межі між публічним і приватним стають все більш розмитими. Тотальний цифровий слід, який залишає кожна людина в сучасному інформаційному суспільстві, створює можливості для безпрецедентного за масштабами та глибиною спостереження з боку правоохоронних органів: автоматизований аналіз метаданих комунікацій, відстеження геолокації, моніторинг активності в соціальних мережах, доступ до хмарних сховищ даних, використання технологій розпізнавання обличчя у публічних просторах – усе це формує новий режим прозорості для органів розслідування, що суттєво розширює їхні процесуальні можливості.

Така технологічна експансія у приватну сферу створює ризик деформації фундаментального балансу між інтересами розслідування та захистом людської гідності, що лежить в основі кримінального процесу демократичного суспільства. Автоматизовані системи спостереження, на відміну від традиційних слідчих дій, часто здійснюють масовий, неіндивідуалізований збір даних, який включає інформацію не лише про підозрюваних, але й про широке коло осіб, що не мають відношення до розслідування. Алгоритмічний аналіз цих даних потенційно дозволяє будувати детальні профілі особистості, включаючи інтимні аспекти життя, політичні погляди, релігійні переконання та інші чутливі дані, що становлять ядро людської гідності та автономії. Ця ситуація ускладнюється тим, що традиційні процесуальні гарантії (судовий контроль, обмеження за сферою та тривалістю втручання, вимога обґрунтованої підозри) виявляються недостат-

ньо адаптованими до специфіки цифрового спостереження, що часто відбувається автоматизовано, непомітно для об'єкта та з мінімальними матеріальними слідами втручання. В умовах такої асиметрії технологічних можливостей виникає фундаментальний виклик для кримінального процесу: як забезпечити баланс між ефективністю розслідування та збереженням гідності людини як автономного суб'єкта, наділеного правом на особистий простір, вільний від державного втручання.

Концепція «людина в центрі» при розробці технологічних рішень для кримінального процесу виступає як конструктивна відповідь на виклик дегуманізації правосуддя в умовах цифрової трансформації. Цей підхід передбачає, що при створенні та впровадженні автоматизованих систем первинним має бути не технологічна ефективність як така, а потреби, права та інтереси всіх учасників кримінального провадження – від підозрюваних та потерпілих до суддів, слідчих та захисників. Технології розглядаються не як самоціль, а як інструмент, що має посилювати, а не замінювати людське судження в процесі здійснення правосуддя. Такий підхід вимагає інтеграції етичних принципів та правових гарантій безпосередньо в архітектуру цифрових систем на етапі їх проєктування та передбачає постійну оцінку впливу технологій на права людини.

Практична реалізація концепції «людина в центрі» потребує залучення широкого кола стейкхолдерів до процесу розробки та впровадження технологічних рішень у кримінальне правосуддя. Це включає не лише технічних спеціалістів та правозастосовців, але й представників громадянського суспільства, правозахисників, академічну спільноту та, що особливо важливо, представників тих соціальних груп, які потенційно можуть бути найбільш вразливими до негативних наслідків автоматизації. Такий інклюзивний підхід допомагає виявляти та адресувати потенційні ризики дегуманізації та дискримінації ще на етапі проєктування систем. Крім того, людиноцентричний підхід вимагає забезпечення прозорості алгоритмів, зрозумілості їх функціонування для кінцевих користувачів, а також чіткого розмежування ролей між автоматизованими системами та людьми-правозастосовцями, за якими має залишатися остаточне право прийняття рішень у ключових питаннях, що стосуються прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Механізми збереження людського фактору в автоматизованих процесах кримінального провадження представляють собою систему правових, організаційних та технічних запобіжників, спрямованих на забезпечення належного балансу між технологічними інноваціями та гуманістичними цінностями правосуддя. Центральним принципом таких механізмів виступає концепція «людського контролю» (human-in-the-loop), яка передбачає, що автоматизовані системи мають функціонувати під змістовним наглядом та з можливістю втручання з боку людини-правозастосовця. Це реалізується через диференційований підхід до автоматизації різних елементів кримінального процесу, за якого рутинні, технічні операції можуть бути повністю автоматизовані, тоді як прийняття рішень, що безпосередньо впливають на права та свободи людини, залишається прерогативою уповноважених посадових осіб, які використовують технології лише як допоміжний інструмент. Важливим аспектом збереження людського фактору є також забезпечення права учасників провадження на оскарження та перегляд

рішень, прийнятих за допомогою автоматизованих систем, що включає в себе право знати про факт використання таких систем, розуміти логіку їхнього функціонування та отримувати змістовні пояснення щодо прийнятих рішень.

Ефективність механізмів збереження людського фактору залежить від системного підходу, що охоплює всі етапи розробки та впровадження технологій у кримінальний процес. На етапі проектування систем це передбачає інтеграцію принципів прозорості, пояснюваності та підзвітності безпосередньо в архітектуру алгоритмів. На етапі впровадження – розробку детальних протоколів взаємодії між автоматизованими системами та правозастосовцями, що чітко визначають сфери відповідальності та механізми контролю. На етапі використання – постійний моніторинг та оцінка впливу технологій на якість правосуддя, включаючи регулярний аудит алгоритмічних систем на предмет потенційної упередженості та інших ризиків. Особливе значення має освітній компонент: підготовка правозастосовців до компетентної взаємодії з новими технологіями, що включає розвиток не лише технічних навичок, але й критичного мислення, здатності оцінювати обмеження та потенційні помилки автоматизованих систем, а також зберігати емпатичний, індивідуалізований підхід до учасників провадження в умовах зростаючої технологізації.

Висновки і пропозиції. Дослідження феномену дегуманізації кримінального провадження в умовах автоматизації процесуальних дій виявило комплексний характер трансформацій, що відбуваються на перетині технологічної ефективності та гуманістичних цінностей правосуддя. Аналіз основних форм впровадження цифрових технологій – від алгоритмічних систем оцінки ризиків та автоматизації прийняття процесуальних рішень до технологій обробки електронних доказів та систем розпізнавання осіб – демонструє, що поряд із очевидними перевагами у підвищенні ефективності та доступності правосуддя, ці інновації створюють ризики редукції складних людських ситуацій до набору даних, втрати індивідуалізованого підходу до учасників провадження та розмивання традиційних процесуальних гарантій. Дегуманізація проявляється у зменшенні ролі емпатії, контекстуального розуміння та етичної оцінки в процесі прийняття кримінально-процесуальних рішень, заміщенні людського судження алгоритмічними висновками та трансформації самого сприйняття справедливості учасниками провадження.

Балансування технологій та гуманності у кримінальному процесі має базуватися на принципах, що забезпечують пріоритет людської гідності та автономії при впровадженні цифрових інновацій. По-перше, це принцип «людина в центрі», який передбачає, що технології мають розроблятися та впроваджуватися з урахуванням потреб, прав та інтересів усіх учасників кримінального провадження. По-друге, принцип змістовного людського контролю, за яким автоматизовані системи повинні функціонувати під наглядом та з можливістю втручання людини-правозастосовця, особливо у питаннях, що стосуються обмеження прав і свобод особи. По-третє, принцип прозорості та пояснюваності, що забезпечує право учасників провадження знати про використання технологій та розуміти логіку прийнятих за їх допомогою рішень. По-четверте, принцип відповідальності, який встановлює чітке розмежування сфер відповідальності між розробниками технологій та їх користувачами. По-п'яте, принцип інклюзивності, що передба-

чає залучення широкого кола стейкхолдерів до процесу розробки та впровадження технологічних рішень.

Перспективи подальших досліджень проблеми дегуманізації кримінального провадження пов'язані з необхідністю емпіричної оцінки впливу різних форм автоматизації на якість правосуддя, розробки методології виявлення та мінімізації дегуманізаційних ризиків, а також формування концептуальних засад людиноцентричних технологій для кримінального процесу. Особливу увагу слід приділити вивченню суб'єктивного сприйняття справедливості учасниками провадження в умовах технологізації, дослідженню психологічних аспектів взаємодії правозастосовців з автоматизованими системами та розробці етичних стандартів для нових технологій у сфері кримінальної юстиції. Міждисциплінарний характер цих досліджень вимагає поєднання методології правової науки з підходами філософії, соціології, психології та комп'ютерних наук, що відкриває нові горизонти для осмислення трансформацій кримінального процесу в умовах цифрової епохи.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
2. Беспалько І. Л. Принцип гуманізму в кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. 2011. № 113. С. 140-149.
3. Рожнова В. В. Гуманістичний підхід до здійснення кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9-2. Том 2. С. 112-115.
4. Дегуманізація. *Словник (портал української мови та культури)* : веб-сайт. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Докійчук К. Л. До питання гуманізації українського кримінального процесу. *Судово-юридична газета*: веб-сайт. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/107634-yak-treba-zvertatisya-do-pidozryuvanogo-obvinuvachenogo-pidsudnogo> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Штучний інтелект у правосудді. *Центр демократії та верховенства права*: веб-сайт. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/> (дата звернення: 05.05.2025).
7. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 45-57. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/45-57>.
8. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)* : веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment> (дата звернення: 05.05.2025).
9. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97-105. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-14.
10. Войнов М. Система розпізнавання обличчя: правові аспекти використання в Україні та в ЄС. *Українська гельсінська спілка з прав людини* : веб-сайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/systema-rozpiznavannia-oblychchia-pravovi-aspekty-vykorystannia-v-ukraini-ta-v-yes> (дата звернення: 05.05.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Bepalko, I. L. (2011). Pryntsyp humanizmu v kryminalnomu protsesi Ukrainy [The principle of humanism in the criminal procedure of Ukraine]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, 113, 140-149 [in Ukrainian].
3. Rozhnova, V. V. (2014). Humanistichniy pidkhid do zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia [Humanistic approach to criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 9(2), 112-115 [in Ukrainian].
4. Dehumanizatsiia. Slovnyk (portal ukrainskoi movy ta kultury) [Dehumanization. Dictionary (Ukrainian language and culture portal)]. (n.d.). slovnyk.ua. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> [in Ukrainian].
5. Dokichuk, K. L. (n.d.). Do pytannia humanizatsii ukrainskoho kryminalnoho protsesu [On the issue of humanization of the Ukrainian criminal process]. *Sudovo-iurydychna hazeta – Judicial and Legal Newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/107634-yak-treba-zvertatisya-do-pidozryuvanogo-obvinuvachenogo-pidsudnogo> [in Ukrainian].
6. Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava. (n.d.). *Shtuchnyi intelekt u pravosuddi [Artificial intelligence in justice]*. cedem.org.ua. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/> [in Ukrainian].
7. Plakhotnik, O. V. (2019). Praktychne zastosuvannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni [Practical application of artificial intelligence in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Journal of Criminal Procedure*, 4, 45-57. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/45-57> [in Ukrainian].
8. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2018). CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. coe.int. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>.
9. Fihurskyi, V. M. (2023). Dkazy v elektronni formi u kryminalnomu provadzhenni [Electronic evidence in criminal proceedings]. *Halyski studii. Yurydychni nauky – Galician Studies. Legal Sciences*, 4, 97-105. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-14 [in Ukrainian].
10. Voinov, M. (n.d.). Systema rozpiznavannia oblychchia: pravovi aspekty vykorystannia v Ukraini ta v YeS [Facial recognition system: legal aspects of use in Ukraine and the EU]. *Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny – Ukrainian Helsinki Human Rights Union*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/systema-rozpiznavannia-oblychchia-pravovi-aspekty-vykorystannia-v-ukraini-ta-v-yes> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2025 р.

T. V. Rodionova, Candidate of of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: t_rodionova@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8989-1900>

**BETWEEN ALGORITHM AND JUSTICE: DEHUMANIZATION RISKS
OF CRIMINAL PROCEDURE AUTOMATION**

Summary

The article explores the critical issue of the dehumanization of criminal proceedings in the context of increasing automation of procedural actions and the growing integration of artificial intelligence technologies into legal practice. This phenomenon is not merely technical or procedural; it signals a profound shift in the nature of legal decision-making and raises fundamental questions about the future of justice in a digital age.

A central focus of the study is the examination of how algorithmic systems are currently being applied within the criminal justice process. The paper identifies the primary forms of such implementation, ranging from risk assessment tools to predictive policing algorithms, and evaluates the extent to which these systems influence or even replace human judgment.

The article further delves into the transformation of human interaction within criminal proceedings under the influence of technological mediation. It highlights how the interpersonal nature of judicial processes is being altered, and how this transformation introduces new ethical dilemmas regarding agency, accountability, and the emotional dimension of justice.

An important concern raised in the study is the risk of reducing complex human circumstances to mere statistical data sets. When procedural decisions are made primarily on the basis of algorithmic outputs, the empathic, contextual, and individualized aspects of justice may be eroded, potentially leading to decisions that are technically efficient but morally and socially deficient.

The article outlines strategic directions for preserving the balance between technological efficiency and the humanistic values that underpin justice. It emphasizes the need for cautious and deliberate integration of automation, with safeguards to ensure that technological advancements do not compromise the dignity and rights of individuals involved in criminal proceedings.

Ultimately, the study underscores the imperative of adopting a “human-centered” approach in the deployment of automated systems within the criminal process. It insists that such systems must be designed and implemented in a way that upholds each participant’s right to a fair trial and recognizes the irreducible uniqueness of every legal situation.

Keywords: criminal proceedings, justice automation, dehumanization, artificial intelligence, justice, digital transformation.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISY
ДО НАУКОВОГО ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти та науки України від 06 березня 2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» отримав категорію «Б» (юридичні науки) в переліку наукових фахових видань (Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.).

Науковий фаховий журнал «Правова держава» успішно пройшов процес оцінки і внесений до наукометричної бази даних ICI Journals Master List на 2023 рік. На підставі поданої інформації в анкеті і аналізі випусків журналу за 2023 рік, експерти Index Copernicus розрахували значення індексу:

ICV 2023 = 84,37. <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=32241>

1. У виданні публікуються матеріали, в яких висвітлюються актуальні питання та аналіз теоретичних та практичних проблем сучасного стану розвитку правової системи, розгляд теоретичних проблем розвитку окремих елементів правової системи України, дослідження місця національної правової системи серед правових систем сучасності та її адаптація до європейських стандартів, загальнотеоретичні питання правознавства, актуальні проблеми публічно-правових наук та тенденції розвитку науки приватного права.

2. До друку приймаються статті українською, англійською та німецькою мовами.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **onu.pd.odessa@gmail.com** у форматі **Автор_Назва статті**, оформлену згідно вказаних вимог.

4. Рукопис статті, супроводжується:

- Довідкою про автора.
- Авторський реферат (анотація) статті англійською мовою для розміщення на веб-сайті видання. Авторський реферат повинен містити прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи або навчання, назву та стислий зміст статті. Реферат повинен бути написаний з використанням наступного алгоритму: мета та актуальність теми; методика (методи) дослідження; отримані результати; практичну цінність статті. Обсяг реферату має бути не менше 1800 знаків. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

5. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Автори повинні подавати оригінальні наукові статті, а якщо автори використовували роботи та / або вислови інших людей, вони повинні бути належним чином оформлені у вигляді цитат. Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним.

6. Автор не має публікувати статтю, в якій описується по суті одне й те саме дослідження, у більш ніж одному науковому виданні або первинній публікації. Подання статті до більш ніж одного наукового видання одночасно розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автор не має подавати на розгляд в інші наукові видання раніше опубліковані статті. У випадку, якщо автор у вторинній публікації використовує матеріали попередніх праць, автор має навести поси-

ланню на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;
- кількість співавторів – не більше двох;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows®;

- стандарти:

- a) **формат аркуша** – A4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»;
- b) поля: **ліве** – 20 мм, **праве** – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

- c) **абзац** – 1,25 см;

- d) **переплетіння** – 0 см;

- e) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

- f) інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт.;

- g) відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт.;

- h) шрифт набору – Times New Roman;

- i) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті:**

Структура статті має бути такою:

- Постановка проблеми;
- Аналіз останніх досліджень і публікацій;
- Мета статті;
- Виклад основного матеріалу;
- Висновки і пропозиції.

- література (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру); перелік літератури є останнім в статті і його необхідно оформити відповідно чинних вимог з оформлення літератури;

- **стаття надійшла** у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);

- **ініціали та прізвища** авторів у верхньому правому кутку листа англійською мовою. Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e- mail, ORCID** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1).

- **анотація** англійською мовою (від 1800 знаків) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1);

- **references** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру).

10. **Літературні джерела, що цитуються**, повинні бути пронумеровані відповідно з порядком звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...".

11. **Список літератури** наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу, відповідно до ДСТУ 7152:2020 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» (ISO 8:2019, NEQ; ISO 18:1981, NEQ; ISO 215:1986, NEQ).

12. **References** повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>).

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2025 рік

№.№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
57	15.02.2025	15.03.2025	15.04.2025	15.05.2025
58	15.04.2025	15.05.2025	15.06.2025	15.07.2025
59	15.08.2025	15.09.2025	15.10.2025	15.11.2025
60	15.10.2025	15.11.2025	15.12.2025	15.01.2026

Редколегія має право редагувати текст статей,
погоджуючи відредагований варіант
з автором, а також не приймати рукописи,
якщо вони не відповідають вимогам
журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(чинне до 31 березня 2024 р.):
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

**Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.**

Підписано до друку **15.06.2025 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 24,33.
Зам. № 2506-01. Тираж 100 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
e-mail: fenix-izd@ukr.net